บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ

28/05/2565

พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๐๖

ดูเปนท่านนับถือช่างเขียนว่าเขารู้อะไรในโลกทุกอย่าง สิ่งที่ท่านไม่รู้จึงให้เขาเขียนรูปมาให้ดู แต่ความจริงนั้นช่างเขียนไม่มีราคาค่างวดอะไร สุดแต่เขียนเส้นให้เปนไปได้ตามใจก็เปนช่างเขียนกันเท่านั้น ที่เขียนเปนรูปอะไรขึ้นได้นั้นไม่ใช่เกิดแต่การเขียน เกิดแต่ความรู้ความสังเกตและความคิดต่างหาก คนที่ไม่ได้เปนช่างเขียนก็มีได้เหมือนกัน เว้นแต่ทำให้เปนรูปขึ้นไม่ได้เท่านั้น แท้จริงรูปเขียนย่อมเปนแต่เครื่องวัดตัวผู้เขียนว่า ตื้นลึกหนาบางเพียงไรเท่านั้น เช่นเดียวกับการแต่งหนังสือเหมือนกัน

(ดูหน้า ๑๐๐—๑๐๘)

เล่ม ๔

๒๕ บาท

สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยา
นริศรานุวัดติวงศ์

ทรง

บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ

ประทาน

พระยาอนุมานราชธน

ห้องสมุด

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

๒๘ เมษายน ๒๕๐๖

28/05/2565

ก
AC
159
ส.4
ส.3

๑๑ ธ.ค. 2541

361580

พระรูปซึ่งเจียนขึ้นเมื่อสมัยทรงเป็นนายกกองพระสมุดวชิรญาณ ฉายจำลองจากราชบัณฑิตยสถาน

28/07/2563

28/05/2565

หอพระสมุดและราชบัณฑิตยสภา อันเป็นที่ทรงรับราชการในด้านศิลปวิทยาการในบั้นปลายแห่งพระชนมชีพ

28/05/2565

เฉลิมพระเกียรติ

สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

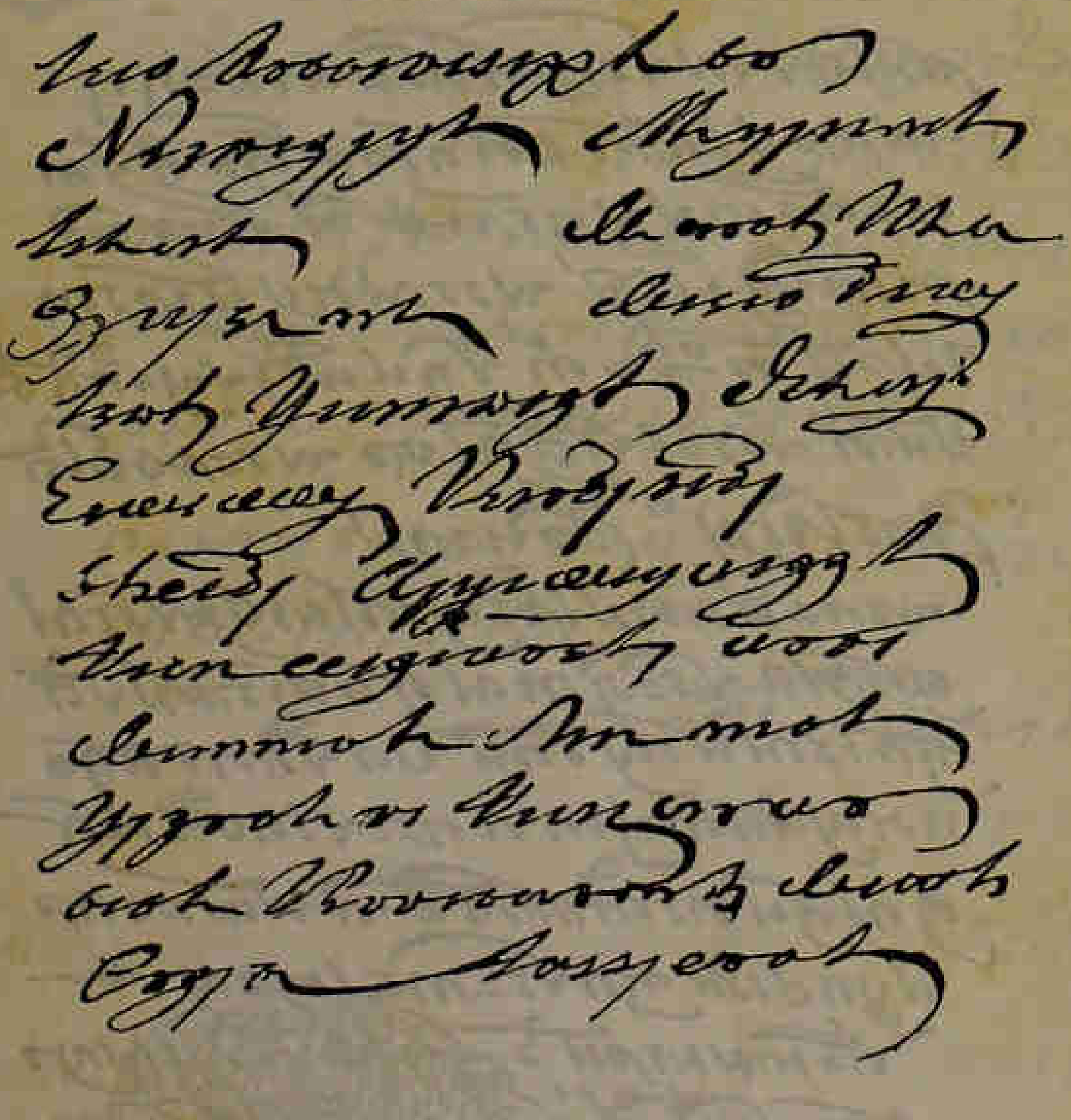

อักษรอริยกะพระราชทานพระพร

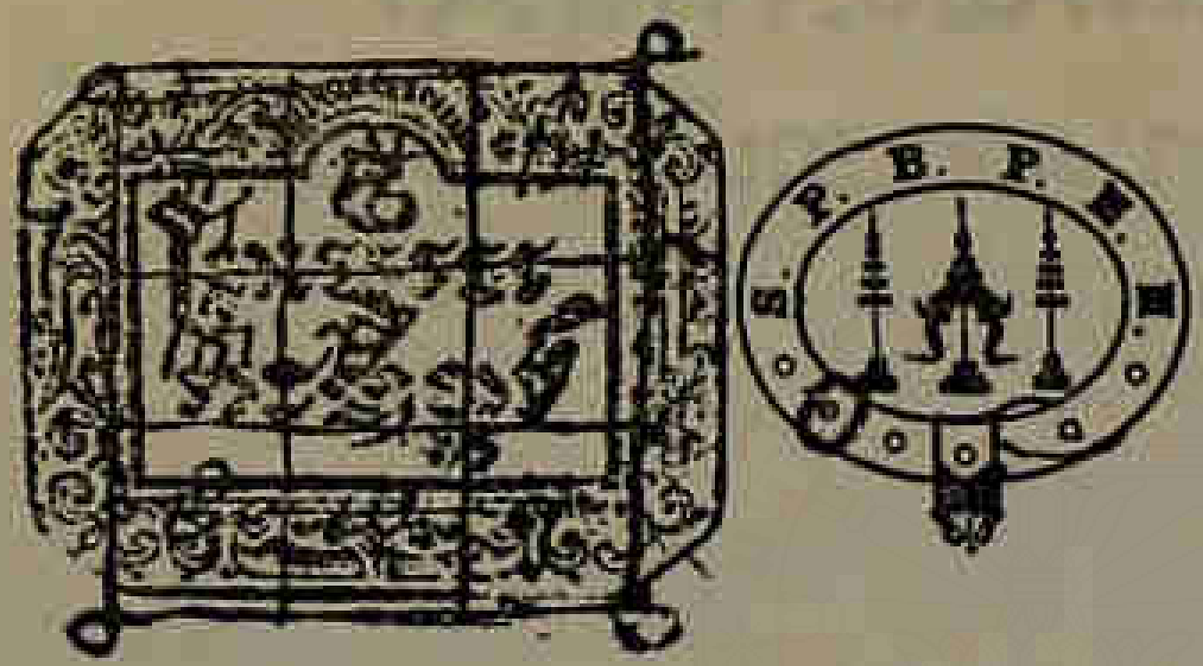

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า พระราชทานพระนาม

ทพที่นั่งยรรณาคมสรณีย

วันที่ ๔ ตุลาคม ร.ศ. ๑๖๓

ถึง เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงษ

มีความชอบใจเปนอันมากที่ได้รับ

จดหมายเรื่องพบท แบบพบท

แลคำสั่ง เปนที่ถึงอกถึงใจเปน

อย่างยิ่ง จะว่ากระไรในดีกว่านี้

ก็ยากที่จะพอใจนัน น้ำยานนี้จะ

ได้สั่งเทไปรับ

สยามินทร์

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

คัดจากคำนำเรื่องธรรมาธรรมะสงคราม

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า

ครั้นเมื่อแต่งบทพากย์ขึ้นเสร็จแล้ว ทัพเจ้าได้อ่านให้พิเศษสหายบางคนฟัง, ก็ต่างคนต่างชมกันว่าดี, และวิงวอนให้จดพิมพ์ขึ้นเป็นเล่ม. เมื่อทัพเจ้าได้ยอมตามคำขอของพิเศษสหายแล้ว จึงได้นึกขึ้นว่าเห็นได้มีภาพประกอบบทพากย์ด้วยจะชูค่าแห่งหนังสือขึ้น. ทัพเจ้าจึงทูลขอให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ ทรงคิดประดิษฐ์ภาพขึ้นประกอบเรื่อง, เพราะเห็นว่าจะหาช่างใดในกรุงสยามที่เข้าใจความมุ่งหมายและความตั้งใจของของทัพเจ้าไม่ได้ดีเท่าเป็นแน่แท้. และสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ทรงเข้าพระทัยความประสงค์ของทัพเจ้าดียิ่งนัก ภาพทั้งหลายในสมุดนี้ย่อมเป็นพยานประกฏอยู่เองแล้ว.

ข้าพเจ้าหวังใจว่า ท่านผู้ที่จะได้พบได้อ่านหนังสือนี้จะมีความพอใจ, เพราะจะได้อ่านทราบความคิดความเห็นและภูมิธรรมของคนโบราณว่ามีสูงอยู่เหมือนกัน, และจะได้มีโอกาสดูภาพอนิวิจิตร์งดงาม เป็นตัวอย่างอันดีแห่งภาพที่ผู้เขียนได้เขียนขึ้นโดยใช้ความพิจารณาอย่างดี, ควรถือเป็นแผนแห่งศิลปะของไทยเราได้โดยไม่ต้องน้อยหน้าชนชาวอื่นๆ.

[illegible]

วังพญาไท, วันที่ ๑ ธันวาคม, พ.ศ. ๒๔๖๓.

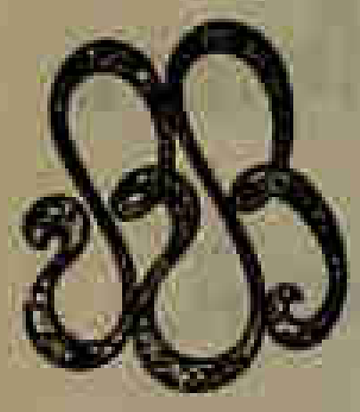

ถึงหนักเปี่ยมสุข

สวนไกลกังวล, หัวหิน

วันที่ ๒๘ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๖

ทูลสมเด็จอา เท้าน้ำกรมหมื่นวิศรานุวัดติวงศ์

หม่อมฉันได้ทราบว่า วันนี้เป็นวาระ
ดิถีคล้ายวันประสูติของพระชนมายุบรรลุ
๗๐ พรรษา หม่อมฉันเสียใจที่ไม่มีโอกาส
ได้มาอนุโมทนาด้วยตนเอง สิ่งถวายพระ
พรมา ขอให้สมเด็จอาทรงพระเจริญในพระชนมายุ วรรณ สุข พละ ยิ่งยืนนาน ทรงพระเกษมสำราญสวัสดีทุกเมื่อ

ปกเกล้า ร.ว.

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า
ซึ่งอาลักษณ์เขียนทูลเกล้า ฯ ถวายตามพระราชดำรัส

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๙ เมษายน ๒๔๗๖

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาท ปกเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า ได้รับพระราชทานพระราชทัศถีเดชา ทรงพระกรุณา โปรดเกล้า ฯ พระราชทานพร แต่ข้าพระพุทธเจ้า ในวาระที่ดำรงชีพมาได้ ๗๐ ปี เต็มตื้นไปด้วยความยินดีรับพระพรไว้เหนือเกล้า ฯ พระเดชพระคุณเปนล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้ แม้ร่างกายจะชราทุพพลภาพเพียงไร ก็ยังตั้งใจเสมอ ที่จะสนองพระเดชพระคุณสุดสามารถที่จะพึงสนองพระเดชพระคุณได้ตามกำลัง จนกว่าจะหาชีวิตไม่ แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า หม่อมเจ้า

ขอเดชะ

ลายพระหัตถ์ทรงตอบสนองพระราชทัศถีเดชา

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓ กรกฎาคม ๒๔๗๒

ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานถวายบังคมทูลพระกรุณา ทราย
ผ้าละอองธุลีพระบาท

เมื่อได้ผ้าละอองธุลีพระบาท เสด็จพระราชดำเนินไปที่บ้านปลายเนิน ณ คลองเตย พร้อมด้วยพระประยูรญาติวงศ์ ฝ่ายเพศสตรีบุตรข้าพระพุทธเจ้าได้ถ่ายพระบรมรูปฉายาลักษณ์ พร้อมด้วยสมเด็จพระพี่นางเธอ และสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ ได้ไว้หลายพิมพ์ เว้นแต่เลือกค่อยงามหน่อยได้พิมพ์เดียว จึงได้ให้ฉายขยายใหญ่ขึ้นกว่าพอใช้ได้ ได้ส่งมาทูลเกล้า ฯ ถวายในบัดนี้แล้ว ทั้งได้จำลองเข้ากรอบประจำบ้านไว้อีกพิมพ์หนึ่ง เพื่อเป็นที่ระลึกถึงได้ผ้าละอองธุลีพระบาท กับทั้งพระประยูรญาติด้วย ครานี้เสด็จพระราชดำเนินไปบ้านนั้นอันเป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า

ลายพระหัตถ์กราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๘

คำนำ

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จ พระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ทรงถวายพระปรมาภิไธย
ตามที่สมเด็จพระราชชนนีทรงเขียนกราย

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๙

กราบทูลทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมเขียนรายงานการทำพระเมรุ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐ ๑๐๑ ๑๐๒ ๑๐๓ ๑๐๔ ๑๐๕ ๑๐๖ ๑๐๗ ๑๐๘ ๑๐๙ ๑๑๐ ๑๑๑ ๑๑๒ ๑๑๓ ๑๑๔ ๑๑๕ ๑๑๖ ๑๑๗ ๑๑๘ ๑๑๙ ๑๒๐ ๑๒๑ ๑๒๒ ๑๒๓ ๑๒๔ ๑๒๕ ๑๒๖ ๑๒๗ ๑๒๘ ๑๒๙ ๑๓๐ ๑๓๑ ๑๓๒ ๑๓๓ ๑๓๔ ๑๓๕ ๑๓๖ ๑๓๗ ๑๓๘ ๑๓๙ ๑๔๐ ๑๔๑ ๑๔๒ ๑๔๓ ๑๔๔ ๑๔๕ ๑๔๖ ๑๔๗ ๑๔๘ ๑๔๙ ๑๕๐ ๑๕๑ ๑๕๒ ๑๕๓ ๑๕๔ ๑๕๕ ๑๕๖ ๑๕๗ ๑๕๘ ๑๕๙ ๑๖๐ ๑๖๑ ๑๖๒ ๑๖๓ ๑๖๔ ๑๖๕ ๑๖๖ ๑๖๗ ๑๖๘ ๑๖๙ ๑๗๐ ๑๗๑ ๑๗๒ ๑๗๓ ๑๗๔ ๑๗๕ ๑๗๖ ๑๗๗ ๑๗๘ ๑๗๙ ๑๘๐ ๑๘๑ ๑๘๒ ๑๘๓ ๑๘๔ ๑๘๕ ๑๘๖ ๑๘๗ ๑๘๘ ๑๘๙ ๑๙๐ ๑๙๑ ๑๙๒ ๑๙๓ ๑๙๔ ๑๙๕ ๑๙๖ ๑๙๗ ๑๙๘ ๑๙๙ ๒๐๐ ๒๐๑ ๒๐๒ ๒๐๓ ๒๐๔ ๒๐๕ ๒๐๖ ๒๐๗ ๒๐๘ ๒๐๙ ๒๑๐ ๒๑๑ ๒๑๒ ๒๑๓ ๒๑๔ ๒๑๕ ๒๑๖ ๒๑๗ ๒๑๘ ๒๑๙ ๒๒๐ ๒๒๑ ๒๒๒ ๒๒๓ ๒๒๔ ๒๒๕ ๒๒๖ ๒๒๗ ๒๒๘ ๒๒๙ ๒๓๐ ๒๓๑ ๒๓๒ ๒๓๓ ๒๓๔ ๒๓๕ ๒๓๖ ๒๓๗ ๒๓๘ ๒๓๙ ๒๔๐ ๒๔๑ ๒๔๒ ๒๔๓ ๒๔๔ ๒๔๕ ๒๔๖ ๒๔๗ ๒๔๘ ๒๔๙ ๒๕๐ ๒๕๑ ๒๕๒ ๒๕๓ ๒๕๔ ๒๕๕ ๒๕๖ ๒๕๗ ๒๕๘ ๒๕๙ ๒๖๐ ๒๖๑ ๒๖๒ ๒๖๓ ๒๖๔ ๒๖๕ ๒๖๖ ๒๖๗ ๒๖๘ ๒๖๙ ๒๗๐ ๒๗๑ ๒๗๒ ๒๗๓ ๒๗๔ ๒๗๕ ๒๗๖ ๒๗๗ ๒๗๘ ๒๗๙ ๒๘๐ ๒๘๑ ๒๘๒ ๒๘๓ ๒๘๔ ๒๘๕ ๒๘๖ ๒๘๗ ๒๘๘ ๒๘๙ ๒๙๐ ๒๙๑ ๒๙๒ ๒๙๓ ๒๙๔ ๒๙๕ ๒๙๖ ๒๙๗ ๒๙๘ ๒๙๙ ๓๐๐ ๓๐๑ ๓๐๒ ๓๐๓ ๓๐๔ ๓๐๕ ๓๐๖ ๓๐๗ ๓๐๘ ๓๐๙ ๓๑๐ ๓๑๑ ๓๑๒ ๓๑๓ ๓๑๔ ๓๑๕ ๓๑๖ ๓๑๗ ๓๑๘ ๓๑๙ ๓๒๐ ๓๒๑ ๓๒๒ ๓๒๓ ๓๒๔ ๓๒๕ ๓๒๖ ๓๒๗ ๓๒๘ ๓๒๙ ๓๓๐ ๓๓๑ ๓๓๒ ๓๓๓ ๓๓๔ ๓๓๕ ๓๓๖ ๓๓๗ ๓๓๘ ๓๓๙ ๓๔๐ ๓๔๑ ๓๔๒ ๓๔๓ ๓๔๔ ๓๔๕ ๓๔๖ ๓๔๗ ๓๔๘ ๓๔๙ ๓๕๐ ๓๕๑ ๓๕๒ ๓๕๓ ๓๕๔ ๓๕๕ ๓๕๖ ๓๕๗ ๓๕๘ ๓๕๙ ๓๖๐ ๓๖๑ ๓๖๒ ๓๖๓ ๓๖๔ ๓๖๕ ๓๖๖ ๓๖๗ ๓๖๘ ๓๖๙ ๓๗๐ ๓๗๑ ๓๗๒ ๓๗๓ ๓๗๔ ๓๗๕ ๓๗๖ ๓๗๗ ๓๗๘ ๓๗๙ ๓๘๐ ๓๘๑ ๓๘๒ ๓๘๓ ๓๘๔ ๓๘๕ ๓๘๖ ๓๘๗ ๓๘๘ ๓๘๙ ๓๙๐ ๓๙๑ ๓๙๒ ๓๙๓ ๓๙๔ ๓๙๕ ๓๙๖ ๓๙๗ ๓๙๘ ๓๙๙ ๔๐๐ ๔๐๑ ๔๐๒ ๔๐๓ ๔๐๔ ๔๐๕ ๔๐๖ ๔๐๗ ๔๐๘ ๔๐๙ ๔๑๐ ๔๑๑ ๔๑๒ ๔๑๓ ๔๑๔ ๔๑๕ ๔๑๖ ๔๑๗ ๔๑๘ ๔๑๙ ๔๒๐ ๔๒๑ ๔๒๒ ๔๒๓ ๔๒๔ ๔๒๕ ๔๒๖ ๔๒๗ ๔๒๘ ๔๒๙ ๔๓๐ ๔๓๑ ๔๓๒ ๔๓๓ ๔๓๔ ๔๓๕ ๔๓๖ ๔๓๗ ๔๓๘ ๔๓๙ ๔๔๐ ๔๔๑ ๔๔๒ ๔๔๓ ๔๔๔ ๔๔๕ ๔๔๖ ๔๔๗ ๔๔๘ ๔๔๙ ๔๕๐ ๔๕๑ ๔๕๒ ๔๕๓ ๔๕๔ ๔๕๕ ๔๕๖ ๔๕๗ ๔๕๘ ๔๕๙ ๔๖๐ ๔๖๑ ๔๖๒ ๔๖๓ ๔๖๔ ๔๖๕ ๔๖๖ ๔๖๗ ๔๖๘ ๔๖๙ ๔๗๐ ๔๗๑ ๔๗๒ ๔๗๓ ๔๗๔ ๔๗๕ ๔๗๖ ๔๗๗ ๔๗๘ ๔๗๙ ๔๘๐ ๔๘๑ ๔๘๒ ๔๘๓ ๔๘๔ ๔๘๕ ๔๘๖ ๔๘๗ ๔๘๘ ๔๘๙ ๔๙๐ ๔๙๑ ๔๙๒ ๔๙๓ ๔๙๔ ๔๙๕ ๔๙๖ ๔๙๗ ๔๙๘ ๔๙๙ ๕๐๐ ๕๐๑ ๕๐๒ ๕๐๓ ๕๐๔ ๕๐๕ ๕๐๖ ๕๐๗ ๕๐๘ ๕๐๙ ๕๑๐ ๕๑๑ ๕๑๒ ๕๑๓ ๕๑๔ ๕๑๕ ๕๑๖ ๕๑๗ ๕๑๘ ๕๑๙ ๕๒๐ ๕๒๑ ๕๒๒ ๕๒๓ ๕๒๔ ๕๒๕ ๕๒๖ ๕๒๗ ๕๒๘ ๕๒๙ ๕๓๐ ๕๓๑ ๕๓๒ ๕๓๓ ๕๓๔ ๕๓๕ ๕๓๖ ๕๓๗ ๕๓๘ ๕๓๙ ๕๔๐ ๕๔๑ ๕๔๒ ๕๔๓ ๕๔๔ ๕๔๕ ๕๔๖ ๕๔๗ ๕๔๘ ๕๔๙ ๕๕๐ ๕๕๑ ๕๕๒ ๕๕๓ ๕๕๔ ๕๕๕ ๕๕๖ ๕๕๗ ๕๕๘ ๕๕๙ ๕๖๐ ๕๖๑ ๕๖๒ ๕๖๓ ๕๖๔ ๕๖๕ ๕๖๖ ๕๖๗ ๕๖๘ ๕๖๙ ๕๗๐ ๕๗๑ ๕๗๒ ๕๗๓ ๕๗๔ ๕๗๕ ๕๗๖ ๕๗๗ ๕๗๘ ๕๗๙ ๕๘๐ ๕๘๑ ๕๘๒ ๕๘๓ ๕๘๔ ๕๘๕ ๕๘๖ ๕๘๗ ๕๘๘ ๕๘๙ ๕๙๐ ๕๙๑ ๕๙๒ ๕๙๓ ๕๙๔ ๕๙๕ ๕๙๖ ๕๙๗ ๕๙๘ ๕๙๙ ๖๐๐ ๖๐๑ ๖๐๒ ๖๐๓ ๖๐๔ ๖๐๕ ๖๐๖ ๖๐๗ ๖๐๘ ๖๐๙ ๖๑๐ ๖๑๑ ๖๑๒ ๖๑๓ ๖๑๔ ๖๑๕ ๖๑๖ ๖๑๗ ๖๑๘ ๖๑๙ ๖๒๐ ๖๒๑ ๖๒๒ ๖๒๓ ๖๒๔ ๖๒๕ ๖๒๖ ๖๒๗ ๖๒๘ ๖๒๙ ๖๓๐ ๖๓๑ ๖๓๒ ๖๓๓ ๖๓๔ ๖๓๕ ๖๓๖ ๖๓๗ ๖๓๘ ๖๓๙ ๖๔๐ ๖๔๑ ๖๔๒ ๖๔๓ ๖๔๔ ๖๔๕ ๖๔๖ ๖๔๗ ๖๔๘ ๖๔๙ ๖๕๐ ๖๕๑ ๖๕๒ ๖๕๓ ๖๕๔ ๖๕๕ ๖๕๖ ๖๕๗ ๖๕๘ ๖๕๙ ๖๖๐ ๖๖๑ ๖๖๒ ๖๖๓ ๖๖๔ ๖๖๕ ๖๖๖ ๖๖๗ ๖๖๘ ๖๖๙ ๖๗๐ ๖๗๑ ๖๗๒ ๖๗๓ ๖๗๔ ๖๗๕ ๖๗๖ ๖๗๗ ๖๗๘ ๖๗๙ ๖๘๐ ๖๘๑ ๖๘๒ ๖๘๓ ๖๘๔ ๖๘๕ ๖๘๖ ๖๘๗ ๖๘๘ ๖๘๙ ๖๙๐ ๖๙๑ ๖๙๒ ๖๙๓ ๖๙๔ ๖๙๕ ๖๙๖ ๖๙๗ ๖๙๘ ๖๙๙ ๗๐๐ ๗๐๑ ๗๐๒ ๗๐๓ ๗๐๔ ๗๐๕ ๗๐๖ ๗๐๗ ๗๐๘ ๗๐๙ ๗๑๐ ๗๑๑ ๗๑๒ ๗๑๓ ๗๑๔ ๗๑๕ ๗๑๖ ๗๑๗ ๗๑๘ ๗๑๙ ๗๒๐ ๗๒๑ ๗๒๒ ๗๒๓ ๗๒๔ ๗๒๕ ๗๒๖ ๗๒๗ ๗๒๘ ๗๒๙ ๗๓๐ ๗๓๑ ๗๓๒ ๗๓๓ ๗๓๔ ๗๓๕ ๗๓๖ ๗๓๗ ๗๓๘ ๗๓๙ ๗๔๐ ๗๔๑ ๗๔๒ ๗๔๓ ๗๔๔ ๗๔๕ ๗๔๖ ๗๔๗ ๗๔๘ ๗๔๙ ๗๕๐ ๗๕๑ ๗๕๒ ๗๕๓ ๗๕๔ ๗๕๕ ๗๕๖ ๗๕๗ ๗๕๘ ๗๕๙ ๗๖๐ ๗๖๑ ๗๖๒ ๗๖๓ ๗๖๔ ๗๖๕ ๗๖๖ ๗๖๗ ๗๖๘ ๗๖๙ ๗๗๐ ๗๗๑ ๗๗๒ ๗๗๓ ๗๗๔ ๗๗๕ ๗๗๖ ๗๗๗ ๗๗๘ ๗๗๙ ๗๘๐ ๗๘๑ ๗๘๒ ๗๘๓ ๗๘๔ ๗๘๕ ๗๘๖ ๗๘๗ ๗๘๘ ๗๘๙ ๗๙๐ ๗๙๑ ๗๙๒ ๗๙๓ ๗๙๔ ๗๙๕ ๗๙๖ ๗๙๗ ๗๙๘ ๗๙๙ ๘๐๐ ๘๐๑ ๘๐๒ ๘๐๓ ๘๐๔ ๘๐๕ ๘๐๖ ๘๐๗ ๘๐๘ ๘๐๙ ๘๑๐ ๘๑๑ ๘๑๒ ๘๑๓ ๘๑๔ ๘๑๕ ๘๑๖ ๘๑๗ ๘๑๘ ๘๑๙ ๘๒๐ ๘๒๑ ๘๒๒ ๘๒๓ ๘๒๔ ๘๒๕ ๘๒๖ ๘๒๗ ๘๒๘ ๘๒๙ ๘๓๐ ๘๓๑ ๘๓๒ ๘๓๓ ๘๓๔ ๘๓๕ ๘๓๖ ๘๓๗ ๘๓๘ ๘๓๙ ๘๔๐ ๘๔๑ ๘๔๒ ๘๔๓ ๘๔๔ ๘๔๕ ๘๔๖ ๘๔๗ ๘๔๘ ๘๔๙ ๘๕๐ ๘๕๑ ๘๕๒ ๘๕๓ ๘๕๔ ๘๕๕ ๘๕๖ ๘๕๗ ๘๕๘ ๘๕๙ ๘๖๐ ๘๖๑ ๘๖๒ ๘๖๓ ๘๖๔ ๘๖๕ ๘๖๖ ๘๖๗ ๘๖๘ ๘๖๙ ๘๗๐ ๘๗๑ ๘๗๒ ๘๗๓ ๘๗๔ ๘๗๕ ๘๗๖ ๘๗๗ ๘๗๘ ๘๗๙ ๘๘๐ ๘๘๑ ๘๘๒ ๘๘๓ ๘๘๔ ๘๘๕ ๘๘๖ ๘๘๗ ๘๘๘ ๘๘๙ ๘๙๐ ๘๙๑ ๘๙๒ ๘๙๓ ๘๙๔ ๘๙๕ ๘๙๖ ๘๙๗ ๘๙๘ ๘๙๙ ๙๐๐ ๙๐๑ ๙๐๒ ๙๐๓ ๙๐๔ ๙๐๕ ๙๐๖ ๙๐๗ ๙๐๘ ๙๐๙ ๙๑๐ ๙๑๑ ๙๑๒ ๙๑๓ ๙๑๔ ๙๑๕ ๙๑๖ ๙๑๗ ๙๑๘ ๙๑๙ ๙๒๐ ๙๒๑ ๙๒๒ ๙๒๓ ๙๒๔ ๙๒๕ ๙๒๖ ๙๒๗ ๙๒๘ ๙๒๙ ๙๓๐ ๙๓๑ ๙๓๒ ๙๓๓ ๙๓๔ ๙๓๕ ๙๓๖ ๙๓๗ ๙๓๘ ๙๓๙ ๙๔๐ ๙๔๑ ๙๔๒ ๙๔๓ ๙๔๔ ๙๔๕ ๙๔๖ ๙๔๗ ๙๔๘ ๙๔๙ ๙๕๐ ๙๕๑ ๙๕๒ ๙๕๓ ๙๕๔ ๙๕๕ ๙๕๖ ๙๕๗ ๙๕๘ ๙๕๙ ๙๖๐ ๙๖๑ ๙๖๒ ๙๖๓ ๙๖๔ ๙๖๕ ๙๖๖ ๙๖๗ ๙๖๘ ๙๖๙ ๙๗๐ ๙๗๑ ๙๗๒ ๙๗๓ ๙๗๔ ๙๗๕ ๙๗๖ ๙๗๗ ๙๗๘ ๙๗๙ ๙๘๐ ๙๘๑ ๙๘๒ ๙๘๓ ๙๘๔ ๙๘๕ ๙๘๖ ๙๘๗ ๙๘๘ ๙๘๙ ๙๙๐ ๙๙๑ ๙๙๒ ๙๙๓ ๙๙๔ ๙๙๕ ๙๙๖ ๙๙๗ ๙๙๘ ๙๙๙ ๑๐๐๐ ๑๐๐๑ ๑๐๐๒ ๑๐๐๓ ๑๐๐๔ ๑๐๐๕ ๑๐๐๖ ๑๐๐๗ ๑๐๐๘ ๑๐๐๙ ๑๐๑๐ ๑๐๑๑ ๑๐๑๒ ๑๐๑๓ ๑๐๑๔ ๑๐๑๕ ๑๐๑๖ ๑๐๑๗ ๑๐๑๘ ๑๐๑๙ ๑๐๒๐ ๑๐๒๑ ๑๐๒๒ ๑๐๒๓ ๑๐๒๔ ๑๐๒๕ ๑๐๒๖ ๑๐๒๗ ๑๐๒๘ ๑๐๒๙ ๑๐๓๐ ๑๐๓๑ ๑๐๓๒ ๑๐๓๓ ๑๐๓๔ ๑๐๓๕ ๑๐๓๖ ๑๐๓๗ ๑๐๓๘ ๑๐๓๙ ๑๐๔๐ ๑๐๔๑ ๑๐๔๒ ๑๐๔๓ ๑๐๔๔ ๑๐๔๕ ๑๐๔๖ ๑๐๔๗ ๑๐๔๘ ๑๐๔๙ ๑๐๕๐ ๑๐๕๑ ๑๐๕๒ ๑๐๕๓ ๑๐๕๔ ๑๐๕๕ ๑๐๕๖ ๑๐๕๗ ๑๐๕๘ ๑๐๕๙ ๑๐๖๐ ๑๐๖๑ ๑๐๖๒ ๑๐๖๓ ๑๐๖๔ ๑๐๖๕ ๑๐๖๖ ๑๐๖๗ ๑๐๖๘ ๑๐๖๙ ๑๐๗๐ ๑๐๗๑ ๑๐๗๒ ๑๐๗๓ ๑๐๗๔ ๑๐๗๕ ๑๐๗๖ ๑๐๗๗ ๑๐๗๘ ๑๐๗๙ ๑๐๘๐ ๑๐๘๑ ๑๐๘๒ ๑๐๘๓ ๑๐๘๔ ๑๐๘๕ ๑๐๘๖ ๑๐๘๗ ๑๐๘๘ ๑๐๘๙ ๑๐๙๐ ๑๐๙๑ ๑๐๙๒ ๑๐๙๓ ๑๐๙๔ ๑๐๙๕ ๑๐๙๖ ๑๐๙๗ ๑๐๙๘ ๑๐๙๙ ๑๑๐๐ ๑๑๐๑ ๑๑๐๒ ๑๑๐๓ ๑๑๐๔ ๑๑๐๕ ๑๑๐๖ ๑๑๐๗ ๑๑๐๘ ๑๑๐๙ ๑๑๑๐ ๑๑๑๑ ๑๑๑๒ ๑๑๑๓ ๑๑๑๔ ๑๑๑๕ ๑๑๑๖ ๑๑๑๗ ๑๑๑๘ ๑๑๑๙ ๑๑๒๐ ๑๑๒๑ ๑๑๒๒ ๑๑๒๓ ๑๑๒๔ ๑๑๒๕ ๑๑๒๖ ๑๑๒๗ ๑๑๒๘ ๑๑๒๙ ๑๑๓๐ ๑๑๓๑ ๑๑๓๒ ๑๑๓๓ ๑๑๓๔ ๑๑๓๕ ๑๑๓๖ ๑๑๓๗ ๑๑๓๘ ๑๑๓๙ ๑๑๔๐ ๑๑๔๑ ๑๑๔๒ ๑๑๔๓ ๑๑๔๔ ๑๑๔๕ ๑๑๔๖ ๑๑๔๗ ๑๑๔๘ ๑๑๔๙ ๑๑๕๐ ๑๑๕๑ ๑๑๕๒ ๑๑๕๓ ๑๑๕๔ ๑๑๕๕ ๑๑๕๖ ๑๑๕๗ ๑๑๕๘ ๑๑๕๙ ๑๑๖๐ ๑๑๖๑ ๑๑๖๒ ๑๑๖๓ ๑๑๖๔ ๑๑๖๕ ๑๑๖๖ ๑๑๖๗ ๑๑๖๘ ๑๑๖๙ ๑๑๗๐ ๑๑๗๑ ๑๑๗๒ ๑๑๗๓ ๑๑๗๔ ๑๑๗๕ ๑๑๗๖ ๑๑๗๗ ๑๑๗๘ ๑๑๗๙ ๑๑๘๐ ๑๑๘๑ ๑๑๘๒ ๑๑๘๓ ๑๑๘๔ ๑๑๘๕ ๑๑๘๖ ๑๑๘๗ ๑๑๘๘ ๑๑๘๙ ๑๑๙๐ ๑๑๙๑ ๑๑๙๒ ๑๑๙๓ ๑๑๙๔ ๑๑๙๕ ๑๑๙๖ ๑๑๙๗ ๑๑๙๘ ๑๑๙๙ ๑๒๐๐ ๑๒๐๑ ๑๒๐๒ ๑๒๐๓ ๑๒๐๔ ๑๒๐๕ ๑๒๐๖ ๑๒๐๗ ๑๒๐๘ ๑๒๐๙ ๑๒๑๐ ๑๒๑๑ ๑๒๑๒ ๑๒๑๓ ๑๒๑๔ ๑๒๑๕ ๑๒๑๖ ๑๒๑๗ ๑๒๑๘ ๑๒๑๙ ๑๒๒๐ ๑๒๒๑ ๑๒๒๒ ๑๒๒๓ ๑๒๒๔ ๑๒๒๕ ๑๒๒๖ ๑๒๒๗ ๑๒๒๘ ๑๒๒๙ ๑๒๓๐ ๑๒๓๑ ๑๒๓๒ ๑๒๓๓ ๑๒๓๔ ๑๒๓๕ ๑๒๓๖ ๑๒๓๗ ๑๒๓๘ ๑๒๓๙ ๑๒๔๐ ๑๒๔๑ ๑๒๔๒ ๑๒๔๓ ๑๒๔๔ ๑๒๔๕ ๑๒๔๖ ๑๒๔๗ ๑๒๔๘ ๑๒๔๙ ๑๒๕๐ ๑๒๕๑ ๑๒๕๒ ๑๒๕๓ ๑๒๕๔ ๑๒๕๕ ๑๒๕๖ ๑๒๕๗ ๑๒๕๘ ๑๒๕๙ ๑๒๖๐ ๑๒๖๑ ๑๒๖๒ ๑๒๖๓ ๑๒๖๔ ๑๒๖๕ ๑๒๖๖ ๑๒๖๗ ๑๒๖๘ ๑๒๖๙ ๑๒๗๐ ๑๒๗๑ ๑๒๗๒ ๑๒๗๓ ๑๒๗๔ ๑๒๗๕ ๑๒๗๖ ๑๒๗๗ ๑๒๗๘ ๑๒๗๙ ๑๒๘๐ ๑๒๘๑ ๑๒๘๒ ๑๒๘๓ ๑๒๘๔ ๑๒๘๕ ๑๒๘๖ ๑๒๘๗ ๑๒๘๘ ๑๒๘๙ ๑๒๙๐ ๑๒๙๑ ๑๒๙๒ ๑๒๙๓ ๑๒๙๔ ๑๒๙๕ ๑๒๙๖ ๑๒๙๗ ๑๒๙๘ ๑๒๙๙ ๑๓๐๐ ๑๓๐๑ ๑๓๐๒ ๑๓๐๓ ๑๓๐๔ ๑๓๐๕ ๑๓๐๖ ๑๓๐๗ ๑๓๐๘ ๑๓๐๙ ๑๓๑๐ ๑๓๑๑ ๑๓๑๒ ๑๓๑๓ ๑๓๑๔ ๑๓๑๕ ๑๓๑๖ ๑๓๑๗ ๑๓๑๘ ๑๓๑๙ ๑๓๒๐ ๑๓๒๑ ๑๓๒๒ ๑๓๒๓ ๑๓๒๔ ๑๓๒๕ ๑๓๒๖ ๑๓๒๗ ๑๓๒๘ ๑๓๒๙ ๑๓๓๐ ๑๓๓๑ ๑๓๓๒ ๑๓๓๓ ๑๓๓๔ ๑๓๓๕ ๑๓๓๖ ๑๓๓๗ ๑๓๓๘ ๑๓๓๙ ๑๓๔๐ ๑๓๔๑ ๑๓๔๒ ๑๓๔๓ ๑๓๔๔ ๑๓๔๕ ๑๓๔๖ ๑๓๔๗ ๑๓๔๘ ๑๓๔๙ ๑๓๕๐ ๑๓๕๑ ๑๓๕๒ ๑๓๕๓ ๑๓๕๔ ๑๓๕๕ ๑๓๕๖ ๑๓๕๗ ๑๓๕๘ ๑๓๕๙ ๑๓๖๐ ๑๓๖๑ ๑๓๖๒ ๑๓๖๓ ๑๓๖๔ ๑๓๖๕ ๑๓๖๖ ๑๓๖๗ ๑๓๖๘ ๑๓๖๙ ๑๓๗๐ ๑๓๗๑ ๑๓๗๒ ๑๓๗๓ ๑๓๗๔ ๑๓๗๕ ๑๓๗๖ ๑๓๗๗ ๑๓๗๘ ๑๓๗๙ ๑๓๘๐ ๑๓๘๑ ๑๓๘๒ ๑๓๘๓ ๑๓๘๔ ๑๓๘๕ ๑๓๘๖ ๑๓๘๗ ๑๓๘๘ ๑๓๘๙ ๑๓๙๐ ๑๓๙๑ ๑๓๙๒ ๑๓๙๓ ๑๓๙๔ ๑๓๙๕ ๑๓๙๖ ๑๓๙๗ ๑๓๙๘ ๑๓๙๙ ๑๔๐๐ ๑๔๐๑ ๑๔๐๒ ๑๔๐๓ ๑๔๐๔ ๑๔๐๕ ๑๔๐๖ ๑๔๐๗ ๑๔๐๘ ๑๔๐๙ ๑๔๑๐ ๑๔๑๑ ๑๔๑๒ ๑๔๑๓ ๑๔๑๔ ๑๔๑๕ ๑๔๑๖ ๑๔๑๗ ๑๔๑๘ ๑๔๑๙ ๑๔๒๐ ๑๔๒๑ ๑๔๒๒ ๑๔๒๓ ๑๔๒๔ ๑๔๒๕ ๑๔๒๖ ๑๔๒๗ ๑๔๒๘ ๑๔๒๙ ๑๔๓๐ ๑๔๓๑ ๑๔๓๒ ๑๔๓๓ ๑๔๓๔ ๑๔๓๕ ๑๔๓๖ ๑๔๓๗ ๑๔๓๘ ๑๔๓๙ ๑๔๔๐ ๑๔๔๑ ๑๔๔๒ ๑๔๔๓ ๑๔๔๔ ๑๔๔๕ ๑๔๔๖ ๑๔๔๗ ๑๔๔๘ ๑๔๔๙ ๑๔๕๐ ๑๔๕๑ ๑๔๕๒ ๑๔๕๓ ๑๔๕๔ ๑๔๕๕ ๑๔๕๖ ๑๔๕๗ ๑๔๕๘ ๑๔๕๙ ๑๔๖๐ ๑๔๖๑ ๑๔๖๒ ๑๔๖๓ ๑๔๖๔ ๑๔๖๕ ๑๔๖๖ ๑๔๖๗ ๑๔๖๘ ๑๔๖๙ ๑๔๗๐ ๑๔๗๑ ๑๔๗๒ ๑๔๗๓ ๑๔๗๔ ๑๔๗๕ ๑๔๗๖ ๑๔๗๗ ๑๔๗๘ ๑๔๗๙ ๑๔๘๐ ๑๔๘๑ ๑๔๘๒ ๑๔๘๓ ๑๔๘๔ ๑๔๘๕ ๑๔๘๖ ๑๔๘๗ ๑๔๘๘ ๑๔๘๙ ๑๔๙๐ ๑๔๙๑ ๑๔๙๒ ๑๔๙๓ ๑๔๙๔ ๑๔๙๕ ๑๔๙๖ ๑๔๙๗ ๑๔๙๘ ๑๔๙๙ ๑๕๐๐ ๑๕๐๑ ๑๕๐๒ ๑๕๐๓ ๑๕๐๔ ๑๕๐๕ ๑๕๐๖ ๑๕๐๗ ๑๕๐๘ ๑๕๐๙ ๑๕๑๐ ๑๕๑๑ ๑๕๑๒ ๑๕๑๓ ๑๕๑๔ ๑๕๑๕ ๑๕๑๖ ๑๕๑๗ ๑๕๑๘ ๑๕๑๙ ๑๕๒๐ ๑๕๒๑ ๑๕๒๒ ๑๕๒๓ ๑๕๒๔ ๑๕๒๕ ๑๕๒๖ ๑๕๒๗ ๑๕๒๘ ๑๕๒๙ ๑๕๓๐ ๑๕๓๑ ๑๕๓๒ ๑๕๓๓ ๑๕๓๔ ๑๕๓๕ ๑๕๓๖ ๑๕๓๗ ๑๕๓๘ ๑๕๓๙ ๑๕๔๐ ๑๕๔๑ ๑๕๔๒ ๑๕๔๓ ๑๕๔๔ ๑๕๔๕ ๑๕๔๖ ๑๕๔๗ ๑๕๔๘ ๑๕๔๙ ๑๕๕๐ ๑๕๕๑ ๑๕๕๒ ๑๕๕๓ ๑๕๕๔ ๑๕๕๕ ๑๕๕๖ ๑๕๕๗ ๑๕๕๘ ๑๕๕๙ ๑๕๖๐ ๑๕๖๑ ๑๕๖๒ ๑๕๖๓ ๑๕๖๔ ๑๕๖๕ ๑๕๖๖ ๑๕๖๗ ๑๕๖๘ ๑๕๖๙ ๑๕๗๐ ๑๕๗๑ ๑๕๗๒ ๑๕๗๓ ๑๕๗๔ ๑๕๗๕ ๑๕๗๖ ๑๕๗๗ ๑๕๗๘ ๑๕๗๙ ๑๕๘๐ ๑๕๘๑ ๑๕๘๒ ๑๕๘๓ ๑๕๘๔ ๑๕๘๕ ๑๕๘๖ ๑๕๘๗ ๑๕๘๘ ๑๕๘๙ ๑๕๙๐ ๑๕๙๑ ๑๕๙๒ ๑๕๙๓ ๑๕๙๔ ๑๕๙๕ ๑๕๙๖ ๑๕๙๗ ๑๕๙๘ ๑๕๙๙ ๑๖๐๐ ๑๖๐๑ ๑๖๐๒ ๑๖๐๓ ๑๖๐๔ ๑๖๐๕ ๑๖๐๖ ๑๖๐๗ ๑๖๐๘ ๑๖๐๙ ๑๖๑๐ ๑๖๑๑ ๑๖๑๒ ๑๖๑๓ ๑๖๑๔ ๑๖๑๕ ๑๖๑๖ ๑๖๑๗ ๑๖๑๘ ๑๖๑๙ ๑๖๒๐ ๑๖๒๑ ๑๖๒๒ ๑๖๒๓ ๑๖๒๔ ๑๖๒๕ ๑๖๒๖ ๑๖๒๗ ๑๖๒๘ ๑๖๒๙ ๑๖๓๐ ๑๖๓๑ ๑๖๓๒ ๑๖๓๓ ๑๖๓๔ ๑๖๓๕ ๑๖๓๖ ๑๖๓๗ ๑๖๓๘ ๑๖๓๙ ๑๖๔๐ ๑๖๔๑ ๑๖๔๒ ๑๖๔๓ ๑๖๔๔ ๑๖๔๕ ๑๖๔๖ ๑๖๔๗ ๑๖๔๘ ๑๖๔๙ ๑๖๕๐ ๑๖๕๑ ๑๖๕๒ ๑๖๕๓ ๑๖๕๔ ๑๖๕๕ ๑๖๕๖ ๑๖๕๗ ๑๖๕๘ ๑๖๕๙ ๑๖๖๐ ๑๖๖๑ ๑๖๖๒ ๑๖๖๓ ๑๖๖๔ ๑๖๖๕ ๑๖๖๖ ๑๖๖๗ ๑๖๖๘ ๑๖๖๙ ๑๖๗๐ ๑๖๗๑ ๑๖๗๒ ๑๖๗๓ ๑๖๗๔ ๑๖๗๕ ๑๖๗๖ ๑๖๗๗ ๑๖๗๘ ๑๖๗๙ ๑๖๘๐ ๑๖๘๑ ๑๖๘๒ ๑๖๘๓ ๑๖๘๔ ๑๖๘๕ ๑๖๘๖ ๑๖๘๗ ๑๖๘๘ ๑๖๘๙ ๑๖๙๐ ๑๖๙๑ ๑๖๙๒ ๑๖๙๓ ๑๖๙๔ ๑๖๙๕ ๑๖๙๖ ๑๖๙๗ ๑๖๙๘ ๑๖๙๙ ๑๗๐๐ ๑๗๐๑ ๑๗๐๒ ๑๗๐๓ ๑๗๐๔ ๑๗๐๕ ๑๗๐๖ ๑๗๐๗ ๑๗๐๘ ๑๗๐๙ ๑๗๑๐ ๑๗๑๑ ๑๗๑๒ ๑๗๑๓ ๑๗๑๔ ๑๗๑๕ ๑๗๑๖ ๑๗๑๗ ๑๗๑๘ ๑๗๑๙ ๑๗๒๐ ๑๗๒๑ ๑๗๒๒ ๑๗๒๓ ๑๗๒๔ ๑๗๒๕ ๑๗๒๖ ๑๗๒๗ ๑๗๒๘ ๑๗๒๙ ๑๗๓๐ ๑๗๓๑ ๑๗๓๒ ๑๗๓๓ ๑๗๓๔ ๑๗๓๕ ๑๗๓๖ ๑๗๓๗ ๑๗๓๘ ๑๗๓๙ ๑๗๔๐ ๑๗๔๑ ๑๗๔๒ ๑๗๔๓ ๑๗๔๔ ๑๗๔๕ ๑๗๔๖ ๑๗๔๗ ๑๗๔๘ ๑๗๔๙ ๑๗๕๐ ๑๗๕๑ ๑๗๕๒ ๑๗๕๓ ๑๗๕๔ ๑๗๕๕ ๑๗๕๖ ๑๗๕๗ ๑๗๕๘ ๑๗๕๙ ๑๗๖๐ ๑๗๖๑ ๑๗๖๒ ๑๗๖๓ ๑๗๖๔ ๑๗๖๕ ๑๗๖๖ ๑๗๖๗ ๑๗๖๘ ๑๗๖๙ ๑๗๗๐ ๑๗๗๑ ๑๗๗๒ ๑๗๗๓ ๑๗๗๔ ๑๗๗๕ ๑๗๗๖ ๑๗๗๗ ๑๗๗๘ ๑๗๗๙ ๑๗๘๐ ๑๗๘๑ ๑๗๘๒ ๑๗๘๓ ๑๗๘๔ ๑๗๘๕ ๑๗๘๖ ๑๗๘๗ ๑๗๘๘ ๑๗๘๙ ๑๗๙๐ ๑๗๙๑ ๑๗๙๒ ๑๗๙๓ ๑๗๙๔ ๑๗๙๕ ๑๗๙๖ ๑๗๙๗ ๑๗๙๘ ๑๗๙๙ ๑๘๐๐ ๑๘๐๑ ๑๘๐๒ ๑๘๐๓ ๑๘๐๔ ๑๘๐๕ ๑๘๐๖ ๑๘๐๗ ๑๘๐๘ ๑๘๐๙ ๑๘๑๐ ๑๘๑๑ ๑๘๑๒ ๑๘๑๓ ๑๘

ลายพระหัตถ์สมเด็จพระราชบิดาฯ

พระนิพนธ์แสดงพระหัตถ์

สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

ชื่นก เพียรกล้า ชำตก

คัดจากคำนำเรื่องทศชาติ

พระนิพนธ์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า วัดราชบพิธ

วันเกิดของข้าพเจ้าศกนี้ พิมพ์มหาชนกชาดกที่ ๒ ชำร่วยตามที่ได้ปรารภไว้แต่ศกหลัง ๆ เรื่องนี้มีรูปภาพแสดงด้วย เป็นของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ ประทาน ๆ การแสดงรูปภาพเช่นนี้มิใช่ตำริแสดงได้ง่าย ๆ ไม่เลือกว่าตอนไหน ตามที่เคยได้ยินรับสั่งว่าต้องเลือกตอนมีรูปภาพที่น่าดู แลตอนนั้นต้องให้มีคำเป็นสุภาษิตอันสำคัญเพราะฉะนั้น บางตอนพอจะมีรูปภาพแสดงท่าทางน่าดูสำหรับวิชาช่างเป็นต้น แต่ตอนนั้นไม่มีกล่าวด้วยสุภาษิต เป็นเรื่องดาดไป บางตอนมีคำสุภาษิตอันสำคัญ แต่รูปภาพที่จะตำริแสดงให้ปรากฏไม่น่าดู การเลือกให้รูปภาพน่าดูแลมีคำเป็นสุภาษิตอันสำคัญด้วยมิใช่ง่าย ๆ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า เมื่อมีพระประสงค์เช่นนี้เป็นการสมควรยิ่ง จำเป็นต้องทรงพระอุตสาหะตรวจเรื่องหนึ่ง ๆ จนตลอด เพื่อทรงค้นหาให้เหมาะดังกล่าวมา ๆ ก็รูปภาพนั้นทรงไว้สำหรับประทานหรือถวายแก่ท่านผู้สรงน้ำพระองค์ในสมัยขึ้นปีใหม่ เป็นรูปภาพเชื่องกว่านี้ ที่ทรงยินดีประทานเพื่อให้มีในหนังสือนี้ต้องขยับให้พอดีแก่หน้าหนังสือนี้ ๆ ก็เตมิยชาดกที่ ๑ พิมพ์แล้วแต่ศกหลัง ไม่มีรูปภาพเช่นนี้ เพราะยังไม่ทรงทราบว่า ข้าพเจ้าชอบแปลพิมพ์เรื่องเช่นนี้ เพราะข้าพเจ้าพิมพ์เสียก่อนแล้วจึงได้ถวายไป ๆ ข้าพเจ้ามีความยินดียิ่งในการที่ทรงเอื้อเฟื้อให้มีรูปภาพในหนังสือนี้ ขอจงทรงพระเจริญพระชนมายุยืนนานเกษมสุขสำราญนิราศสรรพโรคาพาธปราศจากอุปสัคทั้งปวง ๆ

กรมหลวงชินวรสิริวัฒน

วัดราชบพิธ

วันที่ ๑๖ ธันวาคม ๒๔๗๑

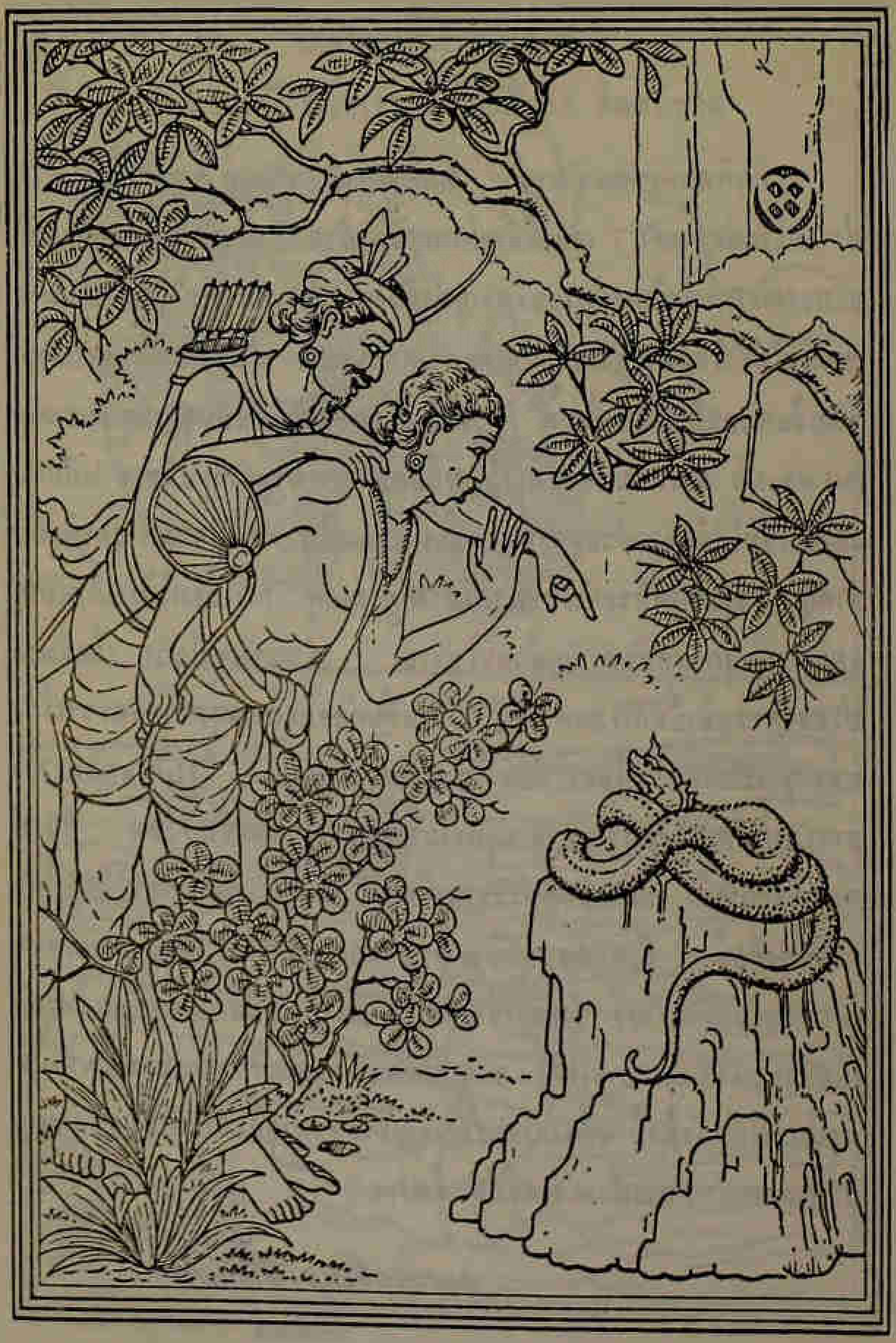

ภูริทัต์ — คงแก่ศีล — ชาดก

คัดจากคำนำเรื่องทศชาติ

พระนิพนธ์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า วัดราชบพิธ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ ประทาน

รูปแสดงเรื่องนี้ให้มีในหนังสือนี้ อย่างเคยประทานให้มีในเรื่องที่พิมพ์แล้ว แต่ปีหลังๆ ข้าพเจ้าขอขอบพระเดชพระคุณ ฯ

รูปภูริทัตตนาคราชมีผู้ทักว่าย่อมไป ข้าพเจ้ารับรองว่าไม่ย่อม รูปอาลัมพายนพราหมณ์และรูปเนสาทพราหมณ์โตเท่านั้น รูปภูริทัตตนาคราชก็ต้องย่อมเท่านั้นเป็นพอดี ฯ ในท้องเรื่องไม่มีกล่าวถึงรูปภูริทัตว่าโตยาวเท่าไร แต่เวลาเมื่อนอนขดจำศีลอยู่บนจอมปลวก และคงตลอดเวลาถูกอาลัมพายนพราหมณ์จับเที่ยวเล่นให้คนดู ว่านิรมิตกายโตเท่างอนไถก็ดี เวลาอาลัมพายนพราหมณ์จับตัวให้ศีรษะห้อยลงเขย่าให้สำลอกอาหารออกก็ดี จับตัวฟาดลงกับพื้นก็ดี จับตัวยัดเข้ากระโปรงหรือค่องก็ดี และนำไปโดยลำพังตนก็ดี เหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นเป็นหลักว่ากายภูริทัตตนาคราชย่อม ฯ

กรมหลวงชินวรสิริวัฒน

วัดราชบพิธ

วันที่ ๑๖ กันวาคม ๒๔๙๓

[১৯]

สารบาญ

ลายพระหัตถ์ใช้ตัวเหลี่ยม		จดหมายกราบทูลใช้ตัวเอน	
พ.ศ. ๒๔๘๓			
๔ เมษายน	๑	๕ กรกฎาคม	๕๓
๑๙ เมษายน	๖	ชื่อปีอย่างมอญ	๕๔
๒๕ เมษายน	๙	๖ กรกฎาคม	๕๕
๒ พฤษภาคม	๑๑	บันทึกเรื่อง ๑๒ นักษัตร ชื่อปี	๕๙
๑๓ พฤษภาคม	๑๕		๖๐
๒๔ พฤษภาคม	๒๑	๑๔ กรกฎาคม	๖๒
— มิถุนายน	๒๗	๑๖ กรกฎาคม	๖๖
๓ มิถุนายน	๔๐	๒๒ กรกฎาคม	๖๗
๑๗ มิถุนายน	๔๓	๒๓ กรกฎาคม	๗๐
๑๐ มิถุนายน	๔๔	๒๖ กรกฎาคม	๗๑
๑๑ มิถุนายน	๔๕	๔ สิงหาคม	๗๔
๑๖ มิถุนายน	๔๖	๙ สิงหาคม	๗๕
๒๐ มิถุนายน	๔๘	กาพย์สุรางคนางค์	๗๘
๒๗ มิถุนายน	๕๐	กาพย์ยานี	๘๐
๒ กรกฎาคม	๕๑	กาพย์ฉะบัง	๘๑
ชื่อปี — สัตว์ประจำปี	๕๑	๑๑ สิงหาคม	๘๓

๑๓ สิงหาคม ๘๗ ๒๐ กันยายน ๑๒๔
กหังปายา ๙๓ ๔ ตุลาคม ๑๒๖
๑๕ สิงหาคม ๙๘ ๒๕ ตุลาคม ๑๒๗
๒๕ สิงหาคม ๑๐๓ ๖ พฤศจิกายน ๑๓๐
๓๑ สิงหาคม ๑๐๗ ๑๙ พฤศจิกายน ๑๓๕
๓ กันยายน ๑๑๑ จดหมายพระสารประเสริฐ ๑๓๘
๗ กันยายน ๑๑๗ บันทึกเรื่องกาพย์แตะฉันท์ ๑๓๙
๑๖ กันยายน ๑๒๐ ๑๖ ธันวาคม ๑๔๓
ขยิบายการใช้เวลา ๑๒๒ ๒๑ ธันวาคม ๑๔๖
ชื่อวันในภาษาเขมร ๑๒๒ ๓๑ ธันวาคม ๑๔๙
ชื่อเดือนในภาษาเขมร ๑๒๓ ๓๐ ธันวาคม ๑๕๑

พ.ศ. ๒๔๘๔

๑ มกราคม ๑๕๕ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๑๘๒
๒๒ มกราคม ๑๕๘ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๑๘๓
๑๖ มกราคม ๑๖๑ ๒ มีนาคม ๑๘๐
๒๒ มกราคม ๑๖๓ ๖ มีนาคม ๑๘๔
๒๙ มกราคม ๑๖๕ ๑๓ มีนาคม ๑๘๘
๓ กุมภาพันธ์ ๑๖๘ ๓๑ มีนาคม ๒๐๓
๑๓ กุมภาพันธ์ ๑๗๗ ๕ เมษายน ๒๐๗

๑๔	เมษายน	๒๑๑	๓	กรกฎาคม	๒๓๒
๑๙	เมษายน	๒๑๕	๑๓	กรกฎาคม	๒๓๕
๑๙	เมษายน	๒๑๙	๓๐	มิถุนายน	๒๓๙
๒๓	เมษายน	๒๑๙	๗	กรกฎาคม	๒๔๑
๒๓	เมษายน	๒๒๐	๑๗	กรกฎาคม	๒๔๖
๒๖	เมษายน	๒๒๐	๒๑	กรกฎาคม	๒๕๐
๓	พฤษภาคม	๒๒๖	๒๔	กรกฎาคม	๒๕๔
๒๖	มิถุนายน	๒๒๙	๓๑	สิงหาคม	๒๕๖

บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ

พ.ศ. ๒๕๘๓

28/05/2568

วันที่ ๑๐ มิถุนายน ๒๔๘๓

พระยาอนุมานราชธน

นี้จะต้องเขียนคำว่า มวญ ขอปรึกษาว่าจะเขียนสกดด้วยตัวอะไรดี โบราณท่านเขียนสกด ณ ในปทานุกรมกระทรวงธรรมการก็ใช้ ญ สกด แต่มีบอกไว้ในวงเล็บว่าสกด ล ก็มี ใช้ว่าที่สกด ล นั้นนี้เอง ผูกชื่อ "ประมวลกฎหมาย" ถวาย เพราะเห็นมันเป็นคำเดียวกับ ประมูล ความหมายก็ว่ารวมมาเป็นกองใหญ่ อย่างเดียวกับ มากมูน นั้นสกดตัว น ที่เขียนสกดด้วยตัว ล ก็ไปเอาภาษามคธเข้า เขาแปลว่าตัวว่าโดนอะไรไปทางหนึ่ง ดูไม่เข้าเรื่องกัน จึงขอปรึกษาว่าจะสกดด้วยตัวอะไรดี

ลายพระหัตถ์ทรงร่าง

(ดูหน้า ๔๔)

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๔ เมษายน ๒๔๘๓

พระยาอนุมานราชธน

หนังสือของท่าน ลงวันที่ ๒๙ มีนาคม ปีก่อน ได้รับแล้ว

ข้อแรกขอแสดงความขอบใจที่ท่านจงใจให้พรปีใหม่ ขอรับพรด้วยความยินดี รู้สึกว่าท่านมีน้ำใจอันตั้งอยู่ด้วยอารี จึงมีความสมรรคจิตต์อธิษฐานท่านจงใจให้พรอย่างไร ขอให้ท่านได้รับสิ่งที่ดีเช่นนั้นด้วยเหมือนกัน

ทีนี้จะบอกคำซึ่งฉันเข้าใจว่าเปนเช่นนั้น *เจริญ* เปนคำเขมร เขาใช้ประกอบกับคำอื่นอันสังเกตได้ว่าหมายความว่ามาก เช่น *เจริญอายุ เจริญยศ เจริญศักดิ์* เปนอุทาหรณ์ กับคำ *สำราญ* ก็เปนคำเขมร สังเกตเปนหมายความว่า ทำให้เบา เช่นตัวอย่างพูดถึงเว็จของผู้หญิง เรียกว่า *สรีย์สำราญ* (มีตัว ย แซกอยู่ด้วยอำนาจสระอี) หมายความว่า ทำให้ผู้หญิงเบา แม้ออกลูกก็ใช้คำ *สำราญ* นั้นเหมือนกัน *สำราญใจ* ที่เราใช้กันก็แปลความได้ว่า ทำให้เบาใจ

ในการเขียนไม้ตรีของท่าน ผิดอยู่นิดเดียวที่ท่านไม่ได้บอกให้ฉันเข้าใจเสียว่า ท่านเขียนด้วยประสงค์อย่างไรเท่านั้น เมื่อได้บอกให้เข้าใจแล้วก็เปนพ้นผิด เมื่อท่านบอกให้ทราบความประสงค์ก็ทำให้นึกถึงกรมพระสมมต เคยทรงพระปรารภเสียงข้างจีนมีอีกเสียงหนึ่ง ซึ่งอยู่ในระหว่างไม้ตรีกับไม้จัตวานั่นก็มาลงกันกับที่ท่านว่านี้ เรื่องหนังสือไทยเรานี้ชอบกล บุคคลลางพวกก็อยากเติมอะไรเข้าไป อย่างน้อยก็เอาเท่าที่เห็นยังขาด อย่างมากก็จะให้อ่านให้ต้องตามใจ เช่นท่านให้ตัวอย่าง ท่านเขียน *โนต* แล้วถูกเติมไม้โท ที่เติมเข้า

ก็ผิดหลัก ที่ว่าแม่กดลงวรรณยุกต์ไม่ได้นั้นด้วย แต่ก็เติมเข้ากระนั้นแหละ เพราะจะลากให้อ่านเปนเสียงสูงไปสมใจ แต่ท่านผู้เปนเจ้าของผู้เขียนกลับไม่เห็นด้วย ฉันเองก็มีความเห็นเช่นเดียวกับท่านเหมือนกัน จะให้ตัวอย่างที่สอนกันให้อ่าน ว่า วอ วา วิ วี วิ ตัวนั้นสอนให้อ่านกันเปนเสียงสั้น แต่เราอ่านกันเปนเสียงต่ำ เช่น วิลัย วิเศษ เปนต้น นั่นจะมีต้องลงไม้เอกที่ วิ ด้วยหรือ เสียงสูงนั้นนักหาที่ใช้ไม่ได้เลย ที่จริงอักษรตายนั้นอ่านออกเสียงไม่เท่ยง เช่นอักษร กุ ถ้าเขียนคำว่า *กุศล* ก็อ่านเปนเสียงกลาง ถ้าเขียน *กลัวย กุ* ก็อ่านเปนเสียงถูกเอก แม้เขียน *กุหลาบ กุแหละ* ก็อ่านเปนเสียงถูกโท ตัวอย่าง *กาญจนบุรี ชลบุรี* ของท่านนั้นดีนัก ใครอยากจะอ่าน *กาญจนะบุรี* หรือ *ชะลบุรี* ก็อ่านได้ หรือใครอยากอ่าน *กานบุรี ชนบุรี* ก็อ่านได้ คำว่า *เงิน* นั้นก็ต้องที่มไม้ไต่คู แต่ก็ไม่เห็นใครลงไม้ไต่คู แต่ก็ไม่เห็นมีใครอ่านเสียงยาว เพราะคำเสียงยาวไม่มีภาษา ก็อ่านคู่เปนเสียงสั้นทั่วกันไป ไม่มีใครอ่านเสียงยาว ฉันเปนพวกข้างไม่ต้องการเติมให้อ่านคู่ตัวกันไปตามที่ เรื่องหนังสือแม้จะพูดไปก็มากความนัก จึงจะหยุดเสียที่เพียงเท่านี้

อันวิชาทำเพลง ก็เหมือนกับวิชาสิ่งอื่น จะจำได้ก็เท่าที่ต้องใช้ ถ้าไม่มีที่ต้องใช้ ถึงแม้จะเคยเรียนมาได้แล้วก็ลืม ลืมหมดหรือจำได้เพียงแต่เปนกะท่อนกะแท่นต่อกันไม่ติด หากใครจำได้ไว้หมดก็เปนเทวดา คือหมายความว่าดีกว่ามนุษย์ทั้งปวง แม้แต่เพียงรู้ว่าอะไร แต่ถ่อนเอาทำกันอย่างไร เท่านั้นก็เปนประเสริฐเลิศอยู่แล้ว

เรื่องคำกลับหน้าเปนหลัง หลังเปนหน้า นั้น เล่นเอาฉันงงอยู่จนบัดนี้ เมื่อกลับคำแล้วเล่นเอาความผิดกันไปมากด้วย เช่น ใจดี ดีใจ ใจเสีย เสียใจ เปนต้น เห็นว่าสำคัญอยู่ที่ให้เข้าใจเปนใช้ได้

เรื่องบวชนาคเข้าข้ายขวา นั้น เข้าใจคำอธิบายดีแล้ว ถือเอาขวาของอุบัชฌาย์ เปนที่ตั้ง

ที่เผาศพพระยาวิเชียรคิรีนั้น เข้าใจว่าใช้ตารางอย่างไม่มีเสาตามปกติ เว้นแต่ต่อหัวท้ายออกไปกันเก้อ ไม่ให้หีบเย็นเย้อเกินตารางไปเท่านั้น

ที่เรียกหมวกเจ้าว่า *พระตุ้มปี่* นั้น แต่ก่อนเรียกกันเช่นนั้นจริง แต่ดูเหมือนจะใช้กันแต่จำเพาะเจ้านายที่เด็ก ๆ ส่วนเจ้านายที่โตแล้วเรียก *พระมาลา* ตลอดเปน *พระมาลาเฮลเม็ด พระมาลากันแดด* เพราะเหตุที่เรียกแบ่งตามวัยนั้นทำความยากให้ คำ *พระตุ้มปี่* จึงหายไป เขาว่าคำ *พระตุ้มปี่* มาจาก *โตปี* และ *พระสถูป* หรือ *ถูปะ* ก็ว่ามาแต่ *โตปี* จะถูกผิดอย่างไรก็ไม่ทราบ ที่จริงที่เรียก *พระมาลา* นั้นก็เชื่อน *มาลา* แปลว่าดอกไม้ต่างหาก คิดว่าคำนั้นมาแต่โพกผ้าสวมสุวรรณมาลา แล้วผ้าโพกทำสำเร็จให้สวมใส่ได้เหมือนหมวก มีสุวรรณมาลาอันจะพึงสวมด้วยติดอยู่ในตัวเสร็จ ทแท้ควรจะใช้คำนั้น จำเพาะแต่พระมาลาเส้าสูงเส้าสเทินอันมีดอกไม้ทองติดอยู่ด้วยเท่านั้น ที่เอาคำนั้นมาใช้เรียกหมวกอย่างอื่นที่ไม่มีดอกไม้ทองติดนั้นหลง

จะขอโมทนาคำในหนังสือ ซึ่งแจกในงานพระศพพระองค์เจ้าพร้อม ที่เรียกว่า *เรื่องแหลมอินโดจีนสมัยโบราณ* นั้นถูกใจยิ่งนัก ด้วยไม่เรียกตามแฟแชนว่า *แหลมทอง* สงสัยอยู่นิดเดียวที่ว่าควรจะเรียกว่า *แหลมอินโดจีน* หรืออย่างไร แต่ที่หลังก็มาคิดได้ว่าเรียก *แหลมอินโดจีน* นั้นดีแล้ว เปนไปตามที่เขาเรียกกันอยู่

มีข้อกังขาเกิดขึ้นอย่างหนึ่ง ด้วยเรื่องถูกประดำ มูลมาแต่ได้เห็นข่าวในหนังสือพิมพ์ *บางกอกไตมส์* ว่า ดาไลลามาซึ่งอภิเษกใหม่ประทานของแก่

เมืองจีน ตั้งหนึ่งเป็นฉุกประคำแก้วประพาฬ ๑๐๘ เม็ด เป็นเหตุให้สดุดใจด้วยเคยสงสัยมาก่อนแต้วว่าจำนวน ๑๐๘ เม็ดนั้นเป็นจำนวนอะไร ถามผู้ใหญ่ก็ว่าไม่เห็นมีอะไรนอกจากกำดังอัฐเคราะห์ คือ

อาทิตย์	๖
จันทร	๑๕
อังคาร	๘
พุธ	๑๗
เสาร์	๑๐
พฤหัสบดี	๑๙
ราหู	๑๒
ศุกร	๒๑
รวม	๑๐๘

แต่เกณฑ์กำดังอัฐเคราะห์นั้นก็เป็นทางโหร หาใช่ทางพระพุทธศาสนาไม่ เพิ่งมาได้พบในเรื่องเกิดของท่าน มีเกณฑ์บอกไว้เป็นทางพระพุทธศาสนาว่า

พุทธคุณ	๕๖
ธรรมคุณ	๓๘
สังฆคุณ	๑๔
รวม	๑๐๘

แต่เกณฑ์นั้นมาแต่อะไร ท่านผู้บอกก็หาได้ชี้แจงไว้ไม่ อันธรรมดาจำนวนเกณฑ์อะไรนั้น ที่แท้ย่อมมีอะไรเป็นมูล แต่ยากที่คนจะจำไว้ได้จึงจดไว้เรียกว่า เกณฑ์ ที่หลังก็มีเกณฑ์อะไรต่าง ๆ เกิดผูกขึ้นด้วยความไม่เข้าใจตาม

ไป อันถูกประคำนั้นเรามีอยู่ แต่ก็มักเป็นไปทางเครื่องราง ส่วนทางพระศาสนานั้นมีแต่ทางพวกฮรัวคร่ำเศกเป่า ส่วนทางศาสนาโดยตรงไม่ใช้ จึงสงสัยว่าถูกประคำนั้นจะมาทางมหายาน ประกอบกับการเศกเป่า ตามที่เคยได้สังเกตมาเห็นเทวรูปต่าง ๆ เขาทำถือถูกประคำมีอยู่บ่อย ๆ ทางมหายานกวาดเอาเทวดาทางไสยศาสตร์เข้าไปไว้มาก พวกลามาก็เห็นถือถูกประคำกันอยู่เป็นปกติตลอดไปจนถึงพวกบาดหลวงและนางชีทางคริสตัง ก็เห็นใช้ประคำกันทั้งนั้น จึงขออาญัติไว้แก่ท่าน ถ้าท่านมีช่องได้พบกับพระญวนหรือพระจีนจงช่วยถามดูด้วย เพราะเขาถือศาสนาทางมหายาน แม้ได้ความเป็นหลักฐานอย่างไร ก็ช่วยบอกให้ทราบด้วย ถ้าไม่ได้หลักฐานก็แล้วไป

วันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๗๓

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระยาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๔ พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าขอน้อมเกล้า ฯ รับพระพรปีใหม่ ที่ทรงพระเมตตาประทานแก่ข้าพระพุทธเจ้าด้วยบัตปลาบปลื้มเป็นล้นเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้าเพิ่งกลับจากไปเที่ยวภาคพายัพ ได้ไปทุกจังหวัด ยกเว้นจังหวัดแม่ฮ่องสอน แม้ได้ไปเพียงน้อยวัน ดางแห่งก็เพียงแต่ผ่านไป แต่ก็ได้ประโยชน์แก่ข้าพระพุทธเจ้ามาก เพราะเป็นครั้งแรกที่เคยไป และได้เค้าต่าง ๆ สำหรับเป็นความรู้ ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าใฝ่ฝันอยู่มาก

ข้าพระพุทธเจ้าขอบพระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้า ฯ ที่ทรงประทานความหมายคำว่า เจริญ และ สำราญ ในภาษาเขมร ข้าพระพุทธเจ้าได้รับความสว่างในเรื่องคำว่า เขา ซึ่งได้เคยค้นหาคำแปลคำนี้มานาน อนึ่งมีบ้ายใช้ว่า *สริยสำราญ* อยู่ที่หอพระสมุดบ้ายหนึ่ง มีผู้ทักว่าแปลก บัดนี้เป็นอันได้ทราบเกล้า ฯ ว่าเป็นภาษาเขมร และได้ทราบเกล้า ฯ ต่อไปว่า คำนี้กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงนำมาใช้

เรื่องเสียงอ่านภาษาไทย ที่ประทานมา ดีเป็นที่สุด เป็นแนวสำหรับสอบสวนเรื่องเสียงกลายได้กว้างออกไป

ที่มาของคำว่า โตบี (หมวก) ในหนังสือฮอบสันยอบสันว่า น่าจะมาจากคำของโปรตุเกส์ว่า โตบี แปลว่า ยอด ตรงกับ โตเปต์ ในภาษาฝรั่งเศส

หรือ *ทอป* ในภาษาอังกฤษ แต่ในที่เดียวกันนั้น ก็ว่าในภาษาฮินดี มีคำว่า *โฎป* แปลว่า หมวก อาจออกจากคำนี้ก็ได้ ส่วน *โตปี* ซึ่งแปลว่า สฎูป เขาให้ไว้อีกแห่งหนึ่ง ไม่กล่าวอ้างถึงคำว่า *หมวก* แต่ถ้าจะดูลักษณะของพระสฎูปกับหมวกโตปี ก็ใกล้กันมาก แต่ในหนังสือเล่มนี้ไม่นำเอามารวมไว้ เป็นที่มาอีกคำหนึ่ง

ข้าพระพุทธเจ้าถอดเสียงคำว่า *อินโดจีน* ตามเสียงที่เขาอ่านกัน เพราะไปคิดขัดด้วยคำว่า *ฮินดู* และ *ฮินดี* ข้าพระพุทธเจ้าเคยเขียนว่า *อินทู* และ *ฮินที* แต่ภายหลังต้องเลิกใช้ เพราะห่างจากเสียงที่เขาใช้กัน

เรื่องลูกประคำ และ *เกณฑ์* ๑๐๘ ข้าพระพุทธเจ้าจะได้ถวายเรื่องภายหลัง เพราะมีเรื่องมากและกระจัดกระจายอยู่ในหนังสือฝรั่งหลายเล่ม ส่วนเกณฑ์พระพุทธคุณ ธรรมคุณ และสังฆคุณ รวมด้วยกัน ๑๐๗ นั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้เอาหนังสืออิติปิโสของเก่ามาตรวจดู คงปรากฏว่า คำตั้งแต่ อิติปิโส จนถึง พุทฺโธ ภควาติ เป็นท่อนหนึ่ง เป็นพุทธคุณ ๕๖ ตั้งแต่ สฺวากฺขาโต จนถึง เวทิตพฺโพวิญฺญูหีติ ท่อนหนึ่ง เป็นธรรมคุณ ๓๙ ฉะเพาะ สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ เป็นสังฆคุณ ๑๔

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับจดหมายจากพระพาหิรรัชฎา น้องพระยาอรรคนิธินิยม (สมุย) ตอบมาว่า บิดามารดาไม่เคยไปเกาะสมุย แต่บุตรก็เกิดในกรุงเทพฯ ทั้งนั้น พระพาหิรรัชฎา ว่าบิดาเคยเรียนหนังสือที่โรงเรียนสำเหร่ จึงสงสัยว่าที่ตั้งชื่อบรรดาโตว่า สมุย คงจะเดินคำฝรั่งคำใดที่คล้ายคลึงกับคำว่า สมุย มาตั้งชื่อ ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้าฯ ว่า ถ้าเอามาจากคำฝรั่งคำที่ใกล้กับเสียงว่า สมุย ก็น่าจะเป็นคำว่า *สมูเอล* ซึ่งเป็นชื่อโปรเฟตองค์หนึ่งในคัมภีร์ไบเบล

ข้าพระพุทธเจ้าได้สนทนากับชาวเขินคนหนึ่ง ที่แม่ฮ่ายเชตต์แดนเชียงตุง ได้ถามถึงคำว่า *เดิน* ในภาษาเขินใช้ว่าอะไร เขาตอบว่า *เดียว* เป็นอันตรงกับในภาษาจีน ถิว (กวางตุ้ง) หรือ เที่ยว (แต้จิว) และเที่ยวหรือเที่ยวในภาษาไทย จีนแต้จิวมีประโยคว่า *เที่ยวไล้เที่ยวข้อ* แปลว่า ไป ๆ มา ๆ ข้อแปลกของคำนี้ ถูกในภาษาจีน นอกจากแปลว่า เดิน หรือ ไป ยังแปลว่ากระโดดด้วย ในภาษาไทยใหญ่พวกที่อยู่ใกล้จีนมีคำว่า *ก่า* แปลว่าไป ใกล้กับคำว่า *คลา* ในอาหมมีคำว่า *กา* (ไม่ทราบเกล้า ฯ ถึงระดับเสียง) แปลว่าไป ว่าเดิน ตรงกับคำว่า *เดินก่า* เดิน ในไทยใหญ่เขียนเป็น *ติน* แต่อ่านว่า *เดิน* เมื่อเทียบ *ก่า* กับ *ขา* *เดิน* กับ *ติน* ดูก็เป็นพวกเดียวกัน ในไทยใหญ่ยังมีคำว่า *แว่ญ* แปลว่า กระโดด ตรงกับคำว่า *ขุนแผนผู้แว่นไว* ซึ่งแปลกันว่าว่องไว คงจะเพี้ยนความหมายมาแต่ก่อน เพราะใน *มหาชาติคำหลวง* ก็มีคำว่า *แว่นขนกิ่ง* อยู่

ข้าพระพุทธเจ้าเดินทางผ่านอำเภอร่องกวาง จึงหวังแพร เห็นคำ *ร่องกวาง* ไม่เป็นภาษา ซักถามชาวเมืองว่า ทำไมไม่ *กวางร่อง* ก็ไม่ได้ความ เมื่อกลับมาได้สอบถามนายสุดว่า มีคำอะไรที่เสียงใกล้กับ *ร่องกวาง* บ้าง ก็ได้ความว่ามีคำ *ฮองกวาง* แปลว่า ทางที่กวางเคยเดิน *ฮอง* ก็เห็นจะตรงกับร่อง (รอย) ถ้าเขียน *ร่อง* คำเดียว เป็น *ร่องกวาง* ไม่ได้ความ จึงน่าจะกลายมาเป็นร้องกวางอีกต่อหนึ่ง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า [illegible]

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๕ เมษายน ๒๔๗๓

พระยาอนุมานราชธน

หนังสือของท่านลงวันที่ ๑๙ เมษายน ได้รับแล้ว

ดีใจที่ได้ทราบความตามที่ท่านบอก ว่าได้ไปเที่ยวภาคพายัพ ดีใจเพราะการไปเที่ยวนั้นดี ได้รู้ได้เห็นอะไรแปลก ๆ เปนการช่วยตัวดีกว่าอุดอยู่เปนนางห้อง

คำ *ปลาบปลื้ม* ที่ท่านใช้เขาก็ใช้กันอยู่ดาษดื่น ไม่ใช่ว่าผิดอะไร แต่ฉันไม่ชอบใจในคำว่า *ปลาบ* ด้วยเห็นว่าคำนั้นควรจะใช้ในความหมายที่แรงกว่าดีใจโดยปรกติ แต่คำ *ปลื้ม* นั้นใช้ในความหมายว่าดีใจโดยปรกติควรอยู่ เช่น *ปลื้มใจ* เปนต้น

คำว่า *เจริญ* ในภาษาเขมรใช้ไปจนว่า *ชาเจริญ* ถอดความว่าเปนมากต้องกันกับสำนวนของเรา แต่เขามีคำว่า *อัน* แซกเข้าไปในหว่างกลาง คำ *จำเริญ* ในภาษาเขมรไม่เคยพบ พบแต่ในภาษาไทย *จำเริญ* หรือ *เจริญ* หมายความว่า *วัฒน* ทั้งสองคำ อนึ่งในภาษาเขมรมีคำ *สราญ* กับ *สำราญ* อยู่ทั้งสองอย่าง ฉันถอดว่า *สราญ* เปนเบา *สำราญ* เปนทำให้เบา แนวเดียวกับ *กชับ* และ *กำชับ*

อธิบายคำ *โตปี* ของท่าน ทำให้ฉันรู้กว้างออกไปว่ามีหลายภาษาด้วยกัน

พุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ ๑๐๘ ที่ท่านว่า ฉันคเนเห็นจะเปนที่เรียกว่า *มหาพุทธคุณ* ซึ่งฉันไม่เคยนับ แต่ให้นึกสงสัยไปว่าจะปรุงขึ้นให้ได้จำนวน ๑๐๘ ทีหลัง เพื่อให้ต้องตามจำนวนลูกประคำซึ่งมีอยู่ ๑๐๘ ของเดิม พระพุทธคุณก็มี ๙ เท่านั้น เรียกว่า *นวอรหาทิคุณ* (อ สํ วิ สุ โล ปุ ส พุ ภ)

ท่านจะค้นหาเรื่องถูกประคำบอกให้ทราบนั้น พอใจเปนอย่างยิ่ง คิดว่าประโยชน์แห่งการใช้เดิมก็คิดขึ้นสำหรับนับคะแนนภาวนาเปนแน่นอน จะเปนกี่ถูกก็เท่ากับจำนวนที่ต้องการภาวนากี่หน ตามพวกที่ต้องการภาวนานั้น

พอใจมากที่ได้ทราบทางแปดชื่อเดิมของพระยาอรรคนิธิ ว่าไม่เกี่ยวไปทางเกาะสมุย แต่เกี่ยวไปทางชื่อคริสตังเหยียดเปนไทย ฉันเคยได้พบมาทางชาวกฎจีนเซาเหยียด *อันโตนี* เรียกว่า *ตัน โดมิงโค* เรียกว่า *หมั่น* ตามทางอย่างเดียวกัน *สมุย* จะมาแต่ *สมูเอล* หรืออ่านอย่างเฉ ๆ ว่า *แซมยวล* หรือจะเปนอื่นมีอยู่อีกก็ได้ แต่เมื่อทราบทางว่าไปทางไหนก็พอใจมากที่จะไม่หลง

คำว่า *เที่ยว* เราก็ใช้ เช่นว่า *เที่ยวไปเที่ยวมา* แลคำว่า *เที่ยว* ก็เข้าใจว่าเปนคำเดียวกันนั้นเอง ทั้งท่านบอกคำ *คลา ก่า* แล *แว่นไว* ให้ทราบอีกด้วยนั้น พอใจเปนอย่างยิ่ง

จะแปลคำว่า *ร่องรอย* ไม่ใช่เปนคำซ้ำหมายความว่ารอยตื้นแต่อย่างเดียว เปนสองคำหมายความว่าเปนร่องลึกลงไปด้วยน้ำฝนชะกัดเซาะ เพราะพื้นที่ในบ้านย่อมลุ่ม ๆ ดอน ๆ กับทั้งมีรอยตื้นอยู่ในร่องนั้นด้วย เพราะเปนทางเดินมาแต่เดิม จึงได้ชื่อว่าร่องรอย อันคำว่า *ร้องกวาง* เห็นเปนคำไทยใต้ดัดแปลงไทยเหนือพูด *ร* เปน *ธ* ควรจะเปน *ฮ่องกวาง* หรือ *ฮ้องกวาง* ถ้าหมายถึง *ร่อง* ก็ควรเปน *ฮ่อง* เพราะมีคำ *แม่ฮ่องสอน* เปนพยานอยู่ ชื่อตำบล *แม่ฮ่องสอน* เดิมคิดว่าควรจะเขียนแม่*ฮ่องศร* แต่เดี๋ยวนี้ก็สงสัยไปเสียแล้ว *สอน* อาจหมายถึงอะไรอื่นนอกจากฉลุกธนูก็ได้กระมัง คำ *หัวง* ก็เห็นจะมาแต่ *ฮ่อง* นั่นเอง

กรมศิลปากร

วันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๔๘๓

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๕ เมษายน ไว้แล้ว พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าเห็นพ้องในกระแสพระดำริเรื่องคำ *ปลาบปลื้ม* ว่าควรใช้ในความหมายที่แรงกว่าดีใจโดยปกติ คำไทยจำพวกปลาบปลื้มนี้แปลก เป็นจำพวกคล้ายคำคู่หรือคำซ้อน มีเสียงพยัญชนะเดียวกัน แต่มีเสียงสระและความหมายไม่เหมือนกันทีเดียว เช่น *ปลดเปลื้อง ปลุกปล้ำ ปราดเปรื่อง ขบเคี้ยว ติดตาม ร่องรอย* เป็นต้น ข้อแปลกอีกอย่างหนึ่งก็ที่เอาคำซึ่งมีเสียงท้ายเป็นอนุนาสิก หรือเสียงสระไว้เป็นตัวหลัง แต่ก็มียกเว้นบ้าง เช่น *ซึมทราบ* (ซ กับ *ทร* สับสนกันมาก ลางท่านว่า ถ้าเป็นเรื่องน้ำให้เขียน *ซึมซาบ* ถ้าเป็นเรื่องรู้หรือเข้าใจให้เขียนว่า *ซึมทราบ* ถ้าถือเอาคำ เช่น *พรัดพราก ปลาบปลื้ม* เป็นแนวเทียบ ก็น่าจะเป็น *ทรึมทราบ* หรือ *ซึมซาบ* มากกว่าจะเป็น *ซึมทราบ* ให้ผิดอักษรกัน) เรื่องคำตัวหลังเป็นเสียงลงท้ายด้วยอนุนาสิกหรือเสียงสระในคำคู่และคำซ้อนก็เป็นเช่นเดียวกัน เช่น *รวบรวม บึกบึน ทรัพย์สิน เงินทอง ไร่นา* แต่ที่กลับกันได้ก็มี เช่น *สินทรัพย์* คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า ของเดิมต้องการเสียงก้องไว้ตัวหลัง เพื่อสดวกในการออกเสียงและฟังเพราะ ด้วยมีกังวานเสียง แต่ที่กลับกันส่วนมากคงจะมาจากกลอนเพื่อสัมผัสเสียง

ข้าพระพุทธเจ้าวานพระยาอุปกิต ฯ เปิดพจนานุกรมเขมร ซึ่งราชบรรณาลัยกรุงพนมเปญจัดทำขึ้น ได้ความว่า *เจริญ* ในภาษาเขมรเป็นคุณศัพท์

ส่วน จำเริญ เป็นกิริยา แปลว่า ทำให้มาก ทำให้เกินขึ้นไป (ตัวสกดเป็น ม) จับ (ชับ) เป็นกิริยา แปลว่า ไม่คลาดจากกัน มั่นคง จับแน่น ต้องโทษอยู่ในคุก กชับ เป็นคุณศัพท์ แปลว่า มั่นคง จับกันแน่น ใช้เป็นกิริยาวิเศษณ์ก็มี กำชับ เป็นกิริยา แปลว่า พูดให้แน่น ให้มั่นคง เช่น กินหมากกำชับปาก ส่วน สราญ พจนานุกรมเขมรยังชำระไปไม่ถึง อัน ในภาษาไทยก็แปลก มักเข้าประกอบกับพวกวิเศษณ์ เช่น *อันดี อันโต อันเลว* ภาษาไทยใหญ่ *อั้น* แปลว่า สิ่งเป็นคำใช้ประกอบคำอื่น เช่น *อั้นกัด* (หนาว) *อั้นเถ่า* (คนเถ้า) *อั้นแม่ญ* (แม่นแท้) *อั้นแลง* (แต่งสว่าง) *อั้นห่ม* (ฝาจำภาชนะ) *อั้นหอม* (จำนวนที่หอมหรือยอมรวมไว้) *อั้นต้อง อั้นถาม* (คำถาม) ในภาษาจีนแคะก็เป็นอย่างเดียวกับในภาษาพูด ต้องมี *อัน* ประกอบอยู่ด้วยเสมอไป

แม่ฮ่องสอน ตามตำนานของเมืองนี้ ว่าเมื่อ ๑๕๐ ปีเศษที่ล่วงมานี้ เมืองแม่ฮ่องสอนยังเป็นป่าอยู่ เจ้าเชียงใหม่มาตั้งกองคับช้างเถื่อน เพื่อใช้ในการบ่าไม้ ได้นำช้างที่จับได้มาผูกหัดที่ห้วยแห่งหนึ่ง ห้วยนั้นจึงได้ชื่อว่าแม่ฮ่องสอน ส่วน *ฮ่อง* ในภาษาไทยใหญ่ แปลไว้ว่า ลำธารขนาดใหญ่ แม่น้ำแม่น้ำเล็ก ซอกที่เป็นทางน้ำ ช่องอยู่ระหว่างเสาทั้งสองของเรือน นายสุดว่าทางอีสาน *ฮ่อง* หรือ *ร่อง* ใช้ปะปนกันกับคำว่า ห้วย คลอง ก็เรียกว่า *ฮ่อง* เหมือนกัน บักษ์ได้เรียกแม่น้ำขนาดเล็กว่าคลอง ส่วนในกรุงเทพ ฯ มีแต่คลองขุด ทำให้เข้าใจแคบไปว่า *คลอง* คือทางน้ำที่ขุด ในภาษามอญมีคำว่า *คลอง* แปลว่าทาง พอเทียบกับคำว่า *คลองเลอย คลองธรรม* ที่แปลว่า ทาง ส่วน *ห้วง* ซ้ำพระพุทธเจ้าค้นหาในภาษาไทยถิ่นต่าง ๆ ไม่มี นายสุดว่า ทางอีสานมีแต่คำว่า วัง แปลว่า น่านน้ำตอนหนึ่ง ๆ ดูเป็นความเดียวกับ *ห้วง* ในไทยใหญ่มีคำ วัง แปลว่า เหวลึกมีผาชัน ดูความใกล้กับ วัง ในภาษาไทยกรุงเทพ ฯ

ซึ่งน่าหมายความว่า น่านน้ำลึกและนิ่ง คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า คำเหล่านี้จะเป็นพวกเดียวกัน *ห้วง วัง ว่าง ว้าง หว่าง เวิ้ง เวิ่น* (อีศานว่า *ที่น้ำวน*) *วนเวียน*

เรื่องที่ตรัสถึงคำกลับหน้าเป็นหลัง หลังเป็นหน้านั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นแปลกมาก มักกลับกันได้โดยมากในคำที่เกี่ยวกับใจ และส่วนของร่างกาย เช่น *งามหน้า หน้างาม* ซ้ำคำที่กลับกันนั้น คำหนึ่งเติม *อัน* ก็ได้ เช่น *ใจอันดี ใจอันเสีย หน้าอันงาม* ข้าพระพุทธเจ้าจะต้องตั้งความเพียรเก็บเอาคำในภาษาทั้งหมดมาพิจารณา ลางทีจะได้เค้าเงื่อนอะไรบ้าง

กรรมการชำระปทานุกรมติดคำว่า *ค่าที่เชิงเรือน* ค้นกันนักก็ไม่ได้ความ ขอพระบารมีปกเกล้า ฯ เป็นที่พึ่งเพื่อทราบเกล้า ฯ ความหมายแห่งคำนี้ด้วย

ขณะนี้เจ้าหน้าราชพิพิธภัณฑ์กำลังจัดสิ่งของอยู่ที่ศาลาสหทัย ข้าพระพุทธเจ้าเห็นเขาวางเครื่องประดับหลังช้าง มีอยู่อย่างหนึ่งเขียนว่า *กาญจนฉันท์* สำหรับตั้งพระไชยหลังช้าง ข้าพระพุทธเจ้าแปลคำ *กาญจนฉันท์* ก็ไม่ได้ความ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นเขาตั้งพระกลดเครื่องสูงไว้หลายองค์ วัตถุที่ทำและสีก็ไม่เหมือนกัน เจ้าหน้าที่อธิบายว่าใช้ในที่และโอกาศต่าง ๆ กัน ซึ่งทำให้ข้าพระพุทธเจ้านึกนอกทางไปว่า ควรจะรู้ไว้ด้วยหรือรู้แล้วประโยชน์อะไรได้ แต่เมื่อนึกกลับอีกทีว่า เมื่อยังไม่รู้กับเมื่อรู้แล้ว ผิดกันอย่างไร ก็เห็นประโยชน์ของการรู้ขึ้นทันที

พระแสงดาบเชลย ที่เขาเชิญออกมาตั้ง เป็นดาบขนาดใหญ่ รูปผิดกับที่ข้าพระพุทธเจ้าได้เห็นในพิพิธภัณฑสถาน ซึ่งในนั้นเป็นดาบคล้ายง้าวจีน ถ้าชะนิดที่ปิดป้ายไว้ว่า *ดาบเชลย* ในพิพิธภัณฑสถานไม่ใช่ดาบเชลยที่แท้จริง

ข้าพระพุทธเจ้าก็จะขอให้เขาเอาบ้ายออกเสีย เพราะทำให้เข้าใจผิด หลง
สืบสาวที่มาของคาบชะนิดนี้ผิดไปไกล

ข้าพระพุทธเจ้าขอประทานถวายเรื่องดูกประคำมาพร้อมกับหนังสือ
ฉะบับหนึ่ง เจ้าหน้าที่ในกรมคดังคนหนึ่งบอกแก่ข้าพระพุทธเจ้าว่า ดูกประคำ
ของหลวงมีหลายชะนิด ทำด้วย ทองคำ แก้ว หิน และยางไม้กาเยน ส่วน
จำนวนเม็ดดูกประคำก็มี ๑๐๕ ๑๐๗ ๑๐๘ และ ๑๓๕ พวงดูกประคำนั้นว่ามีสาย
ทั้งเป็นสายทองหรือสายไหม มีดูกประคำ ๓ เม็ด ขนาดเม็ดกลมหัวท้ายดังรูป
เจดีย์ ชะนิดใดใช้มีความหมายอย่างไร พระราชทานแก่ใครและในโอกาส
อย่างไร เจ้าหน้าที่ไม่ทราบเป็นแต่ชี้แจงว่า พระราชทานเมื่อไปทัพ นอกนี้
ยังมีพวงตะกรุดมีจำนวน ๓ และ ๕ ว่าตะกรุดจำนวน ๕ ใหญ่กว่าจำนวน ๓

อนึ่ง คำว่า ตะไล ในคำว่า ตะไลลามะ ซึ่งเป็นชื่อตำแหน่งของหัวหน้า
สงฆ์ ลามะ ในธิเบต แปลว่า กว้างขวางเหมือนอย่างทะเล ในภาษาตาด
มงคลอกเสียงเป็น ตะเล เสียงและความหมายบังเอิญมาพ้องเข้ากับคำว่าทะเล
อย่างแปลกประหลาด

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า [signature]

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระ
นริศรานุวัดติวงศ์

วันที่ ๓๓ พฤษภาคม ๒๕๙๓

พระยาอนุมานราชธน

หนังสือถึงวันที่ ๒ พฤษภาคม ได้รับแล้ว

คำซ้ำหรือคำซ้อน คิดว่ามาแต่การที่กวีปรุงแต่งให้พิสดาร แล้วคนจำเอามาพูดตามอีกต่อหนึ่ง

ทร ทำไมเราอ่านเปนเสียง *ซ* ฉันไม่เข้าใจจนทุกวันนี้ เพื่อนประเทศที่อยู่ใกล้เคียงกันก็ไม่เห็นมีใครเขาอ่านเปน *ซ* เช่น *ทรง ทรวง* เขมรเขาก็อ่านว่า *ตรง ตรวง* หรือ ทฺรวฺยะ ในภาษาสันสกฤตก็สอนกันให้อ่านว่า ตฺรวฺยะ ต้องเข้าใจว่าทางอินเดียเขาอ่านออกเสียงกันดังนั้น อินฺทฺริย พระธรรมยุติเราสวดว่า อินฺดฺริย มหานิกายคือไทยเก่าจึงสวดว่า อินฺซิย

ตามที่สอบคำ *เจริญ* ได้ความว่าเขมรเขียนสกด *น* นั้นถูกแล้ว ทางเรากับทางเขมรใช้ตัวผิดกันมิถมไป เช่น *โปรด* เราสกดด้วยตัว *ด* แต่ทางเขมรเขาเขียนสกดด้วยตัว *ส* *สำคัญ* เราสกด *ญ* ทางเขมรสกด *ล* ที่ผิดกันไปเข้าใจว่าเพราะการใช้ตัวมาแต่ก่อนไม่เปนแบบ เขมรกับเราต่างก็เอาคำแต่ละฝ่ายไปใช้ มีคำพ้องกันมาก ไม่ใช่ว่าเราจำเอาคำเขมรมาใช้แต่ฝ่ายเดียว ทั้งนี้ก็เปนธรรมดาที่บ้านเมืองอยู่ใกล้กัน ศาสตราจารย์เซเดส์ ซึ่งเปนผู้รู้ทั้งสองภาษาเคยบอกว่า คำที่เติมเปนคำเขมรแล้วไทยเอามาใช้ แต่ออกเสียงเพี้ยนไปเขียนก็เพี้ยนไปด้วย ซ้ำความหมายก็ต่างกันไป เขมรเข้าใจว่าเปนคำไทยจำเอาไปใช้ แต่ที่แท้เปนคำเขมรนั่นเอง ศาสตราจารย์เซเดส์ว่าจับได้หลายคำได้จดไว้มากแล้ว

ท่านบอกว่า อัน ในภาษาไทยใหญ่เป็น ฮั่ง นั้นดีนัก ฉันเคยสังเกตว่า อัน กับ ฮั่ง นั้นตางทีก็เปลี่ยนกันได้ เพราะ กับ ด้วย ตางทีก็เปลี่ยนกันได้ เหมือนกัน

คำแปล *แม่ย่องสอน* นั้นเชอยาก ถถ้วจะเป็นพวกเดียวกับแปด *สามเสม* เป็น *สามแสม* *กางเขน* เป็น *กางแขน* *สุพรรณบุรี* เป็น *สองพันบุรี* แต่ *ย่อง* เป็น *ร่อง* นั้นแน่ หมายความว่าลึกยาว *หั้ว* นิกคำเพลงทางไทยเหนือ ฮันมาได้ ร้องว่า *น้ำขาดฮั้ว* ดูเป็น *หั้ว* หรือ วัง หรือ *ย่อง* อะไรก็คะได้

ท่านถามถึงคำ *ค่ำที่เชิงเรือน* ดูชัดอยู่แล้วไม่น่าจะสงสัยอะไร ความสงสัยถ้าจะพิจารณาก็เห็นมีอยู่ที่คำ เชิง คำนั้นแปลว่า ตีน ท่านแต่ก่อนท่านเห็นว่าพูดว่าตีนเป็นคำหยาบ จึงเอาคำเชิงมาให้แทน เชิงเรือนก็คือตีนเรือน เหมือนเชิงเขาก็ตีนเขา หรือเชิงเทียนก็ตีนเทียน คนเรียกว่าตีนเทียนกันอยู่ทั่วไป นั้นเป็นแปลอยู่ในตัวแล้ว

กาญจนฉันท์ เป็นชื่อเรียกแหย่งช้างชนิดหนึ่ง สิ่งอื่นไม่เห็นเรียกใครผูกชื่อเรียกกันฮันครั้งไรไม่ทราบ พระกลดเครื่องสูงที่ทำเป็นสีต่างกันและวัตถุต่างกันนั้น ฉันก็ไม่ทราบว่าใช้ต่างกันอย่างไร อยากทราบอยู่เหมือนกัน เคยสังเกตมาได้แต่ว่าวันพระแล้วเขาถวายพระกลดแพรขาวขลิบทอง

ดาบชเลย ดูเป็นจะหมายความว่ารูปเหมือนดาบ แต่ใหญ่กว่าดาบไทย เห็นจะไม่มีกำหนดเอียดไปถึงว่าใหญ่ยาวเท่าไร ง้าว ก็คือดาบด้ามยาว หอกก็คือพระขรรค์ด้ามยาว หอกด้ามญี่ปุ่นใช้ไม่ไผ่เป็นด้าม พระองค์เจ้าประดิษฐวรการเคยพูดเล่นว่าเป็นของกษัตริย์ชวาดา เอาไม้ไผ่ซึ่งจะหัดหาเอาได้ง่ายในป่ามาผูกต่อพระขรรค์เข้า

ขอบใจท่านเป็นหนักหนา ที่อุตส่าห์ค้นหาและได้ถามเรื่องถูกประด็น จดบันทึกไปให้เป็นการลำบากแก่ท่านมาก แต่ท่านก็ได้ความรู้ขึ้นด้วยเหมือนกัน

ถ้าจะสรุปเอาความซึ่งท่านบันทึกไปให้ ก็ตกเป็นว่าต้องการใส่คแนนการภาวนาที่แรกก็นับนวมือก่อน ครั้นเห็นยุ่งยากวนเวียนจึงหาคแนนมาใส่ แล้วจะไม่ให้คแนนพลัดหายไปก็เจาะร้อยเสียเป็นพวง ครั้นทำเมล็ดคแนนด้วยมหรรฆภัณฑ์เช่น แก้วเงินทองก็แยกไปใช้เป็นเครื่องอาภรณ์ เป็นการสมควรเช่นนั้นอย่างยิ่งอยู่แล้ว ส่วนจำนวนตกประจำนั้นก็มากน้อยตามแต่พวกไหนต้องการจะภาวนาถึงคาบ จำนวน ๑๐๘ เป็นจำนวนที่ถนัดอย่างหนึ่ง พวกเดียวกับสำเภา ๕๐๐ โจร ๕๐๐ บ้า ๕๐๐ จำพวก แต่จำนวน ๑๐๘ จะมาแต่อะไรซึ่งถนัดกันก็สอบไม่ได้เรื่อง สังที่อ้างเป็นจำนวน ๑๐๘ ก็เห็นเป็นผูกเข้าหาจำนวนนั้นในภายหลัง ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องเป็นจำนวนเท่านั้น และโดยมาก ชอไปที่ เสียด้วย เช่นนับเอาสระพยัญชนเข้าจำนวน ๑๐๗ โดยอนุโลมปฏิโลมเป็นต้นนั้นก็ชอไปที่ตัวอย่างที่พูดถึงสระพยัญชนนั้น ทำให้รู้ไปได้ถึงพราหมณ์พฤฒิบาศเขาบริกรรมในการพิธีคเชนทรัศวสนานว่า โอมะ กะ ขะ คะ ฆะ งะ โอมะ จะ ฉะ ชะ ฌะ ญะ ๆ ๓ ๆ แรกได้ยินก็หัวเราะด้วยความประมาทเห็นเป็นว่าสิ้นปัญญาเพิ่งจะมาเข้าใจในบัดนี้ ว่าเขาเห็นว่าอักขระนั้นเป็นรากเหง้าแห่งคำทั้งปวง

ในบันทึกเรื่องลูกประคำ นั้น มีผิดอยู่ที่ชอวัด *มังกรกมลาศน์* ที่ถูกเป็น *มังกรกมลาวาส* ถ่ายจากชอจนว่า *เล่งเนยย์*

อีกคำหนึ่ง *เกิดหมูนพูนสุข* นั้นไม่ใช่ผิด แต่นึกว่าท่านเทียบเอาคำ *เกิดหมูนพูนเขา* คำ *หมูน* นั้นฉันคิดว่า *มูน* นั่นเอง หากพูดเพี้ยนไปเท่านั้น

คำดะไลก็มาประจวบเหมาะที่เคยได้ยินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เคยทรงสันนิษฐานมาที่หนึ่งแล้ว ว่าคำ *ดาไล* ในชื่อดาไลลามาเห็นจะหมายความว่าทเล พึ่งก็ไม่รู้สึกเคอมใสนัก แต่ไปต้องเข้ากับคำของตาดมงคล เป็นอรรคฆรรย์ที่สุด ภาษาธิเบตนั้นเค็มที่ ในว่าคำที่เป็นชื่ออะไรเป็นภาษาสังสกฤตไปกับพระพุทธศาสนา แต่ไม่เห็นว่าคำเหล่านี้มีรูปเป็นภาษา

สัสกฤตเลย สมเด็จกรมพระสวัสดิเธออยากรู้ส่งซึ่งถือกันว่าเปนมงคล ฉันก็เคยค้นจดส่งไปให้เธอ ในนั้นมีมงคลทางชิเบตหลายอย่าง ได้ชื่อจดไว้ให้ด้วย เปนหนังสือฝรั่งตัวเบ้ง ๆ ควบกันเปนหลายตัว ฉันก็เขียนไปให้ตามที่เขาจดไว้แต่ฉันอ่านไม่ออก ครั้นพบตัวเธอเข้าจึงถามเธอว่าอ่านอย่างไร ด้วยเชื่อใจว่าเธอรู้มากอาจบอกได้ แต่เธอว่าเรื่องอ่านนั้นต้องงดไว้ก่อน แปลว่าเธอก็อ่านไม่ออกเหมือนกัน ท่านยอกความเห็นว่า พวกชิเบตนั้นถือผีมาก่อน แล้วได้ทางพระพุทธศาสนาเข้าไปปนนั้น ทำให้ได้สติเห็นทางไปด้วยดี แต่แรกฉันไม่เข้าใจ ว่าอย่างไรพระพุทธศาสนาจึงประกอบด้วยผีถึงปานนั้น

คิด ๆ อะไรก็เกิดภาษิตขึ้นในใจ ว่าการคิดค้นหาความจริงที่ถูกต้องนั้น เปนทางดำเนินเข้าไปหามิจฉาทิฐิ ถ้าจะดำเนินทางให้เปนสัมมาทิฐิก็ต้องดำเนินไปตามครูบอกไม่กระดิก

จะให้ข่าวแก่ท่าน ว่าพระองค์เจ้าจำเนียนเรื่องศพโกศมาให้ ด้วยเธอเคยได้รับคอบได้ความเห็นแปลก ๆ ฉันก็อ่านเสียคาถลน จบลงก็ได้ความว่าเธอก็ยังไม่รู้เหมือนกัน แต่ที่เธอพรรณนามานั้น มีตัวอย่างที่คัดมาจากศิลาจารึกของพวกจามอยู่ ๓ บท ซึ่งฉันไม่เคยได้ทราบ และเธอว่าท่านก็ยังไม่ได้พบเหมือนกัน จึงคัดมาให้

บทที่ ๓ นั้นที่กไว้ว่าแปลจาก *Finot:- Notes d' Epigraphic XI (BEFEO IV p. 937-8 inscription XII B)* ว่าดังนี้ พระเจ้าหริวรมันทรงพระราชอุทิศถวายแด่พระศรีอีศานผู้เปนเจ้า (คือพระศิวลึงค์ ที่ทรงสถาปนาขึ้น) โกศทองคำประดับมณีขนาดใหญ่อันวิจิตรแจ่มจำรัสยิ่ง ส่องแสงสว่างยิ่งกว่าทินกร กระทำให้มีแสงสว่างทั้งกลางคืนกลางวัน ด้วยรัศมีแห่งแก้วมณีเหล่านั้น โกศนี้ประดับด้วยมณีรัตนทั้งสี่ด้าน

ลำเนียรกาลมา ได้ทรงสร้างโกศทองอันงามวิจิตรยิ่งกว่าศูรย์จันทร์ ประดับด้วยแก้วมณีทั้งสมุท พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐและมีพระบัญญายิ่ง ได้ยกโกศนี้ถวายแด่พระศีเวศานติงค์ ซึ่งโปรดให้สร้างขึ้นเมื่อปี ๓๐๐๒ ศก (ปีมหาศักราชซึ่งตรงกับ พ.ศ. ๑๖๒๓)

บทที่ ๒ บันทึกไว้ว่า (พ.ศ. ๑๖๓๑) แปลจากหนังสือเล่มเดียวกัน จารึกหมายเลขที่ ๑๖ ปี หน้า๔๕๑ ว่าดังนี้ พระบาทศรีชยอินทรวรมเทพ ทรงตระหนักในพระหฤทัยว่า พระภัทเรศวรเจ้าเป็นใหญ่เหนือสรรพสิ่งทั้งปวงที่ปรากฏในโลกนี้ จึงโปรดให้สร้างโกศทองหกหน้า (ษณมุข) ประดับด้วยนาคภูษณและพลอยสีฝังบนยอดแห่งศิขรมกุฏ (เหนือโกศนั้น) อนึ่ง ภูรธวโกศนั้นแล้วไปด้วยทองอร่าม แต้วโปรดให้ทำอาธารใต้โกศประดับศูรยกานตมณีหน้าทั้งหกของโกศนั้น (แต่ละด้านเรียงขึ้นไปเป็นหัวนาค) ด้านที่แปรศูทิศบุรพายอดแห่งเศียรนาคราชฝังทับทิม ด้านอิสาณและหรดีฝังนิลในภูกตานาคราช ด้านใต้ฝังทับทิมบนยอดเศียรนาคราช ด้านปาจีนฝังบุศราคำบนเศียรนาคราช ด้านอุดรฝังอุตครัตน โกศทองนี้หนัก ๓๑๕ ถิล กับ ๙ ทรม ยอดหกเหลี่ยมกับเศียรนาคราชและอาธารซึ่งห้างายรับโกศนั้นหนัก ๑๓๖ ถิล รวมทั้งสิ้นเป็นน้ำหนัก ๔๕๐ ถิล ๙ ทรม

ศก ๓๐๑๐ (ปีขี้ย พ.ศ. ๑๖๓๑)

บทที่ ๓ บันทึกไว้ว่า (พ.ศ. ๑๗๔๗) แปลจากหนังสือเล่มเดียวกัน จารึกหมายที่ ๒๓ ว่าดังนี้ พระราชาของค์นี้ (ปรเมศวรมันที่ ๒) ทรงมีสมบัติห้า คือพระเมตตาสมบัติ พระเกียรติสมบัติ พระคุณสมบัติ พระรูปสมบัติ พระวิรยสมบัติ ฉนั้นเพื่อจะให้สมบัติทั้งห้านี้ปรากฏพร้อมกัน จึงได้ทรงสร้างครอบ (โกศ) ขึ้นไว้ถวายพระมเหศวรเจ้าเป็นห้าด้านดังนี้

โกศันเครื่องประดับเปนทอง ๒๓๒ ชั้น เปนมณีมีค่า ๘๒ ชั้น เปนไข่มุกด์ ๒๗ ชั้น เปนเงิน ๒๐๐ ชั้น

รู้อยู่แล้วว่า โกศอัฐิมีส่วนสูงกว่าโกศศพมาก แต่ก่อนนี้กว่าเขาเอาอัฐิใส่กลัก (ซึ่งตามปกติทำปากผาย) ทำฐานรองให้ตั้งได้ กระเดียดจะเห็นจากตำราที่ว่าเอาอัฐิประดิษฐานในครอบพระศิวลึงค์ ด้วยความสมสองประการคือโกศอัฐิมีส่วนสูงที่สมควรจะเปนครอบพระศิวลึงค์นั่นประการหนึ่ง กับที่ถือว่าพระมหากษัตริย์ถือองค์พระเจ้านั่นอีกประการหนึ่ง (มีคำ *สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว* เปนอย่างอยู่) ข้อที่ว่าเปนสมุฐานนี้เคยเห็นโกศเล็กจำลักด้วยไม้มีมุขเปนจั่วสี่ด้าน หม่อมเจ้าบุยภักดีนารถเก็บเอามาไว้ม์ เมื่อเห็นก็นึกว่าเขาปรุงเล่น แต่ที่แท้ทำเข้าแบบที่เดียว ขอสารภาพว่าโกศนั้นแต่แรกเคยเขียนสกด ฐ แล้วมาเปลี่ยนเขียนกันเปนสกด *ศ* ก็เขียนตามเขาไป ไม่ได้คิดฉันจะฉัยว่าจะมีผลเปนอย่างไร มาพบในที่จารึกนี้ปรากฏว่าสกด *ศ* นั้นหมายเปนบุรุษลึงค์เจ็บปวดมาก

ไปเผาศพเห็นเขาเอาศพถูกชิ้งเปนผู้น้อยออกไปไว้นอกเมรุ เกิดได้สติขึ้นว่าหลังคาปรำหยวกที่เชิงตะกอนนั้นเขาทำสำหรับเผากลางแจ้ง ต้องตามที่ท่านได้วินิจฉัยไว้ ที่เอามาเข้าในโรงที่มีนั้นเปนหลังคาซ้อนหลังคา เปนการทำโดยไม่สมควร

หนังสือเรื่องเกิด ได้อ่านตลอดแล้ว และได้ทำบันทึกเสร็จแล้วด้วย แต่พยายามทำบันทึกเรื่องการสมโภชน์และเจ้านายประสูติต่อไป เพราะในหนังสือที่แต่งไว้นั้นไม่มีกล่าว ท่านจะได้ทราบไว้ด้วย แต่ฉันก็ไม่รู้ตลอดเพราะไม่ได้เห็นตลอด แต่ก็ดีกว่าที่ไม่รู้เสียเลย

กรมศิลปากร

วันที่ ๒๙ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๙๓

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับลายพระหัตถ์ ลงวันที่ ๑๓ เดือนนี้ มีพระเมตตาประทานข้อทรงสันนิษฐานเรื่องคำแปลกลางคำ พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

ทร อ่านเป็นเสียง *ซ* คิดด้วยเกล้า ฯ ว่าจะเกิดจากอ่านเสียง *ทร* กล้ำไม่ได้ถนัด จึงได้เพี้ยนเป็นเสียง *ซ* ไป เพราะ *ท* เป็นเสียงบีดเกิดแต่ฟัน ส่วน *ร* เป็นเสียงรัวคือเบิดบีดสลับกันเกิดแต่ฟัน ส่วน *ซ* เป็นเสียงเสียดแซกออกมาตามช่องระหว่างฟันกับปลายลิ้นซึ่งบีดไม่แน่น เมื่อออกเสียง *ท* บีดแล้วออกเสียง *ร* เบิดบีดพร้อมกันเข้า เสียง *ท* ยังไม่ทันให้ลิ้นบีดฟันได้สนิท ก็ต้องเลื่อนมาเบิดลิ้นออกเสียง *ร* จึงทำให้เสียงคาบเส้น เกิดเป็นเสียงเสียดแซกคือเสียง *ซ* ขึ้น ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลตามแนวในตำราที่อาจเป็นได้เท่านั้น ทางชาติ เช่น มลายู ออกเสียงกล้ำไม่ถนัด ก็ต้องหาเสียงอื่นที่เป็นเสียงสระเข้าแซก เช่น *ขลับ* เป็น *กิหลับ* หรือ *กะหลับ* ในภาษาบาลีก็เช่นเดียวกัน เช่น *เกลส* ในสังสกฤตก็เป็น *กิเลส* ในบาลี ในภาษาไทย *กรม* ถ้าเอาสระ อิ เข้าแซกก็เป็น *กิรม* เพี้ยนมาเป็น *เกรียม* ใน คำว่า *กรมเกรียม* หลักที่เติมเสียงสระอย่างนี้ในสังสกฤตเรียกว่า *สวรภักติ* คืออาศัยพึ่งเสียง ในบาลีไม่มีหลักนี้ เพราะไม่มีเสียงกล้ำ คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า ที่ *ทร* มาเป็น *ซ* เพราะผู้พูดไปถนัดออกเสียงกล้ำก็เติม อิ เข้าโดยไม่รู้ตัวเป็น *ทิร* *ทรง* ก็เป็น *ทิรง* เสียง อิ จากให้เกิดเป็นเสียง *ซ* ขึ้น โดยนัย

แห่งเสียงบีดเบิดเกิดเป็นเสียงเสียดแซกขึ้น คำอังกฤษ trolley รถราง เพี้ยน เป็น สาลี่ ก็จะเป็นฉักษณะนั้น

เรื่องคำเขมรที่ไทยเอาใช้ แต่ออกเสียงเพี้ยนไป เขมรเข้าใจว่าเป็นคำไทยจำเอาไปใช้ จับใจข้าพระพุทธเจ้ามาก เพราะข้าพระพุทธเจ้าเคยสงสัยเช่นนี้มาแล้ว หากไม่มีความรู้ในภาษาเขมร ก็จะไม่มีหนทางจะค้นคว้า มีผู้บอกข้าพระพุทธเจ้าว่า *ระแทะ* มาจาก *รถ* ไทยได้มาจากเขมร เกิดเป็นความหมายไปอีกอย่างหนึ่ง คำซ้ำกับรถ แต่ความหมายเพี้ยนไปเป็นรถชะนิดหนึ่ง เรื่องคำยืมกันไปยืมกันมา ในภาษาอังกฤษมีอยู่คำหนึ่ง คือ launch ฝรั่งว่าเดิมเป็นคำในภาษามลายูแปลว่าเรือเร็ว หรืออย่างไรข้าพระพุทธเจ้านึกไม่ออก โปรตุเกสได้คำนี้ไป แล้วสเปญยืมเอาไปใช้ทางโปรตุเกส อังกฤษได้ไปจากสเปญอีกต่อหนึ่ง แล้วไทยเอามาจากอังกฤษอีกที ในคำว่า *สลิมลอน* ข้าพระพุทธเจ้าเคยถามนายดิกัมโปส กงสุลเยเนอราลโปรตุเกส ซึ่งเขากำลังค้นหาคำโปรตุเกสที่มีอยู่ในคำไทย ว่ารู้จักคำ จะปัง ในภาษาไทยไหม เขาตอบว่ารู้จัก ข้าพระพุทธเจ้าบอกเขาว่าได้เห็นในภาษาฝรั่งอธิบายว่า คำนี้มาจาก chapinha ในภาษาโปรตุเกส เขาก็ยอมรับทันทีว่าใช่แน่ เพราะ จะปัญ ในภาษาโปรตุเกส หมายความถึงแผ่นโลหะที่บีดช่องอย่างรูกุญแจเป็นต้น ข้าพระพุทธเจ้าพบคำว่า จะปัง มีอยู่ในภาษามลายู จึงลิดด้วยเกล้าฯ ว่า มลายูคงได้มาจากโปรตุเกส แล้วไทยได้มาทางมลายูอีกต่อหนึ่ง เช่นเดียวกับ กะโถน ในมลายูเรียกว่า กะโตระ แต่คำนี้ในภาษาโปรตุเกสว่าภาชนะดินสำหรับใส่ของ ในภาษาชวาก็ยังใช้คำ กะโตระ ในความนี้ คงจะเป็นเพราะมลายูเห็นเหมาะเอามาใช้บ้วนน้ำหมาก เลยติดเข้ามาในภาษาไทย ในหนังสือ วชิรญาณ อธิบายว่า

กะโถน เพี้ยนมาจาก *กะถ่ม* ซึ่งคงเป็นเรื่องถากเข้าความ *ถ่ม* ไทยใช้เป็นกิริยา แต่ภาษาจีน ถ่ำ ใช้เป็นนาม หมายความถึงที่ถ่มออกมา

ที่ทรงเห็นว่า คำแปล *แม่ช่องสอน* จะเป็นถากเข้าความอย่าง *สามแสน* เป็น *สามแสน* ข้าพระพุทธเจ้าเห็นพ้องในกระแสพระดำริ ข้าพระพุทธเจ้าค้นดูในภาษาไทยใหญ่ ในคำว่า *สอน* ก็ไม่มีคำแปลอย่างอื่น แต่ไปพบคำว่า *สั่ง* เข้าอีกคำหนึ่ง ในภาษาไทยใหญ่ว่าเป็นคำเดียวกับ *สอน* ความเข้ากันได้กับคำ สั่งสอน ในภาษาไทย แต่เมื่อแยกแปลก็มีความหมายผิดกันบ้าง ในคำว่า *สั่ง* และ *สอน*

ที่ทรงพระเมตตาประทานเรื่อง ง้าว ถือตาบด้ามยาว หอก ถือพระขรรค์ด้ามยาว ข้าพระพุทธเจ้าก็เพิ่งทราบเกล้า ฯ แต่ก่อนก็ไม่ได้เฉลียวคิด ข้าพระพุทธเจ้าไปสังเกตดูพระแสงหอกกับพระแสงทวนที่เขาจัดตั้งไว้ในราชพิธีภัณฑ์ ซึ่งจะเบิกในเรว ๆ นี้ เห็นผิดกัน *ทวน* ไม่มีกะบังคอแต่มีภูแทน ส่วน *หอก* มีแต่กะบังคอ และด้ามก็เป็นบ้อง ๆ ซึ่งบอกชัดว่าเดิมเป็นด้ามไม้ไผ่ ยังโคมร อีกคำหนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าเข้าใจว่าเป็นหอกชัดรูปใบโพธิ์ ครั้นเข้าไปดูใกล้ ๆ จึงเห็นว่าปลายเป็นตรีขนาดเล็ก หากเอาฝักสวมไว้จึงทำให้เห็นเป็นรูปใบโพธิ์ กับข้าพระพุทธเจ้าได้เห็นพระมาลาเบี่ยง ซึ่งเขาซ่อมพระมาลาทรงประพาสไว้ข้างใน จึงทำให้ข้าพระพุทธเจ้าเข้าใจว่าที่เบี่ยงเพราะไม่กระชับพระเศียร เมื่อถูกข้าศึกฟันก็เคลื่อนที่เพื่อได้

ข้าพระพุทธเจ้าก็เพิ่งได้ทราบเกล้า ฯ ว่าพราหมณ์พฤฒิบาศ์บริกรรมในพิธีว่า **โอมะกะขะคะฆ่ะง่ะ** เมื่อเร็ว ๆ นี้ข้าพระพุทธเจ้าได้พบพระราชครูจะมีสร้อยว่าวามเทพหรืออย่างไรข้าพระพุทธเจ้าจำไม่ได้ ได้ถามถึงเรื่องนี้ ก็ได้รับตอบว่า บริกรรมในพิธีมี **โอมะ กะขะ ฯ** เหมือนกัน แต่เหตุที่ใช้แก่ไม่ทราบ

เป็นความผิดของข้าพระพุทธเจ้าที่เขียนชื่อวัด *มังกรกมลาวาส* เป็น*มังกรกมลาสน์* เหตุด้วยนึกไปถึง *พระพรหม* ซึ่งที่แท้แปลเทียบคำ *เนัย* ในภาษาฮกเกี้ยนเป็น *เหล่ียน* ผู้หญิงที่ชื่อ *เนัย* และชื่อ *เหล่ียน* แก้เป็น *เหรัยญ* ก็เป็นคำเดียวกัน แปลว่า ดอกบัว

เกิดหนุนพูนสุข ก็เป็นความผิดของข้าพระพุทธเจ้า เพราะ *หมุน* ที่ทรงสันนิษฐานว่า *มูน* เป็นถูกแน่ เพราะในภาษาจีน *หมูน* ในเสียงกวางตุ้งก็แปลว่า มาก ล้น

ข้อที่ตรัสว่าการคิดค้นหาความจริงที่ถูกต้องนั้น เป็นทางดำเนินเข้าไปหามิจฉาทิฐิ เป็นภาษิตถูกที่สุดจับใจข้าพระพุทธเจ้าอย่างยิ่ง ข้าพระพุทธเจ้าแต่งเรื่องที่จะต้องเป็นแต่งความเห็น ก็ต้องคอยระวังเรื่องที่จะถูกหาเป็นมิจฉาทิฐิอยู่เสมอ ถ้างที่ก็ต้องพูดเกลือนเรื่องไปในตัว

เรื่องพระโกศ ข้าพระพุทธเจ้าก็เพิ่งทราบเกล้าฯ คำแปลที่ตรัสประทานมา ในพจนานุกรมแปลคำ โกศ ว่าผักแตะอื่น ๆ ไว้หลายนัย แต่นัยที่แปลว่าผัก มีกล่าวไว้ในมหาบุรุษลักษณะที่ ๓๐ ว่า **โกโสหิตวตฺถคุยฺห** ซึ่งคำแปลว่าผักจะเด่นกว่าคำแปลอื่น ๆ โบราณาจารย์ท่านเกรงว่าจะเข้าใจผิดไปจึงได้ยักใช้ โกศ สกด รู แต่ที่มาแก้เป็น ศ เพื่อให้ตรงกับความหมายอื่นที่มีอยู่ในนั้น จะเป็นด้วยไม่ได้คิดเฉลียวใจเหมือนโบราณที่ท่านรอบคอบดีอยู่แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าอ่านพบใน *พงศาวดารโยนก* ของ พระยาประชาฯ ว่า เมื่อพระยาเมงรายสั่นพระชนม์ก็เข้าโกศ ครั้นล่วงมาถึงนางจิรประภามหาเทวี สมัยสมเด็จพระไชยราชาเมื่อสั่นพระชนม์ เข้าโลงประกอบบนบุษบก เป็นรูปนกหัสดิลิงค์ ว่าคราวนี้เป็นต้นประเพณีทำนกหัสดิลิงค์ต่อมา น่าเสียดายที่กษัตริย์องค์อื่นไม่มี

กล่าวถึงการพระศพ จึงทราบเกล้า ฯ ไม่ได้ว่าที่มีอยู่สองแห่งนี้จะเป็นของเดิม หรือว่าผู้แต่งคาดคเนเอาเอง

ข้าพระพุทธเจ้าดีใจเป็นล้นเกล้า ฯ ที่จะทรงพระเมตตาประทานเรื่องการสมโภชน์และเจ้านายประสูติ ข้าพระพุทธเจ้าเคยค้นหาความรู้ในเรื่องนี้ไม่ได้ตลอด เพราะไม่มีใครเคยเห็น

เนื่องแต่ข้าพระพุทธเจ้าได้ไปเที่ยวภาคพายัพเมื่อเมษายนที่แล้วมา จึงลองค้นหาตำนานต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับภาคพายัพมาอ่าน แล้วเขียนขึ้นตามความที่ข้าพระพุทธเจ้าเข้าใจ เมื่อเขียนไปได้เล็กน้อย ก็เกิดความจำเป็นรู้สึกว่า ถ้าไม่กล่าวถึงเรื่องราวชาติไทยแต่ครั้งยังอยู่ในเมืองจีนเสียด้วย ก็จะเข้าใจเรื่องไม่ได้ชัด ครั้นข้าพระพุทธเจ้าลงมือค้นและเขียนดู ก็พบอะไรแปลก ๆ เช่น ขุนบรมทำไมจึงได้ชื่อเป็นภาษาบาลี ชื่อไทยว่าอะไร และน่านเจ้าก็เป็นชื่อที่จีนเรียก ไปได้ความจากตำนานของอาหมและไทยใหญ่ซึ่งปรับเข้ากันได้ ว่าขุนบรมจะตรงกับคำว่า ขุนลุงหรือหลวง ซึ่งพระอินทรให้ลงมาครองเมืองแถบนั้น พระอินทรเขาเรียกว่า *เส้าอิง* หรือ *เจ้าอินทร์* ก็คงเป็นกษัตริย์น่านเจ้าที่ให้พวกมาตั้งเมืองในแถวนี้ เมืองแถนหรือแถงก็ตรงกับเมืองเทียนเมืองหลวงน่านเจ้า ฝรั่งเขียนเมืองเทียนและเชียงแสนใช้ Tsen คำเดียวกันก็มี จึงน่าสงสัยคำว่า *แสน* ว่าจะเป็นคำเดียวกับ *เทียน* เพราะ ต กับ อี กล้ำกันก็เพี้ยนเสียงเป็นวรรค จ ได้ ส่วนคำว่า *น่านเจ้า* ไทยใหญ่เรียกว่า *เมืองแสหลวง* ฝรั่งว่า *แส* เป็นคำไทยในเมืองจีน แปลว่าเมืองหลวง ชื่อกษัตริย์น่านเจ้าที่จีนเรียกว่ามุงเซเจ้า ก็จะตรงกับเมืองแสเจ้า *แจ้* ในไทยใหญ่แปลว่าเมือง ข้าพระพุทธเจ้าเคยกราบทูลถึงคำ ลาว ว่าในไทยย้อยและอิศานแปลว่าใหญ่ ภูเขาอ้ายลาว ก็คือภูเขาใหญ่ต้น ยังมีทิวเขาอีกชื่อหนึ่งจีนเรียกว่า *เก๋าหล่ง* หรือ *เก๊าเหลง* ใน

00848

ภาษาแต้จิ๋วว่ามังกร ๕ ตัว ภูเขาน้ำลางตำราว่าเป็นทิวเดียวกับภูเขาอ้ายตาว ถ้า ลาว แปลว่าใหญ่ เก๊าหล่ง ก็ต้องเป็น เขาหลวง ความได้กันสนิท จีนเรียก แม่น้ำโขงตอนเชียงรุ้งว่า เก๊าหล่งเกียง ตลอดจนคำว่า เชียงรุ้ง ไทยใหญ่ เรียกว่า เกงฮุ้ง และคำว่า ชุรงค์ ที่ในตำนานก็เป็นคำที่ใกล้กับ เก๊าหล่ง มาก เมืองที่อ้ายตาวอยู่ในยูนนานคือ เมือง เวงเชียง (ยงเชียงในแต้จิ๋ว) แม่น้ำโขง ตอนเหนือเมืองเวงเชียง ก็เรียกว่า ลานฉองเกียง และใกล้กับเวงเชียงก็มีภูเขา และเมืองชื่อ เปาะหน่าม ในแคว้นลาวมีเวียงจันทน์ ลานช้าง ฝรั่งว่าภูเขาที่ กั้นแดนลาวและญวน จีนก็เรียกว่า เปาะหน่ำ ซึ่งพระยาประชา ฯ ว่าตรงกับ โพหน่ำ และเป็นคำเดียวกับ โพธิ (สารหลวง) อาณาจักร ฟูนัน เสียงถวาย ตั้งเป็น ฟูหน่าม คำศราจารย์เซเด็ส์ว่าน่าจะได้กับ พนม และในภาคอีศานก็มี เมืองนครพนม เสียงของคำเหล่านี้ใกล้กันมากอีก ข้าพระพุทธเจ้ามารู้สึก ด้วยเกล้า ฯ ว่า เมื่อได้อ่านเรื่องอะไรแล้ว ถ้ายังไม่ได้เขียนขึ้นไว้ ความจำก็ อยู่เท่าที่อ่านและลำดับเรื่องไม่ได้ ต่อเมื่อเขียนขึ้นเกิดความจำเป็นต้องคิดต้อง นึก ครั้นเขียนเสร็จแล้ว ก็ทวนเรื่องนั้นได้หมดจดดีกว่าเมื่อยังไม่ได้เขียนขึ้นไว้ เห็นจะเป็นด้วยเหตุนี้ ผู้ที่จะรับปริญญาในมหาวิทยาลัย จึงต้องแต่งเรื่องใด เรื่องหนึ่งเป็นการค้นคว้า เสนอต่อกรรมการพิจารณา เมื่อเห็นสมควรจึงจะรับ ปริญญาได้

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า พระยาประมวญวิชา

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระ นริศรานุวัดติวงศ์

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ มิถุนายน ๒๔๘๓

พระยาอนุมานราชธน

ในที่นี้จะให้บันทึกให้แก่ท่าน ทักหนังสือเรื่องเกิดซึ่งท่านแต่งแล้วส่งไปให้ดู ท่านจงเข้าใจเถิดว่าที่จดบันทึกให้มานั้น เป็นส่วนที่รู้มากออกไป หรือเป็นความเหนที่ไม่ต้องกับที่ท่านเหน ส่วนที่ไม่ได้จดนั้น เป็นอันทราบเท่าที่ท่านทราบ หรือเหนด้วยกับท่าน หรือไม่ทราบเลย

๑. *นิยม* (หน้า ๔) คำนี้เคยทราบว่าแปลว่า *เที่ยง* แต่ที่ใช้กันอยู่เดี๋ยวนี้เคลื่อนไปเปนว่า *ชอบ* ที่ใช้ในหนังสือนี้เปนว่า *เชื่อถือ* ฉันไม่ได้ทักเพื่อให้แก้ ทักเพื่อเตือนใจให้รู้เท่านั้น แต่ที่จริงคำมีใช้ถมไป ถ้าเปลี่ยนใช้คำอื่นก็มีเปลี่ยนได้

๒. *การที่ตั้งครรภแล้วฝันและทำนาย* (หน้า ๕) นั้น เปนคติของการแต่งหนังสือ ไม่ใช่คติของคนธรรมดา กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัยเคยกล่าวว่า แต่งหนังสือแล้วเมื่อจะตั้งท้องก็ต้องฝันว่ากินอะไรที่กินไม่ได้ เช่นดวงพระอาทิตย์ เปนต้น คนที่ตั้งท้องโดยธรรมดาย่อมไม่รู้ว่าตั้งท้องเสียอีก การเกิดของขุนช้างที่ยกมากล่าวอ้างนั้นก็เปนทางแต่งหนังสือ ถ้าจะอ้างถึงวิธีการแต่งหนังสือให้ตัวอย่างที่ขบขันก็ได้ แต่ต้องพูดให้เข้าใจว่าไม่ใช่ความจริง อนึ่งจะพูดเลยไปถึงชื่อขุนช้าง กลัวจะเปนชื่อตำแหน่งไม่ใช่ชื่อตัว เช่นว่า *ขุนช้างขี่ช้างชนะงา* เปนตัวอย่าง ส่วนขุนแผนนั้นปรากฏอยู่แล้วว่าเปนชื่อตั้ง คิดว่าคือ ขุนพิษณุแสนย์ ขุนแผนสท้าน นั้นเอง คำขับที่ว่า *ครานั้นขุนแผนแสนสท้าน* นั่นผู้แต่งก็รู้สึกเปนเงา ๆ ว่าคำ *สท้าน* เกี่ยวข้องกับชื่อขุนแผน

๓. *แสดงให้เหนภาพครั้งโบราณ* (หน้า ๘) รังเกียจคำ ภาพ ด้วยภาษาช่างเขียนของเรา ถ้าพูดว่า ภาพ แล้วก็หมายถึงรูปตัวดี คู่กับ ภาก หมายถึงรูปตัวเถว ตามที่ใช้ในหนกไม่ผิด แต่กระเดียดไปในทางว่ารู้คำใช้ของเราไม่ทั่ว ถ้าจะเปลี่ยนคำ ภาพ เสียว่า ทาง ก็เห็นว่าไม่ได้ทำให้ความเสียไป

๔. *ท่วมแพ้ท้อง* (หน้า ๑๐) *อยากกินอะไรที่ไม่ใช่อาหาร* ฉันไม่รู้เชื่อว่าอยากกินจริง ๆ เปนแต่พูดว่าอยากกิน แล้วกินด้วยปรารถนาจะให้ถูกดีเท่านั้น แม้คนเจ็บกินของแสลงซึ่งอ้างว่าอยากกินนั้น ฉันก็ไม่รู้เชื่อว่าอยากกินจริง ๆ เหมือนกัน คิดว่าอยากหายเท่านั้น ธรรมดาคนเจ็บย่อมไม่อยากกินอะไร ของแสลงซึ่งกินเข้าไปนั้นก็ไม่ใช่แสลงเด็กน้อย มีขนมจีนน้ำยาเปนต้น แม้คนดี ๆ ก็เคมที

๕. *ข้อที่กล่าวถึงกองพันซึ่งสำหรับใช้อยู่ไฟ* (หน้า ๑๓) ในตอนต้นกล่าวแต่เพียงว่าเอา *หนามสะ* แต่ตอนหลังตั้งเปนปัญหาว่าทำไมจึงเอา *หนามพุทราสะ* ตามที่แต่งไว้อย่างนั้นจึงเหนว่าตอนต้นควรระบุเสียด้วยว่าสะด้วยหนามพุทรา ต่อจากเรื่องสระหนามไปก็ถึงเรื่อง *กะสือ* อันชอว่า *กะสือ* นั้นชอบกล โดดเดี่ยเอาแต่แสงสว่างโดยจำเพาะเปนกะสือ เช่น *หนอนกะสือ โคมกะสือ* เปนต้น และเพราะรู้กันอยู่ว่า *กะสือ* นั่นแต่ตัวเมีย จึงจัดขึ้นให้มีตัวผู้ด้วยเรียกว่า *กะทาง* แต่ที่พูดกันก็เปนดดกให้เหนเปนชนกอยู่ในตัวว่าเอากระดังทำปีก เอาสาก (ตำข้าว) ทำหาง ตามที่ว่านั่นที่เปนครึ่งคนครึ่งนกแต่ครั้นทำรูปครึ่งคนครึ่งนกเข้าจริง กลับเรียกว่า *อรหันต์* ข้อนี้ก็ประหลาดทำไมจึงเอาชื่อผู้สำเรจมิฉานเปนต้นมาใช้เรียกรูปโสกโดกเช่นนั้นก็ไม่ทราบ

๖. *จะแปลการใช้เบี้ยบน* (หน้า ๑๙) ถึงบนด้วยเงิน เพราะแต่ก่อนใช้เบี้ยเปนเงินปลีก แม้เวลานี้จะใช้สตางค์ก็ได้เหมือนกัน ถ้าจะเอาเงินบาทออกเสียบฝาบน แม้หายไปในเวลาโน้นก็อาจถึงล่มจมได้ ได้ยินว่าวังหน้ากรม

ศักดิ์ได้รับพระราชทานเงินปีละ ๘๐๐ บาท นั่นแปลว่าเป็นจำนวนมากอย่างยิ่ง เหลือพอที่จะรักษาพระเกียรติยศวังหน้าไว้ได้ด้วยดีแล้ว

๗. *ในการตัดสายสดือ* (หน้า ๒๕) ถ้าพระองค์เจ้าไชยมทองรองเป็นเชียง คงเป็นประเพณีซึ่งเปลี่ยนไปที่หลังเมื่อมังมีแล้ว

๘. *ในการที่ไม่ฉีกผ้าอ้อมและเย็บเมาะก่อน* (หน้า ๒๙) นั้นเพราะกลัวเด็กจะไม่ออกมารับเอาผ้าอ้อมกับเมาะซึ่งทำเตรียมไว้

๙. *คาถาดับพิษไฟ* (หน้า ๓๒) ฉันไม่เคยทราบมาเลย

๑๐. *ในเรื่องยันตร์* ตลอดถึงเวทมนตร์ กตคาถา ถ้าจะเทียบตามอาจารย์ต่าง ๆ แล้วจดบันทึกมา เลือกเอาแต่ที่ผิดกัน เพียงยันตร์อย่างเดียวก็จะกินที่ตั้งเล่มสมุด แม้จะคัดเอาลงให้หมดก็เห็นจะรุงรังเต็มที อย่างที่บุราณว่า *อุปเทห์ห่วมหลังช้าง* ในเรื่องลงยันตร์ *ตริสิงเห* (หน้า ๓๕) ผเอิญฉันได้เห็นได้สังเกตมา ทั้งจำคาถาที่เรียกว่า *สูตร* ไว้ได้ด้วย จึงสามารถจะบอกได้โดยละเอียด เส้นยันตร์ที่เขาลงนั้นเป็นดังนี้ →

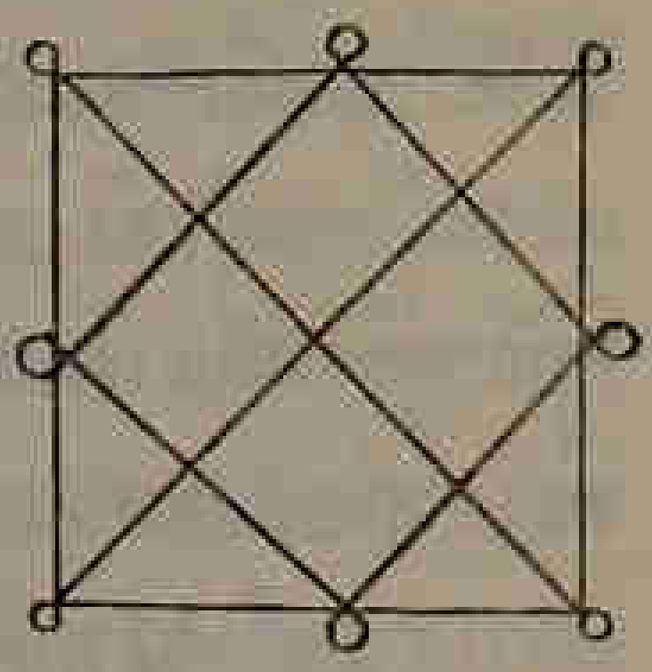

แล้วลงเลขในช่อง ๙ ตัว แต่เลข ๕ นั้นเป็นสี่ตัว อยู่ในช่องสี่มุม ตัวที่อยู่ช่องบนหลังหยัก อย่างหางอุณาโลม ลงกับสูตรว่า ปญฺจพุทฺธา เลขอื่นอีกแปดตัวลงในช่องสามมุม แต่ตัวไหนจะอยู่ที่ไหนจำไม่ได้ จำได้แน่แต่เลข ๓ ซึ่งลงเป็นต้นนั้น วางไว้ที่ช่องต่างมุมข้างซ้ายมือ (ถือซ้ายเป็นใหญ่ ?) เรียกตามสูตรลงทางเดินเป็นม้าหมากรุกเวียนขวา ไม่ใช่เดินยอกย้อนกลับไปกลับมาอันคาถาที่เรียกว่าสูตรนั้น มีว่าดังนี้

ตฺริสิเทสตฺตนาเค ปญฺจพิษฺณูนเมวจ

จตุเทวาฉวจฺจราชา ปญฺจอินฺทฺรานเมวจ

361580

สำนักหอสมุด

เอกยกฺขานวเทวา ปญฺจพฺรหฺมาสหมฺปตี
เทวราชาอจฺจุรหนฺตา ปญฺจพุทฺธานมามิหํ

แต่ที่จะวินิจฉัยว่าสิ่งห้ามคือสิ่งหรือสิ่งอะไรบ้างนั้น เป็นการเหลือวิสัยแห่งปัญญา ที่ว่านาคเจ็ดนั้นก็หมดดี จะหมายถึงงูใหญ่หรือช้างอะไรก็ไม่ทราบ นาค ก็มีความหมายว่าใหญ่เท่านั้น ไปแลเหนอยู่แต่อรหันต์แปด นั้นหมายถึงพระอรหันต์แปดทิศ พระพุทธห้านั้นหมายถึงพระเจ้าห้าพระองค์ แต่พระพิษณุห้า พระอินทร์ห้า พระพรหมห้านั้นหมดปัญญา กลัวว่าเลขในยันตร์นั้นจะมีมาก่อน แล้วผูกคาถาสูตรเข้ายัดภายหลัง แลหลังแผ่นผ้าหรือแผ่นกระดาษซึ่งลงยันตร์ ตรีสิงเห นั้น เขาลงยันตร์อีกชะนิดหนึ่ง มีชื่อ แต่ฉันจำไม่ได้ มีความเปนไปในทางว่าสลักหลัง เปนยันตร์อีกชะนิดหนึ่ง คือเปนตาราง ๙ ตา ลงเลข ๙ ตัว เหมือนกัน เว้นแต่เลข ๕ มีตัวเดียว มีท่วงทีเปนดังนี้ → จำได้แม่นว่าเลข ๕ อยู่กลาง ส่วนเลขอื่นจะอยู่ที่ไหนจำไม่ได้ อาจที่เลขแถวล่างจะอยู่บน บนจะอยู่ล่าง หรือแถวหน้าจะอยู่หลัง หลังจะอยู่หน้ากลับกันก็เปนได้ แต่หลักอยู่ที่จะนับแถวบนลงมา หรือว่าจะนับแถวหน้าไปหลัง หรือนับทะแยงมุมก็คงจะได้จำนวนแถวละ ๑๕ เท่ากันหมด เปนกลเลข

๖	๗	๒
๑	๕	๙
๘	๓	๔

๑๑. *วิธีโบกลวันเวียนเทียน* เคยเหนพวกแขกฟาชีเขามาเล่นละคอนในกรุงเทพฯ เขาเล่นเปนมีการนักขัตฤกษอะไรที่เทวสถาน มีท่านอาจารย์ใหญ่บูชาไฟอยู่ในเทวสถาน เสร็จแล้วมีผู้ช่วยยกเตาออกมาให้สัปรุษ ซึ่งไปยืนอยู่รอบเทวาลัย ต่างก็วิดเอาควันไฟในเตาใส่ตัว ได้ยินว่าอย่างนี้ได้แก่เวียนเทียนของเรา นอกจากนี้ข้าได้เคยเหนรูปทำขวัญแต่งงาน และรูปราชาภิเษกซึ่งตีพิมพ์มาแต่อินเดียด้วย ถ้วนมีการบูชาไฟทั้งนั้น แต่รูปนั้นไม่เปนกำลังวิดควัน

แม้กระนั้นก็ดี ทำให้นึกไปว่าการจุดแว่นเวียนเทียนของเราได้แก่การโหมกุณฑ์ทางอินเดีย จะผิดถูกอย่างไรยืนยันไม่ได้ ไม่รู้จริงทางต่างประเทศพอ

๑๒. *การเจาะหู* (หน้า ๕๔) เคยเห็นเขาเอาตะกั่วทำเป็นดวงแบนหัวท้าย ขดเป็นวงแหวนหนีบหู ค่อยเร่งเข้าไปทีละน้อยกว่าหูจะทะลุ แต่ได้ยินบ่นกันว่าวิธีนั้นไม่ดี ลู่เอาเข็มแทงไม่ได้เรวกว่า แต่สงสัยว่าวิธีเอาเข็มแทงจะเป็นวิธีใหม่ พวกหญิงผู้ดีชั้นเก่า มีเจ้าเป็นต้น เขาไม่เจาะหู ถือกันว่าเป็นเถว

๑๓. *โองการแม่ซื้อ* (หน้า ๒๑) จดบอกไว้แต่ว่า *ฝ่าผมังศาลา แม่ซื้อ ๑* เท่านี้รู้ได้ไม่พอ เข้าใจว่าเป็นศาตราในวัดพระเชตุพน ต้องใส่ชื่อวัดเข้าไว้ด้วยจึงจะพอ อนึ่งการคัดหนังสือเก่านั้นทำยาก จะต้องตกลงว่าจะทำอย่างไร จะทำให้เหมือนต้นฉะบับหรือจะเอาแต่รูป ถ้าจะเอาเหมือนต้นฉะบับมีคนทำได้น้อย ถ้าจะเอาแต่รูปมีคนทำได้มาก ตามที่คัดมาลงไว้แต่ฉบับนั้นประปนกัน ตางคำก็เป็นไปตามต้นฉะบับ ตางคำก็เขียนเปลี่ยนเป็นอย่างใหม่ไปแล้ว จะเอาอย่างไรก็ต้องเป็นไปเหมือนกันหมดบรรดาที่คัดมา

๑๔. *โรคแม่ซื้อ* ตามแพทย์ศาสตร์ซึ่งแนะนำให้แก้ (หน้า ๖๖) ให้*เอาดินสองฟากน้ำมันเป็นแม่อุ้มลูก* ทำให้สดุดใจที่ได้เคยเห็นคุกตาเคลือบมันเป็นแม่อุ้มลูกอย่างทว่าน ที่เตาเคลือบเมืองสุโขทัยก็มี ที่มูเซ่ียมในเกาะบาหลีประเทศชวาก็มี จะใช้เป็นคุกตาเลี้ยกบาลหรือมีใช่นั้นไม่ทราบ

๑๕. *หมากพลูธูปเทียน ๔* ที่ใส่ไปในบัตร เหมจะหมายบูชาเทวดาอัฐเคราะห์ ซึ่งอยู่ในดวงชาตาอันมีประจำตัวอยู่ทุกคน (หน้า ๗๖)

๑๖. *ประแจของไทย* มีทำด้วยทองเหลือง รูปเหมือนประแจของจีน เว้นแต่ที่ตรงกลางทำแหลมลงมาดุจจับปึง เจาะรูตรงนั้นเป็นที่สอดลูกไข ถูก

เหมือนถูกประแจฝรั่ง เมื่อหมุนไปแล้วบิบคำปาทำให้ขยอเถือนยอกไปข้าง ๆ แต่ประแจชนิดนี้อาจเปนของมตายู เรารับเอามาก็เปนได้ ข้อนเพื่อประกอบกับข้อที่กล่าวถึงผูกมือเด็ก (หน้า ๘๑) การผูกถูกพรวน เคยได้ยินอธิบายกันว่า ถ้าเด็กชนแล้วผูกดี ไปที่ไหนจะได้รู้ คำอธิบายไม่เกี่ยวไปทางผี

๑๗. *เรื่องหวงวิชา* อันมีความปรากฏอยู่ในหน้า ๘๕ นั้น ดูที่เปนคำของฝรั่ง ฝรั่งต้องรู้สึกว่าหวงจริง เพราะอยากรู้อะไรถามเด็กก็บอกไม่ได้ ถามผู้ใหญ่ผู้ใหญ่ก็สงสัย ว่าที่ฝรั่งจะรู้เอาไปทำไม ในที่สุดก็ไม่บอก ซึ่งตกเปนหวงวิชา แต่เปล่าคนไทยด้วยกันไม่เห็นบีดกัน เมื่อฝรั่งถามเอาความไม่ได้ก็หาหนังสือซึ่งคิดว่าจะมีใครแต่งไว้อย่างฝรั่ง แต่ก็ผิดอีก ธรรมเนียมไทยไม่มีใครแต่งตำรามีแต่สิ่งซึ่งจะจำไม่ได้ เช่นตำรายาเปนต้น แม้ผูกอ่านตำราจะตาย ก็เอาตำราไปด้วยไม่ได้ ตำราจะต้องเหลือให้ปรากฏอยู่สืบไปไม่มีสูญ

๑๘. *บายศรีที่เปนชั้น* เขาเรียกรวมว่า *บายศรีใหญ่* เปนของคู่กับ *บายศรีปากชาม* บายศรีใหญ่ตามที่ทำใช้กันอยู่เปนพื้นก็ ๕ ชั้น ถ้าน้อย ๓ ชั้น ๗ ชั้น ก็อาจทำเปนพิเศษ แต่ ๙ ชั้น เชื่อว่าไม่มีแน่ บายศรีใหญ่มีชั้นเดียวได้เคยเห็นในงานออกร้านที่วัดเบญจมบพิตรไม่มีคันรองรับ ส่นมพลเรือนทำขายให้บูชาพระ เชื่อว่าส่นมคิดทำขึ้นสำหรับงานนั้นโดยจำเพาะ เพื่อให้ขายได้ด้วยราคาเล็กน้อย อันไข่ขวัญยอดบายศรีปากชามนั้น เขาไม่ใช้ไข่ไก่เพราะไม่ใช่ของธรรมดาเท่ากับจะใช้ไข่นกกะสา นกกะทุงอะไรพวกนั้น ทั้งกรวยก็กรวยนมแมวก็นมแมว ไม่ใช่กรวยคอนมแมว ทำกันคนละอย่างผิดกันเปนไหน ๆ ทางเมืองชวาเขาจัดบายศรีมีตัวผู้ตัวเมีย ที่ใช้กล้วยใช้แตงกวานั้นเปนตัวผู้ ถ้าเปนตัวเมียก็ใช้ขนมแบน ๆ เช่นงาตัดเปนต้น บายศรีตัวผู้สำหรับบูชาเจ้าพ่อ บายศรีตัวเมียสำหรับบูชาเจ้าแม่ บายศรีของเขาไม่ได้ทำอย่างบายศรีของเรา

ใช้ของกินจัดใส่ถาดประดับให้พูนสูงขึ้นไปเท่านั้นเอง แข่งขันเอาดีเอาชั่วกันด้วยการจัดประดับ

๑๙. *ตามที่กล่าวถึงวิธีทำขวัญ* (ในหน้า ๘๒) ว่า *ตักน้ำมะพร้าวมาวน ๆ ที่ขายศรีแล้วป้อนให้เด็กกิน* นั้น ผิดกับการที่ทำจริง และต่างกับที่กล่าวมาแล้วข้างต้นด้วย ควรจะแก้เสียให้เป็นว่า *ตักอากาศข้างบายศรีใส่ลงในลูกมะพร้าว แล้วตักน้ำมะพร้าวป้อนให้เด็กกิน* (คำว่า ใส่ มีพระราชบัญญัติห้ามใช้ คำใส่ที่มีรูป ด้วยถือว่าเป็นคำหยาบ จึงยักย้ายเอาคำอื่นมาใช้กันแทน แต่ก็ขัดด้วยผิดภาษาจึงคงใช้ตามภาษา จะแก้เอาคำอื่นใช้แทนก็ตามใจ)

๒๐. *ในการทำขวัญแบบหลวงมีหลายวิธี* แต่จะบอกก็ไม่ได้ เพราะไม่ได้สังเกตจำไว้ถ้วนถี่พอที่จะบอกได้จริงจัง แต่จะพยายามบอกเท่าที่สังเกตเห็น อันบายศรีของหลวงนั้นมีอยู่ ๓ ชะนิด คือ ๑. *บายศรีสำรับเล็ก* มีชั้นแก้วกับพานทองเงินซ้อนกันห้าชั้น แต่เป็นขนาดเล็ก ตั้งบายศรีแก้วไว้กลางทองขวา เงินซ้าย ของผู้รับทำขวัญ สำหรับทำขวัญในการอันเล็กน้อย ๒. *บายศรีสำรับใหญ่* มีลักษณะเหมือนกัน แต่เป็นขนาดใหญ่ สำหรับทำขวัญในการอย่างใหญ่ ๓. *บายศรีตองลองทองขาว* เช่นเคยบอกมาแต่ก่อนแล้ว ดูเหมือนเป็นเจ็ดชั้น มีคู่หนึ่งแต่ใช้อย่างไรบอกไม่ถูก ใช้เติมกับบายศรีสำรับใหญ่ก็มี แต่ตั้งไว้ต่างหากไม่ได้เข้าแถวกัน เครื่องประกอบบายศรีมี ก.—ขันปักแว่นสามใบ เป็นแก้วทองเงินเรียกว่า *ขันเหม* ใส่ข้าวสารมีแว่นปักข้างละ ๕ แว่น คิดเทียนแว่นละ ๓ เล่ม แว่นนั้นเป็นแก้วทองเงินตามขัน เว้นแต่ขันแก้วนั้นเป็นแว่นแก้วแต่ ๓ เป็นแว่นทองอีก ๒ แสดงให้เห็นว่าเติมเข้าที่หลัง แต่ก่อนมี ๓ แว่นเท่านั้น ข. — มีเทียน ๓ เล่มปักบนเชิงแก้วทองเงิน เรียกว่าเทียมชัย ค. — มีน้ำมันหอมใส่ภาชน ๓ เป็นแก้วทองเงิน สำหรับคากับ

ป้ายไส้เทียนที่แว่น ฆ. — พาน ๓ ใบใส่ใบพลูเรียงซ้อน แต่จะซ้อนกี่ใบไม่ทราบ กับตลับแป้งเจิมอยู่ในนั้นด้วย เปนพานและตลับแก้วทองเงินตามบายศรี ง. — ด้ายผูกมือหลายเส้น รวมใส่ไว้ในพานรองใบพลู แต่ใส่ไว้พานเดียวเท่านั้น เหนจะมีแต่ทำขวัญคน จ. — มพร้าวอ่อนปอกเปลือกเฉาะปากรองพานมีช้อน มีที่เดียวเหนจะมีแต่ทำขวัญคนเหมือนกัน ฉ. — เป็ดปั้นด้วยแป้งมีผักชีโรยอยู่บนหลังรองพาน แต่จะมีคู่หนึ่ง หรือเท่าไร จำไม่ได้ ก่อนนี้มีเปนประจำ แต่เดี๋ยวนี้หายไปเสียแล้ว ผู้ใหญ่ว่ามีไข่อยู่ในนั้น นอกจากนี้ก็มีเพิ่มเติมเปนอติเรก ลางทีก็มีหัวหมูด้วยอีกคู่หนึ่ง ลางทีก็มีโต๊ะเงินเครื่องอาหารด้วยอีกหลายโต๊ะ แต่จะเติมเข้าในการชนิดไรให้การไม่ถูก

ทางปฏิบัติพิธีมีพราหมณ์เข้าประจำบายศรี ๓ คน ผู้ใหญ่อยู่กลางประจำบายศรีแก้ว ผู้รองอยู่ข้างซ้ายประจำบายศรีทอง (ขวาของคนหรือสิ่งซึ่งรับทำขวัญ) ผู้น้อยอยู่ข้างขวาประจำบายศรีเงิน (ซ้ายของคนหรือสิ่งซึ่งรับทำขวัญ) หลังไปมีพราหมณ์ถือสังข์ จะเปนสามคนเท่าผู้เบิกแว่นหรือสี่คนก็ไม่ได้สังเกตนับ หลังพราหมณ์ถือสังข์ไปมีพนักงานถือบัณเฑาะว์ เท่ากับพราหมณ์ถือสังข์ ถ้าเปนในพระที่นั่งกรมวังปูผ้าแดงตามทางเวียนเทียนกันขี้ผึ้งหยดลงพรม แล้วเชิญข้าราชการเข้ายืนประจำริมทางลาดผ้าแดงด้านนอกคอยรับแว่น เริ่มแรกพราหมณ์ผู้เบิกแว่นควักน้ำมันหอมป้ายไส้เทียนก่อน แล้วจุดเทียนชัย แล้วเอาเทียนชัยเปนเทียนชะนวนจุดเทียนที่แว่น พราหมณ์คนกลางเบิกแว่นก่อน แล้วก็คนซ้าย แล้วก็คนขวาส่งแว่นรับกันต่อไปทางซ้าย (คือเวียนขวา) ในเวลาลงมือจุดเทียนที่แว่นนั้น สังข์เป่าบัณเฑาะว์ไกว ปี่พาทย์มีอยู่ที่ไหนก็ประโคมโดยสังเกตเอาเสียงสังข์ เมื่อส่งแว่นไปหมดแล้วหยุดเป่าสังข์ ต่อเมื่อแว่นมาบัญจบรอบจึงเป่าอีก เปนที่สังเกตนับรอบที่เป่าสังข์ แต่บัณเฑาะว์ไกวอยู่

เสมอ และปีพาทย์ก็ประโคมอยู่เสมอจนสุดการเสวยโภชน์ ครั้นเวียนเทียนมือยู่สองอย่าง อย่างใหญ่เวียน ๕ รอบ อย่างน้อยเวียน ๓ รอบ อย่าง ๓ รอบไม่มีคลุมบายศรี อย่าง ๕ รอบคลุมบายศรีใช้ใบตอง ๓ ใบคลุมชั้นใน แล้วเอาผ้าคลุมคลุมชั้นนอก ผ้านั้นใช้ตาดต่างสีกัน บายศรีแก้วใช้ตาดขาว บายศรีทองใช้ตาดเหลือง บายศรีเงินใช้ตาดเขียว เมื่อเวียนเทียนไปได้ ๓ รอบ พราหมณ์เปิดคลุม เอาผ้าห่อใบตองไปให้ผู้รับทำขวัญถือไว้ ถ้าผู้รับทำขวัญคนเดียวก็เอาห่อผ้าสุมให้ทั้ง ๓ ห่อ ถ้าหลายคนก็ทอดเฉลี่ยให้ได้ถือทั่วกัน ทำขวัญอย่างเวียนเทียน ๕ รอบที่ไม่ใช่คน ไม่เคยเห็นว่าทำกันอย่างไร แต่การเวียนเทียน ๕ รอบนั้นทำน้อยนัก เมื่อครบรอบแล้วก็ส่งเข้าไปให้พราหมณ์ซึ่งประจำบายศรีคนกลางทำกิจก่อนคือปักแว่นอันแรกลงในเหม ส่วนอันที่ ๒ ถึงที่ ๕ นั้นปลดเอาแต่เทียนรวมติดในแว่นอันเดียวนั้น เมื่อคนกลางทำแล้วคนซ้ายก็ทำ เมื่อคนซ้ายทำแล้วคนขวาก็ทำ เมื่อทำเสร็จทั้ง ๓ คนแล้วก็ดับไฟที่แว่นด้วยใบพลูซ้อนซึ่งทากระแจะใบใน โบกควันให้แก่ผู้รับทำขวัญ ต่อนั้นไปพราหมณ์ทั้ง ๓ คนก็ทำน่าที่ คนหนึ่งเอาเทียนชัยกับด้ายเข้าไปที่คนรับทำขวัญ เอาด้ายเส้นหนึ่งบัดออกเป็นการฟาดเคราะห์ เอาเผาไฟที่เทียนชัยนั้น แล้วเอาอีกเส้นหนึ่งบัดเข้าผูกมือให้ ส่วนอีกคนหนึ่งตักถมข้างบายศรีใส่ในถูกมพร้าว เหมือนเก่าทำลางที่ก็ตักเอาขนมที่ไม่กำเริบ มีทองหยิบเป็นต้น ใส่ลงไปในถูกมพร้าวจริง ๆ ด้วย แล้วตักเอาน้ำมพร้าวบ้วนให้คนซึ่งรับทำขวัญดื่ม อีกคนหนึ่งเอาโถกระแจะไปเจิมให้แก่ผู้รับทำขวัญ ถ้าเป็นทำขวัญสิ่งซึ่งไม่มีชีวิตแล้วมีแต่การเจิมอย่างเดียว พิธีของพราหมณ์ก็เท่านี้ แล้วมีพิธีของสมเด็จพระมหากษัตริย์ต่อไปอีก มีการทรงรดน้ำสังข์แตะทรงเจิม สังข์นั้นมีเปลี่ยน ถ้าเป็นผู้อยู่ในพระราชวงศ์ใช้พระสังข์ทักษิณาวัฏ รัชกาลที่ ๕ ถ้าเป็นผู้อยู่นอกพระราชวงศ์ใช้พระสังข์เดินอุตราวัฏแห่งรัชกาล

ที่ ๑ ในการสมโภชน์โสกันต์อย่างใหญ่ มักโปรดให้พระบรมวงศ์กับข้าราชการผู้ใหญ่เข้าถวายเงินด้วย ตรัสเรียกเจาะเอาจำเพาะตัว ผู้เงินใช้แป้งเงินของพราหมณ์ พระบรมวงศ์ทรงเงินที่ฝ่าพระหัตถ์ ข้าราชการเงินที่หลังพระบาท ส่วนสมเด็จพระมหากษัตริย์นทรงเงินที่พระพักตร์ด้วยแป้งเงินซึ่งจัดมาโดยจำเพาะ การเบ่าสังข์นั้นเบ่าตั้งแต่เมื่อเวียนเทียนครบรอบไปจดสุดพิธีทั้งปวงจึงหยุด เมื่อสังข์หยุดแล้วบัณเฑาะว์และปีพาทย์ก็หยุดไปด้วยกันหมด เปนอันสิ้นพิธีสมโภชน์เพียงเท่านั้น

๒๒. *ทนจะบอกถึงเจ้านายประสูติ* แต่ท่านต้องให้อภัยที่ไม่ครบถ้วนเพราะความไม่รู้ ด้วยก่อนนี้ก็ไม่เอยที่จะรู้ มาภายหลังก็เหิรเห่อเกินกว่าที่จะรู้ได้ไปเสียสิ้น จึงเปนอันขาดตกบกพร่องไปตามที่ การประสูติของเจ้านายนั้นมีงานเปน ๓ ตอน คือ ประสูติตอนหนึ่ง สมโภช ๓ วัน ตอนหนึ่ง กับสมโภชน์เดือนอีกตอนหนึ่ง

ก.—การประสูติ นั้นมีพาทย์ประโคมมีที่สังเกตได้อยู่ที่ว่า ถ้าเปนพระองค์ชายแล้วดีฆ้องชัย ถ้าเปนพระองค์หญิงแล้วไม่มีดีฆ้องชัย การประโคมนั้นเข้าใจว่าใช้ปีพาทย์ผู้หญิง อันปีพาทย์ผู้หญิงนั้นมีแตรสังข์อยู่ด้วยเสร็จ แต่ไม่มีฆ้องชัยจะเอาฆ้องชัยผู้ชายเข้าไปคอยดีหรืออย่างไรไม่ทราบ แตะถ้าเอาฆ้องชัยผู้ชายเข้าไป แตรสังข์จะเปนผู้ชายด้วย หรือใช้แตรสังข์ผู้หญิงก็ไม่ทราบ ถ้าเปนเจ้าพ้ามีเพิ่มแตรวงทหารเข้าประโคมที่ประตูสนามราชกิจด้วย แต่เหนจะเปนเดิมเข้าใหม่เมื่อแตรวงทหารจัดให้มีขึ้นพึ่งเพียงแต่ว กรมทหารในมีหน้าที่ต้องทำพระแท่นประสูติกับเตียงอยู่ไฟ พระแท่นประสูตินั้นถ้าเปนพระองค์เจ้าก็เปนเตียงชาลูทาสี่เขียว ถ้าเปนเจ้าพ้าก็เปนพระแท่นแว่นฟ้า มีเพดานแตะม่านใช้ผูกกระโจมในนั้น การผูกพระกระโจมใช้ผูมศักดิ์ใหญ่ กระตานไฟเปนเตียง

เด็ก ๆ ได้ยินเรียกกันว่า *พระแท่นประทมเพลิง* แต่คำนั้นดูเปนสำหรับพระมารดาที่เปนเจ้า เจ้าจอมมารดาสามัญเรียกอย่างไรไม่ทราบ ฝ่ายทหารในจะต้องทำเตาสำหรับอยู่ไฟด้วย แต่ไม่ได้ทราบในเรื่องนั้น

ข.—สมโภชน์สามวัน จะตกในวันไรครบสามวันก็ทำจริง ๆ เวลาเย็นเสด็จลงตั้งบายศรีแก้วทองเงินสำรับเด็ก พราหมณ์ทำการเบิกแว่น เจ้านายผู้หญิงเวียนเทียนในห้องตำหนัก เจ้านายผู้ชายไปนั่งอยู่ข้างนอก ผู้ชายอุ้มเจ้านายซึ่งประสูติใหม่ใช้ผู้ใหญ่ในพระราชวงศ์ที่สูงศักดิ์

ค.—สมโภชน์เดือน ชื่อแต่ว่าเดือน ที่จริงแล้วแต่โหรเขาจะหาฤกษ์ได้ เดือนหนึ่งถ่วงแต่วันไปเปนได้กัน เวลาเย็นเสด็จลง มีเจ้านายผู้ชายเด็ก ๆ เชิญหีบพระสังข์ตามเสด็จด้วย (สมโภชน์สามวันดูเหมือนจะไม่มีหีบพระสังข์ตามเสด็จ) การสมโภชน์นั้นทำเหมือนสมโภชน์สามวัน มีการเพิ่มขึ้นแต่พระราชทานน้ำสังข์และทรงเจิมแก่พระเจ้าลูกเธอ ซึ่งประสูติใหม่ ในเมื่อพราหมณ์ทำกิจเสร็จแล้วและทรงถือพระสังข์กับแป้งเจิม เสด็จเข้าไปในห้องในด้วย เข้าใจว่าจะพระราชทานน้ำสังข์และทรงเจิมให้แก่เจ้าจอมมารดา เสด็จกลับออกมาก็ประกอบการขึ้นพระอู่ต่อไป มีการตั้งพระอู่เพิ่มขึ้นในการสมโภชน์เดือนนี้ด้วย เชิญเสด็จพระเจ้าลูกเธอลงพระอู่ เหนทรงวางทองคำกับใบพระราชทานซ่อนไว้ในพระอู่ แล้วมีพราหมณ์สองคนไกวพระอู่กล่อม คำที่กล่อมนั้นเมื่อไปดูพราหมณ์ทำพิธีในคราวโกนจุกชิงช้า ก็ปรากฏว่าใช้คำสรรเสริญพระเปนเจ้าในเวลากล่อมหรือว่าเอาเองแน่ไม่ได้ แลถึงจะมีหรือไม่ก็ไม่เห็น พระอู่นั้นสานด้วยไม้ไผ่ดัดรอบตัวหุ้มผ้าขาว ตามยาวแห่งปากพระอู่นั้นมีไม้คานหัวเม็ดบิดทองขนาบอยู่สองข้างตามยาวเปนที่ผูกเชือกแขวนกับเสาพระอู่ เชือกนั้นหุ้มผ้า

ขาวเหมือนกัน เสาพระอู่ทำเหมือนเชิงลับแลทาเขียวหัวเม็ดปิดทอง เข้าใจว่าเปนหน้าที่กรมทหารในทำเหมือนกัน

นอกจากนี้ควรจะมีการเจริญพระเกษา อย่างที่ชาวบ้านเขาทำกันเรียกว่าโกนผมไฟนั้นในเวลาเช้าด้วย แต่ไม่ได้เหน เหนแต่เขาทำกับพวกหม่อมเจ้า เข้าใจว่าถ่ายถอนเอาแบบในวังมาทำเหมือนกัน มีการสวดมนต์เย็นวันหนึ่งก่อน ใช้พระสงฆ์ ๕ รูปถึง ๗ รูป รุ่งขึ้นเวลาฤกษโกนผมไฟ ทำเหมือนตัดจุก แต่โกนผมเอาไว้เท่าจุกไม่โกนหมด แล้วเอาลงอาบน้ำในขันเชิงใบใหญ่ ซึ่งตั้งล้อมไว้ด้วยราชวัดฉัตรกระดาษเล็ก ๆ ในราชวัดนั้นมีกรงอย่างกรงนกเสียบกุ้งเงินอันทำขนไว้ที่บนคอนใบหนึ่ง กับเสียบปลาทองอันทำขึ้นไว้บนคอนอีกใบหนึ่ง กับลูกมพร้าวงอกปิดกระดาษเงินใบหนึ่ง ปิดกระดาษทองใบหนึ่ง ก่อนที่จะเอาเด็กลงอาบน้ำในขัน เอาของทั้งนั้นชุบน้ำในขันก่อน การที่ทำกุ้งเงินปลาทองเสียบคอนต่างนกนั้น *ผิดมนุษม้วย* เข้าใจว่าหลงเอาพิธีลงท่าซึ่งทำกรงคือรั้วกันสัตว์ร้ายเข้ามาปน แต่เข้าใจว่า กรง นั้นผิดไปเปนกรงนกเพราะฉนั้นกุ้งเงินปลาทองก็ต้องเกาะคอนดุจนก มพร้าวงอกนั้นเปนเรื่องฝังรกไม่จำเปนจะต้องเอาลงชุบน้ำ หากแต่การชุบกรงกุ้งเงินปลาทองนั้นนำไป เมื่ออาบน้ำเด็กเสร็จแล้วก็ทำขวัญติดไปทีเดียว จัดเอาพานมาซ้อน ๆ กันเปนบายศรีโดยมากเปนพานถม มีบายศรีปากชามต่างหาก นอกจากนั้นก็มีขันถมรองพานใส่ข้าวสารปักแว่นติดเทียน จะเปน ๓ แว่นหรือ ๕ แว่น ก็ตามแต่จะจัดได้ กับมีมพร้าวอ่อนปอกเปลือกเฉาะปากมีช้อนรองพานด้วยตามเคย ในการเบิกแว่นนั้นถ้าอย่างดีก็พราหมณ์เบิก ถ้าอย่างเลวก็ผู้เปนครูคร่ำเบิก แล้วญาติที่ไปช่วยงานนั้นทั้งผู้หญิงผู้ชายช่วยกันเวียนเทียน การผูกมือมักนำเอาเด็กไปให้พระผูก เสร็จแล้วก็เอาลงเปล มีแมวมีถุงถั่วงา ถ้าอย่างดีก็พราหมณ์ไกว

เปด แต่ไม่มีคำกล่อม ถ้าอย่างเดวใครๆ ก็ได้ เปดนั้นทำไม่มีกำหนดกฎชาอะไร แต่สายชักไกวนั้นเปนสร้อยทองคำมีที่เดียวรวมอยู่ในพานอันใดอันหนึ่ง วิธีทำการเปนสองอย่าง อย่างใหญ่เวียนเทียน ๕ รอบ อย่างน้อยเวียนเทียน ๓ รอบ อย่างใหญ่มีคุมบายศรีแก้วเงินทอง ใช้ใบกล้วยหุ้มบายศรีทั้ง ๓ สำรับ ละ ๓ ใบ เปนชั้นใน แล้วห่อด้วยผ้าขาวชั้นนอก บายศรีแก้วใช้ขาดขาว บายศรีทองใช้ขาดเหลือง บายศรีเงินใช้ขาดสีเขียวแก่ เรียกว่า คลุม อย่างน้อยไม่มีคลุม แต่อย่างมีคลุมดูเหมือนจะมีแต่การทำขวัญคน พราหมณ์ผู้ทำการนั้นใช้ ๓ คน ผู้ใหญ่อยู่กลางประจำบายศรีแก้ว ผู้รองอยู่ซ้ายมือประจำบายศรีทอง ผู้น้อยอยู่ขวามือประจำบายศรีเงิน ก่อนที่ท่านทั้ง ๓ จะจุดไฟนั้นควักน้ำมัน (หอม) ทาไส้เทียนที่แว่นก่อน แล้วจึงจุดเทียนชะนวนเอาเทียนชะนวนจุดเทียนที่แว่น เสร็จแล้วคนกลางเบิกแว่นวนแต่ล่างขึ้นมาบน ๓ หน จึงโบกควันแล้วส่งให้ผู้ทประจำหน้าที่ทางซ้ายมือแต่ที่ละแว่น เมื่อสิ้นชั้นกลางแล้ว พราหมณ์ซึ่งประจำชั้นขวามือจึงทำเหมือนกัน ส่งให้คนกลาง คนกลางส่งให้คนซ้ายมือ คนซ้ายมือจึงส่งให้คนอื่นต่อไป เมื่อคนขวาทำสิ้นแล้วคนซ้ายจึงทำ ส่งให้ผู้เวียนไปทีเดียวไม่ต้องผ่านคนกลางคนขวา ข้างหลังผู้เบิกแว่นนั้นมีพราหมณ์เป่าสังข์อีก ๓ คน เวลาเบิกแว่นนั้นเป่าเบิกแล้วหยุด เป่าอีกต่อเมื่อแว่นเวียนมาบรรจบรอบ เปนที่หมายว่าเวียนได้กรอบแล้ว ถ้าบายศรีมีคลุม เมื่อเวียนได้ ๓ รอบ ดูเหมือนท่านที่อยู่

[พบแต่ต้นร่างลายพระหัตถ์ ซึ่งมิได้ลงพระนาม]

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓ มิถุนายน ๒๔๘๓

พระยาอนุมานราชธน

หนังสือของท่าน ลงวันที่ ๒๗ พฤษภาคม ได้รับแล้ว

ความเห็นของท่าน ในข้ออ่าน *ทร* เปน *ซ* พิจารณาเห็นว่าถูกแล้ว และได้นึกต่อไปว่าตัวควบนั้นเราพูดยาก คำที่เปนตัวควบโดยมากเราก็ได้แยกออกแล้ว ข้อนี้ทำให้ใจกลับ เหนว่ามีบัญญัติเอาวิสัญชนีเปนสระ *อะ* นั้นควร และที่บัญญัติว่าคำไทยต้องลงวิสัญชนีก็ควร แต่ควรจะบัญญัติไปถึงคำต่างประเทศให้ลงวิสัญชนีเสียด้วย มีตัวอย่างเช่นชื่อตำบลที่เขารบกันในประเทศนอเวเขียน Kj ฉันก็ให้วิตกด้วยแต่ก่อนเรามักเขียนตัว j เปนตัว ย เดี๋ยวนี้เขียนเปนตัว จ จะทำอย่างไรกัน เอาควบกับตัว ก ได้หรือ แต่เขาทำได้ดี เอาสระประกอบเข้าเปน *กะจะ* และ *กาจะ* เหมือนทางมลายู เรียกมิสเตอคลิฟฟัด (หรือฟอด) ว่า *ต่วนก้าลี่ฝัด* ดูก็สนิทดี เช่นเดียวกับหมอปลัดเล ของเรา

คนที่พูด *ร* เปน *ล* *ล* เปน *ร* ควรจะทำให้เข้าใจผิดไปมาก แต่ไม่เข้าใจผิดไปได้ กลับรู้สึกเสียอีกว่าผู้นั้นพูดผิด นั่นเปนเพราะความนำไปเท่านั้นเอง หม่อมเจ้าพรประสิทธิ (ในกรมอุดม) เธอเปนคนพิการพูดเค้นเอาพยัญชนออกมาได้ แต่ *อ* ตัวเดียว แท้จริงก็ล้วนแล้วไปแต่สระทั้งนั้น ก็ยังคุยเข้าใจกันได้ จึงเห็นว่าที่เราคิดเขียนหนังสือให้ถูกถี่ถ้วนนั้นป่วยการ มีแต่จะทำให้ผิดไปเท่านั้น เช่น *ชะละบุรี ธะนะบุรี* ของท่าน นั่นเปนตัวอย่างที่ดีที่สุด

ขอบใจท่านเปนอันมาก ที่บอกที่มาแห่งคำหลายคำให้ทราบ ลางคำก็ไม่ทราบเลย ลางคำก็ทราบแต่แคบ ๆ เช่น จะปั้ง ทราบว่าทางมลายูมี นึก

ว่าเรายืมคำมลายูมาใช้ ที่แท้ไกลไปกว่านั้น กลายเปนคำโปตุเกศไปอีกต่อหนึ่ง คำ *กะโถน* มีใน *คำฉันท์อนิรุทธ* ว่า *กลั้งทองกรรโถงทอง ลังลองอาศน ไอสวรรย์* นึกว่าเปนคำเขมร แต่กลายเปนคำมาแต่มะลายูเสียด้วยซ้ำ คำเขมรกับมะลายูมีพ้องกันอยู่มากต่อมาก คำว่า *เหลียน* หมายความว่ามังกร ก็เพิ่งเคยทราบ ดีเต็มที่ กับคำว่า *หมูน* ก็เพิ่งทราบว่าเปนคำมาแต่จีนอย่างถูกแท้ทีเดียว ที่ท่านใช้คำว่า *เกิดหมูนพูนสุข* นั้นไม่ใช่ผิด เปนคำผูกของท่านเท่านั้น

เรื่องอาวุธ ในหนังสือพิชัยสงครามฮินดูเขาแบ่งเปน ๓ อย่าง เขาว่าอาวุธสั้นสำหรับพลเดินท้าว อาวุธยาวสำหรับพลช้างพลม้า อาวุธยิงซัดสำหรับพลรถ ตามแนวนั้นหากว่าอาวุธยาวยอบแยบ จะเอาอาวุธสั้นต่อด้ามใช้เปนอาวุธยาวก็จะเปนไรไป ไม่ใช่เพราะขี้ขลาด ง้าวและทวนนั้นมีกระบังจะว่าเอาดาพคมเดียวสองคมต่อด้ามใช้ก็ว่าได้ แต่ทวนไม่มีกระบัง จัดว่าเปนอาวุธยาวจริง ที่ผูกภู่ขนจามรีไม่ได้ทำที่ผูกไว้โดยจำเพาะ ทวนที่ไม่มีภู่ก็เคยเหนเข้าใจว่าภู่ขนจามรีนั้นเปนของจีน เราจำมาผูกบ้างก็เพื่อดูงามเท่านั้น ไม่มีประโยชน์อะไรในการรบกัน *โตมร* ก็หมายความว่าเปนอาวุธแหลมสำหรับใช้แทง จะมีรูปร่างเปนอย่างไรก็ได้ ที่เรามาถือกันว่า โตมร เปนรูปใบโพธิ์หรือสามแหลมนั้น มาเข้าใจกันในทุกวันนี้อันเปนการถือแคบไป

พระมาลาเบี่ยง ท่านจะคิดว่าเบี่ยงเพราะเหตุใดก็ตามใจ แต่ถ้าคิดว่าองค์ที่ท่านเหนเปนองค์ที่ทรงเบี่ยงแล้วเข้าใจผิด องค์เดิมสูญหายไปเสียแต่ไหน ๆ แล้ว องค์ที่ท่านเห็นนั้นเขาทำใหม่ ตั้งชื่อไว้เปนพระเกียรติยศ ลางทีองค์เดิมจะไม่เหมือนองค์ที่ท่านเห็นแม้แต่นิดเดียวเลย

ขอโทษเถิด ฉันเปนคนไม่เชื่อพงศาวดาร เช่นที่ว่าพระศพพระเจ้าเมงรายแต่งลงโกศ ได้นึกถามตัวเอง ว่าคนที่เขียนพงศาวดารนั้นเกิดทันได้เหน

พระศพพระเจ้าเมงรายว่าแต่งอย่างไรหรือ ค้าคอบของตัวเองก็คอบตัวเองว่าเปล่า แม้แต่เรื่องราวก็ได้ฟังแต่เขาเล่า แล้วเก็บเอามาแต่งให้เปนคุเปนตะขึนตามความคิดความรู้แห่งตน เหมือนหนึ่งที่ว่าไทยมาจากเมืองจีน นั่นก็เปนชนที ๒ ยังมีชนที ๓ กล่าวต่อขึนไป ว่ามาแต่ทะเลครั้งเบี้ยน ย้ายมาตั้งในเมืองจีน เปนใหญ่เหนือจีนด้วยช้า ฉันก็ได้แต่ฟังไว้เท่านั้น ความจริงจะอย่างไรก็ตามที เรื่อง *ขุนบรม* ซึ่งท่านกล่าวถึงก็ซ้องอยู่ในข่ายนี้

ฉันเขียนหนังสือไปถึงพระองค์เจ้าชานี้เรื่องศพโกศ ได้พูดไปถึงพระจีนซึ่งเขาเอาศพตั้งไว้ เธอเอาสมุดซึ่งฝรั่งเขาแต่งมีรูปประกอบมาให้ดู ปรากฏว่าเปนศพแห้งถูกอย่างท่านคาด มีโอ่งที่เอาศพใส่แล้วใส่ยาให้ศพแห้งมาให้ดูด้วย ทับนทับศพแต่วบดทองกัม ทั้งเธอเอาสมุดเรื่องศักราชมาให้ดูด้วย เพราะฉันได้พูดแก่เธอ ว่า *มหาศักราช* แปลว่า พระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงพระนามว่าศะกะองค์ใหญ่ *จุลศักราช* แปลว่า พระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงพระนามว่าศะกะองค์น้อย ที่มาใช้ว่า *พุทธศักราช* แต่ *คฤษตศักราช* นั้นเหลว เธอจึงเอาสมุดมาให้ดูว่าเหลวมาแต่อินเดียแล้ว เขาเข้าใจว่า *ศัก* หรือ *ศักราช* แปลว่าปี เหมือนที่เราเข้าใจกันก็เช่นนั้น ข้อนี้เราออกจะขึนหน้า พระที่ถวายเทศน์พูดว่า *พุทธศาสนกาล* ไม่ได้พูดว่า *พุทธศักราช* ที่เราเขียนหมายละว่า พ.ศ. ถ้าจะอ่านว่า *พุทธศาสนกาล* ก็ได้อยู่

เรื่องสมโภชน์และเจ้านายประสูติ ซึ่งฉันเขียนให้ท่านก็เขียนเท่าที่ได้เห็นและจำได้ ไม่ตลอดไปตอก

กรมศิลปากร

วันที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๓

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระยาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับตายพระหัตถ์ลงวันที่ ๓ เดือนนี้ ประทานข้อความเกี่ยวกับความรู้ลางประการแก่ข้าพระพุทธเจ้า ทั้งนพระเดชพระคุณต้นเกล้าฯ หาที่สุดมิได้

ที่ตรัสเรื่องคำพูดว่าจะคิดเขียนหนังสือให้ถูกถี่ถ้วนเป็นปัญหา จับใจข้าพระพุทธเจ้าอย่างยิ่ง เพราะเสียงพูดย่อมเป็นไปตามแนวที่ออกเสียงได้สะดวก จะแก้ให้ถูกต้องด้วยตัวหนังสือไม่สู้สำเร็จ เช่น พิมูลมังสาหาร เวลานี้แก้เป็น พิบูลมังสาหาร เพื่อให้ถูกต้องแปลความได้ แต่เสียง ม ในคำว่า มัง จะลากเอาเสียง บ ในคำว่า บูล เป็น มูล ไปเสมอ นอกจากจะอ่านแต่ พิบูล คำเดียวเสียงจึงจะคงอยู่ได้ ที่ตรัสว่าออกเสียงสระอันก็พังเข้าใจนั้น เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าถูกที่สุด เพราะเสียงสระเป็นโฆษทุกตัว ส่วนพยัญชนะตามลำพังมีเสียงเป็นอย่างถมถูกอัดเอาไว้แล้วระเบิดออกมาเท่านั้น จึงไม่มีเสียงชนิดที่เรียกในภาษาฝรั่งว่า voice พยัญชนะจึงเป็นแต่ sound อย่างเดียว ยกเว้นจำพวกอรรธสระซึ่งออกเสียงตามลำพังได้

ที่ทรงเข้าพระทัยคำว่า *เหลียน* หมายความว่า มังกร เป็นความผิดที่ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลไปไม่ชัด *เหลียน* ในภาษาจีนแปลว่า บัว เล่งเม่ย (หรือ *เหลียน*) ยี่ เมื่อกระจายออกก็เป็น เล่ง=มังกร เม่ย หรือ *เหลียน*=บัว ยี่=วัด ทั้งนพระอาญาไม่พ้นเกล้าฯ

เรื่อง *ขุนบรม* คิดด้วยเกล้าฯ ว่า คำนี้เองมาเป็นคำนวนพูดว่า *บรม* สมกัลป์ เพราะทางอีศานถือว่า เรื่อง *ขุนบรม* เป็นเรื่องเก่าแก่ถึงสุด คำเดิมละเป็น *บรมปฐมกัลป์* ปฐม ภาคอีศานถางถิ่นออกเสียงเพี้ยนเป็น *ปสม*

แล้วเสียง *ปะ* ตอนไป จึงตัดออกเป็น *บรมสมภัลป์* เพื่อให้ออกเสียงได้คู่สะดวกแก่ออกเสียง ในเรื่อง *ขุนบรม* ทางไทยใหญ่เรียก *ขุนลู* ทางอาหมเรียก *ขุนลุง* หรือ *ขุนหลวง* เพราะฉะนั้น *บรม* จึงน่าจะมาจากคำว่า *หลวง* และเป็นเรื่องคิดมาแต่เดิม เรื่องจึงได้พ้องกัน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า [illegible]

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๔๗๓

พระยาอนุมานราชธน

ฉันจะต้องเขียนคำว่า *มวญ* ขอปรึกษาว่าจะเขียนสกดด้วยตัวอะไรดี โบราณท่านเขียนสกด ญ ในปทานุกรมกระทรวงธรรมการก็ใช้ ญ สกด แต่มีบอกไว้ในวงเล็บ ว่าสกด ล กันก็มี เขียวาที่สกด ล นั้นฉันเอง ผูกขึ้น *ประมวลกฎหมาย* ถวาย เพราะเห็นมันเป็นคำเดียวกับ *ประมูล* ความหมายก็ว่ารวมมาเป็นกองใหญ่อย่างเดียวกับ *มากมูน* นั้นสกดตัว น ที่เขียนสกดด้วยตัว ล ก็ไปเอาภาษามคธเข้า เขาแปลว่าต้นว่าโคนอะไรไปทางหนึ่ง ดูไม่เข้าเรื่องกัน จึงขอปรึกษาว่าจะสกดด้วยตัวอะไรดี

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓๓ มิถุนายน ๒๕๕๓

พระยาอนุมานราชธน

หนังสือซึ่งเขียนมาถึงท่าน ลงวันที่ ๑๐ มิถุนายน ปรึกษาเรื่องคำ *มวญ* ว่าควรจะเขียนสกดด้วยตัวอะไรนั้น ฉันบอกแก่ท่านไปว่าจะต้องจาริกศึกษาซึ่งมันจะอยู่เปนหลักไปช้านาน แต่คิดต่อไปก็คกลงในใจแล้วว่าเขียนตามที่เขาเขียนกันมา ซึ่งแต่ละคนเรามีความหมายต่างกันทั้งนั้น เขียนไปตามที่เขาหมายกันจะไม่ทำให้เข้าใจผิดไปได้

มวญ หมายความว่าพวกทั้งหมด (ในปทานุกรมกระทรวงธรรมการเขียน *มวล*)

ประมวญ หมายความว่ารวบรวม

ประมูล หมายความว่าแข่งขัน

ประเมิน หมายความว่าตะเน (ศัพท์นี้น่าจะเชื่อนมาจาก *ประมาณ* หรือบังเอิญไปร่วมทางกันเข้าเองก็ไม่ทราบ)

ขอปรึกษาท่านอีกที ท่านจะเห็นเปนอย่างไรบ้าง

กรมศิลปากร

วันที่ ๓๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๓

ขอประทานกราบทูล ทรงทรายใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับสายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๐ รวม ๒ ฉะบับ โปรดให้ข้าพระพุทธเจ้าพิจารณาเรื่องคำ *มวญ* ว่าควรจะสกดอย่างไรนั้น พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับใส่เกล้า ฯ พิจารณาแล้ว เห็นพ้องในกระแสพระดำรัสตรัส เพราะตามหลักนิรุกติศาสตร์ให้ไว้ว่า ตัวหนังสือนั้นเป็นแต่เครื่องหมายแทนคำพูดสำหรับบอกให้ทราบความมุ่งหมายที่มีอยู่ภายในของผู้เขียนให้ปรากฏออกมาภายนอก ถ้าเครื่องหมายนั้น ทำให้ผู้อ่านเข้าใจผิดไปจากที่มุ่งหมายได้ ก็ไม่เกิดผลเป็นภาษาที่เข้าใจกันได้ เพราะทั้งสองฝ่ายให้แตะรับความไม่ตรงกัน เพราะฉะนั้นที่ทรงเห็นว่าเขียนตามที่เขาเขียนกันมา จะไม่ได้ทำให้เข้าใจผิดไปได้นั้น จึงมาตรงกับหลักข้างบนนี้

คำนี้เดียงว่า *มวน* ในความหมายว่า พวกทั้งหมด ข้าพระพุทธเจ้าค้นหาในภาษาไทยถิ่นต่าง ๆ ยังไม่พบ ส่วน *มูน* ก็พบแต่ในภาษาถิ่นพายัพเชียนเบ็น มูล หมายความว่า เกาะ แผ่นดินทดินเชียน ลักษณะในความหมายใกล้กับคำว่า *พน* หรือ *มน* ในภาษาไทย โพน ในภาษาอีศานแปลว่าจอมปลวก ก็คงเป็นคำในพวกเดียวกัน

ประเมิน คิดด้วยเกล้า ฯ ว่าจะเลือนมาจาก *ประมาณ* ดังตรัส คำนี้เดิมน่าจะเป็นคำคู่เพื่อผ่อนเสียงซ้ำ เช่น *ประเมินประมาณ* จะมีความหมายเดียวกันข้าพระพุทธเจ้าเคยเห็นคำที่ใช้ว่า *ประเมิน* เป็นครั้งแรกเมื่อรับราชการอยู่

ในกรมศุลกากร เกิดจากประมาณราคาเพื่อเรียกเก็บภาษี (assess) จะใช้คำประมาณ (estimate) ก็ไม่ตรงกับความหมาย เพราะการประเมินภาษีก็คือจำนวนที่เจ้าพนักงานตีราคาที่เห็นว่าถูกต้อง แต่ราคาที่ตีนี้อาจไม่ถูกต้องกับราคาที่แท้จริงก็ได้ คิดด้วยเกล้า ฯ ว่าจะเป็นด้วยเหตุนี้จึงได้นำเอาคำศัพท์ของ *ประมาณ* คือ *ประเมิน* มาใช้ในความหมายเพื่อให้ผิดกับ *ประมาณ* ซึ่งเป็นแต่คะเนอย่างคร่าว ๆ ที่ *ประเมิน* ไม่ได้สกดด้วย *ณ* ที่จะเห็นว่าไม่ใช่คำ *ประมาณ* จึงได้สกด *น* เป็นอย่างคำไทยธรรมดา ตามที่กราบทูลมานี้ การจะสมควรสถานไร แต้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ประมูล ถ้าถือว่า *มูล* มีความหมายว่าทำให้มากขึ้นยิ่งขึ้น *ประมูล* ก็น่าจะหมายความว่า ทำให้มากขึ้นยิ่งขึ้น แต้วความหมายขยายตัวเป็นแข่งขัน เดี๋ยวนี้มีคำว่า *ประกวด* เข้ามาแทนที่ คงจะเห็นว่าการเรียกประมูลราคาล้างทำ ย่อมมุ่งแต่ที่ราคาต่ำ จึงได้แก้ *ประมูล* เป็น *ประกวด* ไป

ประมวญ ทรงเห็นว่า หมายความว่า รวบรวม ความก็ได้กันกับ *มวญ* คือรวบรวมทั้งหมด

ข้าพระพุทธเจ้าได้ถามพระยาอุปกิต ฯ ถึงเรื่องตัวสกด *มวญ* และ *มวล* ที่มีอยู่ในปทานุกรม ข้าพระพุทธเจ้าขอประทานตัดข้อความที่พระยาอุปกิต ฯ มีมายังข้าพระพุทธเจ้า ดังนี้

คำ มวญ ประมวญ *ผมเห็นว่ามาจาก มูล เขมร* ซึ่งแปลรวมกันกลม (วจนานุกรมเขมรหน้า ๗๕๔) คำ กลม *ของเราแปลว่า* ทั้ง ทั้งปริเวณก็ได้ เช่น ทั้งกลม แก่กลม ว่า ทั้งหมด (ศิลาจารึก)

แต่เรานำมาใช้แปลง อู เป็น ว อย่าง บริบูรณ์ เป็น บริบวรณ์ คำนูณ เป็น คำนวณ ฯลฯ และใช้ ญ สกดแทนตัว ฉ ของเขมรตามนิยมโบราณซึ่งมีเช่นนี้ทุกชุมนุม ตัวอย่างเขมร—สฺคัล (รู้) สํคัล (สิ่งที่รู้เครื่องหมาย) ซึ่งเราใช้ว่าสำคัญ ชฉ (ต่อสู้กัน) ประชฉ (ให้ต่อสู้กัน) เราใช้ว่า จญ (ยวนพ่าย) ประจญ กราฉ (ปูลาด) กำราฉ (เครื่องลาด) โบราณใช้ กราญ กำราญ (บัดนี้ใช้อย่างเขมร) ที่ปทานุกรมแก้เป็น ฉ สกด คงจะเป็นด้วยตั้งใจให้ถูกต้องตามภาษาเดิม แต่ก็ไม่ทั่วไป (สำคัญ ประจญ ฯลฯ) ถ้าเราจะคิดไปทางแง่รักษาประวัติของเราและกตัญญูต่อบรรพบุรุษของเราก็สมควรเหมือนกัน ทั้งนี้แล้วแต่กรรมการปทานุกรมจะเห็นควร

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า [signature]

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๔๘๓

พระยาอนุมานราชธน

หนังสือลงวันที่ ๑๖ และ ๑๗ เดือนนี้ ได้รับแล้ว

เรื่องคัวสกดคำ *มวญ* เปนอันตกลงเอาเปนตัว *ญ*

ท่านบอกคำ *เหลียน* ซึ่งฉันเข้าใจผิดไป ได้เข้าใจใหม่ถูกต้องแล้ว ขอบใจท่าน

คำ *บรมสมภัย* มาแต่ *บรมปฐมกัลป* แน่ คำ *บรม* นั้นพวกเจ้านายก็ใช้ประกอบอะไรอยู่มาก ใช้เปนคำแสลง เรื่อง *ขุนบรม* แม้ท่านจะแต่งหนังสือก็แต่งได้ แต่ควรพูดให้เข้าใจว่าเปนความเห็นของท่านโดยได้พบหลักฐานมาแต่ไหน ถ้าทำเช่นนั้นแล้วก็ไม่มีโทษ

ฉันกำลังกลับคลังเรื่อง ๓๒ *ลักษัตร* ขึ้นมาอีก ถ้าท่านมีเครื่องมือจะช่วยค้นภาษาจีนหลวงบอกให้ทราบได้ ว่าเขาเรียกชื่อปีว่ากะไร จะขอบใจท่านเปนอย่างยิ่ง และถ้าชื่อปีนั้นแปลเอาความได้ก็ช่วยแปลไปให้ด้วย คนรู้ภาษาจีนหลวงหายาก กับขอท่านช่วยถามมหาฉ่ำหรือมหาเยาว์บอกไปให้ทราบด้วย ว่า *เถาะ* กับ *มเส็ง* เขมรเขาเรียกอะไร ฉันไม่รู้อยู่สองปี ชื่อปีข้างไทยกับเขมรเหมือนกันมาก ทางไทยพายัพซึ่งเปนไทยด้วยกันกลับห่างกันไปเสียอีก ท่านควรสอบถามนายสุดดูด้วย ทางอุบลเขาจะเรียกชื่อปีอย่างไรกัน จะเหมือนกับทางพายัพหรือไม่ ทางพม่านั้นได้ยินเขาว่าบอกปีเกิดกันด้วยจุลศักราช ถ้าเช่นนั้นชื่อปีเขาก็คงไม่มี ทางมอญยังไม่ได้ลับ

กรมศิลปากร

วันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๓

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๐ เดือนนี้ โปรดให้ข้าพระพุทธเจ้าจดภาษาจีนหลวงในคำเรียกชื่อปี ๑๒ นักษัตร์ กับคำว่า ปีเถาะ และปีมะเส็ง เขมรเรียกว่าอะไรนั้น พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าได้จัดทำเป็นบันทึกถวายมากับหนังสือฉะบับนี้ ชื่อปีเรียกตามเครื่องหมายประจำปี ยังขาดเสียงกวางตุ้ง ฮกเกี้ยน ไหหลำ และ แคะ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าจะยังช้าอยู่ จึงได้จัดถวายส่วนที่สอบได้ความแล้วมาเสียตอนหนึ่งก่อน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า [signature]

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

กรมศิลปากร

วันที่ ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๓

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าขอประทานถวายชื่อปีเรียกตามเครื่องหมายในภาษาแคะ ฮกเกี้ยน และไหหลำ กับชื่อปีเรียกตามชื่อสัตว์ในภาษาไหหลำ มาพร้อมกับหนังสือนี้ฉะบับ ๑ กับขอประทานถวายเรื่อง ทำศพ เล่ม ๒ ซึ่งได้จัดพิมพ์แล้ว และถวายมาต่างหากทางไปรษณีย์เล่มหนึ่ง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า [signature]

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

แคะ	ฮกเกี้ยน	ไหหลำ
ซื่อ	จื๊อ	ยี่
ชู	ทิว	ซิ่ว
หยี่	เอ๋น	เอียน
เมา	เบ้า	เบ้า
สิ่น	สิน	เตียน
ซื้อ	ซื่อ	กั๊
อึ้ง	คอ (สำเนียงบาลี)	โง้

แคะ	ฮกเกี้ยน	ไหหลำ
บี่	บี่	บี่
เซน	ซั้น	เตี่ยน
ยิว	อั้ว	ตี
ซุ่ด	ซุ่ด	ตุ๊ด
โฮ้ย	ห่าย	ห้าง

ไหหลำ

ชิ่ว	หงู่	โฮ่	โถว	เหลียง	ตั๋ว
เบ้	เอี้ยว	ก่าว	โกย	ก้าว	ดู

	แคะ (สำเนียงหนัก)	ฮกเกี้ยน
๑. ชวด	ชู่	ชื้อ
๒. ฉลู	เหงว	หงู
๓. ขาล	ฟู่	ฮ้อ
๔. เถาะ	ทู่	ถ่อ
๕. มะโรง	ลิ๊อุ๋ง	เหล็ง
๖. มะเส็ง	สา	จั๋ว
๗. มะเมีย	ม้า	เบี๊
๘. มะแม	หยอง	อิ๋ว
๙. วอก	เหว	เก๋า
๑๐. ระกา	เกี๊	โก๊ย
๑๑. จอ	เก้ว	เก้า
๑๒. กุน	จี๊	ต๊อ

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๕ กรกฎาคม ๒๕๙๓

พระยาอนุมานราชธน

หนังสือของท่านถึงวันที่ ๒ กรกฎาคม ส่งคำจิ้นแคะ ยกเลิก ไหหลำ เรียกชื่อปี กับคำไหหลำ เรียกชื่อสัตว์ประจำปี ไปให้ พร้อมทั้งสมุดกล่าวถึง วิธีทำศพ ภาค ๒ กับทั้งนอกจากนั้นก็ได้ส่งสมุดวรรณคดีของจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยไปให้ด้วย ได้รับแล้วทุกอย่าง ขอบใจเป็นอันมาก ภาษาจีน ๓ อย่างที่ให้ไปนั้นหลีกไปดี เพราะฉันสับภาษาแต้จิ๋ว กับกวางตุ้งมาได้แล้ว แต่ที่บอกไปนั้นเป็นการแตกกิ่งออกไปจากที่ฉันมีหนังสือมาขอให้ท่านช่วย คือให้ถามมหาฉ่ำหรือมหาเยาวถึงชื่อปีทางเขมร ซึ่งฉันไม่รู้ กับให้ช่วยสอบถาม นายสุดถึงชื่อปีทางอุบล และขอให้ช่วยค้นคำจีนหลวง ซึ่งเรียกชื่อปี คำขอทั้งนนท่านยังไม่ได้บอก เข้าใจว่ายังไม่พร้อม ที่มีหนังสือไปให้คราวนี้เพื่อจะส่งสมุดเรื่อง วิธีทำศพ ภาค ๒ ไปให้ แล้วค้นอะไรเรื่องชื่อปีได้ก็บอกไปด้วย เพื่อให้ได้ทราบพลางเท่านั้น แล้วท่านจะบอกคำขอของฉันไปที่หลัง หนังสือเรื่อง วิธีทำศพนั้นจะต้องอ่านให้ตลอดก่อน แล้วจึงจะพูดอะไรมาได้

ฉันได้ให้ไปถามพระสุเมธมุนีถึงชื่อปีทางมอญ ได้จดมาให้ตามที่ได้ความมานั้นด้วยแล้ว มีสดุดใจอยู่ ๕ ข้อ คือปีเถาะเรียกว่า *คะต้าย* ทำให้ตระหนักใจว่าที่เราเรียก *กะต่าย* นั้นเป็นคำมอญ กับปีมะโรงเรียกว่า *นัก* เห็นจะได้แก่ *นาค* ในภาษามคธ และปีมะเมียเรียกว่า *แสะ* นั้นไปตรงกับคำเขมรที่เราเอามาใช้เรียกม้าว่า *แสะ* แต่ชื่อปีทางเขมรเขาเรียกว่า *มะ* ใกล้มาทางไทย ส่วนปีมะแมซึ่งเรียกว่า *คะแยะ* ใกล้ไปทางเขมรซึ่งเรียกแพะว่า

พแพ ก็ใกล้ ใกล้ชื่อปีมะแมก็ใกล้ บ พ ม ว ย่อมเปลี่ยนสับสนกันอยู่เสมอ อันชื่อปีนั้นเห็นประหลาดมาก เรียกไปต่าง ๆ กัน ลางทีก็ตรงชื่อสัตวประจำปี ลางทีก็ไปอื่น

สมุดเรื่อง *วิธีทำศพ* ซึ่งท่านให้ไปนั้น สดุดใจว่าไม่เหมือนกัน เล่ม ๑ เปนหนังสือชะเลยศักดิ์ เล่ม ๒ เปนหนังสือออกจากหอสมุด แต่ก็เปน *เสฐียรโกเศศ* เรียบเรียงด้วยกัน ท่านจะนึกอย่างไรก็ตามที แต่ทำให้สดุดใจมาถึงหนังสือของฉัน ทุกฉะบับฉันตั้งใจเขียนให้แก่ท่านจำเพาะตัว หาได้เขียนให้หอสมุดไม่ ขอให้เข้าใจกันไว้

พระยา

ชื่อปีอย่างมอญ

ไน้	กระ	แกระ	คะต้าย
นั่ก	สุมดัด	แส้ะ	คะแบะ
น้อย	ไจ้	กล้อ	เกริด

วันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๓

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ตามพระหัตถ์ลงวันที่ ๕ เดือนนี้ ตรัสด้วยเรื่องชื่อปี ๑๒ นักษัตรแลอื่น ๆ ข้าพระพุทธเจ้าได้รับไว้แล้ว พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าได้ถวายบันทึก *เรื่อง ๑๒ นักษัตร* ไปกับจดหมายของข้าพระพุทธเจ้า ลงวันที่ ๒๗ เดือนก่อน คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า จะพลัดหายไป จึงไม่ได้ทรงรับ ข้าพระพุทธเจ้าจึงขอประทานถวายบันทึกนั้นมากับจดหมายนอกฉบับ ๑ ชื่อปีทางอุบล นายสุดชี้แจงว่า ใช้อย่างเดียวกับทางพายัพ ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้รวมไว้ในรายชื่อปี เป็นของพายัพและอีสาน ส่วนรายชื่อของเขมร ข้าพระพุทธเจ้าได้จดตามที่มหาฉ่ำให้มา เรื่องจดเสียงของคำในภาษาอื่นเป็นตัวอักษรไทย อาจเพี้ยนไปได้ง่าย ชื่อปีทางมอญ ข้าพระพุทธเจ้าจดจากหนังสือวรรณคดีสมาคม ตามที่ใต้ฝ่าพระบาทได้ประทานแก่หนังสือนั้น เมื่อเทียบกับที่ประทานมายังข้าพระพุทธเจ้าก็มีเพี้ยนกันหลายชื่อ เช่น *กะต่าย* ในวรรณคดีสมาคมเป็น *เป๊ียะตาย* แต่ที่ประทานมาเป็น *คะต้าย เป๊ียะตาย* เสียงใกล้ไปทางไทยใหญ่ซึ่งเรียก กะต่าย ว่า *ป๋างตาย* ดังได้กราบทูลไว้ในบันทึกนั้นแล้ว *เรื่อง ๑๒ นักษัตร* เป็นที่น่าฉงนที่สุด ชื่อปีที่ใช้เรียกว่า ชวด ฉลู ก็พ้องกันแต่ต่างชื่อ มีอยู่ในชาตินี้บ้าง ชาติโน้นบ้าง หาที่พ้องกันหมดไม่ได้ เป็นแต่รู้ได้แน่ว่าจะมีที่มาแห่งเดียวกัน และเป็นของที่ต่างฝ่ายได้มาในรุ่นหลัง เพราะเขมรกับมอญ เป็นภาษาในตระกูลเดียวกัน ควรที่จะพ้องชื่อกันหมด แต่ไม่เช่นนั้น มอญดูเป็นว่าเรียกตามชื่อสัตว์โดยตรง เพราะมีคำ *แส้* ซึ่งแปลว่า ม้า แต่ชื่ออื่นสอบไม่ออก นอกจาก *คะต้าย* และ *นัก* ดังได้ประทานมา ส่วน *สุมดัด*

ปีมะเส็ง เคยประทานพระอธิบายไว้ในวรรณคดีสมาคม แปลว่า งูน้ำ (ตรงกับ ตึก ในภาษาเขมร) ส่วนชื่อปีของเขมร ดูเป็นเรียกอย่างไม่ใช่ชื่อสัตว์แต่ตรงกับไทย มีตาดเดาว่าไม่ใช่เป็นคำในภาษาทั้งสองมาแต่เดิม ฝ่ายใดจะได้มาก่อน และฝ่ายใดเป็นผู้ยืมไปอีกต่อหนึ่ง ก็หาอะไรเป็นหลักฐานไม่ได้ คำเหล่านั้นลางคำก็ไปพ้องกับชื่อสัตว์ในภาษาอื่นซึ่งใช้เป็นคำพูดโดยปกติ เช่น ชวด เถาะ ตรงกับจิ้น วอก ตรงกับพายัพ จอ ตรงกับญวน ส่วน มะโรง ตรงกับ หล่ง หลุ่ง และ ร่อง ในจิ้นแตะญวน แปลกแต่มี มะ เติมอยู่ข้างหน้า เป็นคำพวกภาษาใช้คำติดต่อ ภาษาญี่ปุ่นเป็นถิ่นของภาษาตาด ไม่มีเสียง ล ถ้าออกเสียง ล ก็ต้องใช้ ร คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า มะโรง ใกล้ไปทางภาษาตาด แต่ก็แปลกที่ญวนก็เป็น ร ไม่มี มะ อยู่ข้างหน้าคำ คำว่า มเมีย มแม ก็จะเป็นใช้เรียกชื่อสัตว์ตามเสียงที่สัตว์นั้นร้อง เปรียบว่า การเรียกชื่อปี ๑๒ นักษัตรจะมีมูลมาจากตุรกีเก่า ข้าพระพุทธเจ้าลองค้นดูในพจนานุกรมภาษาตุรกี ก็ไม่ได้เค้าแม้แต่น้อย จึงทำให้ข้าพระพุทธเจ้าฉงนสนเท่ห์ มีอะไรดับดอยู่จึงค้นไม่ได้แน่มแจ้ง

ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกผิด ได้สำนึกเป็นล้นเกล้า ฯ ในข้อที่ทรงทักท้วงมาด้วยเรื่อง วิธีทำศพ ผู้ตายพึงจะขอให้มีตราหอเป็นเกียรติยศ ข้าพระพุทธเจ้าก็อนุโลมให้ หาได้เฉลียวนึกว่าจะเป็นที่ระคายเคืองในใต้ฝ่าพระบาทไม่ ขอรับพระบารมีปกเกล้า ฯ เป็นที่พึ่ง พระอาญาไม่พ้นเกล้า ฯ การจะควรสถานไรแล้วแต่จะทรงพระกรุณา ข้าพระพุทธเจ้าขอรับข้อที่ทรงทักนั้นใส่เกล้า ฯ ไว้ตลอดไป

ข้าพระพุทธเจ้าหยิบ ติดเดลงพ่าย เห็นใช้คำว่า *เสมาธิบัติ* และ *เนาวพ่าห์* ผิดกับที่ใช้กันอยู่ในเวลานี้ว่า *เสมาธิบัติย* และ *เกาวพ่าห์* ข้าพระ

พุทธเจ้าจึงให้ค้นดูลิลิต เตลงพ่าย ฉะบับสมุดไทย พบเป็น *เสมาพิบัติ* ทุกฉะบับ ส่วน *เกาวพ่าห์* เป็น *เกาวพ่าย* ก็มีในลางฉะบับ ทำให้ข้าพระพุทธเจ้าเฉลียวใจว่า *พิบัติ* จะเป็นถูกต้องกระมัง เพราะมีคำว่า *พ่าย* เข้าคู่อยู่ด้วย ลางทีจะหมายความว่า นำไปสู่เขตต์แดนข้าศึกให้ถึงความพิบัติ ส่วน *เกาวพ่าย* จะเป็นนำไปทำให้ฝ่ายข้าศึกพ่าย แต่ไปติดตรงคำว่า *เกาว* แปลไม่ออก ส่วน *ฉัตรไชย* อยู่กลาง จึงผิดกับ *เสมาธิบัติ* และ *เกาวพ่าห์* ซึ่งอยู่ซ้ายขวา แต่ที่กราบทูลมานี้ เป็นการเดาอย่างเดียว ข้าพระพุทธเจ้ายังค้นหาอะไรเป็นหลักฐานมาประกอบไม่ได้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า [signature]

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

บันทึกเรื่อง ๑๒ นักษัตร

เรื่องเรียกชื่อปีเป็น ๑๒ นักษัตร มีอยู่ในประเทศต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีน คือ ไทย เขมร มอญ ญวน จาม (ยกเว้นพะม่า ไม่มีชื่อปี) ธิเบต ญี่ปุ่น จีน ในหนังสือ *Encyclopaedia of Religion and Ethics* ในคำว่า Calendar ว่ามีอยู่ในอียิปต์อยู่บ้าง คือเรียกเป็นชื่อสัตว์บ้างลางส่วน และมีอยู่ในจารึกภาษาโบราณของตุรกี สันนิษฐานว่าลางทีจะมีกำเนิดมาจากตุรกีซึ่งเป็นตาคสาขาหนึ่ง จีนคงได้มาจากตาด กล่าวไว้เพียงเท่านี้ และอ้างให้ไปดูเรื่องการวินิจฉัยสันนิษฐานเรื่อง ๑๒ นักษัตรของ Chauvannes ในหนังสือ *T'oung Pao Serie II, Tome II, No. I* (ได้ค้นหาหนังสือเรื่องนี้แต่ไม่พบเรื่องที่อ้างไว้) พระเจนจีนอักษรกล่าวไว้ในหนังสือสมาคมวรรณคดี ปีที่ ๑ ฉะบับที่ ๒ เรื่องการวินิจฉัย ๑๒ นักษัตรว่ามีในสมัยราชวงศ์ตังฮั่น (พ.ศ. ๕๖๘–๗๖๓) ว่า นักปราชญ์จีนชื่อ เส่งซง แต่งหนังสือ ชื่อ ถุนหวง เรื่องหนึ่ง ในหนังสือนั้นตอนหนึ่งว่าด้วย ๑๒ นักษัตร คือเทียบเอาชื่อปีทั้ง ๑๒ ปี ว่าเป็นชาติสัตว์ ๑๒ ชาติ ดังนี้ ไม่ได้กล่าวว่านักปราชญ์นั้นเป็นผู้คิดขึ้นหรือได้มาจากไหน แต่ในหนังสือ Mayer's *The Chinese Reader's Manual Numeral Categories No. 302* ว่า ปรากฏเรื่องกำหนดชื่อปีเป็นชื่อสัตว์เป็นครั้งแรกเมื่อสมัยราชวงศ์ถัง กล่าวว่ามีราชทูตเมืองกิคะเข้ามาในปีกระต่ายหรือม้า มีความเพียงเท่านี้

การเรียกชื่อปีของจีนเป็น ๒ อย่าง (๑) เรียกตามเครื่องหมายปีและ (๒) เรียกตามรูปสัตว์

เรียกตามเครื่องหมายปี (รายชื่อ หมาย ก) จีน พายัพ อีศาน อาหม ญวน ใช้อยู่ ชื่อประจำปี ชวด เถาะ มะเส็ง มะเมีย วอก และ ระกา ตรงกัน แต่เสียงเพี้ยนไปบ้าง ปีฉลูของจีนและญวนตรงกัน แต่ของพายัพไม่ตรงกับ

จีน บีขาล มะโรง มะแม และกุน ใกล้กันมาก แต่ของจีนและญวนตรงกัน ส่วนปีจอ ของจีนและญวนตรงกัน แต่ของพายัพห่างออกไป ของอาหมก์ เป็นอีกเสียงหนึ่ง แต่เมื่อรวมกันส่วนใหญ่ ก็เห็นได้มีที่มาจากที่เดียวกัน

ญี่ปุ่น (คัดจากหนังสือสมาคมวรรณคดี) เสียงเป็นอย่างหนึ่ง ไม่ตรงกับของไทยและจีน ตัวะ (คัดจากหนังสือสมาคมวรรณคดี) จะเป็นชื่อตามเครื่องหมายหรือเป็นชื่อตามรูปสัตว์ไม่ชัด เพราะไม่มีคำแปลไว้ ลางทีจะเป็นเรียกตามรูปสัตว์ เพราะมีคำว่า กะต่าย พร้องกับของไทย (กะต่ายไทยใหญ่เรียก ปีข่างตาย เหมือนไทหล่ำ ซึ่งเรียก ปางใต่ ไทยนุงเป็น โถ่ เหมือนจีน ไทยมอกนั้นไม่มีคำ กะต่าย ไว้ในพจนานุกรม) และ แอ ในบีระกา เสียงไกล้คำ เอียร์ ในภาษาข่า แปลว่า ไก่

เรียกตามรูปสัตว์ (รายชื่อ หมาย ข) จีน ญวน พายัพ และอีสาน ใช้เรียกเป็นสามัญในคำพูด เขมรจดตามมหาฉ่ำ แต่ชื่อตามรูปสัตว์ไม่ได้ใช้เรียกประจำปี จดมาเปรียบเทียบเท่านั้น มอญและธิเบต จดตามหนังสือสมาคมวรรณคดี จามจดตามหนังสือ E.R.E.

ไทยและเขมร อาจเป็นชื่อเรียกตามเครื่องหมายปี จึงแปลคำเหล่านั้นไม่ออก ตรงกันแต่ไทยกับเขมรเท่านั้น ชาติมอกนั้น เรียกชื่อตามรูปสัตว์ตรงกันตามชื่อเครื่องหมายปีของไทย แต่ลางปี เช่น ปีชวด เสียงจีนโบราณอ่านว่า เฉือด แปลว่า หนู เถาะ กับ โถ่ มะโรง กับ หล่ง ในญวน ปีเถาะ มะโรง จอ ตรงกับไทย ญวนและจาม เรียกชื่อสัตว์ปีฉลู เป็นกระบือ ส่วนคำนอกนั้นโดยมากเป็นคำสองพยางค์ รูปเป็นภาษาใช้คำติดต่ออย่างในภาษาตระกูลตาด ลิง ในพายัพใช้ว่า วอก เป็นปกติในคำพูด จามเรียกตามรูปสัตว์ตรงกับมลายู หากเพี้ยนเสียงกันเท่านั้น พายัพ กุน เป็นช้าง แต่เป็นหมูก็มีซึ่งคงเอาอย่างไปจากทางใต้

ก. เรียกชื่อตามเครื่องหมายประจำปี

พายัพ								
เขมร	และ	อาหม	จีนหลวง	แต้จิ๋ว	ญี่ปุ่น	ญวน	ลัวะ	อีศาน
ชวด	จู้ด	ไจ๊	ไจ เจา	จี๊	จื๊อ	Ne (zumi)	ตี๊	เคือง
ฉลู	เฉล็อว	เบ๊า	เปา	จิ๊ว	ทิ้ว	Ushi	สุ	เมิบ
ขาล	ขาล	ยี่	งี	หยิ่น, อิน	เอง, อิ้น	Tora	เยิง	อะระเวีย
เถาะ	เถาะส์	เม้า	เมา	เม้า, เหม่า	เหมา, เบ๊า	U (sagi)	แม่แอ้ว	กะต่าย
มะโรง	โรง	สี	สี	อิน	เสง, สิน	Tatsu	ทิ่ม	สะเอิบยะหระ
มะเสง	มะซัญ	ไซ๊	ไส	จี๋	จี๋	Me (hebi)	ตี่	สะเอิบแต้ว
มะเมีย	มะมี	ซะง้า	สิงา	อวู้	โหงว	Uma	หง่อ	บรอง
มะแม	มะแม	เม็ด	มุด	อวัย	บี้	Hitsuji	มุย	บี
วอก	โว้ก	สัน	สัน	ซิน	เซง, ซิน	Saru	เทิง	ฟอเครียด
ระกา	ระกา	เล้า	เรา	ยิ้ว, ยู	อิ๊ว	Tori	เหย่าว์	แอ
จอ	จอ	เล็ด	มิด	ซุด, ซุ	สุด	Inu	ตุ๊ด	เสาะ
กุน	โกร์	ไก๊	ไก	อ้าย, อ๋าย	ไห	I (wi)	เผ่ย	เหล็ก

ข. เรียกชื่อตามรูปสัตว์

	เขมร	มอญ	พายัพ	ญวน	จาม	จีนหลวง
ชวด	ก็อนโดร์	ซะนามกะนี	เป้ง พึ่ง } หนู	กองจอก	Tikuh	ชื้อ
ฉลู	โก	ซะเกลีย	เปิ้งงัว	กองโต๊ว์ (ควาย)	Kabav (ควาย)	หนิ่ว
ขาล	ขลา	ซะกล๊ะ	เปิ้งเสือ	กองกอบ	Rimaun	ฝู
เถาะ	ตนซาย	ซะเบี๊ยะตาย	เปิ้งกะต่าย	กองถอ	Tapaiy	ถู่
มะโรง	ป๊วะส์ธม	ซะนั๊ด	เปิ้งนาก	กองร่อง	Nögarai	หล่ง
มะเสง	ป๊วะส์โต๊จ	ซะซุ่มดั๊ด	เปิ้งงู	กองรั้ง	Uta anaih	เส่น
มะเมีย	แซะส์	ซะแก๊ยะ	เปิ้งม้า	กองเหงื่อ	Asaih	ม้า
มะแม	โปเป	ซะเบี๊ยแป๊ะ	เปิ้งแป๊ะ	กองเย	Pabaiby	อย่าง
วอก	สวา	ซะกะน่อย	เปิ้งวอก	กองซี่	Kra	ห่าว
ระกา	เมื่อน	ซะจาน	เปิ้งไก่	กอง Gnā	Mönuk	ไก๊
จอ	ฉะแก	ซะเกลอ	เปิ้งหมา	กองจือ	Asan	เคี้ยง
กุน	จรุ๊ก	ซะเกลิ๊ด	เปิ้งจ๊าง	กองแฮว	Pabwei	ไห่

	กวางตุ้ง	ฮกเกี้ยน	แต้จิ๋ว	แคะ	ธิเบต
ชวด	จี๊	ชื้อ	ชื้อ	ชู่	Chiwa
ฉลู	เหง่า	หงู	หงู	เหงว	Lang
ขาล	ฝู	ฮ้อ	โฮ้ว	ฟู่	Jok
เถาะ	ฮู	ถ่อ	โถ่	ทู่	Yö
มะโรง	หลุ่ง	เหล็ง	เล้ง	ลีอุ๋ง	Druk
มะเสง	เสีย	จั๋ว	จั๊ว	สา	Drü
มะเมีย	หมา	เบ๊	เบ๊	ม้า	Ta
มะแม	เอยี่ยง	อิ๊ว	เอี๊ย	หยอง	Lu
วอก	ถ้าว	เก๋า	เก๋ว	เหว	Tra
ระกา	ไก๊	โก๊ย	เกย	เก๊	Cha
จอ	เก๋า	เก้า	เก๊า	เก้ว	Khyi
กุน	จี	ตื๊อ	ตือ	จู๊	Pra

วันที่ ๓๔ กรกฎาคม ๒๔๙๓

พระยาอนุมานราชธน

หนังสือลงวันที่ ๒ กรกฎาคม จดบันทึกคำเรียกปีของภาษาต่าง ๆ ให้ไป ได้รับแล้ว ขอบใจเปนอันมาก ตามที่ว่าได้ให้ไปก่อนลงวันที่ ๒๗ มิถุนายน นั้น ฉันไม่ได้รับ ต้องปรับว่าหาย

ปี

ตามความคิดที่หมายปีด้วยรูปสัตว์นั้นดีนัก ถ้าไม่เช่นนั้นก็ต้องจำศักราชอันตัวเลขนั้นจำยากนัก จะเทียบกับทางฝรั่งซึ่งเอาหมายหลังรถไฟด้วยตัวเลขคนโดยสารลงไปหาอะไรกินที่สถานี ครั้นรถไฟจะออกก็วิ่งขึ้นรถไฟผิดหลัง เพราะจำเลขไม่ได้ ผู้จัดการรถไฟจึงเปลี่ยนเปนหมายด้วยรูปสัตว์ ต่อนั้นไปก็ไม่มีการขึ้นรถผิดหลัง เพราะคนโดยสารจำได้ว่าเรามารถช้าง เช่นเปนต้น อันการหมายปีเปนรูปสัตว์นั้น คาดหน้าว่าจะมีขึ้นในแถบเมืองจีนเปนแน่ ประเทศที่ใกล้เคียงจึงจำไปใช้ ในประเทศที่ไกลออกไปไม่มี

รูปสัตว์หมายปีที่มีผิดกันอยู่ คือบีฉลูเปนงัวหรือควายบีหนึ่ง บีมะโรงเปนนาคหรือมังกรบีหนึ่ง กับบีกุนเปนหมูบ้านหรือหมูป่า (ญี่ปุ่น) กับช้างบีหนึ่ง มีที่ต่างกันอยู่สามปี นอกกว่านั้นเหมือนกันสิ้น แม้ที่ต่างกันก็ไม่ใกลกันมากนัก งัวกับควายก็เพราะสัตว์นี้เขายู่ด้วยกัน นาคกับมังกรก็มีตัวยาว ๆ คล้ายกัน หมูบ้านกับหมูป่าก็ผิดกันน้อยเต็มที แต่ที่เปนช้างนั้นผิดไปไกลมาก แม้กระนั้นก็ดี ส่วนฉันไม่ตื่นใจ เพราะเคยต้องทำรูปหมู วิ่งหาหมูดูเสียเปนพะวักพะวน แต่เมื่อได้เส้นที่ถูกแล้วก็สะเหยิงใจ ว่าวิ่งดูหมูป่วยการเปล่า ๆ ที่แท้ก็เส้นช้างอย่างที่เคยเขียนรู้อยู่แล้วนั่นเอง ผิดกันแต่อวัยวะเล็กน้อย ซึ่งอาจ

ทำเปลี่ยนไปได้โดยไม่ต้องวิ่งดูเลย ประเทศที่เขาเปลี่ยนหมูเปนช้าง เขาก็จะเห็นว่าเปนสัตว์พวกเดียวกันนั่นเอง

ฉันจำไม่ได้เลยว่าฉันได้ให้ชื่อปีอย่างมอญไปแก่วรรณคดีสมาคม จะได้มาแต่ไหนก็จำไม่ได้ เหตุที่จำไม่ได้นั้นแหละจึงให้ไปถามพระสุเมธมุนี เขาก็จดมาให้ เข้ารูปอย่างที่ท่านปรารภ ว่าฟังเสียงแล้วจดเปนหนังสือไทยนั้นถูกยาก ฉันได้สงสัยอย่างที่ท่านว่าเหมือนกัน จึงให้ไปหาพระสุเมธมุนีอีกทีหนึ่งขอให้ท่านจดมาให้เปนหนังสือมอญ ท่านก็ดี จดมาให้ทั้งที่มอญในนี้เขาแต่งไว้เปนกลอนเช่นเดียวกับ *ปีชวดชื่อเปนหนูหนา* ที่มีในหนังสือ *มูลบท* กับจดชื่อปีอย่างที่เรียกกันร่วง ๆ มาให้ด้วย เมื่อได้เห็นหนังสือก็ทราบได้ว่าผิดกันกับที่เขียนตามเสียงไปเปนไหน ๆ เปนต้นที่จดตามเสียงมาว่า *ไน้* หนังสือเปน *กฺนิ* *คะต้าย* เปน *ขฺต์* *นั่ก* เปน *นา์* *แส้ะ* เปน *เขฺฉํ* จะจดมาให้หมดก็เห็นป่วยการ เพราะหนังสือมอญเขาก็เขียนผิดกับเรามาก แล้วก็อ่านออกเสียงไปอย่างหนึ่งด้วย

แม้ชื่อปีอย่างเขมรซึ่งมหาฉ่ำเขียนก็นึกขึ้นมาได้ *มะชัญ* นั้น เคยเห็นเขมรเขียน *มสาญ* มหาฉ่ำเขียนตามเสียงอ่านเหมือนกัน ปีเถาะไม่เคยเห็นแน่ แต่คาดได้ว่าเขมรคงเขียน *เถาส* แต่ก็คงอ่านว่า *เถาะ* เพราะถ้าตัว *ส* สกดแล้วเขาอ่านเปนประหลัง เหมือนหนึ่งคำว่า *โปรส* (ซึ่งเราเขียน *โปรด*) เขาอ่านว่า *เป๊ราะ* หรือ *มาส* (ซึ่งเราเขียน *มาศ*) เขาอ่านว่า *เมียะ* ชื่อปีในทางพายัพและอีศานก็สงสัย ตามที่ท่านจดไปให้เปนพยางค์เดียว เช่น *ไจ้* *เป๊า* *ยี่* แต่ในประติทินหลวงซึ่งตีพิมพ์แจก เปนสองพยางค์คือ *ลวงไจ๊* *เต่าเป๊า* *กายี* เปนเพราะเหตุไร และจะเอาความได้อย่างไร ควรจะถามนายสุดให้อธิบายฟังดู เรียกชื่อปีอย่างชาวพายัพและอีศานนั้น เทียบได้ว่าเปนอย่างเดียวกับไทยอาหม

เก่ามาก ญี่ปุ่นเรียกมังกรว่า Tatsu ตรงด้วยชื่อมีมะโรง ชื่อมีของจามมีจับใจ อยู่สองชื่อคือ Kabav (ควาย) เลี้ยงคล้าย *กระบือ* เขมรแตะชวาก็เรียกควาย ว่า กระบือ Nägarai ไกล้เปน *นาคราช* ชื่อมีทางชิเบตไม่เข้าหูเลย

สมุด

สมุดหนังสือเรื่อง วิธีทำศพ ซึ่งส่งไปให้ ไม่ขุนเค้องอะไร เห็นแต่ตักฉันก็ทักมาเท่านั้น อาจมีเหตุอันใดซึ่งน่าไปก็ได้เปนหลายอย่าง

เตลงพ่าย

เราก็รู้กันอยู่แล้ว ว่าอดีต *เตลงพ่าย* นั้น กรมสมเด็จพระปรมานุชิตทรงแต่ง ไม่ใช่ของเก่าแก่มากนัก ชื่อฉัตรสามคันก็คงทรงเชี่ยนไปตามที่ทรงทราบจำได้ หรือมิฉะนั้นก็เรียกเจ้าพนักงานผู้รู้การไปทรงไล่เลียงไต่ถาม แล้วทรงแต่งเปนฉันท์ จะทรงเชี่ยนอย่างไรเราก็รู้ไม่ได้ เพราะไม่ได้ฉันฉบับลายพระหัตถ์ซึ่งทรงเชี่ยนมาดูกัน ดูฉบับต่าง ๆ ก็เปนฉันท์ผู้เชี่ยนเชี่ยนฉบับเหล่านั้นตามชอบใจเสียแล้ว จะถือเอาฉบับไหนว่าเปนถูกก็ยาก

ถ้าว่าตามที่ฉันเคยได้ยิน ฉัตรสามคันนั้น องค์หนึ่งได้ยินเรียก *เสมาธิปัต* องค์หนึ่งเรียกว่า ฉัตไช อีกองค์หนึ่งได้ยินเรียกกันเปนสามอย่าง *เนาวพ่าย* อย่างหนึ่ง เกาวพ่าย อย่างหนึ่ง เกาวพ่า อย่างหนึ่ง อย่างไรจะถูกก็ไม่ทราบ ฉันได้ยินเอาเรียกกันก็ชา ๆ หาได้คิดอะไรไม่ จนกระทั่งได้ไปพบศัพท์ในพจนานุกรมของอาจารย์โมเนียวิลเลี่ยมเข้าโดยบังเอิญ มีศัพท์ *เสมาธิปัตย* อยู่ในนั้น ท่านแปลไว้ว่าที่ประชุมการทัพ ก็นึกเอาตามใจว่าศัพท์นี้จะได้กับชื่อฉัตร *เสมาธิปัต* ตอกกระมัง แล้วก็นึกมากความไปว่า ฉัตรนั้นทำด้วยผ้าขาว ได้แก่ร่มขาวซึ่งคงจะกั้นแม่ทัพมาก่อน พวกพลจะสังเกตแม่ทัพได้ก็กั้นร่มขาว แล้วก็ดูไปตรงเข้ากับฉัตรพระศาสดา นั้นก็หมายถึงกั้นแม่ทัพเหมือนกัน กั้น

อยู่กับดิน เวลารบกันอาจที่คนกั้นจะพลัดไปเสียได้ จึงเอาขึ้นบนหลังช้าง แล้วก็คิดต่อไปว่าทำไมจึงมีสามคัน ก็เห็นความว่า เปนของวังหน้าซึ่งเปนจอมทัพหน้าคันหนึ่ง เปนของวังหลวงซึ่งเปนจอมทัพหลวงคันหนึ่ง เปนของวังหลังซึ่งเปนจอมทัพหลังคันหนึ่ง เมื่อวังหน้าวังหลังไม่มี ก็ตกมาอยู่ในวังหลวงทั้งสามคัน เหมือนอย่างขุนนางวังหน้า เมื่อไม่มีวังหน้าก็ตกมาสมทบวังหลวงเช่นเดียวกัน วังหลังนั้นไม่มีเสียนานแล้ว แล้วที่หลังเกิดถือขลังกันขึ้นก็เอาฉัตรทั้งสามคันนั้นไปลงยันตร์กันภัยเสีย เมื่อคิดเห็นเช่นนี้ก็ลองปรับดู *เสมาทิปัต* ได้แก่ *เสนาธิปัตย* *ฉัดไช* เปน *ฉัตรชัย* ไม่มีทางไปอย่างอื่น แต่ *เนาวพ่าย* และ *เกาวพ่าย* ฉันไม่ชอบคำว่า *พ่าย* ซึ่งแปลว่าแพ้ *เนาวพ่าย* ก็แปลว่าแพ้เก้าหน จึงไปรักคำว่า *เกาวพ่า* *พ่า* นั้นที่จะเปน *พาห* ถือเอาอย่างนั้นแล้วก็ค้นคำ *เกาว* ต่อไป ผลแห่งการค้นก็พบคำว่า กว์ (ทัณฑฆาตใช้ในภาษาสํสกฤตเปนหมายสกดไม่ออกเสียง) ท่านแปลให้ไว้ว่าสี *กว์พาห* ก็แปลได้ความว่านำเอาสีไป ออกจะเปนธง แต่จะเปนร่มก็เห็นว่าได้เหมือนกัน กว์ ถ้าจะเขียนให้ใกล้ที่สุดก็ต้องเปน *กัว* แต่เราก็อ่านผิดไปเสียเปนอย่างอื่น จึงต้องเขียน *เกาว* ความเห็นมีอย่างนี้ แต่จะถูกผิดอย่างไรไม่ทราบ ไม่มีพยานหลักฐานอะไร ได้แต่บอกทางความคิดให้ท่านทราบเท่านั้น

ที่ท่านว่า *เสมาธิปัติ* เดี๋ยวนี้เรียก *เสนาธิปัตย์* นั้น เปลี่ยนไปเพราะเจ้าพนักงานเขาได้ฟังฉันพูดถึงที่ฉันได้พบศัพท์นั้น และออกความเห็นว่าที่จะได้แก่ฉัตร *เสมาธิปัติ* เขาชอบเขาจึงเอาไปเรียกเปลี่ยนไป

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๔๘๒

พระยาอนุมานราชธน

รู้สึกว่าเรื่องฉัตร ๓ คัน ซึ่งฉันเขียนหนังสือถวายวันที่ ๕ มาถึงท่าน อธิบายแต่ในทางดำเนินความคิดและการกระทำของฉัน เพื่อให้ท่านทราบเท่านั้น ขาดข้อความสำคัญอันควรพิจารณาไปเสียทีเดียว จึงเขียนหนังสือฉะบับนี้เพิ่มเติมมาให้

อันจดหมายเตลงพ่าย นั้น แต่งเอาประเพณีทมิฬในกรุงรัตนโกสินทร์ไปยัดถวายสมเด็จพระนเรศวร ถ้าจะสอบเอาความข้อนี้แล้ว จะสอบหนังสือซึ่งแต่งในกรุงรัตนโกสินทร์เห็นไม่ได้ ต้องสอบหนังสือซึ่งแต่งไว้ในชั้นกรุงศรีอยุธยา เช่น ลิลิตพ่าย เป็นต้น ก็ไม่มีกล่าวถึงฉัตร ๓ คันเท่านั้น แม้ฉัตรพระคชาธารซึ่งท่านสอบกระบวนเพชรพวงถวายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ให้ฉัน ในนั้นก็ไม่มีกล่าวถึงฉัตรพระคชาธารเสียเลย จนทำให้ฉันคิดเห็นว่าการปักฉัตรหลังช้างจะมาคิดทำกันขึ้นในกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง

ในการที่จะฟังเอาคำใดนั้นยากยิ่งนัก เพราะอาจที่จะผิดไปเสียได้หลายชั้น เป็นต้นว่าฟังไม่ได้สรรพจับเอามากระเดียดก็ชั้นหนึ่ง แล้วการเขียนก็ใช้ตัวอักษรไปตามที่ตนคิดเห็นว่าจะมีความหมายเป็นอย่างไรก็อีกประการหนึ่ง แล้วเขียนถอกถันมาเคลื่อนคลาศไปก็อีกประการหนึ่ง แล้วผู้ชำระเพื่อให้ถูกต้องแก้ไปตามน้ำเนื้อแห่งความรู้ของตนก็อีกประการหนึ่ง ถ้างที่ผิดไปไกลมากโดยเหตุทั้งหลายเหล่านี้ จึงเห็นว่าจะฟังเอาคำได้นั้นเป็นการยากยิ่งนัก ถ้าจะวินิจฉัยก็ได้แต่หมิ่น ๆ จะไปให้ใกล้นักก็ไม่ไหว

ห้องสมุด พระเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

กรมศิลปากร

วันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๓

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๔ และวันที่ ๑๖ ไว้แล้ว ที่ทรงพระเมตตาตรัสอธิบายเรื่องต่าง ๆ ให้ข้าพระพุทธเจ้า เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

เรื่องหมายปีด้วยรูปสัตว์ เป็นดีนักเพราะจดจำง่าย และทรงชักตัวอย่างเรื่องเขียนรูปสัตว์ที่รถไฟแทนตัวเลขนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นพ้องในพระกระแสที่ตรัสนี้ การใช้ตัวเลขเห็นจะเกิดทีหลังเมื่อรู้จักใช้จดขึ้นได้แล้ว ครั้นนำเอามาใช้จำด้วยจึงจำได้ยาก เพราะคุ้นต่อการจำอย่างเก่ามาแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าเคยพยายามจำศักราช แต่ไม่สู้ได้ผล เพราะนานเวลาเข้าก็ลืม ต้องหาวิธีกำหนดเอาเหตุการณ์สำคัญเข้ามาช่วยจึงจำได้

ช้างกับหมู ดูแต่ไกล ๆ คงเห็นเหมือนกัน จึงได้มีคำพูดว่า *เห็นช้างเท่าหมู* เพราะมีลักษณะอะไรลางอย่างเหมือนกัน จีนเขียนช้างเป็นอย่างหมูก็คงเห็นว่ามีรูปร่างคล้ายคลึงกันมาก แต่ไปเพ่งเล็งถึงรูปร่างหมูมากไป ช้างจึงมีรูปหนักไปทางหมู ที่พายัพปรับปีกุนว่าเป็นช้าง นอกจากมีรูปคล้ายหมู ยังคำว่า *กุน* ก็ชวนให้คิดไปถึงคำว่า *กุญชร* ที่เขียน *กุน* เป็น *กุญ* ก็มี จะเป็นด้วยเหตุนี้ประการหนึ่ง

คำว่า *กระบือ* ในภาษาตระกูลชวามลายู ข้าพระพุทธเจ้าพบเรียกอย่างนี้ทุกแห่ง ลางทีจะเป็นคำในตระกูลภาษานี้ ส่วนภาษาในตระกูลมอญ–เขมรก็มีเรียก *กระบือ* แต่เขมรและพวกข่าลางถิ่นเท่านั้น มอญ ขมุ ละว้า และ

ข่าอื่น ๆ ไม่เรียกว่า *กระบือ* แต่เรียกเป็นอื่นเป็นต่าง ๆ กัน จีนเรียก *กระบือ* ว่า *งัวน้ำ* แสดงว่าคำเดิมของจีนไม่มี ในภาษาไทยทุกถิ่นเป็น *ควาย* เป็นแต่เพียนเสียงเป็น *คาย วาย* ไปในถางถิ่นเท่านั้น

ทรงชี้ทางพายัพและอีสานมีเป็นสองพยางค์ เป็นชื่อบัประจำหางเลขศก เส้นต่ำหนึ่ง อีกต่ำหนึ่งเป็นชื่อบัประจำนักษัตร เช่น ลวงใจ้ คือ ชวดอัฐศก เต่าเป้า คือฉลูนพศก แตะกาบยี คือ ขาลเอกศก ข้าพระพุทธเจ้าดมถวายชื่อบัประจำหางเลขศกของภาคพายัพและอีสาน ซึ่งเอาให้ไว้สำหรับประจำเอกศก โทศกและอื่น ๆ โดยลำดับ คือ *กาบ ดับ ระวาย เมิง เบิก กัด กด ลวง เต่า* หรือ *เต้า กา* หรือ *กาบ* การนับหางเลขอย่างนี้ของจีนก็มี และใช้ควบพยางค์เหมือนกัน

ที่ทรงพระเมตตาแนะทางสำหรับวินิจฉัยเรื่องเก่า ทรงยกข้อความในฉบัดเดลงพ่ายขึ้นมาให้ข้าพระพุทธเจ้าได้เห็น พระเดชพระคุณล้นเกล้าฯ กระทำให้ข้าพระพุทธเจ้าได้สติมีประโยชน์แก่การค้นคว้าและวินิจฉัยเรื่องชาติไทย ซึ่งข้าพระพุทธเจ้ากำลังรวบรวมอยู่ ข้าพระพุทธเจ้าได้เขียนเรื่อง *ประเพณีการเลี้ยงหาร* ต่อจากเรื่องเกิดขึ้นไว้อีกตอนหนึ่ง จะได้ถวายไปเมื่อจัดพิมพ์ขึ้นแล้ว ส่วนเรื่อง *แต่งงานของชาวบ้าน* ข้าพระพุทธเจ้าก็ได้เขียนมาได้ครึ่งหนึ่งของเรื่องแล้ว เมื่อได้สอบสวนและพิจารณาพิธีแต่งงาน จึงได้เห็นเรื่องที่เคยครั้งว่าพิธีแต่งงานนมพิธีขึ้นเรือนใหม่ปนอยู่ด้วย คิดด้วยเกล้าฯ ว่า *การชักน้ำ ตักบาตร ขันหมากมาบ้านเจ้าสาว เบิดเตียงไหว้ผี* นี้เป็นเรื่องของแต่งงาน *รดน้ำดอนเย็น ปูที่นอน ส่งตัวเจ้าสาว* นี้เป็นเรื่องของ *มีเรือน* ส่วนที่ทำกันในกรุงเทพฯ แยกเหรือไปรดน้ำเจ้าบ่าวเจ้าสาวยังบ้านอื่น ซึ่งไม่ใช่เป็นบ้าน

ของตน เห็นจะเลือนมาจากพิธีรดน้ำขึ้นบ้านใหม่ จึงได้เปลี่ยนเรียกว่า *เศก สมรส* ซึ่งเป็นคำคิดขึ้นใหม่เพื่อให้ผิดกับคำว่า *แต่งงาน* พิธีแต่งงานของอินเดีย เรียกว่า *วิวาห* อย่างเดียว ส่วน *อาวาห* เป็นส่วนหนึ่งของ *วิวาห* คือตอนส่งตัวเจ้าสาวมาบ้านชายเท่านั้น เพราะธรรมเนียมแขก เรื่องชายไปอยู่บ้านหญิงไม่มีประเพณีของไทยแต่ก่อนดูเหมือนจะตรงกันข้าม เป็นเรื่องชายไปอยู่บ้านหญิงทั้งนั้น เพราะมีปลูกเรือนหอที่บ้านหญิงเสมอ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า [signature]

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๘๓

พระยาอนุมานราชธน

ขอท่านช่วยค้นคำ โล้ ให้ด้วยที่ หมายใจว่าเปนคำจีน ใช้ในภาษาเรา มีหลายคำ เช่น ไม่เปนโล้เปนพาย เรือโล้ จีงโจ้มาโล้สำเภา เข้าใจว่าตะกูดใหญ่อย่างจีนนั่นแหละเรียกว่า โล้ มีคนคิดเดาว่าโต้สำเภานั่นคือเอาเรือโต้จุงสำเภาเมื่อลับลม เข้าทีมาก

จีงโจ้ ก็ช่วยค้นดูด้วย จะเปนสัตว์อะไรภาษาอะไร คิดว่าไม่ใช่เหลว ทวัดพระเชตุพนเขียนรูปเปนคนมีคันเปนนก เห็นว่าสันบัญญาด้วยไม่รู้ว่ารูปร่างจีงโจ้เปนอย่างไร ถ้าสังเกตตามที่เรียกกัน แกงกะรู ก็เรียกว่าจีงโจ้ แมงมุมชะนิดหนึ่งซึ่งเดินยุมยามอยู่บนหลังน้ำก็เรียกว่าจีงโจ้ เห็นเปนใส่ไคล้ดังชื่อให้ทั้งนั้น ทีแท้จะมีตัวจีงโจ้จริง ๆ แต่ยังไม่ทราบว่าเปนตัวอะไร

กรมศิลปากร

วันที่ ๒๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๗๓

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับตายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๓ โปรดให้ข้าพระพุทธเจ้าค้นคำว่า โล้ และ จิงโจ้ นั้น พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าค้นหาคำ โล้ ในภาษาไทยถิ่นต่าง ๆ ไม่พบคำ โล้ ซึ่งมีความหมายว่า โย้ไปย้ายมา คงพบแต่ โล้ ในภาษาจ้วนแปลว่า โอ่งขนาดใหญ่ รถศึกมีหอคอยระวังเหตุ พายหรือแจวขนาดสั้น (a scull) กริยาที่ใช้แจวชะนิดนั้นสองเล่มสองข้างเรือ คัดทางโน้นที่ ทางนี้ที่ ใช้ประกอบกับคำอื่นเป็นที่วางแจวข้างเรือ ถือท้ายเรือ เพราะฉะนั้นคำ โล้ ในภาษาไทยกับ โล้ ในภาษาจ้วนจะเป็นคำเดียวกัน คำว่า โย้ โย้เย้ กับ โล้ โลเล จะเป็นคำพวกเดียวกัน เพราะมีความหมายใกล้เคียงกัน ย กับ ล ก็เปลี่ยนกันได้ คำว่า จิงโจ้มาโล้สำเภา ถางคนพูดผิดเป็น โย้สำเภา ก็มี

จิงโจ้ นอกจากหมายความว่าตัวแกงกะรู แมลงมุมชะนิดหนึ่งอยู่หลังน้ำ ทหารผู้หญิงในรัชกาลที่ ๕ ยังเรียกเครื่องห้อยเปลให้เด็กดูเล่นว่า จิงโจ้ แต่ดูที่ห้อยอยู่ ๔ มุมเรียกว่า *กระจับ* คำที่ขึ้นต้นด้วย จิ้ง เช่น *จิ้งเหลน จิ้งจก จิ้งจอก จิ้งหัน* (ตัวนางนอง) ก็เป็นชื่อสัตว์ทั้งนั้น ถ้างว่า ถางคนก็เรียกว่า จิ้งก่า แต่ชื่อเหล่านี้ นายสุดว่าทางอีศานไม่ใช้ *จิ้งเหลน* เรียกว่า *ขี้โกะ* (อีศานเรียก จะกวดว่า *แลน* ใกล้คำ ว่า *เหลน* รูปร่างก็คล้ายกัน) ถ้างว่าเรียกว่า *กะปอม* จิ้งจอก เรียกว่า *หมาจอก* ส่วน จิงโจ้ นั้น อีศานไม่มีใช้ ตอบพจนานุกรมไทยถิ่นอื่นก็ไม่พบ คงมีแต่คำว่า จิ้ง ในไทยใหญ่ แปลว่า หมุนโอน

เอนอย่างลูกช่าง ในภาษาไทยย้อยมีคำว่า จั๋ แปลว่า โคลง ต่อมามีผู้นำหนังสือ พระราชนิพนธ์เรื่อง อิเหนา ในรัชกาลที่ ๓ หน้า ๔๗ มาให้ข้าพระพุทธเจ้าดู เป็นคอนชมนก ในนั้นบาทหนึ่งมีความว่า กะลุมพูจับกะลำภ้อ จิงโจ้จับจิงจ้อแล้วส่งเสียง เป็นใจความเชื่อมขึ้นไปอีกขั้นหนึ่ง ว่าจิงโจ้นั้นเป็นชื่อนก ตามธรรมดาคำที่เป็นชื่อนก ข้าพระพุทธเจ้าเคยตั้งเกตมา โดยมากตั้งชื่อตามเสียงที่ร้อง ดังนกจิงโจ้คงตั้งชื่อตามเสียงของนกนั้น และเวลาร้องคงส่ายหัวและย้ายตัว และนกตัวเดียวอาจเรียกกันเป็นหลายชื่อแล้วแต่ท้องถิ่นไหน เพราะเคยมีชื่อนกหลายชื่อ ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าจดชื่อจากหนังสือไปถามผู้รู้ว่าเป็นนกอะไรในภาษาทางวิทยาศาสตร์ ก็ได้รับตอบว่าเป็นชื่อนกอย่างเดียวกัน แต่เรียกกันเป็นสองอย่างโดยสำคัญผิดว่าเป็นนกต่างชนิดกัน ข้าพระพุทธเจ้าได้ถอบถามถึงเรื่องนกจิงโจ้ ก็ไม่มีใครรู้จัก มาเมื่อเย็นวานนี้ ข้าพระพุทธเจ้าไปสอบถามนายสุดอีกว่า นกที่ร้องคล้ายเสียงว่า จิงโจ้ มีบ้างไหม นายสุดบอกว่ามี เรียกในอีสานว่า *นกจี้โจ้* เป็นนกขนาดเล็ก โตกว่านกกระจอกเล็กน้อย หน้ายกเหลือง ชอบอยู่ตามละเมาะไม้ พบตัวเดียวโดด ไม่ไปเป็นฝูง ร้องจี้ (ลากเสียงยาว) โจ้ะ ฟังแล้ววังเวงใจ เวลาร้องยกหัวและโยกย้ายตัว มีคนชาวอีสานนั่งอยู่ที่นั่นอีกคนก็รับรองต้องกัน นายสุดว่า นกชนิดนี้ไม่เคยเห็นในกรุงเทพฯ ชาวนครสวรรค์คนหนึ่งบอกข้าพระพุทธเจ้าว่า เคยเห็นนกอย่างที่อธิบายนี้ แต่นกชื่อที่เรียกกันแถบนครสวรรค์ไม่ออก ข้าพระพุทธเจ้าสืบได้ความมาอย่างนี้ จั้งโจ้ เดิมเป็นชื่อนกคือ *นกจิโจ้* โดยที่นกอย่างนี้มีอาการโยกไปย้ายมาไม่อยู่นิ่ง ไปเข้ากับคำว่า จั้ง และ จี้ ในภาษาไทยใหญ่และไทยย้อย แปลว่า โคลง จึงเอาลักษณะนั้นมาตั้งชื่อให้ตัวแกงกะรุ แมลงมุมจิงโจ้

ก็จะเอาลักษณะที่โก้งเก้งยงโย่ยงหยกมาตั้งให้ ส่วนจิงโจ้แขวนเปลคงชอตาม
รูปที่เหมือนแมลงมุมจิงโจ้ ทหารผู้หญิงที่เรียกว่า จิงโจ้ จะเป็นเพราะมักรยา
ท่าทางเก้งก้างไม่มั่นคงเหมือนทหารผู้ชาย จึงได้คงชอให้เป็นใส่ไคล้ คำเด็ก
เล่นว่า จิงโจ้มาโล้สำเภา และรู้จักดำน้ำได้ เห็นจะหมายถึงเจ็กโล้เรือ มักรยา
โยกไปย้ายมาหรือโคลงไปโคลงมา สุนัขเห็นแปลกจึงได้กัด จึงต้องดำน้ำหนี
คำว่า จิโจ้ กับ จิงโจ้ อาจเป็นคำเพี้ยนได้ง่าย มีแนวให้เห็นในภาษาไทยชาว
เรียกจิงหรีดว่า ตัวจี้ลิด จิงจก เรียกว่า จิ้จก ยังมีตัวจี้น้ำ หรือตัว วอยน้ำ
ว่าเป็นแมลงชะนิดหนึ่ง เป็นชื่อตาคินว่า Hemipteres ข้าพระพุทธเจ้าแปลไม่ออก
มีรูปคำขวนให้นึกถึงตัวแมลงมุมจิงโจ้ ที่ครั้งเรียงคนเขียนนกจิงโจ้ที่วัดพระ
เชตุพนเป็นคนมีเท้าเป็นนก เมื่อเทียบกับนกจิโจ้ ก็ไปกันได้กับนกทัณฑิมาถือ
ไม้เท้า กับนกทัณฑิมาตัวจริงของอินเดียที่เคยครั้งเล่าให้ข้าพระพุทธเจ้าฟัง
ตามที่กราบทูลมานี้ จะผิดถูกประการไร ขอรับพระบารมีปกเกล้า ฯ
เป็นที่พึ่ง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า พระยาปริยัติธรรมธาดา

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระ
นริศรานุวัดติวงศ์

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๗ สิงหาคม ๒๕๗๓

พระยาอนุมานราชธน

มีหนังสือฉบับหนึ่ง จำหน้าต้นฉบับว่า สมเด็จพระบรมศพ กล่าวถึงเชิญพระศพออกพระเมรุ ในแผ่นดินสมเด็จพระเพชราชา ดูเหมือนเปนพระศพกรมหลวงโยธาทิพย์ ซึ่งทรงผนวชเปนรูปชีอยู่วัดพุทไธสวรรย์ ฉันได้อ่านแต่ต้นฉบับ เข้าใจว่าได้ตีพิมพ์แล้ว ขอท่านช่วยตรวจดูด้วย ถ้าได้ตีพิมพ์แล้ว โปรดตรวจบอกให้ทราบด้วย ว่าที่ตีพิมพ์นั้นให้ขอเรื่องเรียกว่าอะไร จดจำหน้าเรื่องไปให้ทราบด้วยจะขอบใจมาก ด้วยจะต้องเขียนบันทึกอ้างถึงหนังสือนั้นไปให้เขา

หนังสือของท่าน ลงวันที่ ๒๒ กับที่ ๒๖ กรกฎาคม ได้รับแล้ว แต่คำตอบจะส่งมาให้ก็อย่าง ๆ มีอะไรที่เร่งร้อนมาก็ทำให้เขาไปก่อน ตอบหนังสือท่านโดยมากเปนเรื่องต้องคิดจึงต้องช้า แต่ข้าก็ไม่เสียผลอะไรไป

วันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๓

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับตายพระหัตถ์ลงวันที่ ๗ โปรดให้ข้าพระพุทธเจ้าจดจำหน้า เรื่องสมเด็จพระบรมศพ ว่าทีพิมพ์ไว้ให้ชัยเรื่องว่าอย่างไร พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

๑. ข้าพระพุทธเจ้าได้ตรวจดูแล้ว ในใบจำหน้าให้ชื่อว่า "*เรื่องสมเด็จพระบรมศพ* คือจดหมายเหตุงานพระเมรุครั้งกรุงเก่ากับพระราชวิจารณ์ของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง พิมพ์แจกในงานศพพระยาทวาราวดีศิลาบาล (แจ่ม โรจนวิภาต) จางวางกรุงเก่า โรงพิมพ์โสภณพิพัฒนากร พ.ศ. ๒๔๕๙" ในตัวเรื่องว่า เป็นงานเมรุพระศพกรมหลวงโยธาเทพย์ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ

๒. *นกอีโจ้* นักวิทยาศาสตร์ผู้หนึ่งบอกแก่ข้าพระพุทธเจ้าว่า เป็นนกขมิ้น ซึ่งเป็นนกขนาดเขื่องกว่านกกระจอก ตัวสายท้องเหลือง คนละตระกูลกับนกขมิ้นเหลืองอ่อน มีผู้บอกข้าพระพุทธเจ้าว่า จิงโจ้ เป็นชื่อเครื่องเรือนด้วยอีกอย่างหนึ่ง แต่ข้าพระพุทธเจ้าสอบถามไม่ได้ความ เป็นแต่บอกว่าเคยได้ยินชื่อเท่านั้น

๓. ข้าพระพุทธเจ้าเขียน *เรื่องแต่งงาน* ถึงตอนเบ็ดเตล็ด นึกถึงรูปร่างเตียบ ไม่ออก เพราะได้เคยเห็นหนเดียวนานมาแล้ว จึงวานช่างเขียนให้เขียนรูปให้ดู พร้อมทั้งรูปโต๊ะ โตก และตั่งด้วย เขาเขียนเตียบเป็นภาชนะอย่างเชี่ยดที่มีอยู่ในพิพิธภัณฑ์ ตั่งก็เขียนเป็นรูปพานมีเท้าสอบอย่างเท้าคู่ ส่วนโต๊ะ กับ

โตกก็เขียนเป็นรูปอย่างเดียวกัน ผิดกันที่ โตก พื้นลึก ส่วน โต๊ะ พื้นไม่ลึก ข้าพระพุทธเจ้าสงสัยจึงไปขอดูที่พระยาเทวา ฯ ตงปรากฏว่า เตียบ ก็อย่างตะลุ่มนั่นเอง แต่มีฝาเป็นอย่างฝาชีและปากกว้างกว่าตะลุ่ม ส่วน ตั่ง ก็เป็นม้านั่งเตี้ย ๆ ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้า ฯ ว่า เครื่องภาชนะที่มีชื่อต่าง ๆ เหล่านี้จะเป็นของที่เปลี่ยนแปลงยักย้ายรูปร่างให้เป็นต่าง ๆ คนจึงเรียกชื่อสับสน เตียบจะเป็นของใส่อาหารกินจึงต้องมีฝาครอบ ส่วนตะลุ่มสำหรับใส่ของแห้ง จึงไม่ต้องมีฝาครอบ ผู้รู้ภาษาเขมรว่า ตะลุ่มนั้นเขมรเรียกว่า เตียบ มลายูมีคำว่า ตาลำ แปลว่า ภาชนะที่เป็นกระบะหรือถาดสำหรับใส่ของ สำรับทองเหลืองมีฝาเตี้ย ๆ ไม่มีเชิง ทางจันทบุรีก็เรียกว่า เตียบ ส่วน โต๊ะ และ โตก จะเป็นคำเดียวกัน เพราะ โตก ถ้าออกเสียงกร่อนไปก็เป็น โต๊ะ จะเพี้ยนเสียงเพื่อให้มีความหมายต่างกัน คือถ้าเป็น โต๊ะ ใช้สำหรับวางของ ถ้าเป็น โตก สำหรับใช้เป็นสำรับของกิน ส่วน ตั่ง มีอยู่ในภาษาไทยทุกถิ่น แปลว่าม้านั่งรูปเตี้ย ๆ ส่วนภาชนะที่มีเท้าคู่ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นในราชพิพิธภัณฑ์เรียกว่า พาม ในภาษากวางตุ้งมีคำว่า *ผ่าม* แปลว่าภาชนะใส่ของกิน แต่จะออกเสียงเพี้ยนเป็น ป้วง ชามใส่ถ้วยเตียวก็เรียกว่า ป้วง เคยมีคำพูดรวมว่า *โต๊ะโตกโพงพาน* ข้าพระพุทธเจ้าค้นหาโพงก็ไม่พบ มีแต่ในอีสานเรียกกระปุกเหล้าว่า โพง เครื่องครงเหล้าเรียกว่า แพ่ง และในหนังสือเรื่อง *พระราชพิธี ๑๒ เดือน* มีคำว่า *พาม* พะโอง ไม่ทราบเกล้า ฯ ว่าเป็นพานชะนิดไร ขอประทานทราบเกล้า ฯ ด้วย ในภาษาไทยถิ่นต่าง ๆ เรียกถ้วยว่า จอก เรียกชามว่า ถ้วย และเรียกจานว่า ชาม เดี๋ยวนี้ถิ่นหมด ส่วน จาน ไม่พบ ในมลายูมีคำว่า *สลัป* หรือ *เตลับ* แปลว่า ภาชนะทำด้วยโลหะ ขนาดเล็กสำหรับใส่หมากพลูติดตัวไป ส่วน *ผะอบ*

และโถ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นในราชพิพิธภัณฑ์มีรูปเหมือนกัน ผิดแต่โถปากแคบ ผะอบปากกว้าง แต่ทางอีศานเรียกโถว่าผะอบ

๔. *เรื่องจัตขันหมาก* มีหมาก ๗ ผล พลู ๕ เรียง พ้องกันหลายตำรา ที่เป็นจำนวนอันก็มีบ้าง พลูนั้นตามที่ซื้อขายกันเรียง ๗ ใบ เป็นเรียง ๓ สอบถามว่าทำไมเรียง ๑ จึงไม่ใช้ ๑๐ ใบ ก็ไม่มีใครทราบ แต่จำนวน ๗ นี้ แปลก เงินชั่งหนึ่งก็ใช้ ๗๐ บาท ตำลึงหนึ่งก็ ๕ บาท คือครึ่งหนึ่งของ ๗ เพื่องหนึ่งก็ ๗ ยัฐี คลอดจนจำนวน ๓๐๗ ก็ต้องมี ๗ ห้อยท้าย

๕. *อาวุธของพระนารายน์* คือ *สังข์ จักร คทา ตรี* ครึ่งเป็นของพระอิศวรไม่ควรเป็นของพระนารายน์ ในอินเดียเป็น *สังข์ จักร คทา* และ *ดอกบัว* เจ้าพระยาภาศ์กรวงศ์เคยอธิบายให้ข้าพระพุทธเจ้าว่า ดอกบัวหมายถึงแผ่นดิน นายก็ อยู่โพธิ์ เจ้าหน้าที่ในหอพระสมุด ค้นได้ข้อความในหนังสือเก่า คือ

ลิลิตโองการแช่งน้ำ *สี่มือถือสังขจักรคธาธรณี*

สมุทโฆษคำฉันท์ *ผู้ทรงจักรคทาธริ—ษตรี*

คำพากย์รามเกียรติ์ *สี่มือถือทาย สังข์จักรคทาธารตรี*

คำว่า *ธรณี* แผลงเป็น *ธริษตรี* แล้ว เป็น *ธารตรี* ในที่สุดจะเพี้ยนมาเป็น *ตรี* ในคำว่า *อันนารายน์นั้นสี่หัตถา ทรงตรีคทาจักรสังข์*

๖. อนึ่ง นายก็ อยู่โพธิ์ ได้ค้นหาที่มาของคำว่า *ยามี สุรางคนางค์* และ ฉะบังมาให้ข้าพระพุทธเจ้า เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าค้นได้หมดจดดี ข้าพระพุทธเจ้าจึงขอประทานถวายมาด้วย ข้าพระพุทธเจ้าขอประทานทราบเกล้า ฯ ว่า *ยามี* เป็นชื่อกาพย์ กับ *ยามี* ที่เป็นชื่อเพลง จะมีเค้ามาด้วยกันทางเดียวหรือไม่ ยังชื่อเพลง *แขกวรเชษฐ* ภายหลังเปลี่ยนเป็น *แขกบรเทศ* ข้าพระพุทธเจ้าพบ

ใน รายการพระราชพิธีลงสรงปีจออัฐศก ซึ่งสมเด็จพระราชบิดาทรงนิพนธ์ไว้เป็นหนังสือขนาดใหญ่ยังไม่เคยตีพิมพ์ แห่งหนึ่งกล่าวว่า อาษาใหม่กรมท่าถือเสโล่หวายแต่งตัวอย่างแขกวรเชษฐ ดังนี้ วรเชษฐ จะต้องเป็นแขกพวกหนึ่งที่รู้จักกันดีในสมัยนั้น จึงไม่ได้อธิบายลักษณะเครื่องแต่งตัวไว้ ขอพระบารมีเป็นที่พึ่งเพื่อทราบเกล้า ฯ ด้วย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า พระยาปริยัติธรรมธาดา

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

กาพย์สุรางคนางค์

กาพย์ที่ชื่อว่า สุรางคนางค์ นั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกใน พระนลคำหลวง ว่า สุรางคณา ปทานุกรมกระทรวงธรรมการเรียกว่า สุรางคนางค์ และให้อธิบายเป็นเชิงแปลศัพท์ว่า สุรางคนา ส.น. นางสวรรค์ สุรางคนางค์ น. ยงค์นางฟ้า เป็นชื่อกาพย์ชนิดหนึ่งมี ๒๘ คำ คือมี ๗ วรรค วรรคละ ๔ คำ

แต่พบในหนังสือจินดามณี ของพระโหราธิบดีครั้งกรุงเก่า เรียกว่า สุรางคณา กาพย์ชะนิดนี้มีบทละ ๗ วรรคๆ ละ ๔ คำ รวมเป็น ๒๘ จึงเรียกตามจำนวนอีกอย่างหนึ่งว่า กาพย์ ๒๘ ทำไมจึงเรียกว่า สุรางคณา เข้าใจว่าเรียก

ตามวรรคต้นของตัวอย่างภาษามคธที่ให้ไว้ เพราะใน จินดามณี นั้นมีตัวอย่างเป็นภาษามคธว่า

สุราคณา สุโสภณา รปิรโก[๑] สมานสิ ภิวนฺทโน สเรนโก รตฺตนฺทิวา

แต่กาพย์ตัวอย่างภาษาบาลีนี้ บัดนี้ยังค้นคว้าไม่พบว่า แต่งขึ้นใหม่ในหนังสือจินดามณี หรืออ้างมาจากหนังสือใด ทั้งแปลก็ไม่ได้ความ แต่บอกไว้ว่าชื่อวิสาลวิกฉันท์ ใน กาพย์สารวิสาลินี มิได้กำหนดครุลหุ กำหนดแต่กลอน นับกันโดยนิยมดังนี้

สรวมชีพขอถวาย ฯ ล ฯ

แล้วชักตัวอย่างใน กาพย์สารวิสาลินี มาลงไว้ว่า

สุสารโท มหิทฺธิโก ฯ ล ฯ

ตอนสุดท้ายบอกว่า ๒๘ สุราคณา ปทุมฉันท์กลอน ๔ ฉันท์ชื่อ ปทุมฉันท์ ก็ดี ชื่อ วิสาลวิกฉันท์ ก็ดี หาได้มีอยู่ใน คัมภีร์วุตโตทัย ไม่ เวลานี้ยังทราบไม่ได้ว่าจะคัดลอกชื่อกันมาผิดเพี้ยน ซึ่งที่ถูกจะเป็นอย่างไรและอยู่ในตำราใด อันเป็นเรื่องที่นักศึกษาจะต้องค้นคว้ากันต่อไปอีก

---

๑. เป็น รปิรโก สมฺมนสิ สุเรกโณ รตฺตินฺทิวํ ก็มี

กาพย์ยานี

กาพย์ที่ชื่อว่า ยานี นั้น ใน ปทานุกรมกระทรวงธรรมการ อธิบายว่า ชื่อกายพย์ชะนิดหนึ่งมี ๑๑ พยางค์ จัดเป็น ๒ วรรค ๆ ต้น ๕ พยางค์ วรรคหลัง ๖ พยางค์ ใน ตำราฉันท์ลักษณ ของกระทรวงธรรมการกล่าวว่า กาพย์ ๑๑ เทียมอินทรวิเชียรฉันท์ เรียกว่า กาพย์ยานี ทำไมจึงเรียกว่า กาพย์ยานี ทั้งนี้คือ เรียกตามคำที่เป็นตัวอย่างในพยางค์ต้น ๆ ของกาพย์ชะนิดนั้ เพราะกาพย์ชะนิดนี้ก็ดำเนินสัมผัสกลอนอย่างเดียวกับอินทรวิเชียรฉันท์ ต่างกันแต่ว่า กาพย์ชะนิดนี้ ไม่นิยมครุลหุตามแบบฉันท์ คำบาลีที่ใช้เป็นตัวอย่างของอินทรวิเชียรฉันท์ ปรากฏในหนังสือจินดามณี ของพระโหราธิบดี ใช้ในกรณีเมตตสูตร ซึ่งขึ้นต้นว่า

ยานีธ ภูตานิ สมาคตานิ
ภุมฺมานิ วายานิว อนฺตลิกฺเข

เพราะฉะนั้น คำที่เราเรียกกาพย์ชะนิดนี้ว่า ยานี ก็คือหยิบเอาคำ ๒ พยางค์ต้นในตัวอย่างนั้นมาเรียกนั่นเอง เช่นเดียวกับเราเรียกบทสวดมนต์ยางบทแต่เพียงพยางค์ต้น ๆ เช่น พาหุ แทนที่จะเรียกว่า ถวายพรพระ หรือ อย่างที่เรียกกันเต็มชื่อว่า ชัฏฐชยมังคลคาถา หรือถ้าไปเรียกว่า อัฏฐชย มังคลคาถา เข้าบางทีจะไม่มีคนรู้จักเลย แม้ผู้ที่ได้รับการศึกษาในทางวัด แต่ถ้าเรียกว่า พาหุ ย่อมมีผู้รู้จักดีเป็นส่วนมาก กาพย์ยานีนี้เหมือน พรหมคีติ ในกาพย์ สารวิลาสินี และกาพย์ช่อ ครังคนที หรือ วชิราวลี ในกาพย์คันถะ

กาพย์ฉะบัง

ส่วนกาพย์ฉะบังนั้น มีจำนวนคำ ๓๖ เท่ากับวาณีฉันท์ ในคัมภีร์วุตโตทัย และมีลักษณะสัมผัสคล้อยเหมือนกับวาณีฉันท์ ในตำราฉันท์วรรณพฤติ ของสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส ต่างแต่การแบ่งวรรค คือในวาณีฉันท์แบ่งวรรคต้น ๗ คำ วรรคกลาง ๔ คำ และวรรคหลัง ๕ คำ ส่วนในกาพย์ฉะบัง แบ่งวรรคต้น ๖ คำ วรรคกลาง ๔ คำ และวรรคหลัง ๖ คำ รวม ๓๖ เหมือนกัน

เหตุใดกาพย์ (๓๖) นี้จึงได้นามว่า กาพย์ฉะบัง โบราณเขียนเป็น ฉะบำ ก็มี ยังหาเหตุผลไม่ได้ถนัด แต่คำว่า ฉะบัง นั้น เมื่อแยกพยางค์ออกไปฉะเพาะ มีคำบาลีว่า ฉะ แปลว่า หก อยู่ข้างต้น และบังเอิญจำนวนคำของกาพย์ชะนิดนี้ก็แยกเป็นวรรคต้นและวรรคสุดท้ายวรรคละ ๖ คำ แต่ก็มีวรรคกลาง ๔ คำแซกเข้ามา ได้ลองสืบหาคำว่า บัง หรือคำที่มีเสียงใกล้กับ บัง (บงง) เช่น บม บัน บง หรือเขียนเป็น บำ ก็ไม่มีคำในภาษาใดเท่าที่หาได้ อันจะแปลว่า ๔ หรือ ๑๐ มีผู้ให้ความเห็นว่า บัง ก็แปลว่า บัง—ปิด—กั้น นั่นเอง คือ หมายความว่ากาพย์ ชะนิดนี้มี ๓๖ คำ วรรคหน้า ๖ วรรค หลัง ๖ ถูกกั้นด้วยวรรคกลาง ๔ อีกอย่างหนึ่ง ให้ความเห็นว่า บัง คือ บั้ง ได้แก่ ท่อน หรือตอน หมายความว่ากาพย์ชะนิดนี้แบ่งเป็นท่อนหรือตอน ละ ๖ คำ ก็คือวรรคนั่นเอง แต่ความเห็นทั้งสองอย่างนี้ก็ขัดแย้งอยู่บ้าง เพราะความเห็นที่ว่า บัง คือ กั้น ก็แย้งกับโบราณที่บางทีก็เขียนว่า ฉบำ และความเห็นที่ว่า บัง คือ บั้ง ก็ขัดกับที่มีวรรคกลางเป็น ๔ คำ

ผู้รู้ภาษาเขมรให้ความเห็นว่า มีคำที่ใกล้กับเสียง ฉะบัง อยู่คำหนึ่ง คือ จบัง เป็นกิริยา แปลว่าแข่งขัน เอาชัยชำนะด้วยศาสตราวุธ ผูกทรมานก็ได้ เช่น จบังจิตต์ — ทรมานใจ สั่งสอนใจ ถ้าเป็นนามยืดเสียงเป็น จำบัง แปลว่าสงคราม การรบศึก และให้ความเห็นว่า บางทีกาพย์ชะนิดนี้แต่เดิมกวีจะใช้แต่งบทกลอนว่าด้วยการรบก็ได้ แต่กาพย์ฉะบังที่เราพบเห็นอยู่ในเวลานี้ก็หาได้มีกล่าวแต่การรบกันเท่านั้นไม่ ย่อมกล่าวความอื่นทั่วๆไป แต่ประหลาดที่ในตำพากย์รามเกียรติ์เก่า ๆ หรือตำนานกล่อมช้างของเก่า มักดำเนินความด้วยกาพย์ฉะบัง และในตำพากย์รามเกียรติ์นั้น ถ้าถึงตอนโศก เช่น พระรามรำพรรณในเมื่อพระลักษณ์ต้องหอกโมกขศักดิ์ หรือต้องศรพรหมาสตร์ เป็นต้น ก็แต่งเป็นกาพย์ยานี และถ้าจะสนับสนุนความข้อนี้ก็มีในตำราพิชัยสงครามคำกลอน อีกพอเป็นเลา ๆ กล่าวไว้ว่า

อันทหารตุจใจนักเดง พอใจทำเพลง ดีดสีตีเป่าขับรำ
ทวยหารแกล้วกล้าจงจำ เรียนเป็นตำนำ สิบหกจงตามตำรา

แต่กลอนในตำราพิชัยสงครามที่ว่านี้ ก็หาได้มีแต่ฉะเพาะลำนำ ๑๖ (กาพย์ฉะบัง) เท่านั้นไม่ คือมีทั้งยานีและสุรางคนางค์ เป็นอันว่าเรายังไม่ได้หลักฐานที่แน่นอนในเหตุผลของชื่อกาพย์ชะนิดนี้

วันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๗๓

พระยาอนุมานราชธน

หนังสือลงวันที่ ๒๒ และวันที่ ๒๖ กรกฎาคม บอกอะไรต่าง ๆ ไป ให้ทราบนั้น ได้รับแล้ว ขอบใจเปนอันมาก

เรื่องจำเลขจำไม่ได้ นั้นไม่ใช่แต่ชั้นเรา คนโบราณก็จำไม่ได้เหมือนกัน จนมีเกณฑ์ลบพุทธศักราชเปนจุลศักราชเรียกกันว่า *กหัปยา* อธิบายว่าเปลี่ยนเลขเปนตัวหนังสือให้เปนคำเพื่อจำได้ แต่ฉันก็ไม่เข้าใจ ถ้ามีใครอธิบายให้เข้าใจต่อไปอีกก็จะชอบใจมาก

เหนช้างเท่าหมู คำนี้ฉันก็รู้ แต่เพ่งเล็งไปทางว่าหมายถึงใกล้เท่านั้น หาได้เพ่งเล็งว่าช้างกับหมูเปนสัตว์มีรูปร่างอย่างเดียวกัน ควรเปรียบกันนั้นไม่ ที่ท่านบอกให้ทราบ ว่าจีนเรียกควายว่างัวน้ำนั้นดีมาก เปนหลักให้รู้ได้ว่าทำไมบีฉลูถึงพวกงัวจึงกลายเปนควายไป ที่ท่านบอกว่าไทยถางถิ่นเรียกควายว่า *คายวาย* ทำให้คิดถึงลูกหญิงปัดมจิตร แกผิดเด็กทีบ้านให้เรียกควายว่า *ค่าวาย* เพราะเด็กคนนั้นเรียกว่า ฟาย ให้เรียก ควาย ก็เรียกไม่ได้ จึงสอนให้เรียก *ค่าวาย* ไปก่อน เมื่อพูดเร็วเข้าก็กลายเปน *ควาย* ไปเอง คำ *ค่าวาย* นั้นคล้ายกับคำ *คายวาย* ขอให้ท่านสังเกตว่าเสียงที่ถูกเอกเปนเสียงเบา เสียงที่ถูกโท (ข้างสูง) เปนเสียงหนัก เปนแอกเซนต์เท่านั้น

ท่านบอกคำใช้เรียกธอบีทางพายัพอีสานซึ่งเปนของพยางค์ให้เข้าใจนั้นชอบใจเปนอันมาก ทางพายัพอีสาน จะมีเอกศกโทศกก็ควรอยู่ แต่ทางจีนมีด้วยนั้นทำให้นึกสงสัยมาก มีคนหลายคนที่เข้าใจว่าเอกศกโทศกเปนสิ่งสำหรับนับบี แต่ฉันเห็นเป็นเลขท้ายจุลศักราชเอามานับผสมเข้ากับธอบี เพื่อให้รู้ว่าบีไรจุลศักราชเท่าไร ถ้าใช้พุทธศักราชหรือมหาศักราชก็ไม่มีตัวเลขที่

ต้องกับเอกศกโทศกเสย ถ้าไม่เกี่ยวกับจุลศักราชท่าไม่ต้องมีจำนวนถึงสัมฤทธิศก จะมีเพียงสัปตศกแล้วตั้งเอกศกใหม่ไม่ได้หรือ จะต้องนับยาวออกไปถึง ๗๕ ปี จึงช้า แทน ๖๐ ปี อีกประการหนึ่งซึ่งปีกไม่ต้องยืนว่าปีใดเปนเลขคู่เลขคี่ด้วย ปีชวดเปนปีต้น ควรจะนับเอกศก ซึ่งเปนเลขคี่แต่กลับเปนเลขคู่ ซึ่งมาทีหลังเลขคี่ไป ส่อตัวเองอยู่ว่าชวดมาก่อนแล้ว ศกพ้องด้วยเลขท้ายจุลศักราชเท่าไรก็เปนไปอย่างนั้น แม้ศตาจารึกเก่าก็ไม่เห็นมีเอกศกโทศก จึงกลัวจะเปนคิดขึ้นใหม่ในพวกแลในชั้นที่ใช้จุลศักราชกัน จึนเขาไม่ได้จุลศักราช แต่ท่าไมมีเอกศก โทศก สงสัยว่าจะเปนของใหม่ คิดขึ้นใช้ตามพวกที่ใช้จุลศักราช

เรื่องแต่งงาน ฉันรู้น้อยเต็มทีเพราะเปนเจ้า เจ้าแต่ก่อนมีเมียตามชอบใจ ไม่แต่งงานเลย มามีแต่งงานเจ้าขึ้นในรัชกาลที่ ๕ ดูเหมือนจะเปนกรมหลวงราชบุรีกับหญิงอรพัทธ์เปนประเดิม (แต่ท่านไม่ควรเอาชื่อใส่ลงไปในหนังสือท่านแต่ง เปนแต่บอกชื่อให้ท่านทราบเท่านั้น เพื่อว่าถ้าต้องการละเอียดจะได้ค้นหาปี) แล้วจึงท่าการแต่งงานเจ้าต่อมา คำ *เสกสมรส* นั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าทรงบัญญัติขึ้น ใช้สำหรับแต่งงานเจ้า คนสามัญก็ใช้ตาม แต่เขาตัดคำ *เสก* ออกเสีย คล้ายเขาเห็นต่ำต้อย ดูเหมือนเขาใช้ว่า *แต่งงานสมรส* พึงแนบเนียนดี เพราะเรียกแต่ว่า *แต่งงาน* นั้นไม่ได้ความ ฉันคิดว่าเปนคำบอดเพราะถูกเรียกตัด เต็มคงเรียกว่า *แต่งงานบ่าวสาว* เพราะคำเรียกผู้ชายว่า เจ้าบ่าว เรียกผู้หญิงว่า เจ้าสาว ใช้อยู่แต่ในการแต่งงานเท่านั้น ฉันได้ไปพบเขาแต่งงานกันเจ้าโดยบังเอิญที่เมืองสุพรรณ เขามีสวดมนต์ด้วย เมื่อสวดจบแล้ว เห็นเจ้าบ่าวเจ้าสาวนั่งทนอกฮาดพร้อมด้วยเพื่อนบ่าวสาว ผู้เปนพิธีถามีศกบาตรน้ำมนต์ใบหนึ่งไปรดให้ แล้วญาติผู้ใหญ่ก็ยกบาตรน้ำมนต์ใบที่สองที่สามตามไปรดให้ เจ้าใจว่าประเพณีนั้นเอง พาให้เธียมแซกไป

รดน้ำในการแต่งงานทุกวันนี้ การสรวมมงคลแฝดควรจะตามสายสิญจน์ไปหาพระตั้งแต่เวลาสวดมนต์ อย่างพังสวดโกนจุก แต่ที่แต่งงานกันเดี๋ยวนี้สรวมมงคลแฝดเปล่า ๆ ออกจะไม่มีมูล คำ อาวาหมงคล ต้นพจนานุกรมทางบาลีและสังกฤตไม่พบ พบแต่ วิวาห ทางสังสกฤตบอกชาตุ วิวห์ ไว้ว่าแย่ง ทำให้นึกถึงเรื่องแต่งงานซึ่งท่านแต่ง ระบุว่าการแต่งงานมักอย่าง หนังสือพิมพ์เขาเอาไปลงพิมพ์ อ่านชอบใจเต็มที่ ท่านแต่งเรื่องแต่งงานไม่ควรทิ้งคำซึ่งเคยกล่าวมาแต้วนี้

ชอบใจท่านที่ช่วยค้นคำ โล้ ให้ เปนอันเข้าใจดีแล้ว ยิ่งกว่าเข้าใจไปเสียอีก ทำให้รู้ด้วยว่าช้างจีนก็มีรถผูกโล่ช้าง ๆ แล้วซ้ำทำให้เข้าใจต่อไปอีกว่าเครื่องบังอาวุธที่เรียกโล่นั้นเปนภาษาจีน คือ โล้ ที่เขียนเปน โล่ห์ นั้นเอาภาษามคธมาใส่เหลว โล่ ทำด้วยโสหะทางเราไม่มี เราทำด้วยหนังต่างหาก ที่คำว่า โล้ เข้าใจผิดเปนโย้โยกไปนั้นเห็นว่าผิดเพราะพูดผิดที่ ร้องว่า จิงโจ้จิงมาโย้ลำเภานั่นเอง

ท่านให้คำกลอน จิงโจ้จับจิงจ้อแล้วส่งเสียง นั่นดีเต็มที ทำให้แปลออกว่าเพราะจิงโจ้เปนนก ช่างเขียนเขาจึงเขียนเปนรูปคนครึ่งนกครึ่ง เพราะในคำร้องจิงโจ้เปนที่ว่าเจ็กอยู่ด้วย ถูกตามความเห็นของท่านนั้นแต้ว ฉันเคยพบคำเขมร ตางที่คำ จั้ง ของเราเขาเปน กั้ง ดับกันไปก็มี นักปราชญ์ฝรั่งว่าอักษร ก กับ จ เปนตัวเดียวกันมี ตูกเข้ากันไปได้ แต่ฉันก็ไม่แตเห็น จิงโจ้ที่ทำแขวนเปลเด็กนั้น ดังใจจะทำเปนจิงโจ้ชะนีดแมงมุมหลังน้ำ เขาทำด้วยไม้ไผ่จัก ส่วนกระจับนั้นทำด้วยเศษผ้าซึ่งมีอยู่ในเรือน ที่จริง จิงโจ้ ก็ จิงโจ้ กระจับก็กระจับ ที่ท่านเห็นห้อยกลางเปนจิงโจ้ ห้อยริมเปนกระจับนั้น เขาทำปนกันเสียแล้ว จิงโจ้จักด้วยไม้ไผ่จะต้องเปนของมาก่อน เพราะทำด้วยของป่ากระจับมาทีหลัง เพราะทำด้วยเศษผ้าแสดงว่าจำเริญขึ้นแล้ว ชื่ออะไรต่าง ๆ ต่างถิ่นไปก็เรียกไปคนละอย่างเปนธรรมดา หมอที่ใช้ตำรายาหายอย่างก็ต้อง

พิจารณาให้รู้ว่าเป็นตำราทางเหนือทางใต้หรือทางเรา เพราะชื่อพันธุ์ไม้เครื่องยาต่างกันไปมาก ชื่อนกซึ่งท่านว่าชื่อมันเป็นไปตามเสียงร้องของมันโดยมากนั้นถูกแล้ว ฉันให้นึกประหลาดใจนายสุดเป็นอย่างยิ่ง บอกอะไรได้หลายทางเป็นประโยชน์มาก ต้องเป็นคนเอาใจใส่ในอะไรต่ออะไรอยู่มาก ถ้าเป็นคนสามัญ จะบอกอะไรได้บ้างก็น้อย

เรื่องหนังสือ ว่าจะไม่คัดแล้วก็อดไม่ได้ แต่เมื่อคัดเห็นก็ต้องบอกให้ท่านทราบด้วย พยัญชนของเราที่แก้จากโครงสังสกฤตมี ๔ ตัว (นับของหยักคอหยักซึ่งเราตัดทิ้งเสียแล้วด้วย) ฉะแก้มห้าอย่าง หยักหัวอย่างหนึ่ง หยักหลังอย่างหนึ่ง หยักต้นอย่างหนึ่ง ต่อหางอย่างหนึ่ง ขีดไส้อย่างหนึ่ง (ขีดไส้นี้หมายถึงตัว ฮ เพราะเห็นหนังสือเก่าเขาเขียนขมวดหางย้อมลงมาใต้หัว จึงเข้าใจว่าเดิมที่เขาคิดจะขีดไส้ตัว อ) แม้จะแก้ตัวใดก็เคียงไว้กับตัวเดิม โดยตั้งใจจะให้ใช้แยกกับตัวเดิมไปเล็กน้อย เป็นต้นว่า ด ไม่หยักหลังเขาให้อ่านเป็นเสียง ดอ ด หยักหลังเขาให้อ่านเป็นเสียง ดอ แต่ทั้งสองตัวก็นับว่าเป็นตัวเดียวกัน ที่ไม่ได้ออกเสียงใช้ปะปนกันอยู่ก็มี ตัวที่แก้ไม่ใช่แก้เพื่อให้เป็นอักษรสูงกลางต่ำ อักษรสูงกลางต่ำเห็นว่าคิดจัดขึ้นที่หลังการแก้เดิม ถ้าแก้เดิมเพื่อให้เป็นอักษรสูงต่ำ ทำไมไม่เอาไว้กับคู่สูงต่ำ จะคิดอย่างง่าย ๆ เรามี ส ถึงสามตัว ถ้าจะจัดเอาตัวหนึ่งเป็นอักษรต่ำเสียไม่ดีหรือ ไม่ต้องเติมตัว ช ขึ้นให้เป็นจำนวนมาก ทำให้ต้องจำเพิ่มขึ้นอีกเปล่า ๆ พูดถึง ส สาม แม้เรามีตามแบบสังสกฤตก็สิ้นเกลว่า เราไม่ได้ใช้ตามแบบสังสกฤต ย่อมใช้เปรอะปริ้งไป แต่ดูเหมือนจะมีทางตั้งใจอยู่อย่างหนึ่ง จะเอา ส เป็นตัวสกด ษ เป็นตัวการันต์ ส เป็นตัวใช้ในเนื้อคำทั่วไป

กรมศิลปากร

วันที่ ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๓

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระยาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๑ ไว้แล้ว พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าขอประทานถวายเรื่อง *กหิปายา* ซึ่งพระสารประเสริฐแต่งลงในหนังสือมหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มาพร้อมกับหนังสือฉะบับนี้ฉะบับ ๑

ที่ตรัสเล่าถึงวิธีสอนให้ออกเสียงพยัญชนะควบเช่น *ควาย* เป็น *คำวาย* กระทำให้ข้าพระพุทธเจ้าได้ความรู้อีกเปลาะหนึ่ง การแยกเสียงพยัญชนะควบโดยวิธีเพิ่มเสียงสระอย่างนี้ เข้าหลัก *สวรภักดิ์* ถ้าออกเสียงให้เร็วก็อาจฟังเป็นเสียงพยัญชนะควบได้ ที่ตรัสถึงเรื่องเอกเซนต์ก็เป็นแนวให้เห็นคำเช่น *ขวาง —ว่าง กว้าง—ว้าง แคว้น—แว่น กวัด—วัด* คงเป็นเพราะเน้นเสียงพยัญชนะควบตัวหลังหนักไป เสียงตัวหน้าก็หายไป ถ้างคำเอาเสียงสระเข้าช่วย (*สวรภักดิ์*) *ขวาง* ก็เป็น *ขวง กวัด* ก็เป็น *กวด* ไป เสียงชาวชนบทที่เรียกกันว่า *เหน่อ* คิดด้วยแกล้ง ฯ ว่าจะเกิดจากเอกเซนต์เหมือนกัน เอกเซนต์เป็นเหตุให้เสียงสระกลายได้ เช่น *อะ—อี* ถ้าเน้นที่อี ก็เกิดเป็น *ไอ* ถ้าเน้นที่ *อะ* ก็เกิดเป็นเสียง *เอ (ย) อะ—โอ* เน้นที่ *โอ* เป็น *เอา* ถ้าเน้นที่ *อะ* เป็น *โอ (ว)* ในภาษาฝรั่ง คำว่า be กับ bay หรือ low กับ lo จึงผสมผิดกัน เพราะเน้นคนละที่ เสียงจึงไม่เหมือนกันทีเดียว สังสกฤต มี *ไอ เอา* เป็นสระสังโยค แต่บาลีเป็น *เอ (ย)* และ *โอ (ว)* เลยทำให้นักบาลีเข้าใจผิดว่า เสียง *เอ* และ *โอ* ในภาษาไทย ซึ่งเป็นสระเดี่ยว เป็นเสียงเดียวกับ *เอ (ย)* และ *โอ (ว)* ใน

ภาษาบาลี แล้วอธิบายสระ เอ และ โอ ในเสียงภาษาไทยว่าเป็นสระสังโยค คำว่า อัยยการ โบราณเขียน ย เดียว แก้เป็นสอง ย เพราะเห็นว่าพ้องกับ อัยการ ที่แปลว่า ช่างเหล็ก เพิ่ม ย อีกตัวหนึ่งเป็น อัยยการ ว่าแผลงมาจาก อริย คิดด้วยเกล้า ฯ ว่าคำนี้จะมาจาก อาญาการ เมื่อออกเสียง อา — อิ คือเสียง ญ และเน้นเสียงที่ อิ เสียงนั้นก็เพี้ยนเป็น ไอ ไป

เรื่องเรียกชื่อปีเป็นสองพยางค์ ฝรั่งว่าเป็นวิธีของจีนมาแต่ดึกดำบรรพ์ จีนว่าพระเจ้าอึ่งเต้ในเรื่อง ไคเภก เป็นผู้คิด ชื่อปีเป็นเอกศก โทศก ฯลฯ จีนเรียกว่า *ก้านสวรรค์* ทั้ง ๑๐ (10 Celestial stems) ส่วนปี ๑๒ นักษัตร์ เรียกว่า *กิ่งแผ่นดินทั้ง* ๑๒ (12 Terrestrial branches) ถ้าที่กราบทูลมาเป็นของจีนมาแต่เดิม ก็น่าจะเข้าใจว่าชื่อปีเป็น ๑๒ นักษัตร์ ซึ่งตามตำนานว่าเกิดขึ้นในสมัยราชวงศ์ฮั่นหรือถัง ก็เป็นของเติมขึ้นภายหลัง ชื่อปีอย่าง ชวด ฉลู จึงแปลไม่ได้ เพราะเอาคำเติมมาเทียบเข้ากับรูปสัตว์นั้นๆ เท่านั้น จีนไม่มีศักราช แต่ใช้รอบ ๖๐ ปีเป็นเกณฑ์ ฝรั่งว่าเกิดจาก ๑๒ × ๑๐ ÷ ๒ = ๖๐ การนับ ๖๐ ปี เป็นรอบใหญ่ ประเทศแบบบิโลเนีย และอินเดีย มีใช้มาแต่ดึกดำบรรพ์เหมือนกัน ฝรั่งลงความเห็นว่าจะได้มาจากชาวแบบบิโลเนียด้วยกันทั้งจีนและอินเดีย แต่ได้ไปคนละทาง เพื่อให้ทราบจำนวนปีว่าตกอยู่ในรอบใหญ่รอบไหน จีนใช้วิธีเอาชื่อรัชชกาลบอกไว้ด้วย เรื่องสัปดาห ฝรั่งว่ามาจากกรีก เอา ๒๔ ชั่วโมงคูณด้วยดาวฤกษ์ทั้ง ๗ เป็น ๑๖๘ การแบ่งวันเป็น ๒๔ ชั่วโมง ว่ากรีกได้ไปจากชาวแบบบิโลเนีย และอินเดียได้มาจากกรีกสมัยเมื่อพระเจ้าอาเลกซานเดอมาตีอินเดีย ส่วนจีนใช้จำนวน ๑๐ มาแต่เดิม จึงไม่ได้ใช้หลักสัปดาหเป็นเกณฑ์ คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า จุลศักราช ตามตำนานของพะม่าว่าพระเจ้าแผ่นดินพะม่าองค์หนึ่งทรงตั้ง ก็คงจะเอาความคิดเดิมที่ติดมาจากจีน

คือจำนวน ๓๐ มาคอบเข้า จึงไม่ได้ใช้จำนวนสัปตาหคอบ พระนามพระเจ้าแผ่นดินพะม่าที่ตั้งจุลศักราช นอกจากพระนามเดิมซึ่งเป็น *ระหันโสปวา* หรืออะไรข้าพระพุทธเจ้าจำไม่ได้ ยังมีพระนามที่ใช้เรียกในหนังสือฝรั่งว่า Senaka-raza เคยถ่ายเป็นพระเจ้า *เสนกราช* ที่จริงพะม่าเรียก *สังฆ* ว่า *เสนฺกะ* พระนามนจึงตรงกับ *สังฆราชา* เพราะพระเจ้าแผ่นดินองค์นี้เดิมบวชเป็นพระสงฆ์มาก่อน ที่ตรัสถึงต้นเหตุคำว่า *ศักราช* ในถายพระหัตถ์ฉะบับก่อน คิดด้วยเกล้า ฯ ว่าจะตัดมาจากคำเต็มว่า *ศักราชสำวัตสร*

เรื่องแต่งงาน ที่จะทรงพระกรุณาสอบส่วนราชประเพณีในพิธีแต่งงานที่เกิดขึ้นครั้งแรกนั้น พระเดชพระคุณถ้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้ ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้า ฯ ว่าจะอ้างเพียงว่าเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชกาลที่ ๕ ก็จะพอ วิวาห ทรงค้นได้ธาตุว่ามาจาก วิวห แปลว่า แย่ง ข้าพระพุทธเจ้าค้นดูในพจนานุกรมสังสกฤตศัพท์สากต อธิบายไว้ว่า วิ = ร่วมใจ วาห = เครื่องพา ข้าพระพุทธเจ้าสงสัยว่าจะแปลหักความเอาตามความหมายในรุ่นหลัง เพราะในมอเนียร์วิลเลี่ยมแปลคำ วิวาห ว่า การพาเอาไป ชวนให้คิดเห็นว่าเดิมจะเป็นเรื่องแย่งเอาไปเพราะพิธีแต่งงานของชาวเบงคาลี ก็มีอยู่คอนหนึ่งที่พวกเด็ก ๆ เอาก้านกล้วยไต้ค่เจ้าบ่าว ภาษาจีนเรียกแต่งงานว่า *กิดฮุน* กิด = ผูกมัด *ฮุน* = แต่งงาน หรือประเพณี แต่เขาแปล กิด ว่า เกี่ยวดองกัน อาจเป็นแปลตามความหมายคอนหลังก็ได้

ที่ทรงเห็นว่าข้าพระพุทธเจ้าควรเอาเรื่องแต่งงานมีกี่อย่าง ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าเขียนไว้เดิมใส่ไว้ด้วย เพราะเดชพระคุณถ้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้ ที่ข้าพระพุทธเจ้าเขียนไว้แต่ว ไม่ได้ใส่ไว้ด้วย ข้าพระพุทธเจ้าจึงกลับใจรื้อโครงที่เขียนแล้วเสียใหม่ เติมเรื่องนี้เข้าไว้ด้วย แตะอาจเอาเรื่อง *หลบฝาก* แตะ *ฝากบำเรอ*

ใน *กฎหมายเก่า* มาพูดได้ด้วย *หลบฝาก* เป็นเรื่องชายยอมตัวรับใช้แทนเงินสินสอด ส่วน *ฝากบำเรอ* เป็นเรื่องอยู่ด้วยกันแล้ว แต่การรับใช้อย่างบ่าว (ทาส) ยังไม่หมดไป ลักษณะอย่างนี้มีอยู่ในพวกชาวป่าชาวเขาในแหลมอินโดจีนแทบทุกพวก เรื่องรดน้ำบ่าวสาว คิดด้วยเกล้า ฯ ว่าจะเคลื่อนที่มาจากซัดน้ำต่อหนึ่ง แล้วย้ายการซัดน้ำ ซึ่งทำกันในวันสุกดิบ มาทำในวันแต่งงานเป็นอีกต่อหนึ่ง เพราะการซัดน้ำก็คือการปัดเสนียดจัญไรก่อนเข้าพิธีมงคล ไม่ควรทำภายหลังพิธี ใน *ขุนช้างขุนแผน* ตอนแต่งงานเจ้าหมื่นไวย ฯ ก็ทำพิธีซัดน้ำก่อน รุ่งขึ้นจึงตักบาตร์และเป็นวันขันหมาก ประเพณีอินเดียในวันสุกดิบก็ต้องทำพิธี *หริทสนาน* ชำระล้างมลทินด้วยขมิ้น

ที่ทรงปรารภว่า นายสุด รู้อะไรหลายอย่างนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเคยซักคนชาวอีศานหลายคน ก็ไม่มีผู้รู้มากอย่างนายสุด คงจะเป็นเพราะเหตุนี้ ศาสตราจารย์เซเดส์ จึงได้ชักชวนเข้ามาทำงานที่หอ เพื่อตรวจสอบหนังสือทางภาคนั้น นายสุด เดิมเป็นชาวเวียงจันทน์ ภายหลังจึงมาอยู่นครจำปาศักดิ์ นายสุดว่าบิดาเป็นคนชอบหนังสือ เป็นผู้รู้คนหนึ่งในเวียงจันทน์ นายสุดจึงได้มรดกนั้นติดมา พระเถรชาวอีศาน เช่น สมเด็จพระมหาวีรวงศ์และพระเมธาธรรมรสก็ชอบกับนายสุด แสดงว่าเป็นผู้มีความรู้ด้วยกัน

เรื่องพยัญชนะไทย ข้าพระพุทธเจ้าเคยค้นคว้าแล้วก็ไปติด ต้องเลิกคิดไปคราวหนึ่ง แต่ช้า ๆ นาน ๆ ก็จับคิดอีก คล้ายเห็นเงาในกระจก ชวนให้คิดอยู่เสมอ ที่ทรงเห็นว่าตัวพยัญชนะที่แก้รูปเป็นหยักและขีดไส้ ไม่ใช่แก้เพื่อให้เป็นอักษรสูงกลางต่ำ ซึ่งเป็นของคิดขึ้นที่หลังนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นพ้องในกระแสพระดำริ เพราะถ้าพิจารณาเสียงของภาษาไทยถิ่นอื่นมีไทยใหญ่เป็นต้น

ถมพยัญชนะ วรรคละ ๓ ตัวเท่านั้น เช่น ก ข ง ทั้ง ๓ ตัวนี้ เมื่อพูดมีเสียงสูง กลางต่ำอยู่ในตัว เช่น ก ก็เป็น ก และ ก้ ข ก็เป็น ข และ ค ง ก็เป็น ง และ หงอ ใช้อยู่ในตัวเสร็จ คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า ที่แปลง ข เป็น ข ค เป็น ค ฯ ต้องการตัวแรกเทียบเสียง g ในบาลี จึงต้องแก้ ค ให้แปลกออกไป เพื่อปรับเทียบกับเสียง ค ในภาษาไทย ซึ่งเป็นเสียงอโฆษหนักอ่อน คู่กับ ข ซึ่งเป็นเสียงอโฆษหนักแข็ง เหตุนี้การอ่านจึงเป็น ขั้ และ ข ค่ และ ค ส่วน ช ซึ่งหยักหัวจาก ช เสียง ช ในไทยถิ่นอื่นมักเป็น จ ฉ และ ช เสียง ช โดยตรง ไม่ปรากฏว่ามี เห็นจะคงขึ้นเพื่อปรับกับเสียง j ส่วน ช สำหรับเสียงไทย เติม เสียง ด ก็คงเช่นเดียวกัน เพื่อใช้สำหรับเสียงไทย เพราะ ด ในบาลีใช้ ด แทน ส ๓ ตัว ควรจะใช้เป็นเสียง ช เสียตัวหนึ่ง ในพยัญชนะไทยใหญ่ เรียง ส ไว้ในวรรค จ แต่อ่านเป็น ส และ ช แล้วแต่คำ พอถึงวรรค ย ก็เอา ส มาเรียงไว้อีก แต่เรียงไว้เฉย ๆ เท่านั้น ดังที่ ส จะสำหรับปรับกับเสียง ส ในบาลี ส่วน ห คงปรับเข้ากับ ห ในบาลี และใช้สำหรับเสียง ห ในไทยด้วย จึงไม่หยักหัวเพราะเสียงตรงกัน คงแยกแต่เสียง ห อย่างอ่อนคือ ฮ ไว้อีกตัวหนึ่ง โดยเอา อ มาใส่ไส้เพราะอยู่ใกล้กัน ที่ทรงเห็นว่าเติม ศ จะเป็นตัวสกด ษ เป็นตัวการันต์ และ ส เป็นตัวใช้ในเมื่อคำ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นดังกระแสพระดำริ คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า สะดวกดี ไม่ต้องจำว่าสกดหรือการันต์ด้วย ส ไหน แต่เห็นจะมียกเว้นบ้าง เช่น ศุข สวัสดิ เป็นต้น ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลได้อย่าง ขาด ๆ ตัวน ๆ เพราะคิดไปไม่ได้ตลอด แต่ก็ไม่วายคิด

เรื่องพยัญชนะวรรค ก กับ วรรค จ เพียนกันได้ ข้าพระพุทธเจ้าเคยสอบปรากฏว่ามักเป็นภาษาปากเสียโดยมาก เช่น เด็กพูด กินข้าว ว่า จินเจ้า ในพายัพเรียก เกี้ยว (เก้าอี้นั่งสำหรับให้คนหาม) เพี้ยนเป็น เจี้ยว เกงตุง—

เชียงตุง เขม จีนเป็น เจียม (แต้จิ๋ว) และ จัม (กวางตุ้ง) ในภาษาจีนเต๋ยง ก ในจีนอินเป็นเสียง จ ในจีนหลวง แต่คำที่เพียนมักเป็นพวกมีเสียงสระหน้า คือ แอ เอ และ อิ รวมทั้ง ฮา ด้วย ตางที่จะเป็นเพราะเสียงวรรค ก เกิดจากเพดานอ่อน ถูกเสียงสระหน้าซึ่งเกิดที่ปลายลิ้น ดากเอายอกมาได้ครึ่งทาง ก็มาตกอยู่ในเขตเพดานแข็ง เสียง ก จึงได้เพียนเป็น จ ไป คำที่เพียนระหว่าง ก กับ จ มีอยู่อีกพวกหนึ่งคือพวก ร กล้า แต่คงเพียนจากวรรค ต มาเป็นวรรค จ แล้วเลื่อนมาเป็นวรรค ก อีกที เช่น *ตรี — จรี — กรี ตรวจ—จรวด—กรวด ตรอก — จรอก — กรอก*

ข้าพระพุทธเจ้าของจับเอาบทละครในกับละครนอก มาเปรียบเทียบกันดูเห็นมีข้อแตกต่างกันอีกอย่างหนึ่ง คือบทละครใน เช่นเรื่อง อิเหนา หรือ *รามเกียรติ์* มีบทพรรณนาถึงการแต่งองค์ทรงเครื่อง เช่นว่า *ให้ใยห่อแก้วประทุมทอง* ฯลฯ และมีบทชมรถชมพาหนะทรง เช่น *รถเอ๋ย รถทรง* หรือ *ม้าเอ๋ย ม้าศึก* แต่ในบทละครนอกไม่มีเช่นนั้น ขอประทานทราบเกล้า ฯ ว่านี่จะเป็นข้อแตกต่างกันในส่วนสำคัญของบทละครนอกกับบทละครใน ส่วนการบรรจุเพลง เข้าใจด้วยเกล้า ฯ ว่าคงเหมือนกัน จะต่างแต่เป็นในและนอก อย่างที่ครั้งให้ข้าพระพุทธเจ้าฟัง

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า [illegible]

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

คัดจาก มหาวิทยาลัย เล่ม ๑๕ ฉะบับที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๘๐

กหังปายา

แปล ปทานุกรม ว่า เลข ๑๑๘๑ เป็นเกณฑ์สำหรับลบพุทธศักราชเป็นจุลศักราช และบวกจุลศักราชเป็นพุทธศักราช เรียกว่า กหังปายา (เช่น อยากรู้ว่าปีนี้จุลศักราชเท่าไร เอาพุทธศักราชตั้ง เอา ๑๑๘๑ ลบ ก็รู้ว่าจุลศักราชเท่านั้น อยากรู้พุทธศักราช เอาจุลศักราชตั้ง เอา ๑๑๘๑ บวกก็รู้ได้)

วิจารณ์

(๑) ในวิทยาจารย์ (ตามที่คัดบันทึกของเขามา) เล่ม ๓๔ ตอน ๑๑ เรื่องศักราช หน้า ๑๖๘๔ ว่า ๑๑๘๑ สำหรับใช้เป็นเกณฑ์บวกลบระวางพุทธศักราชกับจุลศักราช เรียกตามภาษาพะม่าว่า กะหัมปายา

ผู้กล่าวใน วิทยาจารย์ นั้น เห็นว่า จุลศักราชเป็นของพะม่าตั้ง และเกณฑ์นี้ใช้เกี่ยวกับจุลศักราชเท่านั้น ก็น่าจะเป็นภาษาพะม่า มีมูลอยู่ฉะนี้

ประเด็น กะหัมปายา เป็นภาษาพะม่า

(๒) ในตำราเรียนชื่อ สังโยคพิธาน (เห็นจะพิมพ์ครั้งแรก) หน้า ๔๖ กล่าวถึงสอสาม คือ ศ ษ ส ว่า ศ ษ นั้นมาในคัมภีร์สํสกฤต กับวิธีอักษรสังขยา ซึ่งนับอักษรแทนตัวเลขในคัมภีร์ วชิรสาร เป็นต้น นับตัว ห เป็นเลข ๘ ถ้าไม่มี ศ ษ แล้ว ตัว ห ก็เป็นเลข ๖ หาต้องกับวิธีกหังปายาไม่ กหังปายานี้เป็นเลขเรือนพันอย่างนี้ กู หัง ปู ยู แต่กลับอยู่ตามเลขมคธ ถ้านับอย่างเลขไทย กลับเป็นดังนี้ ๑๘๑๑ สำหรับลบพุทธศักราชเป็นจุลศักราช และบวกจุลศักราชเป็นพุทธศักราชทุกปีไป

ใจความว่า อักษรเสียงสอ ซึ่งเรามีสามตัวนั้น ตัว ศ ษ มาในสัสกฤต* ทางหนึ่ง และอีกทางหนึ่งในวิธีอักษรสังขยา คือวิธีอักษรสังขยานั้น นับตัว ห เป็นเลข ๔ ดังนี้

๑ ๒ ๓ ๔ ๔
ย ร ล ว — — ส ห พ

ถ้าในช่องว่างสองระยะนั้นไม่มี ศ ษ หัว ห ก็ไม่ถึง ๔ หากจะมีคำกลางสอดเข้ามาว่า มีกฎเกณฑ์อะไรที่ตัว ห ต้องเป็น ๔ จะเป็นเลขอื่นบ้างไม่ได้หรือ? ก็ต้องเฉลยว่า เพราะคำ กหังปายา นั้น คือเลข ๑๑๔๑ ตัว ห จึงเป็นเลข ๔ และฉะนั้นเอง ต้องเติมตัวสออีกสองตัว คือ ศ และ ษ เพราะฉะนั้นตัว ศ และ ษ ที่มีในอักษรไทย ก็คงมาจากวิธีสังขยานี่เอง ถ้าหนึ่ง ก็จะถามอีกว่า ทำไมคำ กหังปายา จึงเป็นเลข ๑๑๔๑ จะเป็นอะไร ๆ เช่น ๑๒๓๔ ๒๓๔๕ บ้างไม่ได้หรือ? ก็ต้องตอบว่าไม่ได้เด็ด เป็นอะไรไม่ได้หมด ต้องเป็น ๑๑๔๑ เท่านั้น มิฉะนั้นจะเอาอะไรมาลบพุทธ หรือจุลหรือบวกจุลเป็นพุทธเล่า?

---

๑. เราทักท้วงว่าปทานุกรมเขียนเป็น สันสกฤต ท่านว่าขณะนั้นอยู่ในระบอบเก่า และก่อนนั้นขึ้นไปอีกเขียนเป็น สังสกฤต แสดงว่ามีจอมบงการอักขรวิธีต่าง ๆ บังคับให้อ่านเป็นแม่ กง บ้าง เป็นแม่ กน บ้าง ขณะนี้เป็นระบอบใหม่แล้ว ควรให้เสรีภาพแก่ปากผู้อ่านหรือยัง? เขียนเป็น ส์สกฤต ใครจะอ่านว่า สังสกฤต สันสกฤต หรือสัมสกฤต ก็ได้ตามใจชอบ และนิคคหิตมีใช้ในภาษาไทยในศิลาจารึก หรือในมหาชาติคำหลวงเป็นเอนก — บรรณาธิการ

ประเด็น คำ กหังปายา นั้น ตัว ก เป็นเลข ๑ หัง เป็นเลข ๔ ปา เป็นเลข ๓ และ ยา เป็นเลข ๑ ย้อนหลังอย่างไทยแปลมคธ จึ่งเป็น ๑๓๔๑

(๓) ในคัมภีร์วชิรสาร ที่สังโยคพิธาน อ้างนั้น บอกวิธีอักษรสังขยาไว้ดังนี้

(ก) กาทิริตา นวสงฺขฺยา กเมน ฏาทิ ยาทิ จ ฯ
ปาทโย ปญฺจสงฺขฺยาติ สุญฺญา นาม สรา ฌนา ฯ

นักปราชญ์ท่านแปลไว้ท้ายตำรา อักษรนิคิ ที่อยู่ต่อตำรา จินดามณี เป็นโคลงว่า

ก ฏ ย อยู่ต้น ศัพท์เนา
นามนพสังขยาเรา เรียบไว้
แค่ ป ตราบ ม เหมา ห้าหมู่ เบญจนา
สวร ญ น ไส้ร้ เหล่าถ้วนเถยศูนย์

ถอดความแปล อักษรตั้งแต่ตัว ก ไป ตั้งแต่ตัว ฏ ไป และตั้งแต่ตัว ย ไป เป็นสังขยาเก้า ตั้งแต่ตัว ป ไป เป็นสังขยา ห้า ตัว ฌ ตัว ญ และตัว น เป็นศูนย์

เรียงอักษรเทียบเลขเป็นสูตร ดังนี้

๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๐
ก	ข	ค	ฆ	ง	จ	ฉ	ช	ฌ	ญ
ฏ	ฐ	ฑ	ฒ	ณ	ต	ถ	ท	ธ	น
ป	ผ	พ	ภ	ม					
ย	ร	ล	ว	—	—	ส	ห	ฬ	อ

หมายเหตุ พยัญชนะที่เป็นตัวเลข ต้องเป็นพยัญชนะที่ออกเสียงอ่านได้ คือ ที่มีสระพยัญชนะที่เป็นตัวสกด ไม่ออกเสียงอ่าน ก็ไม่นับเป็นตัวเลข เช่น กหังปายา ตัว ง ไม่นับ และตัวอย่างอื่น ๆ เช่น

อ อา อิ อี ฯลฯ เป็น ๐
ก กา กิ กี ฯลฯ เป็น ๓
ฐ ฐู เข โข ฯลฯ เป็น ๒

ใน คัมภีรวชิรสาร นั้นเอง อ้างอีกคาถาหนึ่งว่า

(ข) กฎยาทิ – ณธหนฺตา นวสงฺขฺยา ปกิตฺติตา ฯ
ปาทิมนฺตา ปญฺจสงฺขฺยา สุญฺญา นาม สรา ณนา ฯ

แปล อักษรขึ้นต้น ก ลงท้าย ฌ ขึ้นต้น ฏ ลงท้าย ธ และขึ้น ย ลงท้าย พ เป็นสังขยาเก้า อักษรขึ้นต้น ป ลงท้าย ม เป็นสังขยาห้า ตัว อ ตัว ญ และตัว น เป็นศูนย์

คงมีใจความเหมือนกันกับที่กล่าวมาแล้ว ประเด็น มีวิธีใช้อักษรเป็นตัวเลขได้

(๔) ตัวอย่าง ท่านประพันธ์เป็นคาถาว่า :–

อนญญุนวิรี ภูริ อนญญวาทิวูทธิ ฯ
อนญญทุติโย เมรุ ตสฺส กมฺปีตฺถ เตชสา ฯ

แปล

(โย ภควา พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด)
อนญญุนวิรี ภูริ มิใช่ผู้มีเพียรหย่อนเหมือนคนอื่น (มั่นคง) ปานแผ่นดิน
อนญญวาทิวูทธิ มีคำตรัสไม่แปรเป็นอย่างอื่น เหมือนมหาสมุทร (อันไม่เปลี่ยนรส)
อนญญทุติโย เมรุ ไม่มีคนอื่นมาเทียบคู่ได้ เหมือนเขาสุเมรุ (อันเด่นที่สุด)
ตสฺส เตชสา ด้วยพระเดชแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น (ย้อมกลับอีก)
อนญญนวิรี ภูริ แผ่นดินอันหนา ๒๔๐๐๐๐ โยชน์ (อ = ๐ น = ๐ ญ = ๐ ว = ๔ ร = ๒)

อนณณวาทิวูทธิ มหาสมุทรอันลึก ๔๔๐๐๐ โยชน์ (อ = ๐ น = ๐ ณ = ๐ ว = ๔ ท = ๔)

อนณณทุตติโย เมรุ พระสุเมรุอันสูง ๑๖๔๐๐๐ โยชน์ (อ = ๐ น = ๐ ณ = ๐ ท = ๔ ต = ๖ ย = ๑)

อกมฺปีตฺถ ได้ไหวสะเทือนเลื่อนลั่น (ในเวลาเสด็จปฏิสนธิเป็นต้น)

(๕) วิธี จำนวนเลข เช่น ๒๔๐๐๐๐ นั้น เลข ๒ มีอักษรใช้ได้สี่ตัว คือ ข ฐ ผ ร เลข ๔ ก็มีอักษรสี่ตัว คือ ฆ ฒ ภ ฤ เลขศูนย์มี ญ น กับ อ จะใช้ตัวไหนสุดแต่ให้อยู่ในกำหนด เช่น ญ ญ ญ ญ ฆ ข หรือ อ อา อิ อี อึ ภ ผ ฯลฯ ก็ได้ แต่ไม่เป็นภาษาที่มีความหมายอันใด ทั้งไม่สมกับที่มีตัวไว้เผื่อเลือกได้มาก ๆ ฉะนั้น เมื่อได้ตัวพยัญชนะตามกำหนดเลขไว้ขั้นหนึ่งแล้ว ก็เลือกตัวเหล่านั้นประสมกันให้มีคำใช้ในภาษาด้วยอีกชั้นหนึ่ง ได้ ข น ญ น ฤ ร ประสมให้เป็นภาษาว่า อนณญฺนวิรี แปลได้ว่า มิใช่ผู้มีเพียรหย่อนเหมือนคนอื่น

ประเด็น อักษรเป็นตัวเลขนั้น เลือกที่พอประสมกันเป็นภาษาได้

(๖) ในตอน ๓ (ข) ว่าอักษรขึ้นด้วย ย ลงท้าย พ เป็นสังขยาเก้า พอทราบได้ว่า เมื่อ พ เป็น ๙ ตัว ห ก็เป็น ๔ อยากทราบกระเถิบเข้าไปอีกสักหน่อยว่า ในอักษรวรรคนี้ อะไรเป็น ๖ เป็น ๗ ซึ่งตามคาดคะเนก็ต้องเป็น ศ ษ แต่คัมภีร์แสดงอักษรสังขยาที่อ้างมานั้นเป็นตำรามคธ ในภาษามคธไม่มี ศ ษ ถ้า ศ ษ เป็นเลข ๖ เลข ๗ ไซร้ วิธีอักษรสังขยานี้ก็คงได้แบบจากสันสกฤต แต่จะมีตำราชี้ออะไร ยังไม่เคยพบ ล่าพังตนเองเป็นครัสรู้ไม่ได้แน่ จะต้องเที่ยวหาฤษีมุนีใต้ถามดู

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓๕ สิงหาคม ๒๕๘๓

พระยาอนุมานราชธน

หนังสือลงวันที่ ๙ สิงหาคม ได้รับแล้ว

ขอบใจท่านเปนอันมาก ที่ช่วยตรวจหนังสือ *เรื่องสมเด็จพระบรมศพ* บอกไปให้ทราบ คำ *สมเด็จพระบรมศพ* เปนอันจำได้ถูกต้อง *กรมหลวงโยธาทิพย์* กลายเปน *เทพย์* ไป ที่ว่าแผ่นดินสมเด็จพระเพชราชานั้น เปนความเก็งของฉัน แต่เก็งผิด เวลานั้นท่านยังสาว ต้องแก่แล้วจึงไปบวชเปนชีอยู่วัดพุทไธสวรรย์ งานพระศพเปนแผ่นดินพระเจ้าท้ายสระ ควรแล้ว หลังมาอีก ๒ แผ่นดิน

จิงโจ้ ที่ว่าเปนเครื่องเรือน ฉันก็ไม่รู้

เตียบ เห็นจะเปนภาษาเขมร คำเดิมเห็นจะเปน *เทียบ* เขมรอ่าน *ท* เปน *ต* จึงเปน *เตียบ* ชื่อตำแหน่งคนครัวหลวงก็เรียกกันว่า *เทียบ*นั่น*เทียบ*นี่แท้จริงคำ *เทียบ* นั้นจะเปน *ทาบ* เสียด้วยซ้ำ ทางเขมรเขาอ่าน *ท* ตากข้างเปน *เตียบ* ฉันยังไม่เคยเห็นเขาเขียนหนังสือ คำ *ทาบ* นั่นก็ได้แก่ *ทับ* ของเรานั่นเอง เขมรเขาไม่มีไม้ผัด *เตียบ* เปนตะลุ่มใส่ของกิน มีฝาชีในตัว ถูกแล้ว ฝาชีนั้นรูปตรงคุจกรวย ทำด้วยทองเหลือง ฝาครอบเตียบก็เคยเห็น แต่ตัวเปนกะบะไม่เปนตะลุ่ม เขาจะเรียกอะไรไม่ทราบ

ชื่อของต่าง ๆ น่าจะต้องแยกออกจากกันเสีย เพราะเรียกกันสับสนแล้วแต่จะเอาอะไรไปยัดเข้ากับอะไร ตามสมัยและตามถิ่น

โต๊ะ กับ *โตก* เปนคำเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งเรียกการพูด *แม่กก แม่กด* เปน *โกะ* ว่า *เผลาะแผละ* เช่นชาวเดนมาก

พูดถึงดื่มเหล้าคำนับซึ่งเขียน สกต เปน สโก๊ะ ทางเราก็มี เช่น จะ เปน จัก ทำนุะ เปน ทำนุก สังสฤตก็มี เช่น ทุะข เปน ทุกข เขมรก็มี เช่น เลิส (เราเขียน เลิศ) พูดว่า เลอะ

ตั่ง คู่กับ เตียง = เตียงตั่ง เตียงสำหรับนอน ตั่งจะเปนรูปใดๆ ก็สำหรับนั่ง มีกลอนชี้ให้เห็นอยู่ว่า ขึ้นตั่งนั่งเตียง แท่นทองรองเรือง สุขศรีปรีดิ์เปรม ถ้าตันเรียก แท่น ถ้าโปร่งเรียก ตั่ง แต่เดี๋ยวนี้ออกจะหายไปเสียแล้ว

ตะลุ่ม ตลับ ผะอบ โถ พาน ฉันไม่ทราบว่ามาแต่อะไรทั้งนั้น รู้สึกในใจแต่ผะอบ เคยพบแต่ในหนังสือกับชื่อคน ที่เรียกสิ่งของกันทุกวันนี้ว่าอะไรเปนผะอบฉันไม่ทราบ แต่เข้าใจว่าคือโถนั่นเอง คำว่า โต๊ะโตก โพงพาน ฉันคิดเอาอย่างป่า ๆ ว่า โต๊ะ กับ โตก เปนคำเดียวกัน โพง กับ พาน ก็ควรจะเปนคำเดียวกัน เคยได้ยินกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ตรัสว่า ทางอุบลเขาเรียก พาน ว่า พา ทรงคาดคะเนว่าจะเปน ภาชนะ จะอย่างไรฉันก็ไม่ทราบ คำ พะโอง ฉันจำได้ว่าฉันเคยวินิจฉัยให้วรรณคดีสมาคมไปว่า สูง พานพะโอง ว่าพานสูง เอาคำพะโองขึ้นตาลเปนต้นมาปรับเข้า

คำว่า จอก คิดว่าเดิมจะหมายถึงว่าเปนภาชนะเล็ก คำว่า ถ้วย เข้าใจว่าหมายถึงเครื่องเคลือบ (Porcelain) ไม่จำต้องเปนภาชนะ ตุกตาถ้วยก็มี คำที่หมายไปได้หลายอย่างนั้นมีมาก ถ้าพูดว่า ถ้วย แล้ว เดี๋ยวนี้เข้าใจกันเปนว่า ภาชนะเคลือบใบเล็ก ๆ ที่เรียก ชาม ว่า ถ้วย ก็เคยได้ยิน เห็นว่าถูก แต่หายไป แสดงว่าไม่มีคนชอบ ที่เอา จอก มาปรับกับ ถ้วย นั้นปรับได้ เพราะเปนภาชนะใบเล็ก ๆ ด้วยกัน สองจอกสามจอกมาตรอกเข้า เมรีขี้เมาก็หลับไป

บรรดาชื่อของนั้นปะปนกัน เช่น จาน เคยได้ยินว่า ถ้าได้หญิงซึ่งเปนข้าหลวงเจ้าเปนเมียแล้ว ต้องถวายจานเงินจานทองแก่เจ้า แต่หญิงข้าหลวง

ของฉันไปมีผัวมากกว่ามากแล้ว ก็ไม่เห็นมีใครถวายจานเงินจานทองสักที เล่นเอาไม่รู้จักว่าจานรูปร่างเป็นอย่างไร จนได้ไปเห็นทางเมืองแขกบ๊กษ์ได้ เขาแต่งสำรับของกินมาให้ สำรับหวานเขาจัดขนมใส่ถาดโตหะเล็กๆ ซ้อนกันพูนสูงขึ้นไปตามทรงฝาชี ถึงได้เข้าใจว่าอ้ายนี่เองคือจาน แล้วทำให้เข้าใจอีกต่อไปว่าที่ทำรูปฝาชีเป็นจอมสงก็เพราะจัดของกินให้เป็นจอมขึ้นไปนั่นเอง จานโตหะที่เขาจัดใส่ขนมมาให้นั้น คิดดูก็ตรงกับจานเชิงเรานี่เอง จานเชิงของเราก็คือเอาจานต่อตีนเข้า แล้วคิดต่อไปก็เห็นว่า โตะก็เหมือนกับจานเชิง เว้นแต่ใหญ่ขึ้น แล้วก็เห็นว่าโตะก็เหมือนถาด ที่ทำปุ่มเห็นจะกันไม่ให้กันสก แล้วนึกถึงโตะที่คลังใน มีทำที่ปุ่มถาดยื่นขึ้นสูงเป็นท้าวสิงห์ เขาจะเรียกอะไรไม่ทราบ แล้วพบมีขายที่โรงจำนำ แต่ไม่ใช่ของมาแต่คลังใน จำได้ว่าผิดกัน เป็นทองเหลืองกลม เป็นอันเข้าใจได้ว่าตามบ้านก็มีใช้ จึงคิดจัดเอาตามใจว่าทำเล็กเป็นจาน ทำใหญ่เป็นถาด แล้วต่อขาเป็นปุ่มขึ้นก่อนเพื่อกันตากสก แล้วอยากให้สูงจึงทำปุ่มเป็นขาสิงห์ แต่หักง่าย จึงแก้ทำเป็นโตะท้าวช้าง แล้วก็ทำจานเชิงไปเป็นอย่างเดียวกัน ที่จานเชิง เชิงเป็นถ้วยนั้นเห็นได้ว่าเป็นของใหม่ เมื่อทำเครื่องเคลือบขึ้นได้แล้ว เพราะทำให้สอาดง่ายจึงใช้เครื่องเคลือบ แต่ก่อนคงทำด้วยโตหะอย่างที่ไปเห็นมาทางเมืองแขก บรรดาของใช้ย่อมเปลี่ยนไปเช่นนี้ จะเอาเป็นแน่นอนอะไรไม่ได้ และเรียกชื่อกันก็ตามสมัยตามถิ่น แล้วก็รับเอาคำถิ่นอื่นมาเรียกตามเขาไปก็มี จะรวมเอาคำทุกคำมาแยกปรับกับชะนิดของเห็นจะไม่ได้

ดูเป็นท่านับถือช่างเขียนว่าเขารู้อะไรในโลกทุกอย่าง สิ่งที่ท่านไม่รู้จึงให้เขาเขียนรูปมาให้ดู แต่ความจริงนั้นช่างเขียนไม่มีราคาค่างวดอะไร สุดแต่เขียนเส้นให้เป็นไปได้ตามใจก็เป็นช่างเขียนกันเท่านั้น ที่เขียนเป็นรูปอะไรขึ้น

ได้นั้นไม่ใช่เกิดแต่การเขียน เกิดแต่ความรู้ความสังเกตและความคิดต่างหาก คนที่ไม่ได้เป็นช่างเขียนก็มิได้เหมือนกัน เว้นแต่ทำให้เป็นรูปขึ้นไม่ได้เท่านั้น แท้จริงรูปเขียนย่อมเป็นแต่เครื่องวัดตัวผู้เขียนว่า มีดีถึกหนาบางเพียงไรเท่านั้น เช่นเดียวกับการแต่งหนังสือเหมือนกัน

เรื่องขันหมาก ฉันไม่มีความรู้จะพูดอะไรได้ เห็นที่หนังก็ในการที่คนทรงเข้าผี แม่มดถือขันหมาก แต่นั้นก็เป็นทำแต่พอเป็นกิริยาบุญ ในขันมีแต่หมากอยู่ลูกเดียว ไม่มีพลู เห็นที่สุพรรณในงานที่เล่าให้ท่านฟังก็เห็นแต่เขาใส่เรือแห่มา ในขันจะมีอะไรบ้างหาได้เห็นไม่

พระนารายณ์ถืออะไรบ้าง ฉันเคยตั้งมาแต่ก่อนคราวหนึ่งแล้ว ที่ว่า *สมอถือสังข์จักรคธาธรณี ตำ ธรณี* แปลตามศัพท์ก็ว่าแผ่นดิน ถือไม่ได้ เพื่อนเขาเห็นว่าจะหมายความว่าถือคทาเท่านั้นเอง เป็น *คทาธร ณี* นั้นหลงเอา *จักร ปาณี* และ *เพชรปาณี* มาใส่เข้า ฉันก็เดือดร้อนว่าเช่นนี้ก็ถือสามมือเท่านั้นเอง ไม่ครบสี่มือ เขาก็ว่าไม่เอาไว้เกาหลังบ้างเลยหรือ ฉันก็สิ้นพูด สังเกตดูรูปนารายณ์ จำสถานที่ทำในอินเดียก็เห็นถือสามอย่างเท่านั้น คือ สังข์ จักร กับไม้ท้าว อีกมือหนึ่งเขาทำเป็น *อภยหสฺต* บ้าง เป็น *วรหสฺต* บ้าง เข้ารูปเหตุมือไว้เกาหลัง ฉันได้โจษจนถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเจ้าเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว เมื่อครั้งสั่งให้เขียนรูปนารายณ์ ทรงพระราชวินิจฉัยว่าต้องถืออะไรต่าง ๆ ตามเวลาที่ต้องการ ใช้ตามคราวตามสมัย จะถือเอาอะไรเป็นจับตัวว่างตายหาควรไม่ ข้อพระราชวินิจฉัยนั้นฉันเห็นสมควรอย่างยิ่ง ได้ปฏิบัติตามอยู่จนทุกวันนี้ ที่ในหนังสือเขาว่าอย่างไรนั้น ควรจะถือเอาได้แต่เป็นเครื่องวัดผู้แต่ง ว่ามีความรู้ดีถึกหนาบางเพียงไรเท่านั้น ที่จะถือเอาเป็นแบบนั้นเห็นไม่ได้ แม้ท่านจะค้นไปอีกร้อยแห่งก็คงพบพูดไม่ถูกกันทั้งร้อยแห่ง

ที่นายก็แปดชั่ย *สุรางคนางค์* ยานี ฉบัง นั้น ก็เปนการเล่นแปดชั่ย อย่างเขาเล่นกันมาแต่ดึกดำบรรพ์ เช่น แปดชั่ยเมืองลำปาง แพร่ น่าน เปนต้น จะผิดถูกอย่างไรก็ไม่มีหลักอะไรจะตัดสิน ยานีในกาพย์หรือยานีในเพลงก็เปนชื่อเหมือนกัน บอกได้เท่านั้น *แขกวรเชษฐ์* เปนชื่อเพลง มีบทดอกสร้อยของโบราณบอกเพลงร้องจดไว้ว่า *แขกยะเทศ* ดูเหมือนที่จดว่า *แขกประเทศ* ก็มี มีนักปราชญ์ตัดสินว่า ทั้งสามชื่อนี้เปนอันเดียวกัน แต่จะผิดถูกอย่างไรก็ไม่ทราบ ไม่มีหลักจะตัดสิน

ฉบัง บอกได้ว่ามาแต่เขมร คือคำ จบัง จำบัง นั้นเอง การเปลี่ยนตัว จ เปน ฉ นั้นมีถมไป เช่น จบาบ เปน *ฉบับ* เปนต้น *ฉบำ ฉบัง* ซึ่งนายก็ตั้งเปนปัญหาไว้นั้น ฉันอาจบอกได้ว่าเปนไปด้วยอำนาจนิคหิต ทางสังสกฤตย่านเปน ม ทางมคธอ่านเปน ง ที่แท้ก็อันเดียวกัน

จะบอกความเห็นของฉัน ในเรื่อง *ฉันท์และกาพย์* *ฉันท* นั้นฉันเคยเห็นมามากจากทางอินเดียและทางไทย ส่วน กาพย์ นั้นทางไทยได้เคยเห็นแต่ที่เขาแต่งแล้ว แต่ตำราไม่เคยดู ส่วนทางอินเดียนั้นไม่เคยพบ ถ้าจะว่าตามตัวอักษร *กาวฺย* ก็เปนคำของ กวิ อาจเปน *ฉันท์* นั้นเองก็ได้ หรือกวีเขาจะพูดอะไรไปก็ได้แต่เท่าที่ได้สังเกตแล้ว ทางอินเดียเขาเล่นครุลหุ เขาไม่เอาแก่คำกระทบกัน (คือสัมผัส) ทางเราเล่นคำกระทบกัน จะมีข้อบังคับอย่างไรก็ดี ถ้าบังคับด้วยครุลหุ เชื่อว่าเปนของทางอินเดีย ถ้าบังคับด้วยคำกระทบ เชื่อว่าเปนของเรา ที่เอาแบบฉันท์มาแต่งภาษาไทยเพิ่มคำกระทบเข้าด้วย ฉันเห็นเปนอุตริ แต่งยากเต็มที คำถหุของเราเกือบไม่มี ที่แต่งกันก็ขอไปทีโดยมาก คนอ่านต้องรู้คณะฉันท์จึงจะอ่านถูก ถ้าไม่รู้ก็อ่านไม่ถูก เห็นไม่ควรจะเล่นเลย

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๔๙๓

พระยาอนุมานราชธน

หนังสือถึงวันที่ ๑๓ ได้รับแล้ว

ขอบใจเป็นอันมาก ที่ตัดคำอธิบายเรื่อง *ภหังปายา* ส่งไปให้เข้าใจ ฉันคิดเอาปรับกันเข้าไม่ได้ ด้วยวรรคหนึ่งสื่อมีเพียง ๖ ไม่ถึง ๑๐ นั้นประการหนึ่ง กับเป็นจำนวนถอยหลังอีกประการหนึ่ง เมื่อได้ทราบคำอธิบายว่า นับเอาตัวอักขรเป็นคำดับเลข และจำนวนเป็นถอยหลัง ก็เข้าใจทางได้ดีแล้ว ส่วนคำ *ภหังปายา* จะเป็นภาษาอะไรนั้นช่างเถิด

เรื่องเน้นเสียงของท่าน ดี ฉันไม่เคยคิดไปถึง

กรมหมื่นวรวัฒน์เคยพูดถึงคำ *โอ เอ* ว่ามีความหมายในนั้น *โอ* แสดงว่าประหลาดใจ *เอ เอะ* เป็นสงสัย *อ้าว* เป็นผิด *เออ* เป็นถูก ฯ ลฯ ฉันฟังก็เห็นจริงและเห็นชัน แต่ไม่ได้คิดต่อไป

คำ *อัยการ* ซึ่งท่านคิดเห็นว่าเป็น *อาญาการ* นั้นจับใจฉันยิ่งนัก เคยเห็น *กฎหมายเก่า* เขาเขียน *อายการ* เฉียดเข้าไปทีเดียว เคยเห็นใน *กฎมณเฑียรบาล* พูดถึง *อัยการสระแก้วห้ามตีโทนทับกรับฉิ่ง* นั้นก็คืออาญามิใช่อื่น ที่เขียน *อัยการ* ก็นับว่าผิดอยู่แล้ว ซ้ำเติมเข้าเป็นสอง ย อธิบายว่ามาแต่ *อริย* เห็นเป็นเหลวทั้งนั้น ไม่เชื่อว่าจะเป็นเช่นนั้น

ขอบอกความเห็นในเรื่องเห็นหนังสือ ฉันไม่เชื่อคำในหนังสือที่เห็นนั้นเลย นอกจากจะได้พิจารณาเสียก่อน เพราะคนแต่งหนังสือก็แต่งไปตามความรู้ความเห็นของตน ถ้าเป็นการใกล้เวลาแต่งก็พูดไปตามที่ตนรู้ อาจรู้ผิดก็ได้

รู้ถูกก็ได้ ถ้ายิ่งไกลก็แต่งไปตามเขาว่า มีช่องจะไม่ถูกได้มาก ที่คิดเติมขึ้นใหม่ ผู้แต่งก็ไม่รู้ว่าเติม อีกประการหนึ่งผู้แต่งก็มีใจตำเอียงเข้าแก่ตัวหรือแก่เพื่อนเป็นต้น เช่นสิ่งใดที่ตัวแต่ไม่รู้ว่าใครคิด ต่างก็ลากเอาไปสู่คนในประเทศของตัวให้เป็นผู้คิดได้ เถียงกันให้กลุ้มไปจนเราหาบันรู้อะไรแน่ไม่ได้ เหมือนหนึ่งสัตว์หมายปี จีนคนหนึ่งก็ลากเอาไปให้เกิดครั้งแผ่นดินใดเกิด อีกคนหนึ่งว่าในแผ่นดินฮั่น อีกคนหนึ่งว่าในแผ่นดินถัง ความจริงจะเป็นอย่างไรเราก็รู้ไม่ได้ แต่ทางวิจารณนั้นเห็นได้ว่าสัตว์หมายปีนั้นเก่ามาก แม้แต่ชื่อจะเป็นภาษาอะไรก็ไม่ทราบ ที่เป็นชื่อพ้องกับตัวสัตว์ก็สงสัยว่าจะตากเอาชื่อปีไปเป็นชื่อสัตว์ ที่ยกตำอ้างว่าเอาอย่างมาจากบาบิโลนนั้นเข้าที แต่ยังไม่ทราบว่าบาบิโลนเขามีอย่างไร

พระนารายณ์ ถือว่าไรที่บอกมาก่อนนี้ นักปราชญ์ฝรั่งเขาว่าพระนารายณ์เป็นของคิดขึ้นใหม่ เป็นเทวดาชั้นคัมภีร์ปุราณะ ไม่ใช่ชั้นคัมภีร์เวท นั้นเป็นทางพังได้โดยทางวิจารณว่าเป็นของคิดใหม่ ต่างคนต่างคิด จะให้ถืออะไรไปตามใจคิด ความคิดของคนย่อมต่างกันเสมอ

เดือน ทางอินเดียให้ชื่อตามดาวฤกษ์ ทางเราให้ชื่อเป็นน้ำเบออย่างจีน ทางฝรั่งปนเปกันเละเทะ เดิมที่เห็นจะนับเป็นน้ำเบอแบ่ง ๑๐ วันทั้ง ๗ เราให้ชื่อตามเทวดาสัตตเคราะห์ ที่เป็นมาทางโหร เพราะโหรนับถือเทวดาเหล่านั้น เมื่อเทียบกับทางฝรั่งตรงองค์เทวดากัน ๔ วัน คือ อาทิตย์ จันทร์ อังคารกับ เสาร์ อีก ๓ วันนั้นผิดกันไป วันพุธเป็นเทวดารักษาพวกเยรมัน วันพฤหัสบดีเป็นพระอินทร์ วันศุกรเป็นชายาเทวดาชื่อโอดิน ฝันว่าพระโอดินนั้นเคยรู้ ตามค้นหาก็ไม่พบ แต่เชื่อแน่ว่าทางฝรั่งมาทางกรีก กรีกกับโหรเราก็นับถือเทวดาร่วง ๆ เหมือนกัน เราจะได้มาแต่ไหนนั้นไม่ทราบแน่ กรีกกับ

อินเดียก็เกาด้วยกัน คำฉนพเคราะห์ทางอินเดียก็มี ทางอินเดียไม่มวัน ๗ แต่รู้ได้ว่าอยากมีหรือเคยมี จงมีคำ *สัตตาหะ* ทางจีนไม่มี วันทง ๗ นั้น ก็น่ารู้อยู่เหมือนกันว่าคันเดิมมาแต่ไหน

ขอพระเจ้าแผ่นดินพะม่า ซึ่งท่านยกมากล่าว จะว่าเปน *เสมกราชา* หรือ *สังฆราชา* ก็เปนเรื่องเล่นแปลชื่อเหมือนกัน ความจริงเราไม่รู้ว่าพระนามท่านเปนอย่างไรแน่ แต่ถ้าตัดสินเปนกลางถึงท่านจะทรงฉนวช จะทรงพระนามว่า *เสมกราชา* ก็ไม่ขัดข้อง คำ *สังฆราช* ไม่จำต้องพึ่งพระนามท่าน คำ *ศักราช* ท่านคิดว่าเปน *ศักราชสังวัตสร* นั่นเขาที แต่ก็ไม่มีพยานอันจะพึงคัดค้านว่าผิดถูกได้เช่นเดียวกัน

เรื่องแต่งงาม ซึ่งจับใจในคำเก่าของท่านอยู่นั้น อยู่ที่การกันประดู ท่านบ่งไว้เปนแต่ดงว่าแย่ง ถูกแต่ะต้องกับชิย วิวาห ถึงแนะให้เอาลงไว้ด้วย ท่านคิดว่าเข้าคำในกฎหมายได้ด้วยกันยังงั้นอีก

หนังสือทางไทยใหญ่ เขาเดินทางคัด เปนทางคัดช่องน้อยจำเพาะตัวเพื่อเขียนแต่ภาษาของเขา ทางเราเดินทางเติม เมื่อเขียนภาษาร้อยแปดให้ได้ แต่ก็คงเปนโครงหนังสือมครสังสกฤตอยู่ด้วยกัน ทางไหนจะดีกว่ากันก็ตัดสินยาก ที่ไทยใหญ่เอาตัว ส ไปใส่ไว้ในวรรค จ อีกตัวหนึ่งนั้น พอจะอธิบายได้ด้วยภาษาเรามักพูดสับสน เอาตัว จ ฉ ช เปน ส อยู่เสมอ เช่น สลาก ฉลาก เปนต้นเอาตัว ส ไปใส่ไว้ในวรรค จ อีกก็เพื่อให้รู้ว่า ส ใช้แทนอักษรในวรรค จ ได้

ที่เปลี่ยน ก เปน จ ฉันอยากฟังอธิบายทางนักปราชญ์ ส่วนทางตัวอย่างที่มีใช้เขวกันนั้นทราบอยู่แล้ว ความไขว้เขวมีอยู่ถมไป ไม่แต่ ก เปน จ

อักษรกลำ กร เห็นว่าไม่เกี่ยวแก่ จร หรือ ตร ที่จริงเราพูดอักษรกล้ำได้ยาก เช่น *ตรวจ ตรา* เราก็ว่า *กรวด กรา อินทรา* เราก็ว่า *อินกรา* เพิ่งจะหัดพูดกันให้ตรงได้ไม่ช้ามานี้เอง แม้กระนั้นก็ยังไม่ทั่ว เช่น *สระ สรง* เราก็ว่า *สะ สง* คิดว่าเป็นด้วยครูยังไม่กระดิกหู ไม่ได้สอนกัน ไปนึกชอบทางพวกหัวเมืองใกล้เขตต์เขมร แม้แต่ผู้หญิงตัวเถว ๆ เขาก็พูดตัวควบพังได้ถูกต้องดี

ละคอนใน กับ *ละคอนนอก* แต่ก่อนจะอย่างไรไม่ทราบ แต่เดี๋ยวนี้ละคอนในก็ไม่ได้ร้องลงสรงรถม้าเหมือนกับละคอนนอก คงมีแจ้งอยู่แต่ในหนังสือเท่านั้น เข้าใจว่าเขาติเสียด้วยเห็นเสียเวลาไม่ถูกใจคนดู คนดูย่อมต้องการเรื่อง ไม่ต้องการดูรำ ไม่ใช่ติแต่ลงสรงม้ารถเท่านั้น แม้รำเพลงรำเขาก็ติเสียเหมือนกัน เอาแต่เรื่องเป็นที่ตั้ง

คิดถึงพูดเผลาะแผละดูถูกดี ไม่ต้องคำนึงถึง *แม่ กก แม่ กด* ที่จะพังเข้าใจผิดนั้นเป็นไปไม่ได้ เช่นภาษาของเราพูดว่า *กะ* อย่าง *นายกะข่าว เจ้ากะช้า* เขียนหนังสือต้องแบ่งเป็น *กับ แก่ แด่ ต่อ* ยากอื่นอีกเปล่า ๆ

ฆ คือ *ม* หยักหัว *ฑ* ก็คือ *ท* หยักหัว แต่ *ฆ* ไม่เกี่ยวอะไรกับ *ม* ส่วน *ฑ* นั้นเกี่ยวกับ *ท* เขียวว่าเขาหยักหัวเอาอย่างไปจาก ๒ ตัวนี้ อันหนึ่งหักหางตัว *ฝ* คิดเหตุไม่เห็น นอกจากจะเปลี่ยนให้เป็นอักษรสูงคู่กับตัว *ฟ*

วันที่ ๓๓ สิงหาคม ๒๕๔๓

พระยาอนุมานราชธน

เรื่องละคอนในละคอนนอก ท่านก็เป็นแต่เห็นบทของละคอนทั้งสองอย่างซึ่งเขายกขึ้นไว้โดยเร็วบ้างเท่านั้น หาได้ทราบความเป็นไปของละคอนทั้งสองอย่างโดยแท้ไม่ จึงจะบอกให้ท่านทราบต่อไปนี้ให้ดีขึ้นอีก

ก่อนที่ท่านจะทราบทางแห่งละคอนทั้งสองอย่างนั้น ท่านควรจะทราบทางดำเนินของนายสี คลกมีชอเสียก่อน เขาว่าออกมาจากฉากก็ต้องดูคนดูเสียก่อน ว่ามีคนชั้นสูงหรือชั้นกลางชั้นต่ำมาดูอยู่มาก ถ้ามีคนชั้นสูงมาดูมาก ต้องเล่นให้ชั้นโดยละเมียดไม่เจือด้วยหยาบ จึงจะถูกใจคนชั้นสูง ถ้าเห็นคนชั้นกลางมาดูมากต้องเล่นให้เป็นสองง่าม คือจะเป็นดีกว่าได้เป็นหยาบกว่าได้ จึงจะถูกใจคนชั้นกลาง ถ้าเห็นคนชั้นต่ำมาดูมาก ต้องเล่นให้หยาบง่ามเดียวจึงจะพอใจเขา คกเปนอันว่าเล่นไปตามนิสัยแห่งคนดูแล้วแต่เขาจะพึงพอใจ ทางเดียวกับคำที่เราพูดกันอยู่ว่า *เทศนาตามเนื้อผ้า*

อันละคอนในนั้น สำหรับเล่นถวายพระเจ้าแผ่นดินและเจ้านาย กับทั้งข้าราชการดู (ที่ในวัง) จัดว่าเป็นละคอนชั้นสูง ส่วนละคอนนอกนั้น สำหรับเล่นให้ราษฎรดู (ที่นอกวัง) จัดว่าเป็นละคอนชั้นต่ำ ละคอนชั้นสูงกับชั้นต่ำผิดกันอย่างไร ชั้นสูงต้องมีแต่งามและไม่เจือด้วยหยาบคาย ส่วนละคอนชั้นต่ำนั้นต้องคิดตลกไปในตัว เจือด้วยความหยาบ

เพราะเหตุดังนี้ ละคอนในกับละคอนนอกย่อมต่างกันไปตั้งแต่ท้องเรื่องที่เดียว ละคอนในมักเล่น *อุณรุทธ อิเหนา* เป็นต้น ละคอนนอกมักเล่น *สุวรรณ*

ทงษ์ (เกศสุริยง) ปันทอง (แก้วหน้าม้า) เปนต้น นี่ว่าไปตามหลัก แท้จริงละคอนในเอาอย่างละคอนนอกมาเล่นก็มี ละคอนนอกเอาเรื่องของละคอนในไปเล่นก็มี แต่ทั้งสองทางย่อมแก้ไขเอาตามสมควรอย่างกล่าวมาข้างต้นแล้ว ที่เปนตลกมากไปก็คัดออกเสียบ้าง เอาความงามแทรกเข้า ที่แต่งามก็เอาเล่นติดตลกเจือเข้า *ตลกงก็เปน เทศนาตามเนื้อผ้า* นั่นเอง คำที่ว่า ติดตลก นั้น หมายความว่าเล่นเปนทางตลกไปในตัว หาใช่หมายถึงเอาตลกซึ่งหากินเปนอาชีพประกอบเข้าไม่

ถ้าหากท่านจะได้ดูหนังสือบทที่เขาเล่น ท่านจะเห็นดางแห่งเขาวงเสียและแทงว่า *ตัด* ดางแห่งจะเห็นแทงว่า *แซก* นั่นคือเล่นแซกเข้าไป อย่าว่าแต่เรื่องซึ่งเปนบทละคอนอยู่เลย แม้ไม่ใช่บทละคอน เช่น *ขุนช้างขุนแผน* อันหนังสือเปนบทเสภา เขาก็เอามาแก้เปนบทละคอนเล่นละคอนจนได้ ถ้าท่านเห็นฉบับที่เขาแก้ จะเห็นรอยแก้ให้ยุ่งไป เว้นแต่จะเห็นฉบับที่เขายกแล้วก็เปนอันเรียบร้อย

บทละคอนใน ซึ่งมีตงสรงชมรถชมม้า เห็นมาก็มีอย่างนั้น แต่ก่อนจะอย่างไรไม่ทราบ แต่เท่าที่ฉันจำความได้ก็ไม่เห็นเขาร้องกัน เข้าใจว่าเขาตัดออกเสียแล้ว เคยเห็นแต่โขนพากย์รถ ตัวนายโรงและเสนารำท่าไปงาม ๆ คงเบื่อใจคนดูจึงตัดออกเสีย คิดว่าละคอนในตัดเอาอย่างละคอนนอก ซึ่งเล่นเอาแต่ตามใจคนด

ตัวโผละคอน คือผู้ที่คุมละคอนไปเล่นนั้นสำคัญมาก ต้องเปนผู้เอาใจใส่สังเกตคนดูว่าจะชอบใจอย่างไร ก็เปลี่ยนแปลงการเล่นไปตามใจคนดู ทุนนี้ว่าละคอนโรงนั้นดีโรงนี้ดีก็หาใช่ดีที่ละคอนไม่ แท้จริงดีที่ตัวโผดีที่เข้าใจผิดไปก็เพราะตัวโผแต่งตัวออกโรงด้วย จึงกลายเปนละคอนดีทั้งโรง

จะบอกซ้ำในคำ *นอกใน* อีก ว่าที่เรียกละคอนนอกละคอนในนั้น เปนความหมายคนละอย่างกับเพลงบีพาทย์ไม่เกี่ยวกัน ละคอนในหมายความว่า เปนละคอนในวัง ละคอนนอกหมายความว่าเปนละคอนนอกวัง ส่วนเพลงบีพาทย์เรียกในนอกนั้นหมายเอาปี่ ซ้ำมีกลางอีกด้วย ก็หมายเอาปี่เหมือนกัน เพราะปี่มี ๓ เลา เรียกว่า ปี่ใน ปี่กลาง ปี่นอก จึงเรียกตามปี่ว่า ทางใน ทางกลาง ทางนอก ขลุ่ยก็มี ๓ อย่างเหมือนกัน ถ้าฆ้องระนาดเล่นกับขลุ่ย ก็เรียกว่า *ทางพองอ ทางรองอ ทางกรวด* และเรียกตามชื่อการเล่นก็เรียก เรียกว่า *ทางมโหรี ทางละคอน ทางเสภา* ทางมโหรีกับทางพองออเปนอันเดียวกัน เพราะมโหรีใช้ขลุ่ยพองอ ต้องเดื่อนเสียงไปตามขลุ่ย *ทางละคอน* กับ *ทางใน* เปนอันเดียวกัน เพราะทำตะคอนแล้วใช้ดีดด้วยทางใน *ทางเสภา* และ *ทางนอก ทางกรวด* เปนอันเดียวกัน เพราะการเล่นเสภาใช้ดีดด้วยทางนอก และขลุ่ยกรวดก็ตรงกับทางนอก นอกกว่านั้นยังมีอีกเปน *ทางขวา ทางแคน* เพราะต้องเดื่อนเสียงไปให้ตรงกับปี่ขวาและแคน คนปี่พาทย์ ทรูรอบแล้วจะเรียกอย่างไร ก็เข้าใจทั้งนั้น

ทางกลาง นั้นสำหรับใช้ดีดเล่นหนัง ควรจะมีเรียกว่า *ทางหนัง* อีกอย่างหนึ่ง แต่ไม่เคยได้ยิน ถ้าหากมีแต่เดิกเรียกกันไปเสียแล้วก็จะไม่ประหลาดเลย เพราะหนังเดี๋ยวนี้เขาเดิกเล่นกันเสียแล้ว ย้ายไปเล่นหน้าจอ คือโขนหน้าจอ คงมีหนังอยู่แต่ในงานหลวงซึ่งเรียกกันว่า *หนังหมาย* เจ้าพนักงานงัดเอาหมายเมื่อ ๕๐ ปีก่อนมาดู มีอย่างไรก็ลอกหมายออกไปอย่างนั้น ไม่ต้องรู้ความเปลี่ยนแปลงของโลก ผู้ได้รับหมายก็จำใจต้องจัดมาเล่น จัดมาอย่างคำที่พูดกันว่า *พอเปนราชการ* คือเอาหนังมาสองสามตัว ไม่ต้องเปลืองแรงขนและไม่เปลืองแรงคนเชิด ฉันไม่เคยดู *หนังหมาย* เคยดูแต่หุ่น จะบอกได้

ว่าเขาจัดเล่นอย่างไร เขาเล่นคอนนางตอย เมื่อหนุมานจับเบญกาย เอา
หุ่นไปสองตัวแค่ดึงกับนางเท่านั้น คนเชิดก็คนเดียว เมื่อถึงบทเบญกายก็เอา
ดึงเสียบไว้ มาชักเบญกาย ถึงบทหนุมาน ก็เอานางเสียบไว้ มาชักหนุมาน
เล่นพูดกันดากันไปตั้งแต่เช้าจนค่ำ *พอเป็นราชการ* จะมีคนดูหรือไม่มีก็ช่าง
ที่จริงหนังนั้นเขาจัดดำเนินทางเล่นไม่เหมือนกับโขน เห็นได้ว่าเก่ามาก ถึงที่
โขนแต่ก่อนก็จะเล่นเหมือนหนัง แต่ความเปลี่ยนแปลงไปย่อมไม่เห็นรอย

เคยได้ยินคุณอาชีพเขาพูดว่า เล่นตลกหนังนั้นเล่นยากนัก เพราะจะให้
ขันได้ก็อาศรัยแต่ด้วยคำพูด จะเอาท่าทางเข้าประกอบให้ขันด้วยไม่ได้ เหตุ
ด้วยมืดไม่แลเห็นอะไร

กรมศิลปากร

วันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๘๓

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับสายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๕ วันที่ ๒๕ และวันที่ ๓๑ เดือนก่อน รวม ๓ ฉะบับ ทรงพระเมตตาตรัสประทานความรู้ต่าง ๆ แก่ข้าพระพุทธเจ้า เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลตอบสายพระหัตถ์ล่าช้า เพราะสงวนค้นเรื่องต้นเค้าของวันทั้ง ๗ และเรื่องคำที่กลับกันมีความหมายผิดกันไป เช่น *เสียใจ* —*ใจเสีย* เป็นต้น เรื่องต้นเค้าวันทั้ง ๗ ข้าพระพุทธเจ้าค้นพบหนังสืออังกฤษที่ว่าด้วยเรื่องนี้ จึงได้แปลข้อความในนั้นทำเป็นบันทึกต่างหาก และสายมาพร้อมกับหนังสือฉะบับนี้ด้วยแล้ว

เรื่องคำกลับความหมายต่างกัน ข้าพระพุทธเจ้าเก็บเอาคำต่าง ๆ มาพิจารณา ปรากฏว่าคำกลับความหมายที่มีมากกลับกันได้ มักมีคำว่า *ใจ* อยู่ด้วย เช่น *ชอบใจ ดีใจ เสียใจ หายใจ เจ็บใจ* แต่กลับไม่ได้ก็มีเช่น *กินใจ ปลุกใจ ขึ้นใจ* ที่มีคำว่า *ตัว* อยู่ก็มี เช่น *หายตัว เจ็บตัว ขึ้นตัว ปลุกตัว รักตัว* นอกจากคำว่า *ใจ* และ *ตัว* ในคำอื่น ๆ ก็มีเช่น *ใช้ของ เกิดเรื่อง กินน้ำ ดีรส เสียความ* เป็นต้น

คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า คำที่กลับความหมายจะเกี่ยวด้วยเพ่งเล็งเอาคำไหนเป็นที่ตั้ง เช่น *น้อยใจ* จะเพ่งเล็งเอา *น้อย* เป็นที่ตั้ง คำหลังเป็นแต่ประกอบช่วยคำหน้าเพื่อให้ทราบว่า น้อยอย่างไร ส่วน *ใจน้อย* เพ่งเล็ง *ใจ* เป็นใหญ่ เอา *น้อย* เป็นประกอบช่วย เมื่อพูดว่า *น้อยใจ* ความรู้สึกเป็นหน่วยเดียว จะแยกเป็น *น้อย* และ *ใจ* ไม่ได้ ถ้าเอาหลักไวยากรณ์เข้าปรับ *น้อยใจ* ก็เป็นคำเดียว

แยกเป็น ๒ คำไม่ได้ เป็นกิริยาเช้าสมาส จะเอาอะไรเติมแทรกกลางก็ไม่ได้ ส่วน ใจน้อย จะเอาอะไรเติมกลางก็ได้ เช่น ใจ—*ของนายดำ*—น้อย ใจ—*ของนายดำ*—ดี แต่ตามธรรมดาจะไม่ใช้ เว้นแต่จำเป็นเมื่อความไม่ชัด เช่น *เครื่องในไก่* ความชัดเข้าใจอยู่แล้ว แต่ถ้าคำว่า *อาหารไก่* ความอาจเป็นว่า *อาหาร—ที่ทำด้วย—ไก่* ก็ได้ *อาหาร—ของ—ไก่* ก็ได้ หรือคำว่า *พ่อลูก* เป็น *พ่อของลูก* ก็ได้ *พ่อและลูก* ก็ได้ จึงต้องเติมคำเข้าช่วยเพื่อให้ได้ความชัด เพราะฉะนั้นคำว่า *น้อยใจ* เติมอะไรไม่ได้ในระหว่าง จึงต้องถือว่าเป็นคำสมาส แยกเป็นกิริยาเป็นนามหรือเป็นอะไรไม่ได้ ส่วน*ใจน้อย* อาจเติมอะไรเข้าได้ จึงไม่เป็นคำสมาสโดยแท้ แต่ก็ไม่ใช่คำโดด ๆ ความรู้สึกเป็นครั้ง ๆ ว่าเป็นคำเดียวกัน ในตำรานิรุกติศาสตร์ จึงให้ชื่อเสียใหม่ว่า formula word เป็นความรู้สึกในความหมายของคำในขั้นต้นที่เป็นคำโดด ๆ มารวมกัน ถัดจาก formula word ความรู้สึกในความหมายรวมกันสนิทเกิดเป็น compound word ขึ้น แต่ยังมองเห็นคำที่รวมกันเป็นคำ ๆ เมื่อใช้ไปนาน ๆ เสียงกร่อนเข้า เปลี่ยนรูปของคำจนแยกออกก็ใช้เป็นคำโดยลำพังไม่ได้ คำสมาสนั้นก็กลายกลับเป็น simple word ไปใหม่ เช่น *หมาก—ขาม หมากขาม มะขาม* เป็นคำโดด ๒ คำ เอามารวมกันเป็น *หมากขาม* เกิดเป็นสมาส แล้ว *หมาก* กร่อนเสียงเป็น *มะ* เกิดเป็น *มะขาม* คำโดดสองพยางค์ขึ้น เมื่อจะกระจายออก *มะ* ก็กลายเป็นแต่อุปสรรคเท่านั้น ไม่มีใช้เป็นคำพูดได้โดยลำพัง ปัญหาเรื่องว่าเมื่อใดเป็นคำสมาส เมื่อไรเป็นคำไม่สมาส ต้องอาศัยความรู้สึกของผู้พูดผู้ฟังว่ามีเพ่งเล็งอย่างไร และต้องถือเสียงพูดเป็นใหญ่ เพราะเมื่อเพ่งเล็งอย่างไรก็ย่อมพูดออกมาอย่างนั้น จะอาศัยดูตามตัวหนังสือไม่ได้ เพราะตัวหนังสือเป็นแต่เครื่องหมายของเสียงที่เปล่งออกมา พูดสั้นยาวรวมกันหรือแยกกันก็ทำได้

เพียงประมาณเท่านั้น ในภาษาอังกฤษคำที่เป็นสมาสใช้ขีดกลางเป็นเครื่องเชื่อมคำทั้งสอง เช่น steam-ship ครั้นแล้วคำนานเสียงก็ใกล้ชิดกัน ขีดกลางก็หายไปเป็น steamship ยังเป็นคำสมาสอยู่ ถ้าคำนานเกิดเสียงกร่อนลง แต่ละคำแยกไม่ได้ความ ก็จะกลับเป็นคำ simple ไป เช่น husband ซึ่งประกอบขึ้นด้วย ๒ คำ แต่คำ hus กร่อนมาจาก house แยกออกไม่มีคำใช้ในภาษา จึงไม่ใช่คำสมาส ในภาษาอังกฤษเวลาพูด ก็ทราบได้ว่าคำไหนเป็นคำเดียวหรือคำสมาส ถ้าเป็นคำเดียว เช่น red ant เสียงเน้นเท่ากัน ถ้าเป็น red-ant เสียงเน้นอยู่ที่คำหน้า คำหลังเบาไป ถ้าเป็นคำไทยก็สังเกตยาก ว่าเมื่อใดเป็นคำสมาสและไม่ใช่คำสมาส คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า เสียงเน้นจะอยู่คำหลัง เช่น *มด — แดง* หมายถึงมดมีสีแดงทั่วไป *มดแดง* หมายถึงมดมีสีแดงชนิดหนึ่งโดยฉะเพาะ เหตุนี้คำว่า *หมาก* มาเป็น *มะ* คิดด้วยเกล้า ฯ ว่าเน้นตัวหลังหนัก *หมาก* ซึ่งเป็นตัวหน้าก็เบาไป เกิดเป็นเสียงกร่อนลง

ลักษณะคำที่เอามาประกอบเป็นสมาส มีมากรูป เช่น

(๑) เอาคำมีความหมายเหมือนกันมาซ้อนกัน เช่น *เล็กน้อย ใหญ่โต* หรือเอาคำที่เป็นคำเดียวแต่เพียนเสียงสระ เช่น *โดงเดง ดุกดิก*

(๒) เอาคำมาต่อกัน ซึ่งคำที่ต่อนั้น อาจเอาคำช่วยพูด (บูรพบทฯลฯ) เข้าเติมได้ เช่น *เสื้อ* (และ) *ผ้า งัว* (และ) *ควาย* (ลักษณะนี้ในสังสกฤตและบาลีเรียกว่า ทฺวนฺทฺว)

(๓) เอาคำที่บอกลักษณะอาการของอีกคำหนึ่ง เช่น *มด* (*สี*) *แดง ใจ* (*ที่*) *เสีย หอ* (*สำหรับ*) *นั่ง เนื้อ* (*ของ*) *งัว*

คำที่ใช้ประกอบนั้นจะใช้ประกอบในคำพวกไหนก็ได้ เป็นนาม เช่น

นาม — นาม — *น้ำตา น้ำปลา น้ำใจ*

นาม — วิเศษณ์ — *ตาดำ ตัมส้ม*

นาม — กริยา — *น้ำกิน คนใช้*

นาม — กริยา — นาม — *คนเลี้ยงม้า*

นาม — วิเศษณ์ — นาม — *ม้าสามขา*

ปฐพบท — กริยา — *ที่นั่ง ที่นอน*

ทำเป็นคำกริยาสมาส เช่น

กริยา — กริยา — *รับใช้*

กริยา — นาม — *เสียใจ กินตัว*

วิเศษณ์ — นาม — *ดีใจ ชั่วใจ*

คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า จะมีแบบอย่างในการทำคำสมาสมากกว่านี้ แต่ข้าพระพุทธเจ้าคิดไปยังไม่ออก มีข้อสังเกตอยู่อย่างหนึ่ง ที่คำสมาสเหล่านี้เมื่อจะให้เป็นคำโดด ๆ ก็เติมคำช่วยพูดลงไป เช่น *ที่กิน* — (ของ) ที่กิน *ของกิน* — ของ (ที่) กิน *กินของ* เป็นคำโดด ๆ ส่วน *กินตัว* เป็นคำสมาสแต่ *กินตัวเอง* กลายเป็นคำโดด ๆ ไป

รวมความ คำที่กลับความหมาย จะเป็นวิธีเกี่ยวกับเปลี่ยนแปลงความหมายขนิดหนึ่งในภาษาไทย ซึ่งมีคำใช้น้อยคำ ไม่สามารถจะเปลี่ยนแปลงความหมายด้วยใช้ลงอุปสรรคปัจจัยขยายคำออกไปได้มาก จึงต้องใช้วิธีเอาคำมาต่อกันให้กลับที่กันบ้าง เพื่อประโยชน์ขยายความหมายในคำ และมีวิธีเติมคำช่วยพูดแซกลงไปเมื่อความยังไม่ชัด เช่น

ขนมกล้วยเขากินเหลือ — *ขนม* (ทำด้วย) กล้วย (ของ) *เขากิน* *เหลือ* และจะขยายความออกไปอีกก็ได้ เช่น *ขนม* (ทำด้วย) กล้วย (น้ำว้าหลายห่อของ) *เขา* (ที่) *กิน* (ยังไม่หมด) *เหลือ* (อยู่) คิดด้วยเกล้า ฯ ว่าหลักภาษาไทยคงอยู่ที่คำประธาน — กริยา — กรรม คำประกอบที่ต้องการจะบอกให้มากออกไปจะเป็น คำช่วยประกอบประธาน กริยา หรือ กรรม ก็เอา

เข้าข้างหลังคำตัวนั้น จะเป็นกิริยาก็ได้ไม่จำกัด ขอแต่ให้ถูกตำแหน่งเท่านั้น เช่น เสือ (ตำตัวโตตุมาก) กำลังเดินด้อมคอยดักตะครุบจับกินกวาง (แดงตัวเล็กที่.....) เรื่องคำไหนจะเป็นนาม กริยา วิเศษณ์ ไม่ต้องคำนึงถึง ต่อเมื่อเข้ารูปเรียงเป็นประโยคแล้วจึงจะปรากฏให้เห็นเอง เพราะฉะนั้น ถ้ากระจายเป็นคำ ๆ อย่างในพจนานุกรม จึงเป็นการยากที่สุด เมื่อบอกตายตัวว่านั้นเป็นนาม นั่นเป็นกริยา จึงทำให้ผิดลงไป

ข้อแปลกในภาษาไทยอีกอย่างหนึ่ง คือใช้คำใดคำหนึ่งเป็นตัวตั้ง อย่างธาตุ แล้วเอาคำอื่นเข้าประกอบคล้ายลงอุปสรรคปัจจัย ก็เกิดคำเป็นพวก ๆ ขึ้น เช่น เกี่ยวกับของเหลวก็ตั้งน้ำเป็นตัวธาตุ แล้วเอาคำอื่นเข้าประกอบเป็น *น้ำตา น้ำตาล น้ำชับ น้ำยา* ถ้าเอาคนเป็นตัวตั้ง ก็เป็น *คนใช้ คนงาน คนมี* เว้นไว้เป็นคำมาแต่อื่นหรือมากพยางค์แล้ว จึงเอาคำตัวตั้งออก เช่น *เสรษฐี ช่างไม้ จงอาง สาลิกา*

ตามที่กราบทูลมานี้ จะผิดถูกสถานไรขอพระบารมีโปรดเกล้า ฯ เป็นที่พึ่ง แล้วแต่จะทรงพระเมตตา

ที่ตรัสถึงเรื่องคำอุทาน ข้าพระพุทธเจ้ารับใส่เกล้า ฯ พิจารณาดูเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า คำที่เปล่งออกมามักเกี่ยวกับอารมณ์ที่เกิดขึ้นด้วยเวทนาเป็นส่วนมาก และเป็นชั้นต้นของการออกเสียงพูด แล้วคำอุทานเหล่านี้ ถ้างเสียงก็เกิดเป็นคำใช้ในภาษาขึ้น เช่นคำแสดงอาการเจ็บปวดเป็นทุกข์ก็มี *โอ๊ย อ๋อย อุ๋ย ไอ๊* (*ย่า* — เกิดจากผ่อนเสียงจึงตกหางเสียงเป็น ย ไป) ก็จะกลายมาเป็น *โหย* (*ละ*) *ห้อย ไห้ หา* เกิดจากดีใจเป็น *หัวว* (*หอ ๆ*) *หัวเราะ* (= *ห็อ ๆ* เป็นคำซ้อน) *ยิก ๆ* — *ริก ๆ ระรี่ ระริก*

ที่ทรงพระเมตตาตรัสเล่าถึงเรื่องละครนอกละครใน ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกทราบซึ้งในพระกรุณาเป็นล้นเกล้า ฯ มีข้อความซึ่งข้าพระพุทธเจ้าเพิ่งได้รู้เป็น

ครั้งแรกอยู่หลายอย่าง สมุดไทยเรื่อง อุณรุท ที่มีอยู่ในหอสมุด มีรอยวงเส้นด้วยเส้นดินสอดำ บอกแขกไว้ดำ ข้าพระพุทธเจ้าเคยสงสัยว่าทำไมจึงมีรอยเปรอะเช่นนั้น เพิ่งทราบเกล้า ฯ เมื่อครั้งบอกข้าพระพุทธเจ้าครานั้น คำว่าพองอ ข้าพระพุทธเจ้าเคยเห็นเขียนหรือพูดกันเป็น เพียงออ ดำ พวงออ ดำ ไม่ทราบเกล้า ฯ ว่าแปลว่าอะไร

ที่ครั้งถึงเรื่องหนังใหญ่ ข้าพระพุทธเจ้าได้เคยดูครั้งเดียว แต่ดูไม่ได้นาน เพราะชวนให้ดูเบื่อ ๆ ข้าพระพุทธเจ้าเคยดูหนังชวาในกรุงเทพ ฯ ซึ่งเชิดที่จอ ยิ่งเบื่อไปกว่าหนังใหญ่ เพราะเชิดทีละตัว เชิดเสร็จก็เอาไปปักไว้เฉย ๆ ลางตัวพอออกมาก็เอาไปเสียบไว้ ผู้เชิดพูดเสียนาน แล้วก็ย้ายที่ไปปักไว้ หยิบตัวอื่นออกมา ทำอย่างเดียวกัน สอบถามว่าเชิดกันอย่างนี้ตลอดรุ่งก็ไม่หมดตัวเชิด คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า การเชิดหนังจะอยู่ที่พูดเรื่องจากคนเชิด ส่วนตัวหนังเป็นแต่ประกอบเรื่องเท่านั้น ส่วนหนังใหญ่ก็คงเช่นเดียวกัน แต่เพิ่มท่าทางคนเชิดให้น่าดูขึ้นอีกเท่านั้น ที่หอพระสมุดมีบทพากย์ รามเกียรติ์ อยู่มากเล่ม ข้อความที่มีในนั้นลางแห่งผิดกันกับเรื่องใน รามเกียรติ์ มีเค้าใกล้ไปทางอินเดีย คิดด้วยเกล้า ฯ ว่าคำพากย์เหล่านี้ คงจะไม่ใช้เล่นโขน น่าจะเป็นคำพากย์หนังใหญ่มากกว่า และความประสงค์จะฟังเรื่องจากคำพากย์มากกว่าดูเชิด

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า Prince Chandaburi

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

วันที่ ๗ กันยายน ๒๔๘๓

พระยาอนุมานราชธน

ขอบใจเปนอย่างยิ่ง ที่ช่วยค้นและแปลเรื่องเทวดาประจำวันทั้ง ๗ ไปให้เข้าใจ ฉันไม่ได้คิดไปถึงเลยว่าเทวดาประจำวันทั้ง ๗ นั้นจะมาแต่ดาวพระเคราะห์ ค้นมากที่ทราบต้นเค้าได้

ในการถือ ๓ วัน ๗ วันนั้นเราถือมาก จะเห็นได้ในหลักคำสาบานว่าให้ตายในสามวันเจ็ดวัน

ดาราศาสตร์ คำนี้รู้สึกว่าเพิ่งได้ยินเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง ฉันเห็นว่าคำ *โหราศาสตร์* แลคำ *ดาราศาสตร์* เปนอันเดียวกัน เพราะโหรเขาก็ดูดวงดาวนั้นเอง ถ้าหากว่า *ดาราศาสตร์* เปนศัพท์ผูกขึ้นใหม่ก็คงเปนด้วยเห็นโหรหนักไปในทางหมอดู จึงเห็นว่าเปนต่างวิชากัน ที่จริงก็ควรแก้ว เพราะโหรเราหลับตา หาได้ดูดวงดาวไม่ ตางคนจะไม่รู้จักดวงดาวเสียด้วยซ้ำ ทำอะไรก็ทำไปตามตำราที่คนมีอยู่เท่านั้น

คำกลับ เช่น *ดีใจ ใจดี* ตามที่ท่านว่าก็ถูกโดยมาก แต่นึกว่าจะเปนทางภาษาไทยซึ่งจะมีไวยากรณ์ไปอย่างหนึ่ง เอาไปยัดเข้ากับไวยากรณ์มคธและฝรั่งจึงเข้ากันยาก

คำสร่อน เช่น *หมากขาม* เปน *มะขาม* นั้นมีมากนัก ทั้งหลงเอาตัวสกดมาก็มี เช่น *ลูกดุม* เปน *กะดุม* เปนต้น มาแต่ภาษาอื่นก็มี เช่น *รณรงค์* เปน *ณรงค์* เปนต้น

คำพูดย่อมไม่เหมือนกับหนังสือ จึงมีคำอย่างว่าคนนั้นคนนี้เขารู้หนังสือดี นั้นแปลว่ากะไร แปลว่าคนรู้หนังสือ เขาอาจจะเอาคำอะไรแซกเข้าไปให้ความชัดขึ้นได้ จะว่ามีประโยชน์ขึ้นก็ได้ หรือจะว่าไม่มีก็ได้ ด้วยทุกวันนี้

ชวเลขเกิดขึ้น นั่นแปลว่าจดตามคำพูด จะว่าพูดใช้ไม่ได้แล้วจดทำไม ความจริงคำพูดไม่ได้ทำให้เข้าใจผิดไปเลย เพราะความส่องอยู่หรือเพราะเข้าใจกันอยู่แล้วก็ตามที พูดย่อมเปนหลัก ส่วนหนังสือนั้นเปนแต่เครื่องประกอบ จึ่งเห็นว่าหนังสือไม่สำคัญอะไรสำหรับเวลาปัจจุบัน แต่อีกร้อยปีพันปีไปนั้นว่าไม่ถูก

ข้อที่ท่านปรารภถึง *ธาตุ* ในภาษาไทย ให้ตัวอย่างเช่นคำ *น้ำตา* และ *คนใช้* นั้น ฉันคิดว่าลางทีจะมาทางจีน ด้วยได้ยินผู้รู้เขาว่าหนังสือจีนนั้น ถ้าเปนสิ่งที่ทำด้วยไม้ก็มีตัวไม้แกมอยู่ด้วยเสมอ หนังสือจีนเขาจะมีไวยากรณ์อยู่หรือไม่ก็ไม่ทราบ ถ้ามีอยู่เอามาปรับกันกับภาษาไทย ลางทีจะปรับกันเข้าได้สนิทกว่าเอาไวยากรณ์ภาษามคธและภาษาฝรั่งมาปรับ

จะบอกท่านให้ทราบต่อไปอีก อัน *อาลักษณ* นั้นเปนพนักงานรักษาหนังสือทางฝ่ายชาย ทางฝ่ายหญิงมีอีกต่างหาก เรียกว่า *พนักงานพระสมุด* หรืออะไรฉันออกจะเคลือบเคลิ้มไปเสียแล้ว บทละคอนทั้งหลาย ท่านพวกนั้นเปนผู้เก็บรักษาทั้งนั้น เข้าใจว่ากินไปจนถึงสมุดที่เรียกว่า *พระสมุดข้างที่* ด้วย

ชื่อเหล่านี้ *พงออ พังออ พองออ พวงออ เพียงออ* ฉันเคยได้ยินมาแล้วทั้งนั้น แต่อะไรจะถูกไม่ทราบ และจะแปลว่ากะไรก็ไม่ทราบ เข้าใจว่าคำ *ออ* นั้นคือ *อ้อ* เทียบมาแต่ *ปี่อ้อ* อันปี่อ้อนั้นฉันก็เคยเห็น แต่ที่จะเคลื่อนมาเสียแล้ว อย่างหนึ่งเห็นทำตัวด้วยไม้ชิงชันรูปเหมือนขลุ่ย แต่ทางที่เป่ามีไม้อ้อครอบ ข้างหนึ่งบีบให้แบนดุจลิ้นปี่ ด้วยวิธีเอาตับคาบไว้ อีกอย่างหนึ่งทำด้วยไม้อ้อรูปเหมือนขลุ่ยอย่างเดียวกัน แต่ทางที่เป่าเอาลิ้นปี่ใหญ่เสียบเข้าไว้ คิดว่าของเดิมจะทำด้วยไม้อ้อทั้งตัว ทั้งแกะเปนขลุ่ยและทางเป่าคาบตับ แต่เห็นไม่งามไม่ทน จึ่งแก้ไปเสีย

โขนหนังต้องการคำพากย์นั้นเปนแน่ มีคนเดาว่ามาแต่รูปเขียนรูปจำลักที่เทวสถาน เพื่อจะยอพระเกียรติพระเปนเจ้า แต่ที่ทำไว้กับเทวสถานนั้น จะ

เหนได้ถึงเพาะต่อผู้ที่ไปไหว้พระเปนเจ้าถึงเทวสถาน จึงจัดการเอาไปเล่นให้มหาชนดูที่ไหน ๆ ความเห็นอันนี้ฉันเห็นด้วย ขอให้ท่านสังเกตหนังสือเรื่องสมุทโฆษ เปนคำพากย์หนังเหมือนกัน มีคำในนั้นจำได้สางคำว่า..... จำลักภาพให้ยังยอดด้วยลวดลาย ทั้งมีความอันอื่น เช่น *ทนายผู้คอยความ* ก็ตามได้ส่องเบื้องหลัง เปนตัวอย่าง ถ้าจำคำผิดไปบ้างแล้วขอโทษ เรื่องนั้นเปนเรื่องชาดก ตั้งใจจะให้เปนพุทธเกียรติประมูลรามเกียรติ เปนของคิดขึ้นทีหลัง ช่วยถามมหาฉ่ำหรือมหาเยาว์ให้ด้วย ว่าทางเขมรเขาเรียกชื่อเดือนชื่อวัน กันว่าอย่างไร ชื่อเดือนเห็นเขาเขียนเรียกเปนชื่อสางฤกษเหมือนทางอินเดีย หากจะใช้แต่เปนทางเขียนหนังสือให้ไพเราะอย่างเราเท่านั้นก็อาจเปนได้ ที่อยากรู้นั้นใคร่จะรู้ว่าชาวบ้านเขาเรียกกันอย่างไรในชื่อเดือน ชื่อวันก็ทีจะได้เคยเห็น เช่นว่า ไถงสุก พระเจ้าแผ่นดินทรงเครื่องสี่ *เขียวขจี* เปนตัวอย่าง ฉันคิดว่า *เขียว* หมายถึงสีคราม ดุจคำว่า *สุดหล้าฟ้าเขียว ขจี* คิดว่าแปลว่าอ่อน คือสีครามอ่อน

เทวดาประจำวันของจาม นั้นดีมาก ตรงกับของเรา แถะออกชื่อเปนคำตัวนอย่างเรา *ปรั่งจิ* เขียนหนังสือตามเสียงด้วน มีชื่อที่ใช้วันไปแค่ ๔ องค์ คือเขาเรียก *จันทร์* จาม เรียก *โสม* กับเราเรียก *เสาร์* จาม ใช้ชื่อ *ศไนสจร* (ท่านจาเป)

พระโอดิน ค้นพบเข้าแล้ว คือเทวดาซึ่งรักษาพวกเยรมันนั่นเอง เขาเสียทั้งผัวทั้งเมีย ชื่อที่เขาชี้บายว่าอังกฤษเรียก Wednesday มาแต่เรียกเทวดาองค์นั้นว่า Wôden ที่จริงเขาก็บอกรวมไว้ ว่าเปนเทวดารักษาพวกเยรมันอังกฤษเก่า แถะชาวเดนมารก ควรจะรู้สำนึกได้ว่าผ่านมาทางเยรมัน ข้อที่ตอบหนังสือช้าไปนั้นไม่เปนไรเลย เพราะไม่ใช่การเร่งร้อน

กรมศิลปากร

วันที่ ๓๖ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๓

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๗ เดือนนี้ พระเดชพระคุณ
ด้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าได้ถวายข้อเดือน ข้อวัน ในทางเขมร ซึ่งมหาฉ่าจดไว้
ฉะบับ ๑ กับเรื่องข้อวันในภาษาบาลีฉะบับ ๑ มาในชองนี้ด้วยแล้ว

ที่ตรัสถึงหลักภาษาอยู่ที่คำพูด ไม่ใช่อยู่ที่ตัวหนังสือ จับใจข้าพระ
พุทธเจ้าอย่างยิ่ง ในตำรานิรุกติศาสตร์ก็เน้นความข้อนี้ไว้เสมอ ว่าภาษาพูดนั้น
แหละเป็นภาษาที่แท้จริงถูกต้องตามหลักของภาษานั้น ๆ เขาว่าคนบ้านนอก
ไม่ได้เรียนไวยากรณ์สักนิดเดียว ก็พูดภาษาได้ดี เรื่องข้อบังคับในไวยากรณ์
ต่างประการเกิดขึ้นเพราะนักปราชญ์มาดัดแปลงขึ้นทีหลังกัน ไม่ใช่เป็นของมีมา
แต่เดิม ข้าพระพุทธเจ้าได้สอบถามผู้ที่เคยไปศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยที่เมืองจีน
ว่าเรียนไวยากรณ์ภาษาจีนกันอย่างไร เขาตอบเป็นอย่างเดียวว่า ไม่ได้เรียน
ไวยากรณ์ เรียนแต่เรียงรูปคำเข้าประโยคเรื่อยไป แล้วก็รู้ไปเอง ไวยากรณ์
ภาษาจีนที่มีขึ้น เป็นเรื่องฝรั่งจะเรียนภาษาจีน จึงต้องนำเอามาเปรียบเทียบกับ
ของฝรั่ง ไม่ทำเช่นนั้นฝรั่งก็ไม่เข้าใจ คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า ภาษาไทย ถ้ารู้จัก
เอาคำเข้าเรียงกันให้ถูกต้องก็พอ การเรียงคำถ้าความไม่ชัดก็เติม *คำช่วยพูด*
ลงไปจนให้ได้ความชัด เช่นคำว่า *พ่อลูก* ถ้าไม่มีความอื่นประกอบให้ชัด ก็เป็น
คำที่ต้องหาคำช่วยพูดเติมให้ชัดเป็น *พ่อของลูก พ่อและลูก* เป็นต้น ถางคำ
ความเป็นที่เข้าใจกันดีแล้ว เช่น *ตัดเสื้อ ย้อมมะเกลือ ขุดหลุม* มีผู้คิดเห็นว่า

ตามลำพังความไม่ให้ และว่าเป็นคำตัดมาจากคำทั้งประโยค โดยเอาคำต้นกับคำท้ายมาพูดเท่านั้น เช่น *ตัดเสื้อ* ก็ว่ามาจาก *ตัดผ้าให้เป็นเสื้อ* *ย้อมมะเกลือ* ก็ว่า *ย้อมผ้าด้วยมะเกลือ* *ขุดหลุม* ก็คือ *ขุดดินให้เป็นหลุม* คิดด้วยเกล้า ฯ ว่าเป็นคิดถอยหลัง

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า [illegible]

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

คัดจาก อธิบายในการใช้เวลาตามสุริยคติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า

(แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๑ หน้า ๗๓–๗๔)

๒๗ วาร ๗ นั้น หามีชื่อระบุในบาลีไม่ แต่ครั้งนั้นก็ใช้กันแล้ว ปรากฏใน มหาขันธกคัมภีร์มหาวรรค กำหนดการที่สมเด็จพระบรมศาสดาเสด็จอยู่ ณ ร่มไม้นั้น ๆ ในจังหวัดพระมหาโพธิ์ เป็นสัตตาหะ ๆ ไป และในวัสสูปนายิกขันธกคัมภีร์นั้น ทรงอนุญาตให้ภิกษุผู้จำพรรษาเมื่อมีเหตุสมควรไปแรมในที่อื่นได้ชั่วสัตตาหะหนึ่ง ยังมีที่มาอีกหลายแห่ง เมื่อรู้จักใช้แล้วไฉนไม่เรียกชื่อเลย เห็นร่องรอยอยู่ในเรื่องข้างต้นนั้นเองว่า ชรอยจะใช้ปูรณสังขยาเป็นเครื่องนับว่า วารที่ ๑ วารที่ ๒ เป็นต้น เช่นพวกจีนใช้กันข้อว่าเสด็จประทับ ณ ร่มไม้นั้น ๆ สถานละสัตตาหะ รวมเป็น ๗ สัตตาหะนั้น น่าจะเป็นตำบลละ ๑ วารแห่งสัตตาหะ รวมเป็นสัตตาหะเดียวเท่านั้น เรียกสั้น ๆ ว่า ที่ ๑ แห่งสัตตาหะ ที่ ๒ แห่งสัตตาหะ คราวนี้กลายเป็นสัตตาหะที่ ๑ สัตตาหะที่ ๒ ไป และในฝ่ายพระก็ใช้กันอยู่แล้ว ทั้งเป็นเครื่องกำหนดนับสั้น ๆ ควรใช้ได้ แต่ชื่อนั้นโดยมากเรียกตามพระเคราะห์ ๗ สังเกตง่ายกว่าเรียกตามปูรณสังขยา และใช้กันมาจนชินแล้ว ควรใช้ตามนัยนั้น

ชื่อวันในภาษาเขมร

(ตามที่ชาวบ้านเรียกกัน)

อาทิตฺย	(อา–ติ๊ตย์)	อาทิตย์
จนฺทฺร	(จันทร์)	จันทร์
องฺคาร	(อ็อง–เกียร์)	อังคาร
พุธ	(ปุ๊ธ)	พุธ

พฺริหสฺบติ หรือ พฺรหสฺบติ	(ปรี–ฮัส) (โปร–ฮัส)	พฤหัสบดี
สุกฺร	(ซกร์)	ศุกร์
เสาร์	(เซาร์)	เสาร์

ชื่อเดือนในภาษาเขมร

(ตามที่ชาวบ้านเรียกกัน)

แจตฺร	(แจตร์)	เดือนห้า
พิสาข	(บีสาข)	เดือนหก
เชสฺฐ	(เจ๊ะสฐ)	เดือนเจ็ด
อาสาฒ	(อาสาฒ)	เดือนแปด
สฺภพน์	(สะภพน์)	เดือนเก้า
ภทฺรบท	(ภัด–ตระ–บด)	เดือนสิบ
อาสุช	(อา–ซช)	เดือนสิบเอ็ด
กตฺติก	(กัด–เด๊ก)	เดือนสิบสอง
มิคสีร	(มิก–เกียะ–เซร์)	เดือนอ้าย
บุสฺส	(โป๊ะส์)	เดือนยี่
มาฆ	(เมียฆ)	เดือนสาม
ผลฺคุณ	(พ็อล–กุน)	เดือนสี่
ผคฺคุณ	(พัก–กุณ)	

วันที่ ๒๐ กันยายน ๒๕๘๓

พระยาอนุมานราชธน

หนังสือลงวันที่ ๑๖ กันยายน ได้รับแล้ว ในเรื่องหนังสือนั้นไม่อยากพูดแต่ในหนังสือของท่านฉะบับนั้นพูดด้วยเรื่องหนังสือ จึงชวนให้ต้องตอบความในเรื่องหนังสือ

ในเรื่องไวยากรณ์นั้น อย่าว่าแต่ชาวบ้านนอกเลย แม้ตัวฉันเองก็ไม่ได้เรียน ถึงหากรู้กรู้เล็กน้อยตามประสาที่ไม่ได้เรียน ทั้งเห็นอยู่ว่าถ้าจะให้มีไวยากรณ์ในภาษาของเราจะต้องตรวจภาษาเราทำไวยากรณ์ขึ้นสำหรับภาษาเรา ที่จะเอาไวยากรณ์ทางตะวันตกมานาบเข้ากับภาษาเราเห็นไม่ได้ ด้วยรูปภาษาผิดกันมาก ถ้าเขียนตามไวยากรณ์ว่าเป็นของเราจะไม่เป็นภาษาของเราเลย หากได้ไวยากรณ์ที่ใกล้กับบ้านเรามาแก้นาบเข้ากับภาษาเราจะดีกว่า จึงถามท่านมาถึงไวยากรณ์ภาษาจีน ท่านก็บอกว่าไม่มี จึงเป็นอันจนอยู่

เรื่องพูดตัดคำ เราคิดจะถนัดมาก จะเห็นได้อยู่โต้ง ๆ เช่นหนังสือเขียนว่า *เฉลิมพระชนมพรรษา* แต่พูดเป็น *เฉลิมพระชันษา* ย่อมเห็นได้ว่าตัดคำกลางทิ้งเสีย การตัดคำนั้นทางบักษ์ใต้เขาตัดมากกว่าเรา เช่น *ตะเข้* เขาก็เรียกแต่ว่า *เข้* *ตาล* เขาก็เรียกแต่ว่า *ลา* เคยได้ยินคณะหนังตะลุงพูดว่า ถ้าใช้คำเต็ม กว่าจะรู้กันได้ไฟก็ไหม้เรือนหมดหลัง ทั้งท่านเห็นว่าการเติมคำเป็นคิดถอยหลังนั้นก็ลงรอยเดียวกัน รู้สึกจับใจมาก ที่ฉันเขียนหนังสืออยู่ทุกวันนี้ ก็เลือกเอาภาษาหนังสือบ้าง ภาษาพูดบ้าง ผสมกันตามควรแก่ที่จะพึงได้ ถ้าเป็นทางราชการก็หนักไปในทางภาษาหนังสือ ถ้าเป็นส่วนตัวก็หนักไปในทางภาษาพูด ไม่เข้ารอยไวยากรณ์ทั้งนั้น

ใจคนเรานี้ชอบกด กดับไปกดับมาได้ ดังเกดตัวเรา ดางคำก็เขียน เปลี่ยนไปตามที่รู้มาใหม่ แล้วกดับเขียนไปตามที่รู้มาก่อนก็ได้ ดางคนไม่ยอม เขียนอย่างใหม่เลย ตัวเรียนมาอย่างไรก็ยืนเขียนไปอย่างที่เรียนมา แต่อย่าง เดียว นั้นเห็นว่าเกินไป

ในเรื่อง ๗ วัน ฉันได้สดับเป็นความรู้จากที่ท่านคัดพระนิพนธ์ของสมเด็จ กรมพระยาวชิรญาณวโรรสไปให้นั้นแล้ว ว่าในอินเดียก็ใช้ ๗ วัน แต่เขาเรียก วันที่ ๑ ที่ ๒ ไม่ได้เรียกวันอาทิตย์วันจันทร์ตามชื่อดาว ส่วนทางเขมรซึ่งท่าน คัดบันทึกของมหาฉ่ำไปให้นั้น ปรากฏว่าวันทั้ง ๗ เรียกตามชื่อดาว ชื่อเดือน นั้นเรียกตามภาษาบาลี ขอบใจท่านเป็นอันมาก

พระองค์เจ้าธานีถามถึงนาฬิกาอย่างกะดาดอยู่ ฉันก็ไม่เคยเห็น แต่ เป็นเหตุให้ต้องพลิกมูลบทดู ด้วยจำได้ว่าในนั้นมี แต่จำรายละเอียดไม่ได้ พบส่วนที่แปลกไปจากที่เราใช้กันอยู่ทุกวันนี้ คือ

โมง	๑	=	๑๐ บาท
บาท	๑	=	๕ นาที
นาที	๑	=	๑๕ เพชรนาที
เพชรนาที	๑	=	๖ ปราณ
ปราณ	๑	=	๑๐ อักษร

ปราณ เข้าใจว่าหมายถึงหายใจ แต่เป็นส่วนเดียวแห่งมาตรานาฬิกา ถ้าต้องเข้าใจว่าเป็นหายใจออกหรือเข้าครั้งหนึ่ง *อักษร* เข้าใจว่าหมายถึง เขียนหนังสือ แต่ส่วนละ ๑๐ คำนั้นเป็นไปไม่ได้ เรวกว่าเขียนชวเดวไปเสียอีก คำว่าทุ่มโมงนั้น สมเด็จกรมพระยาเทวงศ์ทรงสันนิษฐานว่า ทิวากลางวันเขาจะ ตีด้วยฆ้อง กลางคืนตีด้วยกลอง เหมือนอย่างตามที่ทรงสันนิษฐานยิ่งนัก

กรมศิลปากร

วันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๓

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๐ เดือนก่อน พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าทราบซึ้งในพระดำรัสเรื่องไวยากรณ์เป็นอย่างยิ่ง คิดด้วยเกล้า ฯ ว่าไวยากรณ์ไทยอยู่ที่อธิบายให้รู้จักหน้าที่ของคำที่จะใช้ ว่าคำใดควรจะอยู่ที่ใดเท่านั้น แต่มายากที่ต้องคิดหาตัวอย่างชี้ให้เห็นและจัดเข้าหมวดหมู่ของคำที่ใช้ เรื่องแบ่งคำเป็นนามกริยาวิเศษณ์ต้องลืมหมด เพราะการแบ่งคำเป็น นาม กริยา ในตำรานิรุกติศาสตร์ว่า เป็นเรื่องไวยากรณ์ของภาษามีวิภัตติปัจจัย ส่วนภาษาจีนเป็นการแบ่ง เรื่องผู้ทำ คำประกอบผู้ทำ กริยา คำประกอบกริยา ผู้ถูก คำประกอบผู้ถูก เท่านั้น

ข้าพระพุทธเจ้าค้นหาเรื่องกำเนิดนาฬิกาที่เคยอ่าน แต่ค้นยังไม่พบ ที่ตรัสเรื่องทุ่มโมงว่ามาจากเสียงตีกลองตีฆ้อง ข้าพระพุทธเจ้าเห็นพ้องกับข้อทรงสันนิษฐานของสมเด็จกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ ข้าพระพุทธเจ้าเคยจดชื่อกลองและชื่อดนตรีของชาติต่าง ๆ มาพิจารณา รู้สึกด้วยเกล้า ฯ ว่า น่าจะตั้งชื่อเอาตามเสียงแทบทั้งนั้น ในภาษามอญมีชื่อกลองว่า *พอม เปิงมาง* และ *เตี๊ยะเป้น* ในอินเดียมี *โทล ทมุร ทุณทุ ปฎห* ปักษ์ใต้มี *ทับ* (หมายความว่าตะโพน) *โทน* (หมายความว่ากลองแขก) จะเป็นคำเดียวกับ *โทล* ของอินเดีย เงาะเรียกกลองว่า *ปะตุง* ไทยใหญ่เรียกกลองยาวว่า *ป่องเซ* พิณว่า ตึง เรียกจะเข้ว่า *ตึงเห้* ตึง น่าเป็นเสียงดีด ในหนังสือเก่าใช้คำว่า ดึงพิณ แทนคำว่า

ดิ๊ด ติ๋ง ติ๋ง ติ๋ง ทิ้ง น่าจะเป็นคำเดียวกัน ใน ไตรภูมิพระร่วง มีคำว่า เป่ากลอง อยู่หลายแห่ง คิดด้วยเกล้า ฯ ว่าจะเป็นคำเดียวกับ เป๋าะ ในไทยใหญ่ แปลว่า ตี๋ และอาจเนื่องมาถึงคำว่า โป๋ย ด้วย

ข้าพระพุทธเจ้าเรียนถวายวิจารณ์เรื่อง แต่งงาน และเรื่อง เลี้ยงลูก จบแล้ว ขอประทานถวายมาพร้อมกับหนังสือฉะบับนี้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า [signature]

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๕ ตุลาคม ๒๔๗๓

พระยาอนุมานราชธน

หนังสือลงวันที่ ๔ ตุลาคม ได้รับแล้ว

เรื่องไวยากรณ์ ที่ท่านพูดนั้นจับใจเปนอย่างยิ่ง ฉันไม่รู้เรื่องไวยากรณ์พอ เปนแต่สังเกตว่าไวยากรณ์ของเรา เอาไวยากรณ์ภาษามคธภาษาฝรั่งมาครอบนั้นผิดฝาแน่

จะต้องอธิบายคำ *ผิดฝา* ให้ท่านเข้าใจ ในการเล่นเครื่องดายตรานั้น สมเด็จพระราชบิดาทรงตั้งอยู่ในที่เปนอาจารย์เรื่องฝา เพราะทรงสังเกตอยู่ใน

ทางนั้นมาก เช่นผิดฝา ขาดฝา เปนต้น ตามธรรมเนียมการเล่นสายตรามนั้น มีธรรมเนียมอยู่ว่าชั้นชิงควรจะผูกผ้าแดงได้ต้องมีชั้นเดียว ถ้ามีหลายชั้นก็ผูกไม่ได้ เรียกกันว่า สวะ ในการผูกผ้าแดงนั้น เมื่อเจ้าของเรียกให้กรรมการผูก ถ้ากรรมการคนใดไม่ยอมให้ผูก ก็ต้องบอกเหตุว่าไม่ให้เพราะเหตุใด ในธรรมเนียมอันมีอยู่อย่างนั้น เมื่อใครเรียกผ้าแดง สมเด็จพระราชบิดาก็ทรงตรวจฝาเปนที่ตั้ง แม้เปนชั้นที่ควรมีฝาแต่ไม่มีก็ตรัสว่าไม่ให้เพราะขาดฝา ถ้าฝาไม่ลงกันสนิทก็ตรัสว่าไม่ให้เพราะผิดฝา โดยมากมักหลวมไป หรือสายไม่ทันกัน หรือสีครามไม่เหมือนกัน น่าเห็นความลำบากของเจ้าของชั้น ชั้นที่จะผูกผ้าแดงได้ก็ต้องมีชั้นเดียว ถ้าฝาแตกไปแล้วก็ต้องหาฝาอื่นมาครอบเข้า จะให้ลงกันสนิทประกอบทั้งน้ำเนื้อด้วยก็ยากเต็มที ทั้งนกเหมือนกับไวยากรณ์ของเราฉะนั้น

ขอบใจท่านที่บอกให้ทราบว่า *โทน* มาแต่ *โทล* ในภาษาทางอินเดีย *ทับ* เปนภาษาของชาวบักษ์ใต้ จเข้ มาแต่ *ตึงเต้* ภาษาไทยใหญ่ ลับได้ความว่าชาวละครนั้นเปนไทยถ้อย กวาดครัวเอาลงไปไว้บักษ์ใต้ในแผ่นดินสมเด็จพระราเมศวร เมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๗ คำว่า *โทน* และ *ทับ* นั้น ฉันก็งมมานานแล้วไม่ได้รู้รากเหง้าเลย เปนแต่สังเกตได้ว่า *โทน* นั้นเปนชื่อชะนิดกลอง *ทับ* เปนชื่อเพลงชิงดีด้วยกลอง สังเกตได้จากบทตอยกสร้อย ว่าร้องอะไร ตีหน้าทับอะไร ล้วนๆ จะเข้าใจไปว่า *โทน* กับ *ทับ* เปนวัตถุอันเดียวกันไปเสียด้วยซ้ำ เพราะเห็นใน *กฎมณเฑียรบาล* ห้ามตีโทนทับกรับฉิ่งในสระแก้ว แต่ จเข้ มาแต่ *ตึงเต้* นั้นเพิ่งเคยทราบ สมควรแล้วที่ *ตึงเต้* จะกลายเปน *ตเข้* ได้ คำว่า *เบ่า* ในภาษาเราเปนว่าทำลมเข้าไปสู่ เบ่าบี้เบ่าแตรเบ่าสังข์ควรอยู่ แต่เบ่ากลองนั้น

เต็มที่ เพราะไม่ใช่ของต้องใช้ลม ท่านเคาว่า *เปาะ* แปลว่าต้นเจ้าที่มาก ทางเราก็มีคำว่า *เบาะ* ใช้อยู่ แต่จะว่าดีหรือมิใช่ก็สงสัย เช่นว่า *ดีเบาะๆ* นั้นดูเปนว่าเบา ๆ *เบาะพก* เปนชื่อเหล็กแหลม ซึ่งหมอช้างคาดพุงไป เห็นจะเอาออกใช้เมื่อขอหฤดมือไป *เบาะแสร* ดูเปนสถานที่ *แสร* ภาษาเขมร แปลว่านา ก็เข้ารอย แต่มีคำหนึ่ง เครื่องรองนั่งยัดนุ่นเรียกว่า *เบาะ* นั่นไกล ไปไหน ๆ มีอีกคำหนึ่งว่า *เตมเปา* แปลไม่ออก แต่คำ *เปา* ไปคล้ายกันเข้ากับ เบ่ากลอง เลยยุ่ง คิดไม่ออกว่าไปทางไหน

ชื่อยะไรต่าง ๆ มาแต่เสียงแลรูปของมันโดยมากนั้นเปนแน่นอน *วิจารณ์เรื่องแต่งงานและเลี้ยงลูก* นั่นจะอ่านก่อน แล้วจะจดบันทึกมาให้ที่หลัง

สงสัย *ภาพย์* และ *ฉันท์* เปนของมาแต่อินเดียนั่นแน่ แต่คำราที่เรามี เห็นได้ว่าแต่งอันในนั้น เพราะในทางอินเดียเขาไม่เอื้อแก่สัมผัส เท่าที่พบนั้นพบแต่ฉันท์มาก ส่วนทางกาพย์นั้นไม่พบอะไรในภาษามคธนอกไปจาก *ปัฐยาวัตร* (เขียนอย่างไรจะถูกก็ไม่ทราบ) แต่ดูเหมือนเขาก็เรียกว่าฉันท์ กาพย์นั้นมีรูปเปนรูป *กาวฺย* หมายความว่าเปนคำของกวี รูปเปนสังสกฤตกลัวจะหมายตลอดไปถึงฉันท์ด้วย ภาษาสังสกฤตนั้นเปนมือซ้าย รู้อะไรไม่ได้พอ ถ้าสบโอกาศแล้วช่วยถามพระสารประเสริฐด้วย ดูภาษาสังสกฤตพบถาดเถาอะไรที่จะนับว่าเปนแบบกาพย์มีอยู่บ้างหรือไม่

วันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๓

ขอประทานกราบทูล ใต้ฝ่าพระบาทหรงทราย

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับสายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๕ ตุลาคม พระเดชพระคุณ
ดันเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

ที่ทรงพระเมตตาประทานต้นเหตุของเรื่อง ผิดฝา ว่าเนื่องมาจากเต่น
เครื่องสายคราม เปรียบเทียบกับไวยากรณ์ภาษาไทยนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้
ทราบซึ้งในพระอธิบาย พระเดชพระคุณดันเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้ เรื่องหลักภาษา
ไทย ข้าพระพุทธเจ้าพบข้อความในหนังสือศาสตราจารย์ ปลัดเด บุตรชายหมอ
ปลัดเด เป็นผู้บรรยายในมหาวิทยาลัยฮือเมริกา รู้สึกด้วยเกล้า ฯ ว่า ศาสตรา
จารย์ปลัดเดรู้จักหลักภาษาไทยดี คืออธิบายว่า *ภาษาที่ใช้คำพยางค์เดียวจะ
แปลงวิภัตติปัจจัย หรือแปลงรูปคำจากตัวธาตุไม่ได้ ถ้าแปลงได้ก็หมด
ลักษณะของคำเป็นพยางค์เดียว ภาษาใช้คำพยางค์เดียวไม่มีคำเป็นนาม
เป็นกริยา ไลา ตายตัว นอกจากเป็นคำทำหน้าที่ตัวประธานและคำประกอบ
ต่อจากตัวประธาน รูปประโยคอนุประโยค (clause) วลี (phrase) ก็ไม่มี
ตายตัว ผิดกับภาษาอังกฤษ ซึ่งมีคำทำหน้าที่ฉะเพาะเพื่อแสดงหน้าที่ติดต่อ
ของคำในประโยค*

ที่ศาสตราจารย์ปลัดเดว่าภาษาไทยไม่มีประโยคอนุประโยคและวลีตาย
ตัว เพราะภาษาไทยไม่มีคำฉะเพาะสำหรับเชื่อมคำในประโยค เช่นคำ which,
that ของอังกฤษ ส่วนภาษาไทยคำว่า ที่ อัน ใช้เป็นคำธรรมดาก็ได้ มีแปลก
อยู่คำหนึ่ง คือ ซึ่ง ใช้เป็นคำเชื่อมประโยคอย่างเดียว จะเป็นคำเลื่อนมาจาก สิ่ง

และเกิดใช้ขนภายหลังในภาษาไทยถิ่นไม่มี ซึ่ง แต่ใช้ อัน แทน ประโยคอย่าง *คนปากมาก* เป็นประโยคก็ได้ เป็นวลีก็ได้ *คนปากมากไม่มีใครชอบ คนที่ปากมากไม่มีใครชอบ คนปากมากเป็นผู้ไม่มีใครชอบ* ตัวอย่างเหล่านี้ ถ้าจะแยกเป็นประโยคมีชื่อต่าง ๆ อย่างไวยากรณ์อังกฤษ ก็ยุ่งมาก

คำภาษาไทย อยู่ที่รู้จักเติมคำประกอบที่ตัวประธาน กริยา และตัวกรรม จะเติมเข้าก็มากน้อยก็ได้ เช่น *นายดำขี่ม้า นายดำรูปร่างใหญ่โตมาก ขี่ม้าตัวเล็กนิดเดียว* คำกริยาจะเติมก็คำก็ได้ แต่ให้ถูกตำบลเวลา เช่น *นายมีเดินลงมานั่งกินข้าว* เป็นลักษณะเดียวกับประโยคในภาษาจีน การบอกพจน์ บอกเพศ ถ้าไม่จำเป็นก็ไม่ใส่ เช่น *คนมากหา* ต่อเมื่อต้องการทราบว่าคนจึงจะเติมคำอื่นเข้าประกอบ คำที่เรียกว่าบุรพบท ไม่จำเป็นไม่ใช้ เช่น *บ้านท่าน ท่านนอนเตียง* เมื่อต้องการจะเน้นความจึงเติมบุรพบท เช่น *บ้านของท่านแท้ ๆ ท่านนอนอยู่บนเตียงแท้ ๆ*

การบอกเพศในภาษามิลักขัปจัย เพ่งเล็งรูปคำมากกว่าความเป็นจริง เช่นในภาษาบาลี *ภาโร* (ภรรยา) เป็นเพศชาย ในภาษาเยรมัน คำว่า *บุคคล ลูกกำพร้า คนเผ้ายาม คนขลาด* ฯลฯ เป็นเพศหญิง *ลูกค้า คนใช้ เพื่อน* เป็นเพศชาย *ตัวผึ้ง* drone เป็นเพศหญิง *ผึ้งตัวควีน* เป็นเพศชาย ส่วน *หญิงสาว* ไม่มีเพศ ส่วนการบอกเพศในภาษาไทย ใช้คำประกอบเอามาจากคำพวกเครือญาติ *พ่อ—ผัว—ผู้ แม่—เมีย หญิง—ชาย* คำเหล่านี้ไม่จำเป็นก็ไม่ใช้

การบอกพจน์ ที่ในภาษามิลักขัปจัย แบ่งเป็นเอกพจน์ พหูพจน์ ทางภาษาเป็นสังสกฤต กรีก ละติน มีทวิพจน์เพิ่มขึ้นด้วย ฝรั่งว่าไม่เห็นมีเหตุผลจำเป็นอย่างไร ที่จะต้องแยกเป็นหนึ่งเป็นสองและเป็นมากกว่าสอง ด้วยเหตุที่

ภาษามีวิภัตติปัจจัยมีลักษณะยุ่งยากอย่างนี้ จึงต้องมีไวยากรณ์ ส่วนภาษาอังกฤษรูปเป็นภาษามีวิภัตติปัจจัยก็จริง แต่ปัจจุบันกลายเป็นภาษาคำโดดเป็นส่วนมาก เราเห็นว่าเป็นการดีขึ้น จะได้ไม่ต้องยุ่งยากในเรื่องกฎเกณฑ์ของไวยากรณ์ ที่ภาษาอังกฤษยังมีไวยากรณ์ชะนิดนี้อยู่ เป็นเพราะถูกนักไวยากรณ์และครูผูกมัดจำกัดเสรีของภาษาไว้ เราอธิบายต่อไปว่าในภาษาอังกฤษ butter แปลว่าเนย to butter ทาเนย oil น้ำมัน to oil หยอดหรือทาน้ำมัน จะไปแยกคำเหล่านี้ว่า butter เป็นนามคำหนึ่ง butter อีกคำหนึ่งเป็นกริยา อาจเป็นความสดวกของพจนานุกรมก็ได้ ที่ทำเป็นว่า butter เป็นคนละคำ เป็นเรื่องเล่นของไวยากรณ์ไม่ใช่ที่แท้จริง หรือบอกว่า คนเป็นนามปฐมวิภัตติ ส่วนคนอีกคำหนึ่งเป็นทุติยาวิภัตติ แลอะไร ๆ ในลักษณะนี้อีกหลายอย่าง เป็นการเอาเหล้าใหม่ (คือภาษาอังกฤษ) ไปกรอกใส่ในขวดโบราณ (คือหลักภาษากริก) เท่ากับเอาภาษายังมีชีวิตใช้กันอยู่ไปเข้ารูปของภาษาที่ตายแล้ว นี่แหละคือที่สอนกันในโรงเรียน เรียกกันว่าไวยากรณ์อังกฤษ

ข้าพระพุทธเจ้าได้ลองสอบค้นคำไทยเดิม ปรากฏว่าเป็นคำโดดพยางค์เดียวแล้วเอาคำมาผสมกันให้มีความหมายขยายตัวออกไป เช่น *แม่ยาย ลูกคาง (ดูกคาง) ปั้นเอว* แล้วคำที่ผสมเหล่านี้ เสียงหนึ่งกร่อนไปเพราะการออกเสียงตัวหนึ่งเบาตัวหนึ่งหนัก เกิดเป็นคำโดดสองพยางค์ขึ้น เช่น สาวใภ้ เป็น สะใภ้ (ใภ้ ในไทยขาวแปลว่า ผู้ร่วมใจ เพื่อน) *สายดือ* เป็น สะดือ นอกนี้ยังมีคำซ้อน คำซ้ำ คำล่วงเสียง เช่น ยิ่งยั่ง คำบอกลักษณะพวก เช่น หม่วย ใบ ตัว แผ่น เป็นต้น แล้วยังใช้คำเติมในภาษาประกอบเข้ากับคำอื่นเกิดเป็นคำพูด เช่น น้ำ ประกอบหน้าคำอื่น แสดงลักษณะของสิ่งที่เหลว เช่น น้ำตา น้ำใจ น้ำเสียง น้ำคำ ฯลฯ คำที่ประกอบอย่างนี้มากในส่วนที่เป็นชื่อของร่างกาย เช่น

หัว — หัวยา หัวต่ำ หัวที่

ปาก — ปากน้ำ ปากคีบ ปากจัด

ตา — ตาน้ำ ตาข่าย ตาบี่

ห้อง — ห้องฟ้า ห้องที่ ห้องเรือง

มือ — มือถือ มือเสือ มือไว

เห็นจะเป็นเพราะคำเกี่ยวกับร่างกาย นำเอาไปใช้ผสมเข้ากับคำอื่นได้ไม่จำกัด จึงเกิดรังเกียจ เมื่อนำมาใช้เกี่ยวกับคนจึงได้เปลี่ยนใช้คำในภาษาอื่น เช่น *ศีรษะ* เท้า เป็นต้น ฝรั่งว่าคำเกิดขึ้นมาก เพราะมนุษย์นำเอาสิ่งที่มีอยู่แล้วโอนไปใช้ในสิ่งอื่นที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน และมนุษย์เอาตัวเองเป็นเครื่องวัดสิ่งอื่น คำในร่างกายจึงนำเอาไปใช้ให้แก่สิ่งอื่นจึงมีมาก ตลอดจนการวัดก็ใช้นิ้ว คืบ ศอก ซึ่งเป็นส่วนของร่างกายคน

ข้าพระพุทธเจ้ากำลังสอบค้นคำเดิมของไทยอยู่ จะได้ถวายรายงานการค้นคว้ามาต่อไป

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับใส่เกล้า ฯ พิจารณาคำ *เบ่า* ที่ทรัสแนะมา คำว่า *เบาะ* พระยาอุปกิต ฯ ว่าเขมรหมายความว่าหลัก คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า *เบาะแส* น่าจะหมายเอาหลักเชิดต้องนา ส่วนคำว่า *เบ่า* ในคำว่า *เด็มเบ่า* คิดด้วยเกล้า ฯ ว่าจะเป็นคำเกิดใหม่ *เบ่า* ในที่นี้จะเป็นคำจีนแปลว่าห่อ *เด็มเบ่า* ก็เด็มห่อ *เบ่า* ในภาษาไทยเป็นคำซ้อนของคำว่า *ปัน* มีพวกคือ *บุ่ม โป*

ข้าพระพุทธเจ้าพบคำว่า *ดู* ในภาษาไทยใหญ่ เขาแยกเป็นสองคำคือ *ดู* ในความว่า *แลดู* ออกเสียงว่า *หลู* ตรงกับที่พูดกันว่า *ดูหลู* ส่วน *ดู* อีกคำ

หนึ่งออกเสียงว่า ลู หมายความว่า *ลอง พยายาม* ในคำเช่น ลองดู คิดดู คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า จะมารวมกันเป็นเสียงเดียวคำเดียวกันในตอนหลัง

ชาดจอแส ข้าพระพุทธเจ้าไปพบคำนี้ในเรื่องของน่านเจ้า ตอนที่กรุงจีนส่งเครื่องบรรณาการมาตอบแทนกรุงน่านเจ้า ว่ามีทองคำและโจเส (เสียงกวางตุ้ง) ซึ่งผู้แปลอธิบายว่าเป็นชาดใช้ทำยาและเขียนลายยันต์ สอบผู้รู้ภาษาจีนว่าจะตรงกับคำ จอเซก ในภาษาจีนแต้จิ๋ว จ่อ = ทำ เซ็ก = ขาด รวมกันแปลว่า ชาดที่ทำสำเร็จมาแล้ว

เรื่องกาพย์และฉันท์ ข้าพระพุทธเจ้าจะได้ถวายรายงานมาทีหลังเพราะพระสารประเสริฐค้นหาที่มายังไม่ได้ครบถ้วน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า [signature]

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

วันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๗๓

ขอประทานกราบทูล ทรงทรายใต้ฝ่าพระยาท

ข้าพระพุทธเจ้าค้นเรื่องราวของเกาะภูเก็ต พบคำว่า จิงโจ้ ในนิราศฉลาง ซึ่งนายมี่แต่งอยู่แห่งหนึ่งว่า *กะตัวเห็นกะเต็มห้อยกะด้อยโหน จิงโจ้โจนจับกะถินแล้วบินหาย กะสาจับสนเคียงอยู่เรียงราย เค้าแมวหมายมองโพรงเค้าโมงเมียง* ข้อความเหล่านี้ คงได้ความรับรองอีกแห่งหนึ่งว่า จิงโจ้ เป็นชื่อนก

ข้าพระพุทธเจ้าได้ค้นตอบคำถามของไทยในคำที่เกี่ยวกับร่างกาย มีชื่อส่วนของร่างกายต่างแห่งเรียกไม่ตรงกัน เช่น *ตาตุ่ม* ทางพายัพและไทยใหญ่เป็น *ต่ำตื่น* แต่อีสานใช้ว่า *ตาฆ้อง* คำว่า *มดลูก* ไทยใหญ่เรียกว่า *เฮือมลูกอ่อน* พายัพว่า *ฮังน* ไม่ทราบเกล้า ฯ แปลว่าอะไร อีสานเป็น *ฮังลูก หม่อลูกหม่อ* เห็นจะเป็นคำเดียวกับบ่อที่เกิด บักษ์ได้เรียกว่า *ภุม* ไม่ทราบเกล้า ฯ ว่าอะไร ข้าพระพุทธเจ้าค้นหาคำแปลในคำว่า *มด* พบในไทยใหญ่อยู่คำหนึ่ง แปลว่า *ห่อหุ้ม มดลูก* เห็นจะหมายความว่าของห่อหุ้มถุก *มด* กับ *หมด มิด มิด* น่าจะเป็นคำในพวกเดียวกัน *สีข้าง* อาหมเป็น *ดูกข้าง* พายัพใช้ว่า *สีข้าง* ลางที่ก็เพี้ยนเป็น *ขี้ข้าง* อย่างเดียวกับ *ขโครง* เพี้ยนเป็น *ขี้โครง* ก็เคยมี *สี* ในคำว่า *สีข้าง* ถ้าไม่หมายถึงท่อนตัวที่ท้องแขนกระทบถี่อยู่เสมอ ก็ควรจะเพี้ยนมาจาก *ชี่* คือ *ชี่ข้าง* คู่กับ *ชี่โครง* คำว่า *รักแร้* ก็แปลก แปลไม่ออกทั้งสองคำ แต่ก็มีพ้องกันหลายถิ่นแต่จะเลือกใช้คำเดียวก็มี เช่น ไทยใหญ่ *รักแร้* เรียกว่า *คิงแย้* พายัพเป็น *เกิงแอ้* (*เกิง* = ต้น เค้า) อีสาน *ขี้แร้* คำที่ *กะแล้* (*กะ* คง

กร่อนมาจาก เก๊า) ไทยขาวเป็น ลักแล้ นักแน้ ปักษ์ใต้เป็น รักต้ จีนกวางตุ้ง เป็น หัก (เสียงใกล้กับ รัก) ถ้าเทียบคำ รักแร้ กับ ดักแด้ จากแจ้ รักแร้ ก็ อาจเป็นคำเดียวกัน ในไทยกลาง พูดเพี้ยนเป็น นักแร้ กิม จิกกะแร้ กิม คำว่า จักจั่น ก็น่าจะเกี่ยวข้องกับรักแร้ด้วย หน้าผาก คำนี้เหมือนกันหมดทุกถิ่น ผาก ในภาษาไทยใหญ่ หมายความถึงส่วนสิ่งใด ๆ ที่แบ่งตามยาวเป็นครึ่งเป็นเสี้ยว ไม้ไผ่ที่ผ่าออกเป็นสองส่วนใช้มุงเป็นหลังคา ก็เรียกว่า ผากไม้กบ จะตรงกับคำ ว่า ฟากไม้ ที่ประกบกัน แต่ ฟาก ต้องทุบให้แบนเสียก่อน ชิ้นหม้อแตกก็เรียก ว่า ผากหม้อ ผาก ในอีสานหมายความว่า ส่วน ชิ้น ที่ออกมาจากของใหญ่ พ้องกับ ภาค ในบาลีอย่างปลาด ผาก ในไทยใหญ่มี ผิก เป็นคำคู่ ใช้พูดว่า ผากผิก ก็มาตรงกับคำว่า กะผิก และคำว่า ฝากฝ่าย ฟากฟ้า (ไทยใหญ่เสียง ฟ เป็น พ และ ว) ถ้าแปลง ฝาก เป็นเสียงนาสิกในวรรคเดียวกันก็เป็น ฝาง หรือ ผั้ง ในพายัพและอาหมมีคำ ผาก แปลว่า เกลี้ยง เสมอกัน แบน เช่น หน้า ผากผา

ข้าพระพุทธเจ้าทราบเกล้า ฯ ว่า ตวงตราประจำตำแหน่งเสนาบดี กระทรวงโยธาธิการ เป็นตราพระรามทรงรถ จะหมายความว่า พระรามทรงรถไปตามทาง เพราะกระทรวงโยธา ฯ เกี่ยวกับงานตัดถนนด้วย หรือประการไร ขอประทานทราบเกล้า ฯ ด้วย

ข้าพระพุทธเจ้าพบคำในสมุดภาษาเขมรที่แต่งเป็นภาษาไทย ได้เก็บเอาคำเหล่านี้มาพิจารณา รู้สึกด้วยเกล้า ฯ ว่า คำเขมรส่วนมากที่ไทยได้มาเป็นคำใช้อยู่ในกลอน และใช้เป็นคำสูง หรือเป็นคำใช้ในที่สุภาพเป็นส่วนมาก ถ้าเป็นคำสามัญที่ภาษาไทยมีคำเดิมใช้อยู่แล้ว ก็เอามาใช้เป็นหมายความ ฉะเพาะไป เช่น สอ เชิง หลัง กำเดา ตามตำรานิรุกติศาสตร์ว่า คำในภาษา

จะมีคำเป็นไวพจน์ไม่ได้ เพราะไม่จำเป็นและจะทำให้ยุ่งในภาษา ถ้าหากได้คำมาใหม่ มีความหมายอย่างเดียวกัน ภาษาก็ต้องหาทางใช้ให้มีความหมายผิดแปลกกันออกไปบ้าง จะให้มีความหมายเหมือนกันทีเดียวไม่ได้ คำเขมรอย่างคำเป็นภาษาไทยอย่างสนิท เมื่อสอบกับภาษาไทยถิ่นอื่นจะไม่มี เช่น ขิต เด็ด เลิก โอบ โกง เดิม ตรง จาก เป็นต้น คำเหล่านี้ เมื่อตกมาถึงไทยกลางมักเอาคำเดิมของไทยไปต่อกันเป็นคำซ้อน เป็น *ใกล้ชิด เด็ดขาด ยกเลิก โอบอุ้ม คดโกง ต้นเดิม ซื่อตรง ลุกจาก* ส่วนมากเอาคำไทยไว้หน้า ที่นำคำมาซ้อนกัน คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า เมื่อได้คำเขมรมาใหม่ ๆ จะยังไม่ทราบคำแปลกกัน จึงต้องเอาคำไทยกำกับไว้ด้วยเพื่อเป็นแปลไปในตัว แต่ที่เรียงคำไทยไว้หลังคำเขมรก็มีเช่น *เด็ดขาด แตกยับ โลดเต้น ทรวงอก* จะด้วยเหตุผลอย่างไรไม่ทราบเกล้า ฯ ตางคำในคำไทยกับเขมร มีความหมายห่างออกไป เช่น *โกษ—ถาแถก เตะ—ถีบ โคก—เนิน ตัก (บาตร์)—วางลง* คำว่า *หรือ* ไทยถิ่นต่าง ๆ ไม่มีใช้ คำใกล้ที่สุดก็คือ *ฮ้อ* เช่น *ไปฮ้อ* ทางพายัพใช้ *กา* ในความว่า *หรือ* เช่น *ไปกาบ่อไป* แต่ตามปกติใช้เพียงว่า *ไปบ่อไป* เท่านั้น

ข้าพระพุทธเจ้าขอประทานถวายบังคม *เรื่องกาพย์* ของพระสารประเสริฐ ฉบับ ๑ และของนายกี อยู่โพธิ์ ฉบับ ๑ กับหนังสือ *เรื่องของชาติไทย* เล่ม ๑ มาพร้อมกับหนังสือฉบับนี้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า [illegible]

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

เรียน เจ้าคุณ ฯ

คำว่า กาวฺย แปลว่าคำของกวี ในบาลีหรือสันสกฤต ใช้เรียกคำประพันธ์ทุกอย่าง ได้สอบสวามีแล้วได้ความดังนี้ แต่สวามีอ่าน กาวฺย ว่า กาพฺพ ตำราคำประพันธ์ในสันสกฤต ไม่มีเกณฑ์สัมผัส อย่างเดียวกับคำประพันธ์ในบาลี จะมีบ้าง ก็เป็นของที่กวีเล่นกันเอง ไม่มีในแบบแผน ไม่สู้นิยมกันนัก เพราะตามธรรมดาข้อบังคับครุลหุและมาตรา ก็ยากยิ่งอยู่แล้ว ซ้ำจะคิดสัมผัสเข้าอีก ความยากก็เป็นทวีคูณ

คำประพันธ์ในบาลี ที่มีสัมผัส เคยพบบ้าง เช่น

พุทฺธาทิรูเป เจติเย วิหาโร
ปาสาทนาโถ มณิ ราชราชี
มณฺจาสเน สคฺคุปนตฺตรำสี
ตาลาทิเภรี วิณสงฺขสทฺโท
ตำราทำนายฝัน

เมเส สุโร ยสฺส ชิตสฺส ลคฺโน
อุสุภฺภ เอโก อิหฌาตกา วา
เมถุนเย สพฺพปสิทฺธิกามา
สุสุนฺทรวาจา กรกฎฺฐเต
ตำราทำนายฉัตมา

ตำราทั้งสองนี้ ได้ยินท่านผู้ใหญ่ว่าเป็นภูมิรู้อย่างเกร ฯ

ขอแสดงความนับถือ

(ลงนาม) สารประเสริฐ

๑๘ พ.ย. ๔๓

บันทึกเรื่องกาพย์และฉันท์

คำว่า กาพย์ นั้น มาจากคำว่า กาวฺย ในสันสกฤต ของเดิมน่าจะหมายความรวมทั้งฉันท์ด้วย เช่นวรรณคดีชะนิดหนึ่งของชะวา ชื่อว่า กะกวิน ตามลักษณะที่เขาอธิบายไว้ว่า ต้องมีกำหนดมาตราลงเสียงหนักเสียงเบา ซึ่งเป็นผลทำให้คำพูดที่เป็นภาษาพ้นเมืองยืดเสียงหรือหดเสียงเสียเป็นอันมาก จนเป็นการยากที่จะสระสางว่า เสียงที่แท้ของคำนั้น ในภาษาชะวาเดิมเป็นอย่างไร (แต่ไม่ได้พูดถึงสัมผัสของเสียง) เขาบอกว่า แบบแผนการแต่งกะกวินของชะวานั้น ได้มาจาก คัมภีร์กาวฺยาทารฺศ ของท่านทัณฑิน มหากวีคนหนึ่งของอินเดียในคฤศตวรรษที่ ๖ และคำว่า กะกวิน นั้น ถ้าจะแปลให้เข้าใจชาบซึ้ง ก็ตรงกับ กาวฺย ในสันสกฤตนั่นเอง

ส่วนกาพย์ในภาษาไทยนั้น เข้าใจว่าแต่เดิม (ในสมัยหนึ่ง) หมายรวมทั้งฉันท์ด้วยเหมือนกัน เช่น ในหนังสือ ยวนพ่าย มีคำกล่าวยอพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนารถว่า ทรงพระปรีชาในการ เกสากาพย์ ดังที่กล่าวไว้ในโคลงบทที่ ๔๔ บาทที่ ๓ ว่า รบยนรบิการย เกสากาพย ก็ดี แต่ตกมาในชั้นหลัง ดูเหมือนจะหมายความแคบเข้า หมายความถึงลักษณะคำประพันธ์เพียง ๓ ชะนิดเป็นกาพย์ คือ กาพย์ยานี ลำนำ ๓๑ (กาพย์ห่อโคลงก็ลักษณะเดียวกัน) กาพย์สุรางคนา ลำนำ ๒๔ (กาพย์ขับไม้ก็ลักษณะคล้ายกัน) และกาพย์ฉะบัง ลำนำ ๑๖ (ถ้ามีวิธีแต่งพิเศษเรียกว่า นาคบริพันธ์ก็ได้) แต่ในคัมภีร์ กาพย์สารวิลาสินี และ กาพย์คันถะ ซึ่งแต่งเป็นภาษามคธ ดูมีลักษณะกาพย์มากประเภทออกไป ที่มีลักษณะเป็นร่ายและโคลงก็มี ใน ๒ คัมภีร์นั้นรวมเรียกว่า กาพย ทั้งนั้น

พูดถึงคัมภีร์ทั้ง ๒ นี้ คัมภีร์ กาพยสารวิลาสินี มีลักษณะกาพย์ ๑๕ ชะนิด คัมภีร์ กาพยคันถะ มีลักษณะกาพย์ ๕ ชะนิด แต่จะว่ารวมเป็น ๒๐

ชะนิดไม่ได้ ด้วยพิเคราะห์ดู กาพย์บางชะนิดในคัมภีร์ทั้งสองนั้น มีลักษณะตรงกัน แต่เรียกชื่อต่างกันเสีย แสดงว่าท่านผู้แต่งมิใช่คนเดียวกัน แต่คงจะได้ตันตำรามาแหล่งเดียวกัน ใน กาพย์คันถะ จับเค้าไม่ได้ว่าท่านผู้ใดแต่ง แต่ กาพย์สารวิลาสินี นั้น พิจารณาตามถ้อยคำภาษาไทยที่มีผู้แปลและประพันธ์ให้ตัวอย่างไว้ตามลักษณะภาษามคธที่กล่าวในคัมภีร์นั้น แสดงว่าผู้แต่งภาษาไทยยังรู้จักชื่อผู้แต่งภาษามคธเดิม ดังกล่าวไว้ในตอนคำนมัสการว่า ข้าขีสาร พุทธิสำเนา ใดดีสรรเอา ที่กาพยาจารย์ ชี ในที่นี้ไม่ได้ความ เข้าใจว่า เขียน และพิมพ์กันมาผิด ที่ถูกน่าจะเป็น ชี คือ ชีอสารพุทธิ ในสมุดไทยที่ชื่อมาจากกองมรดกของหม่อมเจ้าปัย ๆ เขียนเป็นว่า ข้าชีสารพุทธิ แต่ผู้แปลและแต่งเป็นภาษาไทยนั้น พิจารณาตามภาษาและถ้อยที่ใช้ คะเนว่าเก่าก่อนรัชชกาลสมเด็จพระนารายน์มหาราช

ลักษณะกาพย์ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ทั้งสองนั้น มีลักษณะรับสัมผัสแล้วทั้งนั้น ทราบไม่ได้ว่าเอามาแต่อินเดียหรือลังกา หรือผู้รู้ภาษามคธแต่งขึ้นในเมืองไทย

แต่จะว่าแต่งขึ้นในเมืองไทย ก็ขัดอยู่ที่ในคำปรารภข้างต้นคัมภีร์กาพย์สารวิลาสินี กล่าวไว้ว่า

ปุรา วุตฺตานิ กาพฺยานิ วิวิธานิ พหูนิ ปี
ชนานำ มนฺทปญฺญานำ น สาเรนฺติจฺฉิตำ ยโต
มตำ ปุพฺพาจริยานำ นิสฺสาย กาพฺยการินำ
กาพฺยสารำ อหำ ตสฺมา วิจินิตฺวา สมาสโต

แปลได้ว่า กาพย์ทั้งหลายมีอยู่มากมายหลายอย่าง ซึ่งท่านกล่าวไว้แต่ก่อนไม่สำเร็จประโยชน์แก่ชนผู้มีปัญญาทราม เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจักเลือกเอา (แต่) กาพย์ที่เป็นสาระโดยย่อ เมื่อปรากฏว่า ลักษณะกาพย์ที่กล่าวไว้ใน

คัมภีร์นี้มีถึง ๑๕ กาพย์ แต่ในคำปรารภว่า เลือกเอามาแต่ที่เป็นสาระโดยย่อแล้ว ก็หาหลักฐานไม่ได้ว่า วรรณคดีของไทยเราแต่โบราณมีกาพย์อะไรมากมายหลายอย่างไปกว่า ๑๕ ชะนิดนี้บ้าง จึงเป็นข้อสงสัยอยู่

ถ้าพิจารณารูปกาพย์เพียง ๓ ชะนิด กาพย์สุรางคนาก็ละม้ายไปทางฉันท์วิชชุมมาลา กาพย์ยานีก็ละม้ายไปทางฉันท์อินทรวิเชียร และเข้าใจว่าที่แท้ก็คืออินทรวิเชียรนั่นเอง เพราะคำว่า ยานี ก็ตัดชื่อเรียกมาจาก ยานิธ ภูตานิ สมาคตานิรูปฉันท์อินทรวิเชียรนั่นเอง กาพย์ฉะบังก็คล้ายๆกับรูปวาณินีฉันท์ ปัฐยาวัตต์ นั้น มีกล่าวไว้ในคัมภีร์วุตโตทัย ว่า

สเมสุ สินฺธุโต เชน ปชยาวตฺตํ ปกิตฺติตํ แปลว่า บัฐยาวัตต์ ท่านประกาศด้วยชคณะถัดแต่ ๕ อักษรมา ในบาทคู่ หมายความว่า ในบาทคู่ (บาทโท) นั้นพ้น ๔ คำมาแล้วต้องบรรจุคำเป็นรูป ชคณะ (เช่น –มุนินท)

แต่คัมภีร์วุตโตทัย ก็เป็นคัมภีร์รวบรวมตำราฉันท์ที่เขียนขึ้นในลังกาเมื่อคฤศตวรรษที่ ๑๒ นี่เอง ผู้แต่งชื่อ โมคัลลานะ มีสมณศักดิ์เป็นพระสังฆรักขิตเถร บอกไว้ในคำปรารภข้างต้นว่า

ปิงฺคลาจริยาทีหิ ฉนฺทำ ยมฺทิตำ ปุรา
สุทฺธมาคธิกานนฺตำ น สาเธติ ยถิจฺฉิตำ

แปลได้ว่า (คัมภีร์) ฉันท์ที่ปิงคลาจารย์เป็นต้น กล่าวไว้แต่ก่อนนั้น ไม่สำเร็จประโยชน์ตามปรารถนาแก่ผู้รู้ภาษามคธล้วน

ท่านเวปุลล ผู้แต่งคัมภีร์ วุจนัตถโชติกา ในเมืองพุกาม ในรัชชสมัยพระเจ้ากะยอชะวา ราว ค.ศ.๑๒๑๒ (ใกล้ๆกับเวลาแต่งวุตโตทัย) และท่านธัมมนันท ผู้แต่งคัมภีร์ กวิสาร ในเมืองหงสาวดี ในรัชชสมัยพระเจ้าหงสาวดี ธรรมราชาธิราช ราว ค.ศ. ๑๓๘๕–๑๔๒๑ ได้ขยายความต่อไปว่า คำว่า (ปิงคลาจริยาทีหิ) ปิงคลาจารย์เป็นต้น นั้นหมายถึง ชัยเทพ สุราม

แตะกาลิทาส เป็นต้น ก็ท่าน ปังคล ชัยเทพ สุราม และ กาลิทาส เป็นต้น เหล่านี้ ปรากฏในวรรณคดีอินเดียว่า เป็นผู้แต่งวรรณคดีภาษาสันสกฤต เป็นคำฉันท์ต่าง ๆ คนละหลาย ๆ เรื่อง และได้ประดิษฐ์ฉันท์ขึ้นคนละหลาย ๆ แบบเหมือนกัน โดยฉะเพาะปังคละ นั้นกล่าวกันว่า เป็นผู้แต่งคัมภีร์ฉันทัสสตร ซึ่งจัดเป็นเวทางค (ส่วนหนึ่งแห่งพระเวททั้ง ๖ ส่วน) ของพราหมณ์ และกล่าวว่า ปังคละเป็นมุนี แสดงว่าเป็นโบราณกว่าเพื่อน

ด้วยเหตุนี้ น่าจะได้ความว่า ฉันท์แบบต่าง ๆ ในคัมภีร์ วุตโตทัย นั้น รวบรวมมาจากแบบต่าง ๆ ในภาษาสันสกฤต ซึ่งมีมาเก่าก่อนแต่ง วุตโตทัย แต่คงไม่หมายความไปถึงว่า ภาษามคธก่อนแต่ง วุตโตทัย นั้น ไม่ได้แต่งเป็นฉันท์ เพราะมีคาถาในภาษามคธเป็นอันมาก ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ตอนที่นักปราชญ์สันนิษฐานกันว่าเป็นสำนวนรุ่นเก่านั้น ก็มีคาถาเป็นรูปฉันท์ต่าง ๆ เป็นอันมากและมีรูปฉันท์แปลก ๆ เข้าใจว่ารูปที่ไม่มีคนรู้จักชื่อฉันท์ คงจะมี ตกมาถึงบัดนี้ เมื่อได้ลอกคัดและมีการพิมพ์การชำระหลายครั้งต่อมา น่าจะไม่มีใครได้สู้เอาใจใส่ในรูปลักษณะของฉันท์ต่าง ๆ เห็นจะทำให้รูปฉันท์มีมากขึ้นกว่าของเดิมแยะ

ส่วนฉันท์ในภาษาไทยนั้น แต่เดิมจะได้แบบมาจากคัมภีร์ใด ของใครไม่ทราบ ทราบแต่ว่า ในหนังสือจินดามณี ของพระโหราธิบดี รัชชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น ได้คัดเอาแบบฉันท์ในคัมภีร์ วุตโตทัย มาแปลไว้ในตอนบอกคณะฉันท์ ทั้งยังมีกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

ซึ่งเผด็จความนัย ในวุตโตไทย คณะสำแดง ยัติยุตติ สัญญากรแถลง กำหนดอย่าแคลง นิพันธ์ฉันทา

ต่อมาสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส และผู้อื่น ก็ได้แปลงรูปฉันท์ต่าง ๆ ในวุตโตทัย มาเป็นแบบฉันท์ต่อมาอีกทั้งหมด ๑๐๔ แบบ

วันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๓

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้อ่านเรื่องของชาวเกาะอินโดเนเซีย พบเรื่องที่ฝรั่งเล่าถึงการแต่งศพนั้งของชาวเกาะเหล่านี้อยู่ ๒—๓ แห่ง แต่ลักษณะไม่ตรงกับความต้องการพอที่จะเปรียบเทียบกับของไทยได้ ข้าพระพุทธเจ้าจึงผ่านเลยไป อนึ่ง พ.ศ.ศ. ไซเดนฟาเดน ได้บอกข้าพระพุทธเจ้าว่า เคยพบเรื่องแต่งศพนั้งของชาวเกาะซีลีบีส์ ซึ่งเป็นเกาะที่ชาวแซกมักสันและแซกมุหิงคอยู่ รับปากว่าจะค้นหามาให้ ต่อมาได้บอกแก่ข้าพระพุทธเจ้าว่าค้นไม่พบเสียแล้วว่าอยู่ในหนังสืออะไร ข้าพระพุทธเจ้าจึงระงับเรื่องไว้คราวหนึ่ง แต่เรื่องนี้ยังอยู่ในความคิดข้าพระพุทธเจ้าอยู่ มาเมื่อเร็ว ๆ นี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้อ่านเรื่องพระสถูปบรบุโดร์ ในชวา ของศาสตราจารย์ โกรนมัน ซึ่งมีผู้แปลจากภาษาวิลันดาเป็นภาษาอังกฤษ พบข้อความตอนหนึ่ง ซึ่งกล่าวถึงรูปสลักแผ่นสุดท้าย ๒ แผ่นที่ประดับพระสถูป ว่ารูปหนึ่งเป็นพระพุทธเจ้าประทับนั่งสมาธิ สองข้างพระองค์มีผู้ยืนถวายน้ำสรง ซึ่งศาสตราจารย์โกรนมันเห็นว่าเป็นเรื่องสรงพระศพพระพุทธเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าได้คัดข้อความถวายมาด้วยดังต่อไปนี้

The last but one of the whole series (no. 2 from the north corner or no. 2 north of the eastern stairs, 237 W.L.), representing the washing of his corpse, must relate to the Buddha's death, though the sitting posture may seem incompatible with this interpretation. We ought to remember, however, that this posture, though in other instances it signifies meditation, in this case also seems to express rest, the rest of nirvana, and is, besides, the posture that, among the Dhyâni—Buddhas marks Amitabha

the saviour of this world, whose image on the four lower walls, opposite to sunset, commands the West. The circumstances that the three Dhyâni-Buddhas, represented in the first of the sculpture-works described above (the fourth of the whole series), have the same posture, may be owing to the sculptor's intention to shadow forth the perfect rest of death, after the accomplishment of their life-tasks. The two monks, standing on either side of the Buddha, and pouring water upon him, can hardly be intended for any other signification but the purification of his body.

In the last sculpture (no. 3 from the ninth corner, 239 W.L.), the Buddha is enthroned in the same posture, perhaps as the glorified deceased or as the immortal TATHÂGATA, who, notwithstanding the dissolution of his body, living in his doctrine, cannot die." (*The Tyandi Barabudur in Central-Java* by Dr. J. Grineman translated from the Duth by A. Dolk, pp. 30-31) ข้าพระพุทธเจ้าค้นรูปถ่ายบรบุโดร์ ของศาสตราจารย์กรมมาตุ ก็มีรูปตั้งได้พรรณนาไว้ข้างต้น แต่ศาสตราจารย์กรมอธิบายไปอีกอย่างหนึ่งว่า รูปพุทธประวัติพระสถูปโตบรบุโดร์ เดินเรื่องจากคัมภีร์ลลิตวิสตาร เรื่องไม่จบ แต่เขาสันนิษฐานและอธิบายว่า รูปสร้างน้ำนั้น จะเป็นพระบัญจวัคคีสร้างน้ำพระพุทธเจ้าก่อนหน้าจะทรงแสดงพระปฐมเทศนา และรูปหลังเป็นเรื่องแสดงพระปฐมเทศนา เมื่อตรวจดูหนังสือที่ศาสตราจารย์กรมแต่งเป็น ปี ค.ศ. ๑๙๒๗ ส่วนของศาสตราจารย์โกรนมัน แต่งเมื่อปี ๑๙๐๓ เป็นอันว่าความเห็นของศาสตราจารย์โกรนมันตกไป ข้าพระพุทธเจ้าได้ความคิดดองเบิดรูป รามเกียรติ์ของชวา ซึ่งมีพระเมตตาประทานข้าพระพุทธเจ้า เมื่อคราวเสด็จประพาสชวา พบรูปที่ ๓๓ เขียนไว้ข้างใต้รูปว่า *การปลงพระศพท้าวทศรถ* ตรูปที่ประดิษฐานพระศพเป็นลักษณะกั้นต่อบปากผายตล้ายถุง แต่ตอนบนชำรุดขาดบิ่นไป ตรงกลางเป็นศีรษะคน จะหมายความว่าอะไรข้าพระพุทธเจ้าดูไม่ออก ถึงว่ารูปนี้ไม่ใช่รูปโกศ แต่ก็ไม่ใช่รูปโลง เมื่อข้าพระพุทธเจ้า

เห็นดังนี้ ก็เกิดความคิดพุ้งซ่านว่า การแต่งศพนั้งอาจจะเป็นประเพณีดางประการของชาวเกาะอินโดเนเซียแต่เดิมก็ได้ จะมาศูนย์เสียเมื่อมารับลัทธิอิสลามกระมัง หวนกลับไปค้นหาหนังสือที่เล่าเรื่องการแต่งศพนั้งของชาวอินโดเนเซียอีก ก็ค้นไม่พบว่าอยู่ในหนังสืออะไร การแต่งศพนั้งของอินโดเนเซีย อาจเข้ามาในประเทศไทยสมัยอยุธยาตอนปลายในคราวได้เรือง อิเหนา เข้ามาก็ได้ แต่ก็ไปจนด้วยเกล้า ฯ ที่ปรากฏตามตำนานของชวาว่า ลัทธิอิสลามได้เข้ามาตั้งมั่นในประเทศชวาตั้ง ๔๐๐ ปีมาแล้ว ทั้งจะค้นหนังสือทางชวามาอ่านเพื่อค้นหาต่อไปก็ยาก เพราะแต่งเป็นภาษาอินดาแทบทั้งนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงถวายรายงานมาได้เพียงเท่านี้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า Prince Chandaburi

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๔๓

พระยาอนุมานราชธน

หนังสือของท่าน ถึงวันที่ ๑๖ ธันวาคม ได้รับแล้ว ขอบใจท่านเป็นอันมากที่ค้นหาเรื่องศัพโกศให้เป็นการช่วย ความเห็นของท่านศาสตราจารย์ต่าง ๆ ก็เป็นความเห็น อาจผิดได้ถูกได้อย่างความเห็นคนที่ไม่ได้เป็นศาสตราจารย์เหมือนกัน

พระองค์เจ้าธานีนิวัตเธอก็ได้ใจอยู่ในเรื่องศัพโกศเหมือนกัน เธอตัดสำเนาคำซึ่งเธอเรียงส่งมาให้ อ่านเสียออกแย่ คะเนว่าจะได้ความตกลงอย่างใดในนั้น แต่ก็เปล่า มีแต่ความสงสัยเท่านั้นเหมือนกัน เว้นแต่ได้รู้หลักฐานอะไรที่ไม่เคยรู้อยู่ในนั้นบ้าง เช่น คำว่า โกศ เธอให้คำจารึกศิลาของจาม ปรากฏในนั้นว่า สร้างโกศเป็นที่ครอบพระศิวลึงค์ รู้ได้ว่าหมายถึงโกศอัฐิ ฉันได้คิดมาเหมือนกันว่าหรือโกศศัพจะถ่ายออกจากโกศอัฐิ แต่ก็เห็นว่าไม่ใช่ เพราะโกศศัพเดียมากแต่โกศอัฐิสูงมาก ที่โกศอัฐิสูงมากก็มาได้ความเข้าใจขึ้นว่าเพราะทำเพื่อครอบพระศิวลึงค์ ในการที่เอามาใช้ใส่อัฐิคงเป็นใส่พระบรมอัฐิก่อน ย่อมใส่รวมกับพระศิวลึงค์ได้ เพราะพระเจ้าแผ่นดินก็ถือกันว่าคือองค์พระเป็นเจ้า แล้วก็เป็นอย่างให้ใครต่อใครทำโกศขึ้นใส่อัฐิไปอย่างเดียวกัน อนึ่งคำว่า โกศ นั้น แต่แรกเราเขียนสกดด้วยตัว ฐ แล้วมาเขียนเปลี่ยนเป็นสกดด้วยตัว ศ นึกว่าจะสกด ฐ หรือ ศ ก็เหมือนกัน เพราะเข้าใจเสียว่าหมายเป็นที่เก็บ แต่ที่จริง ที่สกด ศ นั้นหมายเป็นลึงค์ทีเดียว

ฉันคิดว่าแบบศัพโกศเราจะได้มาแต่เมืองใกล้ ๆ กับเรานั่นเอง และได้มาไม่สู้นานนัก ความเห็นของท่านกะว่าเป็นปลายกรุงเก่าก็รับรองได้ว่าถูก ในทางนี้พระองค์เจ้าธานีนิวัตเธอก็ได้สอบเหมือนกัน เธอพบหนังสือว่าพระบรมศพ

สมเด็จพระนเรศวรแต่งเข้ากฤษฎาธาร เธอสันนิษฐานว่าเปนโกศ กับว่าพระบรมศพสมเด็จพระนารายน์แต่งเข้าพระโกศ นั้นเปนคำตรง แต่ฉันก็สงสัย ด้วยตามธรรมดาหนังสือซึ่งเปนทางพงศาวดารแล้ว ย่อมเขียนภายหลังความเปนไปผู้เขียนมักจะเอาความรู้ซึ่งตนมีในเวลานั้น เข้าประกอบกันกับเรื่องซึ่งตนได้ยินมา คำ *กฤษฎาธาร* นั้นฉันก็เคยได้ยินมาหลายหนหลายแห่ง แต่ไม่ได้เข้าใจว่าเปนโกศ นึกว่าเปนอะไรอย่างหนึ่งพวกเครื่องยอดเทือกบุษบก แต่จะถูกหรือไม่ถูกก็ไม่ทราบแน่ เพราะเหตุที่สงสัยไม่แน่ใจจึงเปิดพจนานุกรมดู เขาแปลคำ *กฤษฎ* ให้ไว้เปนว่านาหรือไถนา ไม่เข้าเรื่องเลย

ข้อที่สงสัยในพงศาวดารตามที่กล่าวมาแล้ว จึงทิ้งเสียหมด ตั้งเกตเอาใหม่ ก็ได้หลักที่พระนามสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ เปนแน่ว่า โกศศพมีแล้วในแผ่นดินนั้น กับเอาหนังสือเรื่อง *สมเด็จพระบรมศพ* ซึ่งคิดว่าเปนจดหมายในเวลานั้น ก็ได้ความเดือนขึ้นไปอีกว่า โกศศพมีมาแล้วแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ต้นความรู้ที่สอบเอาแน่ได้อยู่เพียงเท่านั้นเอง

ประเพณีของเราเดิมใส่ศพกันด้วยหีบ มาเปนโกศที่หลังหีบแน่นอน เหนพยานได้ที่ท่านเคยทักตารางเผาศพซึ่งเปนสี่เหลี่ยมแต่มี ๖ เสานั้นก็อย่างหนึ่ง กับพระศพพระพุทธเจ้าอันจัดว่าเปนสูงสุด ทำที่ไหนด้วยวิธีไรก็เหนทำเปนศพหีบทั้งนั้น ไม่ได้ทำเปนศพโกศเลยอีกอย่างหนึ่ง รูปทางชวาก็ได้สังเกต รูปถวายพระเพลิงพระพุทธเจ้า เขาทำพระศพใส่อะไรไม่ทราบ รูปยาวอย่างหีบ เว้นแต่ก้นกลม แล้วเอาอีกใบหนึ่งรูปเหมือนกันขึ้นครอบ ตามคำแปลของเราใช้คำไทยว่า *ราง* จะเปนรางอะไรก็ไม่ทราบ คำในบาลีจะเรียกอะไรก็ไม่ทราบ อนึ่ง การทำหีบพระศพพระพุทธเจ้า มักทำด้านล่างเปนรอยพระบาท หรือมีพระบาทยื่นออกมาทีเดียว ว่ากันว่าพระศพพระพุทธเจ้าทำปราติหารย์ยื่นพระบาทออกมาให้พระกัสสปถวายนมัสการ แต่ผู้รู้ภาษามคธเขาบอกว่าในบาลีไม่มีความว่า

ทำปราติหารย์ยืนพระบาทออกมา เป็นว่าพระกัสสปเบิดหีบขึ้นถวายบังคม พระบาทอย่างดีอ ๆ จึงคิดเห็นว่า อย่างที่ทำเป็นรอยพระบาทนั้นทำก่อน ทำเป็นตราเท่านั้น เพราะถ้าไม่ทำดังนั้นครูไม่ได้ว่าหีบศพใคร ในการที่ทำเป็นพระบาทยืนออกมานั้น เป็นทำด้วยคิดเข้าใจผิด แล้วหาเรื่องประกอบเข้ากับความคิดที่ผิดหลง ต้องใส่สีประกอบเข้าด้วย

มีคนออกความเห็น ว่าที่ทำพระนอนกันมาแต่ก่อนนั้น เขาตั้งใจทำพระพุทธเจ้าปางเข้านิพาน เหนด้วยกับเขาเต็มตัว แต่มาเกิดสงสัยขึ้นว่าทำไมทำพระนอนแล้วจึงต้องเข่นทำกันองค์ใหญ่ ๆ แต่แรกคิดไม่เหนเหตุ ที่หลังไปช่วยงานทำบุญศพตามบ้าน ถ้าผู้ตายเต่นพระปางประจำวัน เจ้าภาพเขาก็เชิญพระของผู้ตายออกตั้ง พระนอนเป็นพระประจำวันอังคาร เมื่อเชิญออกตั้งที่บูชาก็เกือบแดไม่เหน เพราะองค์พระต่ำราบฟุบอยู่มาก จึงได้ความเข้าใจว่าที่ทำพระนอนกันองค์ใหญ่ ๆ นั้น เพื่อจะให้เหนองค์พระเต่นเท่านั้นเอง แต่ก่อนนี้วันอังคารจัดเป็นพระนอน แล้วมาเปลี่ยนเสียเมื่อทำพระประจำวันของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระห้ามแก่นจันทน์ (อภัยหัตถ์ เบื้องขวา) พึ่งเหตุกล่าวกันเป็นว่าพระนอนนั้นดูขี้เกียจหนัก แต่ที่แท้จริงจะเป็นด้วยทำองค์เล็ก ๆ ดูฟุบไปนั้นเองเป็นหลักอันพึงรังเกียจ

หนังสือซึ่งเขียนไปให้ก่อน ลงวันที่ ๖ และที่ ๑๙ พฤศจิกายน นั้นก็ได้รับแล้ว ได้ร่างตอบแล้วก็ไม่ชอบใจ เพราะมีเรื่องจุกจิกอยู่ในนั้นมาก ร่างตอบนั้นไม่มีความพอกับที่ตั้งใจจะตอบจึงคิดร่างใหม่ จะส่งมาให้ในวันหน้า ช้าไปเหนไม่เป็นไร เพราะไม่ใช่เรื่องเร่งร้อน

ได้ส่งรูปฉายพระธาตุจอมเพชรที่ยืมไปกลับคืนมาให้ด้วย เพราะได้เขียนถ่ายไปเสร็จแล้ว ๒ แผ่น

กรมศิลปากร

๓๑ ธันวาคม ๒๕๙๓

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระยาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๑ ธันวาคม ประทานพระดำริในเรื่องโกศ และทรงวินิจฉัยคิดที่จะสร้างพระนอนกันองค์ใหญ่ ๆ นั้น พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าไม่เคยนึกเฉลียวถึงคิดที่สร้างพระนอนกันองค์ใหญ่ นี่ มาได้สติจากข้อที่ทรงสันนิษฐานนี้ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นพ้องด้วยพระดำริทุกประการ รู้สึกด้วยเกล้า ฯ ว่าเมื่อได้ความรู้มากออกไป วงความรู้กระจาย เกิดเป็นไม้รู้มากขึ้นโดยลำดับ สิ่งใดยังไม่รู้ ค้นคว้าหายังไม่ได้ ก็เกิดความอึดอัดใจ แต่เป็นความอึดอัดใจที่มีอะไรเพิ่มเข้าไปแซกอยู่ด้วย ครั้นได้มาแล้วก็เกิดความสว่างสุขใจมากขึ้นตามส่วน แล้วก็ไปคิดขัดอยู่กับสิ่งอื่นต่อไป ถ้าไม่มีอะไรคิดขัดก็กลับเป็นร่าคาญ ไม่เกิดความสนุก

ข้าพระพุทธเจ้ามีสมุดรามายณ ภาษาทมิฬฉบับกบปีอยู่ชุดหนึ่ง ซึ่งแขกทมิฬให้ข้าพระพุทธเจ้านานมาแล้ว ในสมุดนั้นมีรูปมาก ข้าพระพุทธเจ้าระลึกขึ้นได้ว่ามีรูปแต่งพระศพท้าวทศรถ จึงค้นหาดูก็สมประสงค์ เป็นรูปกษัตริย์ประทับนั่งอยู่ภายในถัง ข้าพระพุทธเจ้านำสมุดไปให้ชาวทมิฬคนหนึ่งดู เพื่อให้แน่ใจว่าเป็นอะไร ชาวทมิฬคนนั้นอ่านดูหนังสือสักครู่ แล้วบอกข้าพระพุทธเจ้าว่านั้นเป็นพระศพท้าวทศรถ ข้าพระพุทธเจ้าถามว่าทำไมจึงนั่งอยู่ในถังเล่า เขาตอบว่า เขาเองก็ปลาดใจและไม่เข้าใจ ในหนังสือก็ไม่ได้กล่าวไว้ว่าอะไร ถ้าจะพูดถึงประเพณีทมิฬที่มีอยู่ ก็ไม่มีประเพณีแต่งศพนั่ง ตายก็นำไปเผาทันที

จะมีการแต่งศพนั่งก็ชาวทมิฬพวกปัฏฏัล (เขียนตามเสียง) ซึ่งเป็นพวกช่างทอง เมื่อตายก็จัดศพให้นั่ง นำไปพิงอะไรไว้ และช่วยกันเอาผลมะพร้าวขว้างศพจนแหลกเหลว แล้วจึงนำเอาไปเผา ที่ขว้างศพด้วยผลมะพร้าว คิดด้วยเกล้า ฯ ว่าจะเป็นคติทุบกระโหลกเพื่อให้อาตมันหนีออกมาทางช่อง *พรหมรันธร* คือ *หม่อม* ข้าพระพุทธเจ้าซักถามต่อไปว่า จะมีประเพณีที่แต่งพระศพกษัตริย์ในลักษณะนั่งอย่างรูปท้าวทศรถนี้บ้างไหม เขาก็ตอบว่าไม่ทราบ แต่ถ้าดูตามรูปก็ชวนให้สงสัยว่าอาจมีได้ จะหาแขกทมิฬที่มีความรู้ในเรื่องประเพณีโบราณ เขาก็ว่าไม่มีใคร ข้าพระพุทธเจ้านึกถึงพราหมณ์ ป.ส. ศาสตรี แต่ก็เคยบอกข้าพระพุทธเจ้าว่า ประเพณีแต่งศพโกศยังไม่เคยพบ ข้าพระพุทธเจ้าก็หมดปัญญา ไม่ปลดเปลื้องความอึดอัดใจไปได้ ข้าพระพุทธเจ้าได้ลอกถ่ายรูปที่กราบทูลมานี้ถวายมาในซองนี้ด้วยฉบับ ๑

ในศุภวารมงคลวันขึ้นปีใหม่ พ.ศ. ๒๔๘๔ ข้าพระพุทธเจ้าขอน้อมเกล้า ฯ มาแทบใต้ฝ่าพระบาท ขออัญเชิญคุณพระศรีรัตนไตร จงดลบันดาลให้ใต้ฝ่าพระบาทเจริญพระชนมายุ พร้อมด้วยพระเกษมสำราญ ตลอดกาลนาน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า [signature]

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

วันที่ ๓๐ ธันวาคม ๒๕๗๓

พระยาอนุมานราชธน

ถึงฤกษ์ที่จะตอบหนังสือของท่าน ซึ่งลงวันที่ ๒ พฤศจิกายน เรื่องไวยากรณ์ นั้นเป็นกิจของท่านที่จะพิจารณา ฉันเข้าใจไม่พอ อย่าว่าแต่ฉันเลย สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ท่านก็บอกว่า ไวยากรณ์สำหรับภาษาไทย ท่านอ่านไม่เข้าใจ ท่านเป็นผู้รู้วิภัชบัจจัย แปลหนังสือได้ก็ไม่เข้าใจ แล้วนับประสาอะไรแก่คนอย่างฉันหรือจะเข้าใจ ภาษาไทยผิดกับภาษาบาลีและฝรั่งมาก

คำพูดที่ร่อยไปนั้นเป็นธรรมดาที่เดียว แม้กระนั้นท่านก็อุตส่าห์ค้นเอาความจริงมาได้ เช่น *สะใภ้ สะดือ* เป็นต้น จัดว่าเป็นความดีอย่างยิ่ง

หน่วย ใบ ตัว พวกฉันเรียกว่า *ต้นๆ ลำๆ* จับหลักไม่ได้ว่าจะจำกัดลงไปอย่างไร เช่น *เข็ม* ก็เรียกว่า *เล่ม เกวียน* ก็เรียกว่า *เล่ม* ผิดกันเป็นกองสองกอง

มาตราอะไรต่าง ๆ แต่ก่อนก็ใช้ทางประมาณเอาหยาบ ๆ ทั้งนั้น จะยกตัวอย่างก็เช่น *โยชน์* หนึ่งยาวเท่าไร ฉันเคยค้นสอบก็ไม่ได้ที่แน่ มีแห่งหนึ่งว่าแนกว่า ๔ *โกส* หรือ *โกรศ* เป็นโยชน์ *โกส* ๑ ก็เป็นระโกนสุดเสียง เสียงคนก็ไม่เท่ากัน เสียงตังก็มี เสียงเบาก็มี เหนเอาแน่ได้ยาก จึงยักไปเป็นว่ากี่ชั่วคันธนู คันธนูก็ไม่แน่อีกว่ายาวเท่าไร แต่ดีขึ้นกว่าเสียงที่เอาสิ่งในกายดงเป็นมาตรา เช่น *ศอก คืบ นิ้ว* นั่นดี ไม่ต้องวิ่งไปหาไกล แต่ก็เอาเป็นแน่ไม่ได้เหมือนกัน ในการที่กำหนดดงเป็นแน่เป็น *สแตนดาด* นั้น ฉันเอาอย่างผู้ใหญ่กำหนดเอาสิ่งในตัวให้ได้ *สแตนดาด* เหมือนกัน เพราะเมื่อต้องการจะวัดอะไรให้ได้แน่ จะไปหาไม้วาที่ถูกต้องมาวัดก็เสียเวลา

คำ *หัว* เป็น *สีสะ* นั้น ฉันเห็นว่าไม่ใช่เป็นไปด้วยเหตุอื่น นอกจากหลบคำหยาบ เพราะเอาคำ *หัว* ไปใช้นำคำหยาบเท่านั้น มากด้วยกันที่คำ

ต่างประเทศเข้ามาแทนคำของเรา เปนด้วยหลบหลีกอะไรต่าง ๆ ทั้งนั้น มีราชาศัพท์นำไปเปนเบื้องต้น โดยตั้งใจจะใช้คำสำหรับเจ้าให้ผิดกับสามัญ แต้วคำสามัญก็กลายเปนคำหยาบไป ต้องปรับคำใช้เปนชั้น ๆ ถดหลั่นกันลงไป ที่หลบคำผวนก็มี เช่น *แปดตัว* เปนต้น แต้วคำ *ตัว* ก็เลยใช้ไม่ได้ ช้างก็ต้องเปน *เชือก* ที่หลบคำด่ากันก็มี เช่น *โคตร* ก็ต้องเปน *สกุล* ที่หลบคำโกลหยาบก็มี เช่น *หิน* ก็เปน *ศิลา* แลหลบอะไร ๆ ไปอีกมาก นี่เปนแต่ยกตัวอย่างมาให้เหนบ้างเท่านั้น

หลักเขต นั้นเปนของเกิดใหม่ ถ้า *เขาะ* แปลว่า หลัก ก็จะเปนไปในที่ว่า *หลักแหล่ง*

ปมเปา มีคำอยู่จริง แต่ดูไม่เหมือนกับ *เต็มเปา* แต่ *เต็มเปา* คิดจะเปนคำคลาด *ปมเปา* ดูจะไม่เปนคำคลาด เหนจะออกจาก *โป* เชียนอย่างหนังสือขอม อ่านอย่างหนังสือไทย

ดูหลู อาจเปน *ดูหร่อ* ก็ได้

ขอบใจท่านที่ไม่ลืมคำ *ชาดจอแส* ตามที่ท่านค้นมาได้ว่าเปนชาดท้ายา แลเชียนยันต์นั้น ที่จะได้แก่ชาดหรคุณของเรา ที่ใช้เชียนรูปราชสีห์บนพระที่นั่งภัทรบิฐ แต่ฉันก็ไม่ได้เห็น เพราะอยู่ไกลพระยี่ภู่ ไม่ได้เฉลียวคู แต้วได้ยินว่าทำวิชาใด ๆ อีกเปนหลายอย่าง เช่นโรยแป้งเปนต้น อะไรจะทับอะไรก็ไม่ทราบได้ยินแต่ช่างที่เชียนรูปราชสีห์ในแผ่นทอง เขาบอกว่าชาดหรคุณนั้นสำเหลืองมาก ทางเขมรเขาเรียก *หิงคุล* พึ่งเข้ารูปสังสกฤตดี จึงเบียดพจนานุกรมสังสกฤตดู ก็มีคำเหมือนกันเช่นนั้น แปลให้ได้ว่าปรอทกับกำมะถัน หรือ ชาด ชาด เขาก็ว่าทำด้วยปรอท *กำมะถัน* ก็เปนเครื่องบำรุงเนื้อทอง ที่ว่าเหลืองมากคงเจือกำมะถันมาก คำ จอแส เดิมฉันคิดว่าเปนชื่อเมือง แต่ก็ไม่ใช่ เปนไปอย่างหนึ่ง

พ.ศ. ๒๕๘๔

28/05/2568

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๔

พระยาอนุมานราชธน

เรื่องจักรนั้นพูดมาน้อยไป จึงต้องพูดเติมมาอีก

คำว่า "จักร" นั้นเปนภาษาสังสกฤต ภาษาไทยเหนจะเปน "กง" แต่เพราะ "จักร" กินความไปได้มากกว่าจึงใช้คำนั้นเปนยืน

"พุทธจักร" หมายความว่าวงที่ถือพระพุทธ "ธรรมจักร" หมายถึงวงที่ถือธรรม (ของพระพุทธ) ที่ทำเปนล้อรถนั้นเหนเหลว ถ้าคิดผูกเล่นตามชอบใจทีก็จะเปนเธาะขดัสมาธิอยู่ในวงกลม "อาณาจักร" (คืออาญาจักร) หมายถึงวงที่อยู่ในอาญาแห่งพระมหากษัตริย์องค์ที่ครอบครองอยู่ในวงนั้น

คำว่า "จักร" ใช้ในพระมหากษัตริย์เปนไปได้สามอย่าง ที่ทำเปนจักรรถ (คือลูกล้อ) นั้น ตั้งใจจะเปนจักรพรรดิ เพราะท่านมีอำนาจด้วยไปบนรถ ที่ทำเปนจักราวุธนั้นตั้งใจจะเปนพระนารายณ์ เพราะท่านถืออาวุธอย่างนั้น เว้นแต่อาณาจักรหรืออาญาจักรนั้นไม่ทำรูป ถ้าจะคิดผูกเล่นตามชอบใจ ทีก็จะเปนมัดหวายอยู่ในวงกลม

จักรอะไรที่ทำที่ไหน ๆ ก็นึกเอาจักราวุธ ซึ่งพระนารายณ์ถือไปใช้ทั้งนั้นด้วยเปนของมีอำนาจมาก

ที่จักรจักเปนฟันเลื่อยกลวัจะมาเปนขึ้นในเมืองไทยเรานี่เอง เพราะคำ "จักร" มาโดนเข้ากับคำ "จัก" ของเรา ทางอินเดียจักรจักนึกตัวอย่างไม่ออกเลย

พระ

ลายพระหัตถ์

(ดูหน้า ๑๘๒)

วันที่ ๑ มกราคม ๒๕๘๕

พระยาอนุมานราชธน

จะตอบหนังสือของท่านซึ่งลงวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน

คำ *ตาตุ่ม* สอบได้ว่าอีสานเป็นตาฆ้องนั่นดี แสดงว่าหมายถึงปุ่มฆ้อง คำ *ตำตื้น* ก็ทำจะเป็นคำเดียวกับ *ตาตุ่ม* นั่นเอง

ท่านค้นคำ *มด* ในคำ *มดลูก* แปลว่าห่อหุ้มถูกมาได้นั่นดีมาก เพราะเป็นคำที่แปลไม่ออกอยู่แล้ว เหมือนคำ *ธัวน* และ *กุน* ทางบาลีที่ *คัพภ* จะแปลว่ามดลูกกระมัง เหมือนใน *อังคุลิมาณสูตร* ว่า **คพฺภเสยฺยํ** หรือแปลว่า *ท้อง* ก็ไม่ทราบ อันคำว่า *ท้อง* ก็มีอยู่ต่างหากว่า *อุทร* ถ้าแปลคำ คพฺภ อย่างกว้าง ๆ ก็เป็น *ท้อง* คำนั้นเราเขียนอย่างสังสกฤตเป็น *ครรภ* ควรจะอ่านว่า *คับ* หรือ *คัน* แต่อ่านเป็น *ครัน* ไป อยู่ข้างแปลกมาก นึกหาเพื่อนก็ไม่ได้ ขอสารภาพให้ทราบว่า รถของเจ้าซึ่งจดมาให้ว่า *พระตระกูล* นั้นผิด ที่แท้เรียก *พระสกุล* เรียกตลอดไปถึงมดลูกด้วย คำ *ตระกูล* หรือ *สกุล* เราก็มีใช้ทั้งสองอย่าง ฉันพังมาได้ไม่แน่ เลือกเขียนเอา *พระตระกูล* ทำให้ผิดไป

สีข้าง มาแต่ *ซี่ข้าง* คือ *ซี่โครง* แน่ แต่คำว่า ซี่ ก็ทำจะผิด จะเป็น ชิก กระมัง เช่น *พันสองซี่* หรือ *สองชิก*

คำ *รักแร้* คิดไม่เห็น เพราะจับหลักไม่ได้

คำ *ผาก* ตุกระจัดกระจาย แต่อย่างไรก็ดี *ผาก ฝาก ฟาก* เป็นอันเดียวกันได้ไม่ขัดข้อง การทุบฝากปูพื้นเรือนก็เป็นการกระทำอย่างหนึ่ง ที่เขาผ่าจักก็มี เป็นการทำอย่างประณีต แต่ก็คงเรียกว่าฝากอยู่นั่นเอง ภาษาไทยจะ

ถือเอาอักษรเหนจะยาก มีคำที่เสียงเหมือนกัน แต่หมายไปคนละอย่างนั้นมีมาก เช่น สวน เปนต้น ดูเหมือนความหมายจะสำคัญกว่าอักษร

เรื่องตรากระทรวง จำได้ว่า เมื่อทรงจัดกระทรวงนั้นตรัสเรียกพระราชลัญจกรเก่าที่ไม่ได้ใช้ มาทรงเลือก ถางกระทรวงซึ่งยังไม่มีตราเก่าประจำกระทรวงอยู่ ก็โปรดพระราชทานพระราชลัญจกรเก่าไปใช้ ถางกระทรวงก็โปรดให้ทำขึ้นใหม่ พระราชดำริห์เปนประการใดที่ไม่รู้นั้นพูดยาก เปนรู้เอาเอง ตารูปเทวดาหรือรูปกษัตริย์ทรงรถ ซึ่งพระราชทานกระทรวงโยธาธิการไปนั้น เปนพระราชลัญจกรเก่า สมมติว่าเปนรูปพระรามทรงรถ คงทรงพระราชดำริห์อย่างที่ท่านคิดคาด กระทรวงโยธาธิการมีหน้าที่ได้ดูแลการทำถนนอยู่จริง

คำไทยซึ่งเข้าลูกับคำต่างประเทศ นั้น คำไทยจะมาก่อนหรือคำต่างประเทศจะมาก่อน ฉันก็เห็นว่าประสงค์จะแปลให้เข้าใจเหมือนกัน เปนการแปลเตรียมและแปลไขเท่านั้น ที่จะเกิดแต่อยากพูดคำต่างประเทศเปนมูต ที่เลียนกลายไปก็มี เช่น *เรือยด* ก็เปนเรือชะนิดหนึ่ง *ยกเลิก* ก็เปลี่ยนไป *ยกทัพ* หมายความว่าไป *เลิกทัพ* หมายความว่ากลับ อันคำซึ่งเราคิดว่าเปนคำเขมรนั้น อาจเปนคำไทยก็ได้ เขมรก็จำคำเราไปใช้ เราก็จำคำเขมรมาใช้ ตกลงเปนเสมอกัน

ขอบใจพระสารประเสริฐ กับนายกี อยู่โพธิ์ ซึ่งเขียนเรื่องกาพย์ให้ทราบนายกีเปนลงแรงมาก ความที่ได้ทราบประกอบด้วยความเหนที่กจะเปนดังนี้ คือ พวกกวีคิดจะแต่งขึ้นเปนครั้งคราว ที่เปนแต่กำหนดว่ากี่คำเท่านั้นก็มี ที่มีสัมผัสด้วยก็มี ที่มีครุลหุน้อยก็มี ที่มีครุลหุเต็มไปหมดก็มี แล้วมีผู้เก็บเอาแบบของกวีทั้งนั้นมารวมทำเปนตำราตามหมวดหมู่ ให้ชื่อตำรานั้นต่าง ๆ เรา

ได้ตำรานั้นมาแต่อินเดีย แล้วมาปรุงภาษาไทยเข้าตามตำรา เลือกเอาแต่ที่สมควรจะทำเปนภาษาไทยได้ ให้ชื่อตำราตามเดิมหรือตั้งชื่อใหม่ก็แล้วแต่จะเหนควร แต่ตำราของเราคงมีวิธีแต่งน้อยกว่าของเขาอยู่ทุกอย่าง ตามที่พระสารประเสริฐให้ตัวอย่างคาถาซึ่งมีสัมผัสมา คาถาทำนายฝันฉันก็เคยดูมาก่อนแล้ว มีชื่นตันยังจำได้ว่า เทวินฺท พฺรหฺมา รวิตารจนฺโท ที่ว่าใครใส่ใจถูกปรับว่าเปนเสรนั้นควรแล้ว เพราะคาถานั้นเธอแต่งในเมืองเรานี่เอง คิดถึงคำเธอ ก็เห็นประหลาด คำเดิมเปนคำดี ครั้นตกมาถึงเราตายเปนคำเลว มีทานอยู่มากมาย อะไรที่ทำให้เปนเลวเปนชั่วก็แต่งให้เปนเธอ ในคำว่า ขัน ถ้าทำให้นึกถึงพระยาศรีธรรมราช ท่านเล่าว่าเมื่อท่านเปนผู้พิพากษาพิจารณาความอยู่ทางบักษ์ใต้ มีคนมาให้การว่า *งัวมันขัน* ท่านเห็นประหลาด แต่ฉันยอมราบว่าใช้ได้ ไก่แตะนกเขามันยังขันได้ ทำไมงัวจะขันบ้างไม่ได้ ในคำว่า ขัน นั้นคิดอย่างฉวก ๆ ก็มีความหมายเปลี่ยนไปได้ถึง ๕ อย่างแล้ว ว่าเปนภาชนก็ได้ ว่าส่งเสียงก็ได้ ว่าทำให้หัวเราะก็ได้ ว่าทำให้แน่นก็ได้ ล้วนแต่ต่างกันไกลทั้งนั้น

ขอบใจท่านที่ส่ง *เรื่องของชาติไทย* ไปให้เล่มหนึ่ง

วันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๘๕

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับตายพระหัตถ์ ลงวันที่ ๓๐ ธันวาคม และวันที่ ๓ มกราคม รวม ๒ ฉะบับ พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

เรื่องไวยากรณ์ ข้าพระพุทธเจ้าได้อ่านพบหนังสือเรื่องเล่มหนึ่ง เรียกชื่อว่า Philosophy of Grammar นักปราชญ์ชาวเดนมารคคนหนึ่งเป็นผู้แต่ง เป็นหนังสืออ่านเข้าใจยาก แต่เมื่อเพียรอ่านไปทีละน้อย ทบทวนอยู่หลายหนก็เข้าใจได้บ้าง เป็นหนังสือที่ให้สติในเรื่องไวยากรณ์ว่าที่แท้จริงนั้นอะไร ข้าพระพุทธเจ้าจะได้แปลเลือกแต่ข้อความซึ่งพอปรับเทียบกับหลักภาษาไทยได้ แล้วจัดถวายมาเป็นคราว ๆ

เรื่อง หน่วย ใบ ตัว ในตำราไวยากรณ์ไทยให้ชื่อว่า *ลักษณะนาม* ข้าพระพุทธเจ้าก็ได้ลองสอบค้นในภาษาไทยถิ่นต่าง ๆ อยู่ คำว่า *เล่ม* ในไทยใหญ่อธิบายว่า *สิ่งที่ยาวเรียวตามส่วนของสิ่งนั้น ๆ ท่อนหรือแท่ง สิ่งใด ๆ ที่มีลักษณะยาว* คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า *เกวียน* เรียกว่า *เล่ม* จะนับแอกที่เทียมเกวียนเป็นประธาน เมื่อข้าพระพุทธเจ้าไปภาคพายัพค้นปีที่ล่วงมานั้น ได้ความว่า *เกวียน* เขาเรียกว่า *ล้อ* ตรงกับที่ไทยใหญ่ใช้ ส่วนภาคอีสานเรียกว่า *เกวียน* ในภาษามอญเรียกเกวียนว่า *กวี* คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า *เกวียน* จะเป็นภาษาตระกูล มอญ—เขมร ในภาษาจีน รถที่รุนไป ใส่ไป เรียกว่า *หลุน* ใกล้กับคำว่า *เลื่อน* ซึ่งอาจเป็นคำเดียวกัน

โยชน์ ๑ ข้าพระพุทธเจ้าเคยพบฝรั่งอธิบายว่า ระยะทางที่โคไปได้ไกลที่สุดโดยไม่ต้องหยุดพักปลดโคออกจากแอก ในบาลีโยชน์ ๑ แบ่งเป็น ๔ *คาวุต* *คาวุต* ๑ อธิบายว่า เสียงโคร้องสุดเสียงที่อาจได้ยินถึง แต่ฝางแห่งอธิบายว่า *คาวุต* ๑ คือระยะทางที่โคอาจวิ่งแล่นไปพักหนึ่ง คำว่า *โยชน์* มีพวก คือ *โยช* *โยค* *โยคุต* และ *ยุค* ซึ่งล้วนมีความหมายว่า ผูก และเครื่องผูก ในภาษาอังกฤษ Yoke แปลว่าผูกมัดเอาเข้าเทียบแอก เพราะฉะนั้นข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าถ้าแปลอย่างความแรกจะใกล้กับรูปความหมายของคำเพราะเนื่องจากเรื่องผูก

ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกในพระกรุณาเป็นล้นเกล้า ฯ ที่ทรงบอกเรื่องรถของเจ้า เรียกว่า *พระสกุล* *ครรภ* ชาวบ้านพูดกันว่า *ครัน* ข้าพระพุทธเจ้าตองพิจารณาถึงหลักการกลายเสียงก็ยังไม่เห็น แต่รู้สึกด้วยเกล้า ฯ ว่า ถ้าใครพูด *ครัน* เป็น *คัน* มักถูกชาวบ้านกล่าวหาเป็นอย่างว่า อยากจะอวดเป็นผู้รู้เสียด้วยซ้ำ นายกิบอกข้าพระพุทธเจ้าว่า *คพฺภ* ในภาษาบาลี อาจารย์เคยสอนให้แปลตามความหมายของประโยค ถ้าความบ่งเป็นห้องเรือนก็ให้แปลว่าห้อง ถ้าความบ่งเป็นสัตว์ที่อยู่ในท้องก็ให้แปลว่า สัตว์เกิดในครรภ เช่น *คุพโภ* *อิตฺถิยา* *ปติฏฺฐิโต* (สัตว์ผู้เกิดในครรภ ตั้งขึ้นแล้วแก่หญิง) คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า *ครรภ* แปลว่าห้องว่าท้อง *คงมุ่งไปในทางที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน* คืออยู่ในที่แวดล้อมมิดชิด เป็นความคิดเดียวกับที่ไทยถิ่นอื่น เรียกมดลูกว่า *เรือนลูกอ่อน* หรือ *รังลูกอ่อน*

คำไทยกับคำเขมรพ้องกัน ข้าพระพุทธเจ้ายาศัยค้นหาคำในตระกูลภาษาไทย—จีนก่อน เมื่อมีอยู่ในภาษาไทยถางถิ่น แต่ไม่มีอยู่ทั่วไปเป็นปกติ

ครั้นตรวจดูทางภาษาตระกูลมอญ—เขมร มีอยู่มากถิ่น เช่นมีอยู่ในมอญ ข่า ขมุ ละว้า ฯลฯ และคำในภาษาไทยถิ่นที่พ้องกับของคำตระกูลมอญ—เขมรก็มีเหตุผลว่าอาจมีทางติดต่อกัน ข้าพระพุทธเจ้าก็ลงความเห็นว่าคำนั้นน่าจะเป็นคำที่ไทยยืมเอามาจากมอญ—เขมร ถ้าตรงกันข้ามกับข้างต้นก็ถือว่า เขมรยืมเอาไปจากไทย แต่การค้นอย่างนี้เสียเวลามาก ด้วยไม่มีทางที่จะค้นได้ทุกคำ ทั้งลางคำในลางถิ่นก็กลายเสียงและกลายความหมายเสียด้วย ที่ทรงยกตัวอย่างคำว่า *ยกทัพ* และ *เลิกทัพ* ความกลับกัน ทำให้ข้าพระพุทธเจ้าเฉลียวถึงคำว่า *แพ้* ที่ไทยถิ่นอื่นหมายความว่าชะนะขึ้นมาอีก ที่ความหมายกลายกลับกัน จะเป็นไปในลักษณะนี้ แต่ข้าพระพุทธเจ้ายังหาตัวอย่างที่ใช้ในครั้งเก่ามาสอบไม่ได้เพียงพอ คำปากที่พูดกันถึงเรื่องหนี้สินค้างกันอยู่ เช่น *ท่านติดฉัน ๕ บาท* หรือ *ฉันติดท่าน ๕ บาท* ก็เป็นเรื่องที่เถียงกันอยู่ว่า ท่านเป็นเจ้าหนี้หรือลูกหนี้ เมื่อข้าพระพุทธเจ้าเขียนในใบปลิวว่า *ฝรั่งเดสแพ้เยอรมัน* ต้องคอยระวังคำและเปลี่ยนเป็น *พ่าย* แทนว่า *แพ้* มิฉะนั้นไทยถิ่นอื่นอาจเข้าใจผิดกันตรงข้าม ยังคำว่า *ให้พร* คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า เดิมผู้ใหญ่ให้แก่ผู้น้อย เพราะให้ได้จริง ๆ ต่อมาให้พรเป็นเพียงพิธี เลื่อนมาเป็นผู้น้อยให้ผู้ใหญ่ก็ได้ เป็นลักษณะเลื่อนความหมายในภาษา ตามหลักแห่งความหมายขยายตัวกว้างออกไป เพราะผู้ใช้สำคัญผิด

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า [signature]

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

วันที่ ๓๒ มกราคม ๒๕๘๔

พระยาอนุมานราชธน

หนังสือของท่านลงวันที่ ๓๑ เดือนก่อน ได้รับแล้ว *เรื่องพระนอน* นั้นเป็นความคิดคาดของฉัน เมื่อท่านเห็นด้วยก็พาใจให้รู้สึกยินดีนั้น แต่ความจริงจะถูกหรือไม่ก็ไม่แน่ การคิดและสอบสวนอะไรนั้นเป็นการเล่นของเรา ได้เค้าก็มีความสุขใจ ถ้าไม่ได้ก็อดอัด ธรรมดาจะต้องเป็นเช่นนั้นอยู่เอง

รูปที่ท่านคัดไปให้ดูเป็นที่รูปฉลัก เหนจะเป็นประเพณีมีพที่เก่าแก่ ซึ่งคนเดี๋ยวนี้ไม่ได้สนใจในทางโบราณคดีจะรู้ไม่ได้ ถ้าว่าตามทางช่างแล้ว พระศพท้าวทศรถก็เอาไปตั้งพิงไว้กับถัง หรือไม่เช่นนั้นถังก็เป็นแก้ว แต่คงเป็นไปไม่ได้เพราะใหม่นัก ทีมีคนที่บอกท่านถึงการศพพวกช่างทอง เขาก็นึกเหนเป็นเอาพระศพท้าวทศรถไปตั้งพิงไว้ข้างถัง มะพร้าวนั้นเกี่ยวกับศพแน่ การเผาศพของเราก็ต้องเอามะพร้าวแก้ว (ปอกเอาออกจนกลาเหลือแต่เนื้อ) ถ้างหน้าศพก่อน ฉันไปคิดใจรูปชาย ๒ คนข้างขวา ตุ๊ที่คนหนึ่งเป็นเจ้า เอาอะไรส่งให้อมาตย์ไม่ทราบ ถ้าไขออกได้ลางทีก็จะไขเรื่องพระศพออกได้ด้วย

ขอบใจท่านที่มีใจเมตตาให้พรปีใหม่ ขอให้เป็นไปสมพรปากเถิด ท่านมีใจอารีให้พรฉันใด ก็ขอพรจงเป็นไปแก่ท่านฉันนั้นเหมือนกันเถิด

ฉันได้โปสต์การ์ดทางภาคอีสานมาใบหนึ่ง มีหนังสืออย่างชาวอีสานอยู่ในนั้น แต่อ่านคิดอยู่สองแห่ง แห่งหนึ่งว่า *เราบ่ต้องการจะลบเลากันเอง* ติดคำ

ลบเลา ความควรเปน *รบรา* หรือจะเปน *รบเร้า* อีกแห่งหนึ่งว่า *เรสให้พี่น้อง เราบาสเจ็บหลายคน* คำ *เรส* นั้นคิด ไม่ได้ความ ช่วยปรึกษานายสุดดูด้วย ได้ส่งกาดมาให้นั้นแล้ว ผู้เรียงหนังสือนั้นเห็นจะเปนชาวใต้ แต่ชาวอีศานเขียนเปนหนังสือทางอีศาน แก้คำบ้าง คำที่ว่า *เขียนยกเอ้ยกพินทุ์* เพิ่งมาเข้าใจบัดนี้ ว่าเขียนอย่างชาวเหนือ กับดางแห่งในกาดอีศานนั้น เขาเขียน *ห* นำคิดกับตัวที่ต้องการ ดีอยู่ ฉันนึกไม่สบายใจอยู่แล้วที่เราเขียน *ห* นำลอยตัว แต่ไม่อ่าน นึกคำขึ้นได้อีกคำหนึ่ง *ขำ* ดูจะเปนคำเดียวกันกับ *ขัน* ซึ่งทำให้หัวเราะนั้นเอง เดิมคงเขียน *ขำ* หากอ่านต่างกันไป แล้วเขียนก็พลอยต่างกันไปด้วย คำว่า *ครัน* นั้นน่าสงสัยอยู่มาก จะหมายเปน *คพฺภ ครฺภ* หรือมิใช่

วันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๔

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับตายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๒ เดือนนี้ พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

โปสต์การ์ดทางภาคอีศาน ที่ประทานมายังข้าพระพุทธเจ้าแผ่นหนึ่งนั้น เป็นโปสต์การ์ดที่ข้าพระพุทธเจ้าให้นายสุดเขียนแปลงคำเป็นไทยอีศาน ข้าพระพุทธเจ้าได้รับหน้าที่จัดการเรื่องนี้มา๒ตราว ตราวแรกมี๔ภาษา คือ ไทยกลาง ไทยอีศาน เขมร และญวน ตัวหนังสือที่เขียนไม่เรียบร้อย เพราะต้องแต่งแปดเขียน ตลอดจนระบายสีรูปพระธาตุพนมให้แล้วเสร็จภายใน ๓ ชั่วโมง รูปพระธาตุพนม ข้าพระพุทธเจ้าฉีกเอารูปในสมุด ให้ช่างเขียนระบายสีทับลงไป แล้วทำเป็นรัศมีให้เป็นสีฉูดฉาด เหมาะที่จะเอาไปทำเป็นใบปิดให้ผู้รับสดุดตา ข้าพระพุทธเจ้าขอประทานถวายชุดแรกมี ๔ ภาษารวม ๔ แผ่น กับถวายแผ่นที่ประทานข้าพระพุทธเจ้าคืนมาด้วย คำว่า *รบเลา* ที่ถูกเป็น *รบเลว เลว* เป็นคำภาคอีศาน แปลว่า รบ ใช้ประกอบต่อกับคำว่า *รบ* เท่านั้น ตามลำพังไม่ใช้เป็นอย่างเดียวกับคำว่า *รบรา* ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าเดาว่าจะเป็นคำผ่อนเสียงออกมาจากคำว่า *รบ* เช่นเดียวกับคำว่า *วัดวา* ซึ่งทางพายัพ วา แปลว่า วัด (กริยา) คำว่า *เรส* ที่ถูกเป็น *เฮ็ด* แปลว่า ทำ แต่นายสุดชี้แจงว่าเขาเขียนสกดด้วย ษ ซึ่งเรียกว่า *อักษรเฝือง* หรือ *เฟือง* (= ๒ ใน ๓ ภาค ส่วน) แปลว่าเป็นอักษรกึ่ง ไม่เต็มตัว เหตุไรจึงเรียกว่า *อักษรไม่เต็มตัว* ข้าพระพุทธเจ้าซักนายสุดชี้แจงยังไม่เข้าใจกัน ที่ตรัสเรื่อง *ยกเอ้ ยกพินทุ์* ข้าพระพุทธเจ้าอ่านดูเป็นครู ใหญ่จึงได้ทราบเกล้า ฯ ว่าทรงหมายความถึงอะไร ข้าพระพุทธเจ้าเห็นในหนังสือไทยใหญ่เขียนคำว่า *เดียว* เป็น *ลิว* อ่านว่า *เหลว* เสียงสระควบหรือสระสังโยค

ไม่มีใช้ ที่โบราณเขียน เดียว เป็น ดยว ถ้าว่าโดยเสียงก็ใกล้ไปทาง ดิว (ย=อิ) หรือ เดว มาก ที่ตรัสเรียงอีสานเขียน หม่า คิดกับตัวที่ต้องการ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นพ้องในกระแสพระดำริว่าดี ตัดปัญหาเรื่องผิด อย่างคำว่า ห นำ ถ้าเขียนชิดไม่ไว้ระยะ ก็อ่านเป็น หม่า ไปได้

ข้าพระพุทธเจ้าเคยกราบทูลว่า เสียงอักษรกลางในไทยใหญ่เป็นเสียงไม้จัตวา เมื่อ ๒—๓ วัน ข้าพระพุทธเจ้าพึ่งท้าวอุ่น ซึ่งหนีจากแดนหลวงพระบางเข้ามาอยู่ในประเทศไทย กล่าวคำทางวิทยุกระจายเสียง เมื่อถึงคำที่เป็นอักษรกลาง แม้เป็นคำที่ผันแล้วก็ดี เช่นคำว่า ได้ เป็นต้น ก็เป็นเสียงครึ่งไม้จัตวากับเสียงครึ่งไม้เอก ถ้าเทียบกับเสียงที่พูดกันในขนบท เช่น นครสวรรค์ และสุพรรณบุรี เสียงอย่างนี้คงเป็นเหน่อ เป็นอย่างเสียงไม้เอก ตางที่ก็ได้ยินเป็นเสียงครึ่งไม้เอก พอถึงกรุงเทพฯ เสียงเป็นปกติ ดูประหนึ่งว่า เสียงเลื่อนจากเสียงไม้จัตวา แล้วค่อยกลายมาเป็นขั้น ๆ จนเป็นเสียงปกติอย่างชาวกรุงเทพฯ คิดด้วยเกล้าฯ ว่า เสียงอักษรกลางไม่มีคู่เสียงสูง และที่ในศิลาจารึกพ่อขุนรามถ้าแหงไม่มีเครื่องหมายไม้จัตวา น่าจะเนื่องมาด้วยการออกระดับเสียงนี้ด้วยประการหนึ่ง

คำว่า ข้า และ ขัน คิดด้วยเกล้าฯ ว่า จะเป็นคำเดียวกัน ดังที่ทรงพระดำริ มีคำคู่เป็นแนวเทียบอยู่ เช่น *ท้าหั้น ตรามครัน ขบขัน* (*ขบ=ขัม*) ข้าพระพุทธเจ้าค้นหาในพจนานุกรมไทยใหญ่ ไม่พบคำว่า *ข้า* และ *ขัน* ในความทราบหาวเราะ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้า พระยาอุปกิตศิลปสาร

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๙ มกราคม ๒๕๑๕

พระยาอนุมานราชธน

หนังสือของท่าน ลงวันที่ ๒๒ มกราคม ๒ ฉบับ ได้รับแล้ว

ท่านจะแปลตำแต่งในหลักไวยากรณ์ของอาจารย์ชาวเดนมากส่งไปให้เปนคราว ๆ นั้นดีอย่างยิ่ง ชอบใจมาก ฉันก็เพิ่งเข้าใจ ว่านักเรียนซึ่งเข้าเรียนในโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษเช่นท่าน ก็อ่านภาษาอังกฤษเข้าใจทั่วไปได้ยาก เหตุที่ทำให้คิดว่าอ่านเข้าใจได้หมดก็เพราะเทียบเอาตัวเองซึ่งไม่ได้เข้าโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษ ประสาว่าอยากรู้ก็ดูเอาเอง ตางเรื่องก็อ่านเข้าใจ ตางเรื่องก็ไม่เข้าใจ ที่เปนดังนั้นก็โทษเอาว่าเพราะไม่ได้เข้าโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษ

ได้เห็นหนังสือเขาเอามาให้ตรวจเพื่อให้แก้ เขาเอ่ยถึงภิกษุว่าชื่อ *วินัยธร* กับ *ธรรมกถึก* รู้สึกว่าไม่ใช่ชื่อ แต่แล้วก็เฉลียวใจได้คิด ว่าหรือไวยากรณ์เขาจะจัดว่าเปนชื่อกระมัง ผู้เขียนเปนนักเรียน เตยงดไม่ได้จดทักคงเปนแน่เช่นนั้น แต่ *ตัน ๆ ลำ ๆ* ยังสงเคราะห์เข้าเปนชื่อ

ท่านให้ความเห็นในเรื่องเรียก *เกวียน ว่า เล่ม* อาศรัยด้วยไม้ท่อนอันเปนหลักของเกวียน ซึ่งเขาเรียกว่า *ทูบ* ฉันเห็นด้วยเต็มตัว *สมุดไทย* ก็เรียกว่า *เล่ม* แต่ครั้นถึง *คัมภีร์ใบลาน* ซึ่งควรจะเรียก *เล่ม* เหมือนกันแต่เรียกว่า *ผูก* ไปยึดเอาเชือกร้อยหูเข้า ชื่อทั้งนี้เห็นจะนิกเอาตามสมัย ใครเรียกน้ำเปนอะไรก็เรียกตามกันไป เหมือนหนึ่งสมุดฝรั่งก็ไม่ยาวเปนท่อน แต่เรียกกันว่า *เล่ม* เปนอันเรียกตามสมุดไทย ตางที่กเรียกกันว่า *ปึง* ดูที่เปนภาษาจีน แปลว่ากะไรก็

ไม่ทราบ *ทองแท่ง* เรียกว่า *ทองลิ่ม* ก็มีลักษณเปนท่อนยาว คำ ลิ่ม กับ *เล่ม* เหน่ว่าเปนอันเดียวกัน

คำที่เราเรียกว่า *เกวียน* ย่อมมีชื่อเรียกกันต่าง ๆ แม้เราเองถางทีก็เรียกไปเปนอย่างอื่น แต่คำที่เรียกว่า *เกวียน* ก็เปนแต่ใช้เขียนหนังสือ เมื่อพูดกันก็เรียกว่า *เกี๋ยน* คงเปนที่เราพูดตัวควบได้ยาก เขียนหนังสือกับพูดมีผิดกันอยู่มาก

คำอธิบายถึงโยชน์ กับ คาวุต ฉันก็ค้นพบเช่นท่านบอก ดีใจที่ได้ทราบ คำ *คาวุต* ว่าตรงกับ *คาพยุต* ที่เราใช้กันอยู่ว่าเปน ๑/๔ แห่งโยชน์ แล้วค้นพบ คำ *โกส* หรือ *โกรส* ก็เปนอันเดียวกับ *คาพยุต* นั่นเอง แต่เรื่องยาวเท่าไรเท่าไรนั้นเหลว ก่อนนี้ว่าเปนแต่ประมาณเท่านั้น โยชน์หนึ่งที่ว่า ๔๐๐ เส้น นั้นที่เปนไปไม่ได้ โครัอง ๔ ต่อ ไกลไปไม่ถึง ๔๐๐ เส้น

ท่านบอกว่า *แพ้* คือชนะ ทำเอาฉันตกใจมากด้วยไม่เคยทราบ ตรงกันข้ามกับที่เข้าใจที่เดียว เคยถึงมาแต่แต่คำ *อปราชัย* เข้าใจว่าแพ้ แต่ครั้นคิดดูก็ตรงกันข้ามเปนไม่แพ้ ก็คือชนะนั่นเอง ที่ใช้คำ *แพ้* ในที่นี้พูดตามทางที่เข้าใจมาแต่ก่อน อยากทราบว่าคำ *พ่าย* นั้นเปนภาษาอะไร เราใช้แต่เขียนหนังสือ ส่วนพูดกันนั้นไม่ได้ใช้ เข้าใจความเปนว่าแตกหนี

คำที่เลื่อนไป นั้นมีมากเต็มที เช่นให้พรก็มีขอพร การขอพรเปนของผู้น้อยขอสิ่งซึ่งควรจะเปนได้ การให้พรจึงเปนของผู้ใหญ่ คืออนุญาตเท่านั้นเอง แล้วการขอพรนั้นหายไป ให้พรกลายเปนให้โคมลอยในสิ่งที่จะเปนได้หรือไม่ได้ก็ตามที การให้พรซึ่งเปนไปได้ทั้งผู้ใหญ่แลผู้น้อย คำ *สาบานปฏิญาณ* ก็เหมือนกัน เดิมเปนสองคำ มีผู้ใหญ่สาบานคือแช่ง ว่าทำเช่นนั้นแล้วให้เปนเช่นนั้นหนา ผู้รับสาบานกล่าวปฏิญาณว่า เออ เท่านั้นพอแล้ว แต่เดี๋ยวนี้เปน

พูดเอาเองทั้งสำบานและปฏิญาณ เรียกกันว่า *สปถ* หรือ *สาบาน* หรือคิดกันทั้งสองคำ จะอย่างไรก็มีความหมายเคลื่อนไปทั้งนั้น คำเคลื่อนซึ่งท่านให้ตัวอย่างการคิดเงินนั้นมีมาก เช่นพูดว่า *ที่หลัง* ฉันก็เคยสงสัยว่าพูดผิด จะเป็น *ที่หน้า* ดอกกระมัง *ที่หลัง* เป็นหมายความว่าล่วงมาแล้ว

เรื่องโปสตการ์ดรูปพระธาตุพนม นั้นดีมาก ในการส่งมาให้ท่านก็เข้าตำบุราณที่ว่า *จุดได้ตำตอ* ไม่ได้ทราบเลยว่าทำไปจากกรมศิลปากร ท่านให้ไป ๔ แผ่น ๔ ภาษานั้นดีใจชอบใจมาก เป็นอันเดาถูกว่าพวกเราแต่งในภาษาเราแล้วเขียนแปลงเป็นภาษาอีสาน คำ *ลบเลา* ก็ได้นึกเหมือนกันว่า *เลา* จะเป็น *เลว* ก็ได้ แต่ก็ไม่เข้าใจอยู่นั่นเอง ท่านพูดถึงผ่อนเสียง ให้ตัวอย่างคำ *วัด*ว่าทำให้นึกไปถึงมีคนที่เห็นคำนั้นเป็นภาษามคธว่า *วตฺวา* ฉันก็นึกไม่ถึง คำ *เสส* เป็น *เสษ* นั้นไม่ใช่ความผิดของฉัน เพราะเขียนไว้เคลื่อนคลาศ แต่ถึงจะเขียนไว้ไม่คลาศก็ไม่เข้าใจอยู่นั่นเอง ที่ฉันเขียนสกด ส มาก็เพราะในต้นฉะบับเขียนตันยอดิด ไส้สอยอไม่มี จึงเดาเป็นสอดย ถ้าเป็นสอบอควรจะเป็นตันบอดิดไส้เขียนเช่นนั้นก็มีอยู่ที่คำอื่น

ญวนนั้นไม่ใช่เอ็ก ที่ใช้หนังสือจีนที่ก็จะถูกบังคับ หรือสมรรคใช้เองด้วยเหน่าจีนเขาศรีวิชัย แต่ได้ทราบว่าเดี๋ยวนี้ฝรั่งเศสเขาห้ามไม่ให้ใช้หนังสือจีน แต่ให้ใช้ตัวโรมันมีเครื่องหมาย ได้สับส่วนมาทราบความว่าญวนเขาเรียกการเขียนอย่างนั้นว่า *ฟลิกหงี* เป็นการบังคับให้ทำอย่างเช่นแก่ตัว

คำ *ยกเอ้* *ยกพินทุ* นั้นพูดกันอยู่มาก สำคัญว่าท่านจะเข้าใจจึงไม่ได้อธิบายคำนั้น ขอโทษ แต่ท่านก็คิดได้โดยไม่ต้องอธิบาย

28/05/2565

เรื่องเสียงเพี้ยน นั้นไม่ต้องดูไกลไปถึงไหน เอาแต่ใกล้ ๆ เสี้ยงก็ไม่เหมือนพวกเราแล้ว ฉันได้บอกแก่ท่านแล้วว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเหนว่าการผันอักษร (อย่างเรา) เปนเสี้ยงชาวบางกอกเท่านั้นเอง ขุนอุดมอักษร เปนเด็กอยู่บ้าน แล้วเขาฉันไปรับราชการอยู่โคราช ได้ไปสังเกตเสี้ยงชาวโคราชมา ว่าถ้าเราต่ำเขาก็สูง ถ้าเราสูงเขาก็ต่ำ ตรงกันข้ามเสมอ ฉันไปโคราชทีหลัง เมื่อได้ฟังเขาพูดแล้ว สังเกตตามก็เหนจริงอย่างนั้น

พูดถึงเสี้ยงเพี้ยนก็เหนประหลาด แม้พวกเราเองพูดเพี้ยนไปก็มี เช่น *ขยด เขยิด เขยิบ ขยับ* นี่ก็เปนคำเดียวกัน *หยด หยัด หยาด* นี่ก็เปนคำเดียวกัน *ยังมี หยอด* อีก แต่นั้นเปนการทำให้ *หยด หยัด หยาด*

กรมศิลปากร

วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๘๕

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับสายพระหัตถ์ ลงวันที่ ๒๙ มกราคม พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าอ่านหนังสือภาษาอังกฤษออกเป็นขั้น ๆ แต่ขั้นเข้าใจยากที่สุดคือ หนังสือที่ว่าด้วยข้อวรรถธรรมและตำราที่อัดข้อความไว้ และใช้ศัพท์ฉะเพาะวิชา เป็นอย่างเดียวกับอ่านคัมภีร์ศาสนาซึ่งต้องมีอรรถกถาฎีกาแก้เพื่อให้เข้าใจ ซึ่งถ้างทีก็เป็นแก้เข้าใจต่าง ๆ กันก็มี ในหนังสืออังกฤษ ถ้าเรื่องใดข้าพระพุทธเจ้าอ่านยังไม่เข้าใจก็ละไว้ แล้วหาเรื่องที่พาดพิงเกี่ยวเนื่องถึงเรื่องที่ยังอ่านไม่ออก เลือกแต่ที่กล่าวข้อความง่าย ๆ มาอ่านเสียก่อน อ่านไปทีละเล็กละน้อย ในที่สุดก็อ่านเรื่องที่อ่านไม่ออกมาแต่ก่อนได้บ้าง ข้าพระพุทธเจ้าเคยอ่านตำราเศรษฐศาสตร์ ชั้นแรกอ่านไม่รู้เข้าใจ จึงเลือกหาหนังสือเศรษฐศาสตร์ที่เป็นภาษาง่าย ๆ สำหรับสอนเด็ก แล้วค่อยเขยิบอ่านสูงขึ้นไป ก็พออ่านเข้าใจในตำราได้ มีข้อที่ข้าพระพุทธเจ้าปลาดใจอยู่อย่างหนึ่ง เมื่อจับอ่านตำรานิรุกติศาสตร์ ในครั้งแรกไม่เข้าใจเลย ต้องอ่านเล่มที่เป็นขั้นต้นชะนิดที่แต่งให้อ่านกันธรรมดา ไม่ใช่ชะนิดตำรา จนเข้าใจแล้วกลับมาอ่านตัวตำราใหม่ ถึงอ่านเข้าใจบ้างดีกว่าเดิม แต่ที่ยังอ่านไม่เข้าใจยังเหลืออีกมาก แม้ข้าพระพุทธเจ้าจะได้เพียรอ่านซ้ำหลายครั้งหลายหน ก็อ่านไม่ออก ข้าพระพุทธเจ้าก็พักไว้ ครั้นล่วงมาดั่ง ๕—๖ เดือน รออ่านใหม่ ก็บังเกิดความแปลกใจที่คราวนี้อ่านเข้าใจดี ครั้นเขยิบอ่านตอนต่อไป ก็อ่านไม่เข้าใจอีก ต้องทอดทิ้งไว้นาน แล้วกลับมาอ่านอีก ก็เข้าใจดี เป็นดั่งนี้เรื่อยมาดั่ง ๖ — ๗ ปี จึง

อ่านเข้าใจดูล่วงไปได้ แต่ยังไม่เข้าใจมีอยู่อีกมาก ตอนใดอ่านออกแจ้งรู้สึกด้วยเกล้า ฯ ว่าได้ความรู้ซาบซึ้งดีกว่าอ่านหนังสือที่แต่งเป็นอย่างไม่ใช่คำราชาพระพุทธเจ้ามาคิดด้วยเกล้า ฯ ว่า ที่อ่านออกเกิดความสว่างขึ้นโดยไม่รู้ตัว คงเนื่องมาแต่เหตุที่ได้สะสมความรู้รอบตัวเป็นเครื่องช่วย ซึ่งค่อยเป็นค่อยไปทีละน้อย ไม่รู้สึกตัว ครั้นอ่านเข้าใจแล้ว ก็ยังเป็นความรู้ปน ๆ กันอยู่ในใจ ต่อเมื่อแปลและเขียนขึ้นดู ก็ต้องใช้ความพินิจไตร่ตรองและค้นคว้าจากที่อื่นมาเพิ่มเติม พอเขียนจบก็ได้ความรู้เข้าลำดับคิดต่อกัน ไม่เป็นฉุม ๆ ดอน ๆ เหมือนเมื่อยังไม่ได้เขียนได้แปล

ข้าพระพุทธเจ้าสอบถามพระสารประเสริฐว่า *วินัยธร* และ *ธรรมกถึก* เป็นชื่อคนมีบ้างไหม พระสารประเสริฐตอบว่า มีภิกษุชื่อวินัยธรกับธรรมกถึกกล่าวไว้ในธรรมบท ภาค ๑ เรื่องโกสัมพีแห่งเดียว นอกจากนี้ยังไม่พบที่ไหนอีก

ข้าพระพุทธเจ้าเคยสอบถามชื่อส่วนต่าง ๆ ของเกวียนมาหลายครั้งแล้ว ก็เก็บความรู้ที่สอบถามได้ไว้ไม่นาน ก็ลืมอีก เป็นเพราะไม่ได้เห็นเกวียนอยู่เสมอ เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลเรื่องเกวียนไปครั้งก่อน มีความรู้ในคำ *ทูบ* เพียงว่า เป็นส่วนหนึ่งของเกวียนเท่านั้น แต่จะเป็นส่วนเกวียนตอนไหนไม่ทราบเกล้า ฯ ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกในพระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ ที่ทรงพระเมตตาครั้งบอกเรื่องทูบแก่ข้าพระพุทธเจ้า

คำว่า *ปัง* เป็นภาษาจีน ชาวแต้จิ๋วอ่านว่า *ปึน* หรือ *ปัง* ได้ทั้งสองอย่าง กวางตุ้งอ่านเป็น *ปั๋น* และอ่านว่า *เปิ๋น* ก็ได้ แปลว่า *ต้น เค้า มูล เดิม พื้น* (ตัวหนังสือจีนเขียนเป็นต้นไม้งอกขึ้นบนพื้นดิน 本木十一) คำว่า *ญี่ปุ่น* ชาวแต้จิ๋วเรียกว่า *ยิดปุ๋น* แปลว่ามีต้นมาจากอาทิตย์ *ปุ๋น* หรือ *ปัง* เมื่อประกอบกับคำอื่น มีความหมายเป็นต่าง ๆ ที่ใกล้คำไทยเช่น *ปุ๋นดี* = คนพื้น

เมือง (ตั้ แปลว่า แผ่นดินหรือที่) *ปุ๊นก๊ก* = ประเทศของตน *เจ๊กป๊งจือ* กวางตุ้งเป็น *หยัดปู๋นซี* = หนังสือเล่มหนึ่ง (เทียบ *ปู๋น* กับ *บั้น จือ* หรือ *ซี* แปลว่าหนังสือ เสียงกวางตุ้งอยู่ระหว่าง *ซี* กับ *ซือ*) *ปุ๊นจี๊* กวางตุ้งเป็น *ปู๋นฉิน* = ต้นทุน (*ฉิน* แปลว่า เงินตรา ตรงกับ *สิน* (ทรัพย์) *จี๊* ในเสียงแต้จิ๋ว ไทยเรียกเป็น *จี๋* เช่น *เจ๊กจี๋ น่อจี๋* = สลึงหนึ่ง สองสลึง) ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้าฯ ว่า *ปู๊น* ถ้าจะเทียบกับคำว่า *พั้น* ก็ใกล้กันทั้งเสียงและความหมาย

คำว่า *พ่าย* ข้าพระพุทธเจ้าสอบถามนายสุด ว่าเป็นคำใช้โดยปกติในหนังสือและในคำพูดของภาคอีศาน หมายความว่า *แตกทัพ แพ้ทัพ* ข้าพระพุทธเจ้าค้นในภาษาไทยใหญ่ก็ไม่พบ ทางพายัพ แพ้ไม่ชะนะใช้ว่า *ก๊าน* ส่วน *พ่าย* ไม่มีใช้พูด มีปรากฏในภาษาหนังสือบ้างในคำว่า *แตกพ่าย* แต่ไม่ค่อยมีเสมอ

คำเคลื่อนที่ในความหมาย ข้าพระพุทธเจ้าพึ่งทราบเกล้า ฯ ความหมายที่แท้จริงของคำว่า *สาบาล* และ *สบถ* พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้ โดยเหตุที่เป็นคำใช้กันเสมอ จึงไม่ได้เฉลียวคิดว่าความเป็นตรงข้าม ตามตำรานิรุกติศาสตร์ว่า ความหมายนั้น เป็นของไม่มีใครรู้ได้ถูกต้อง เพราะสิ่งต่าง ๆ ย่อมมีลักษณะแตกต่างกันทั้งนั้น ยกตัวอย่างเช่น *มะม่วง* ลักษณะของมะม่วง ว่าโดยรูปสีสันและรส แต่ละผลก็ไม่เหมือนกัน ว่าโดยทางสัมผัสก็เป็นต่าง ๆ กัน เมื่อมนุษย์จะตั้งชื่อให้ว่านี้แหละคือ *มะม่วง* ก็ได้แต่เก็บเอาลักษณะทั่ว ๆ ไปที่เป็นสามัญของมะม่วงมารวมกัน แล้วก็ตั้งชื่อให้ว่า *มะม่วง* เป็นความหมายรวมถึงสามัญลักษณ์ของมะม่วง แต่ผู้ใช้มักนำเอาไปใช้แต่ฉะเพาะลักษณะหนึ่งลักษณะใดที่เห็นเด่นและที่ตนต้องการ ความหมายนั้นก็เกิดแคบเข้ากว้างออก หรือเคลื่อนที่ไป ความหมายของคำ เปรียบได้กับกลางใจดำของเป้าซึ่งมีบริเวณแผ่ออกไปโดยรอบ ความหมายกลางใจดำ เป็นความหมายรวมห่างกลางใจดำออกมาเป็นความหมายข้างเคียง ซึ่งจะค่อยห่างออกไปโดยลำดับ

สุดแล้วแต่ผู้ใช้จะนำเอาไปใช้ทางแง่ไร จะใช้เป็นความหมายดีหรือชั่วอยู่กันคนละมุมของบริเวณเบ้า จะใกล้หรือห่างกลางใจดำก็ได้ ถ้าใช้ในความหมายได้ซ้ำบ่อย ๆ ความหมายก็ไปเกาะอยู่ในที่ ๆ ใช้ ในที่สุดความหมายกลางใจดำหรือความหมายข้างเคียงในตอนอื่นก็เลือนแตะหายไป กลายเป็นความหมายข้ายที่ขึ้น ความหมายในคำใดที่มีอยู่ในพจนานุกรมก็เป็นแต่ส่วนหนึ่งของความหมายในคำนั้นเท่านั้น ไม่ใช่เป็นความหมายทั้งหมด แท้จริงคำพูดแต่ละคำย่อมมีความหมายไปได้ต่าง ๆ แต่อยู่ในขอบเขตของบริเวณเบ้า จะรู้ได้ต่อเมื่อมีผู้ใช้ชน เช่นคำ ว่า ผู้ใช้อาจนำไปใช้เป็น กิน *เข็ยน* โดนกัน เช่น *ว่าเสีย สามชาม ว่าเสียหลายหน้า รถสามล้อว่าเข้ากับรถราง* และอะไร ๆ อีกก็ได้ เมื่อความหมายห่างกลางใจดำออกมา แม้ไม่เป็นตันติภาษา ถ้าคนในหมู่ยอมรับรู้ด้วยแล้ว ก็เกิดเป็นความหมายขยายตัวห่างออกไปอีก คำนั้นก็เกิดมีความหมายมากมาย ซึ่งเดิมก็มีแต่ความหมายรวมสามัญลักษณ์เท่านั้น ที่ความหมายจะห่างกลางใจดำออกไป เกิดจากแนวเทียบก็มี เกิดจากอุปมาก็มี เช่น *เรือบิน* เอาลักษณะอาการของนกบินเป็นแนวเทียบไปใช้กับสิ่งอื่นที่มีลักษณะอาการคล้ายคลึงกัน ของแหลมอาจแทงทะลุ เป็นรูปธรรม นำเอาไปใช้เป็นอุปมาในสิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น *ปัญญาแหลม* คำพูดที่เป็นนามธรรมย่อมมาจากรูปธรรมก่อน โดยอาศัยอุปมาเป็นสะพานเชื่อมกัน โดยเหตุที่มนุษย์นำเอาคำที่เป็นรูปธรรมมาใช้ในความที่เป็นนามธรรมมานาน จนชินและชาๆไป จึงไม่รู้สึกกัน เช่น *ปัญญาทึบ ใจดำ ตัดสินใจ* (*สิน* กว้างตุ้ง เป็น *ฉิน* แปลว่า ตัดด้วยคะไกร) สงสัย (สं = ร่วม สย = นอนลง) doubt (อยู่ระหว่างสองแห่ง มาจาก ธาตุทวา — สอง) เป็นต้น เรื่องความหมายในภาษา ตามที่ข้าพระพุทธเจ้าเข้าใจ มีโดยย่ออย่างนี้

เรื่องเขียนอย่างหนึ่ง พูดอย่างหนึ่ง เช่น เกวียน พูดว่า เกียน ตามตำรานิรุกติศาสตร์ว่า เสียงนั้นมีจำนวนนับไม่ถ้วน มีเสียงเพียนและเสียงเหลือมล้ำซับซ้อนกัน แต่ภาษาหนึ่ง ๆ เลือกเอาแต่ต่างเสียงมา คิดขัดเป็นเครื่องหมายใช้เท่านั้น เพราะฉะนั้นเครื่องหมายของเสียงคือตัวหนังสือ จึงไม่ใช่เสียงอันแท้จริงของคำพูด หากบังคับให้ออกเพียงอ่านเป็นเพียงสมมติเท่านั้น คำพูดเขียนเป็นตัวหนังสือ ทำให้เสียงของคำกลายได้ ถ้าคำพูดเป็นประโยค ไม่ใช่เป็นคำ ๆ ก็จะเป็นเสียงติดต่อคาบเกี่ยวกันไป จนกว่าจะสิ้นสุดตอนเมื่อหยุดเสียงพูด เสียงที่เปล่งออกมาจะหนักเบาเนิ่นเร็วช้า ฯ ล ฯ ก็จะมีเสียงเด่นเป็นยอดของเสียงอยู่มากยอด เมื่อนับยอดของเสียงได้กี่ยอด ก็คือเป็นเสียงกี่พยางค์นั้นเอง อย่างเดียวกับทิวเขา ย่อมกำหนดหมายที่ยอดสูง คิดด้วยเกล้า ฯ ว่าที่โบราณเขียน ภู สะใภ้ ด้วย ภ ในคำซึ่งเป็นคำไทยแท้ ๆ คงเนื่องด้วยต้องการจะถ่ายเสียงซึ่งไม่ใช่เสียง พ หรือ ไพ้ หากเสียงนั้นหายไปเสียแล้ว จึงอ่านได้เป็นเสียง พ ไป

หนังสือญวนเขียนด้วยอักษรโรมัน ตามญวนบอกว่าพระพุทธเจ้าว่าเรียกตัว ก็กง้อ คำนี้เป็นภาษาจีน แปลว่า ภาษาเมืองหลวง เช่นเสียงหนังสือจีนที่เป็นภาษากลาง ซึ่งเรียนกันในโรงเรียนเวลานี้ ก็เรียกว่า ก็กง้อ หนังสือเดิมของญวนใช้ตัวจีน ทางชะวา มะลายู ก็ใช้เขียนตัวโรมันเหมือนกัน ว่าชาวฮิลันดานำเอาไปสอนให้แยกใช้ เสียงญวนไม่มีเสียง ฟ เช่นคำว่า *ฝรั่งเศส* ก็เป็น *พัด* ในไหหลำก็เป็นเสียง พ แต่จิ๋วเป็น *ฮ* เช่น กวางตุ้ง ฝุง แต้จิ๋วเป็น *ฮง* ไหหลำเป็น พง กวางตุ้ง *ฟัด* แต้จิ๋ว *ฮวด* ไหหลำ *พัด* จีนไหหลำชื่อ พง และ *พัด* เมื่อเขียนเป็นหนังสือไทยกลายเป็นรูปแยกไป พง ก็เป็น *พงศ์* *พัด* ก็เป็น *พัฒน* ญวนอยู่ใกล้กับไหหลำเสียงเป็นอย่างเดียวกัน เสียง *ส* ญวนและไหหลำเป็น *ต* เช่น สุน ก็เป็น *ตุ้น* เสง ก็เป็น *เต้ง* เสียง *ต* กลายเป็น *ด* เช่น *เตา* (ถั่ว) ไหหลำเป็น *เต้า* *เต๋* ไหหลำเป็น *เด่* ญี่ปุ่นตามที่ข้าพระพุทธ

เจ้าสังเกตมาก็เป็นเช่นนั้น เช่น ไต๋ เป็น ไต้ ในไหหลำ และเป็น ได ในญี่ปุ่น ฝรั่งว่าชนชาติที่พูดภาษา ฮกเกี้ยน แต้จิ๋ว และไหหลำ เป็นพวกเดียวกัน เป็นพวกไม่ใช่จีนเดิม หากมาผสมกันเข้าในภายหลัง ภาษาญี่ปุ่นเป็นพวกตาด แมนจู และเกาหลี คงจะผสมกันเข้ากับภาษาของชาวทะเลใต้ เป็นเรื่องยุ่งถือ อะไรแน่ไม่ได้

ขยด เขยิด เขยิบ ขยับ และคำ *หยด หยัด หยาก หยอด* ข้าพระพุทธเจ้าเห็นพ้องในกระแสพระดำริทุกประการ ข้าพระพุทธเจ้าคิดค้นต่อไป โดยอาศัยตัวสกดหัวท้ายในวรรคอักษรเป็นหลัก เช่น *ด — น* ก็ได้คำเพิ่มขึ้นอีกหลายคำ เช่น *ขยด — เขยื้อน* ถ้าตัด *ข* ซึ่งจะตรงกับ *กระ* ออกเสีย ก็มีคำว่า *ย่น ยั้น* (อีสานออกเสียงยาวเป็น *ย่าน* หมายความว่า *ถอย* เช่น *ไม่ย่าน* — ไม่ถอย) *เขยิบ* — คืบคลาน — ขยับ *หยัด* — ยืด — ยืน *หยาด* — ยืด — ยาด — ยาน (อีสาน *หยาด* คือไหลยืดเป็นสายลงมา) *หยอด* — หย่อนลง ถ้าเขียนเป็น *หย่อญ* โดยออกเสียง *ญ* อันนาสิก ก็เป็น ย้อย มีตัวอย่างเป็นแนวเทียบ เช่น อาหมเขียน *หญ* แต่ออกเสียงอ่านว่า *หอย* = หัวโหน ไทยใหญ่เขียน *มุญ* แต่ออกเสียงอ่านว่า *มุย* = มุ่นมวย ในเตลงพ่าย มีคำว่า *สงสัญ* = สงสัย

ข้าพระพุทธเจ้ายังคิดใจในคำว่า *ยกเลิก* ที่ตรัสว่า *ยกทัพ* คือไป เลิกทัพ คือกลับ *ยก* ถ้าควบกับ *ยอ* ก็เป็น *ยกย่อง* (ยก — ย่อง) อีสาน *ยกทัพ* ใช้ว่า *ยอทัพ* ในหนังสือวรรณคดีใช้ *ยอทัพ* ว่า *ยกทัพ* ก็มี *ยอ* ซึ่งเป็นชื่อเครื่องดักปลาด้วยวิธียกขึ้น เรียกว่า *ยกยอ* ก็จะมีความหมายเป็นพวกเดียวกัน

ข้าพระพุทธเจ้าพบคำจีนอยู่คำหนึ่งเห็นแปลก คือ *หล่ง* อ่านเป็น *หลั่ง หล่อง* ก็ได้ แปลว่า *ทำ เล่น รังแก* ฉิลิด *พระลอ* แห่งหนึ่งว่า *ยายจะลองเจ้าหล้า บ่ได้ หลานเฮย* ลอง เห็นจะตรงกับความหมาย ว่าทำ ว่าลอง หรือเล่น

รัง ที่แปลว่าสร้าง ก็จะเป็นคำเดียวกัน สร้างจึงได้มีตัว ร แซก รังแก ก็คง ทำเกเรอะไรอย่างหนึ่ง รังวัด ก็คงเป็นทำการวัด สร้าง ในภาษาจีนกวางตุ้งมี ซัง หรือ เซง แปลว่า เกิด ว่า สร้าง แต่จีวเป็น แซ ใช้พูดเป็น ซา ก็มี เช่น แซยิด ซายิด

ข้าพระพุทธเจ้าได้เห็นพระแสงตาบในราชพิพิธภัณฑ์มีมากมาย เพิ่งได้สดับทราบเกล้า ฯ ว่าคล้ายกับเรื่องพระราชลัญจกร เพราะจะทรงพระกรุณาพระราชทานผู้ใดก็ได้ พระแสงดาบองค์เทียบได้กับพระครา อย่างพระมหาโองการเป็นของประจำพระองค์ พระแสงที่พระราชทานเจ้านาย แม่ทัพ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เทียบได้กับพระราชลัญจกรที่พระราชทานไปประจำตัวผู้ได้รับพระราชทาน ยังพระแสงจักรอีกอย่างซึ่งข้าพระพุทธเจ้าคิดไม่เห็น จักร ก็คืออาวุธ เป็นรูปวงกลมมีคมรอบตัว แต่จักรของไทยเขียนเป็นลายจัก ๆ ในแนวคม แล้วรูปจักรที่เขียนเป็นแนวคมหายไป เหลือแต่ลายจัก ๆ เลี่ยงไปพ้องเข้ากับคำว่า จักร แต่ลายจักในพระแสงจักรเป็นเวียนซ้าย ลายในเครื่องราชอิสริยาภรณมหาจักรีเป็นเวียนขวา ลายในสตางค์เป็นเวียนซ้าย จักรเครื่องหมายของทหารบกเป็นเวียนซ้าย แต่ของทหารเรือเป็นเวียนขวา กลับกันไปกลับกันมา ถ้าถือว่าเป็นแต่ลวดลายจัก ๆ ก็ควรเวียนขวา ถ้าถือลายจัก ๆ เป็นคมอาวุธก็ควรเวียนซ้าย คิดด้วยเกล้า ฯ ว่าถ้าไม่เป็นเพราะผู้เขียนเผลอ ก็น่าจะมีความหมายผิดกัน ขอรับพระบารมีปกเกล้า ฯ ขอประทานทราบเกล้า ฯ ด้วย

พระสังข์ ในราชพิพิธภัณฑ์มีมากองค์ การรดน้ำด้วยสังข์เพื่อสิริมงคล ข้าพระพุทธเจ้ายังไม่เคยพบทางอินเดีย จะมีแต่ก็แต่ใช้เทรดจากหม้อกลศเป็นการหลั่งน้ำ ข้าพระพุทธเจ้าถามสวามีสัตยานันทบุรี ก็อธิบายว่า การรดน้ำด้วยสังข์มีแต่เรื่องสนานเทวรูป คือยกเทวรูปวางลงในภาชนะแล้วถวายรดด้วยน้ำมนต์ในสังข์ ซึ่งมีหญ้าแพรกใบมะตูมและดอกไม้ประจำเทวดาปนอยู่

ในน้ำมนตร์ การรดอย่างนี้เรียกว่า *วิเศษอรรฆย* ถ้ารดด้วยภาชนะโลหะมีรูปเป็นราง เรียกว่า *สามัญอรรฆย* ข้าพระพุทธเจ้าสอบถามว่า ถ้าเป็นเทวรูปขนาดใหญ่ทำอย่างไร ก็อธิบายว่า ใช้ดอกไม้ประจำเทวดาแทน เอาดอกไม้นั้นวางในกลางภาชนะแล้วหลั่งน้ำสนาน ดอกไม้ประจำพระอิศวรใช้ดอกลำโพง พระนารายณ์ใช้ดอกมะลิ พระลักษมีใช้ดอกบัว พระกาลีใช้ดอกชะบา เทวดาองค์อื่น ๆ สวามีสัตยนันทบุรีจำไม่ได้ แต่ว่าใช้ดอกอะไร ๆ ก็ได้ ยกเว้นดอกชะบา ข้าพระพุทธเจ้าพบใน *กฎหมายเก่า* กำหนดให้หญิงแพสยาทัดดอกชะบาแดงนั่งขาหยั่งพาตะเวน (*ขาหยั่ง* ข้าพระพุทธเจ้าไม่เคยเห็น) เพราะด้วยดอกชะบาเป็นไม้ประจำกาลีเทวี จึงเหมาะแก่ที่จะใช้กับหญิงที่ถือว่าเป็นกาลีเมือง ดอกลำโพงประจำพระศิวก็เหมาะ เพราะพระศิวปางเป็นภูเตศวรอาศัยอยู่ในป่าช้า มีภูตผีเป็นบริวารก็เป็นสมควรที่จะใช้อย่างนั้น สังข์เป็นหอยทะเล เหมาะแก่พระนารายณ์ เพราะเสด็จประทับอยู่ในเกษียรสมุทร ดีร้ายพระนารายณ์จะเป็นเทวดารุ่นหลังของพวกที่อยู่ใกล้ทะเล *สังข์* กับ conch ในภาษาอังกฤษ คิดด้วยเกล้า ฯ ว่าเป็นคำเดียวกัน เพราะ c = *ศ* ch = *ข* เทียบ *ศัต* = ent c = *ศ* n = *ด* hundred h = *ศ* หรือ *ส* เทียบ *สินธู* — *ฮินดู* nd = *ต* red เป็นปัจจัยแปลว่านับ คำว่าดีร้าย เป็นความหมายกลาง แต่ลางทีก็เป็นความหมายไปทางข้างร้ายทางเดียว ไม่ดีไม่ร้าย กับ (ทำ) มิดีมิร้าย ความหมายผิดกัน สำนวนทางพายัพ คำว่า *บ่ฮ้ายบ่ดี* หมายความว่า พอสมควร ไม่ถูกไม่แพง ปานกลาง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า [signature]

วันที่ ๓๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๗๕

พระยาอนุมานราชธน

หนังสือลงวันที่ ๓ เดือนนี้ได้รับแล้ว ขอบใจเปนอันมากที่อธิบายอะไรต่าง ๆ ให้เข้าใจ

คำอธิบายเรื่องอ่านภาษาอังกฤษ ทำความเข้าใจให้เกิดขึ้นมาก นึกตัวอย่างได้ว่าฉันได้หนังสือเรื่อง *ปฐมสมโพธิ* ทางจีนมา นึกถึงสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ท่านใฝ่ใจอยู่ในเรื่องพุทธประวัติจึงเอาไปให้ท่าน ท่านว่าดี จะเอาไปให้ถูกจีนซึ่งท่านรู้จักเขาแปล เขารู้หนังสือมาก อีกสองสามวันท่านเอามาส่งคืน ว่าถูกจีนคนนั้นไม่รับแปล เขาว่าเขารู้แต่ทางค้าขาย อ่านทางศาสนาไม่เข้าใจ

การแปลนั้นดีกว่าอ่านมาก เพราะจะเขียนลงก็ต้องรู้ทุกคำ ถ้าอ่านแล้วคำใดที่ไม่รู้ เว้นแต่เข้าใจแล้วก็ข้ามไปเสียโดยมากเกือบทั้น เลยไม่รู้คำที่ติดนั้น

คำจำเพาะคือ *เดซนิค* นั้นยากนักที่จะรู้ได้ อย่าหาว่าภาษาอื่นเลย เอาแต่ภาษาไทยก็หงายท้องไปตามกัน

ท่านพูดถึงอ่านเข้าใจขึ้นได้ด้วยไม่ได้หาทางที่จะเข้าใจ ฉันนึกจะบอกแก่ท่านว่า เพราะอินทรีย์แก่กล้าขึ้น แต่ไม่ต้องบอก ท่านคิดได้เองแล้ว

วินัยธร กับ *ธรรมกถึก* ที่เขาเขียนมาให้ ก็เรื่องโกสัมพีที่พระสารประเสริฐว่านั้นเอง คำ ว่า นั้นแปลกมาก เปนไปได้หลายอย่าง

ขอบใจท่านที่ชี้แจงคำ *ปั้ง* ให้เข้าใจ คำ *ปั้ง* นั้นหมดสงสัยไปแล้ว เดือนไปคิดใจในคำว่า *หนังสือ* เคยตกลงใจว่าคำ *สือ* นั้นเปนคำจีน มีตัวอย่างในลายครามซึ่งว่า *สือ หลง กง เสี่ยง* เปนต้น เขาชี้รูปคนอ่านหนังสือว่านี่คือ *สือ* แต่เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ (พุ่ม) ท่านอ่านคำที่เขียนว่า *หนังสือ* เปน *หนังสือ*

ท่านอธิบายว่าเขาเขียนใส่แผ่นหนังส่งไปเป็นสือ ท่านไปเอาที่ไหนมาพูดก็ไม่ทราบ แต่ทำให้เกิดสงสัยขึ้นในใจ ว่าคำ สือ กับ สือ จะเป็นคำเดียวกันหรือไม่ใช่

คำว่า แพ้ และ พ่าย ตกเป็นว่าคำไทยถิ่นอิศาน เท่าที่สอบได้ในเวลานี้ คำที่มีความหมายเคลือนไปนั้นเจ็บปวดมาก ที่คำรานุรุถดิศาสตร์ว่าไม่มีใครจะรู้ความหมายได้ทั่วนั้น เป็นคำที่หมายถึงคำที่เคลือนมาเก่า ที่เคลือนใหม่ไม่รู้เหนอยู่โทนโท่ก็มี เช่น *หลวง* เข้าใจกันว่า Royal เป็นต้น คำที่รู้อยู่แต่ไม่กล้าแปลก็มี เช่น *ทิชาจารย์* หรือ *ทวิชาจารย์* ซึ่งแปลกันว่าพราหมณ์ เป็นต้น ถ้าจะแปลไปตามศัพท์ว่า *ครูผู้เกิดสองหน* ก็ไม่ได้ ด้วยไม่มีใครเข้าใจ ผู้แปลว่าพราหมณ์ไม่ได้ คำผูกเช่น *เรือมิน* หนังสือพิมพ์ *ประมวญวัน* เขาก็ยักเรียกว่า *ยานพ้า* แต่จะเป็นผลหรือไม่ก็ไม่ทราบ คนเราสำคัญอยู่ที่จะใช้คำใด ๆ ก็ต้องใช้ไปตามกัน ไม่ว่าผิดหรือถูก ควรหรือไม่ควร ถ้าใครไม่ตามคนนั้นก็เป็นบ้า มีคนยอมเป็นบ้าอยู่บ้างแต่มีน้อย

คำไทยซึ่งเขียนด้วยตัว ภ ฉันก็เคยคิดเหนว่าคิดมาทางเขมร ทางเขมรถ้าจะให้ออกเสียง *พอ* ก็ต้องเขียนด้วยตัว ภ ถ้าเขียนด้วยตัว พ ก็อ่านเป็น *ป* ไปเสีย เช่น *ทวาร* ก็ต้องเขียน *ธวาร* เพราะอ่าน *ท* เป็น *ต* จะอ่านเป็น *ตวาร* ไปไม่ตรงคำเดิม ฉางคำฉันเคยเขียนมาทั้งสองอย่าง แต่แรกเขียนด้วยตัว ภ ที่หลังเขียนกันเป็นตัว พ ฉันก็ต้องเขียนตามเขาไป ถ้าคืออยู่คนเดียวก็จะตกเป็นคนบ้า

ยอ หมายความว่า ยก แน่ แต่ *ยอทัพ* เข้าใจว่ารับทัพด้วยทัพ เป็นเรื่องความหมายเคลือน

คำว่า *ลอง* มีใช้อยู่ในเรื่อง *พระลอ* มาก ท่านค้นภาษาจีนมาได้ว่า *หล่อง* แปลว่าทำ ก็เข้ากันได้แล้ว *ลองแต่สำผู้ดี พอแรงผีแรงคน เจ้าลากลผ่านหล้า*

หน้าผู้ใดจะลองลุ ทั้งนี้คำลองก็เป็นคำด้วยกฤดยาคมทั้งนั้น จึงเห็นเข้ากันได้ แต่ รัง ไม่เห็นว่ามาแต่ สร้าง คิดว่าเป็นที่อยู่ *รังสรรค์* ก็เป็นที่อยู่บนสวรรค์ แต่ขออกตัวว่านี้คิดอย่างพลุ่ย ๆ อาจมีอะไรที่เอามาค้านก็ได้

รังวัด คิดว่าเป็น *รางวัด* อย่างเดียวกับ *รางประทัด* คงเป็นเส้นเชือก ม้วนเข้าได้อย่างรางประทัด และชักออกวัดก็ได้ คำว่า เส้น คือ ๒๐ วา ก็แสดงว่าเป็นเชือก เส้นที่ใช้รางวัดจะต้องเป็นเส้นเชือก ยาว ๒๐ วาเป็นกำหนดแล้ว ม้วนเก็บเข้ารางได้

พระแสงต่าง ๆ ตามที่ท่านคิดนั้นถูกแล้ว พระแสงสำหรับพระองค์นั้น เขาเรียกว่า *พระแสงต้น* แต่ก่อนมีกรมพระแสงต้นเป็นหน้าที่ใครรักษาอยู่ต่างหากทีเดียว

พระแสงจักร ซึ่งมีตัวจริงอยู่นั้น เป็นของทำในรัชกาลที่ ๑ ทำเพื่อให้มีให้ต้องตามเรื่องโบรมโบราณเท่านั้น มีอยู่อันเดียว จัดว่าเป็นของทำเล่น คำว่า จักร ก็แปลว่า วงกลม ๆ อะไรที่เป็นวงกลมหรือไม่สู้กลมก็เรียกว่าจักรทั้งนั้น พระแสงจักรเป็นจักราวุธทำกันอยู่เป็นสองอย่าง ที่เป็นพื้นเลี่ยอย่างเลี่ยวงเดือนก็มี ที่เป็นคมเกลี้ยงดุจฉาบก็มี ก่อนจะทำเป็นอย่างไรคงเอะอะกันมาก ในที่สุดก็ทำเหล็กเป็นวงกลมเกลี้ยงดุจฉาบ แล้วมีลายคร่ำทองข้างในเป็นพื้นเลี่ย แปลว่าเอาเลี่ยทั้งสองอย่าง จะทำอย่างไรก็ได้ ความจริงไม่ได้ใช้อะไรนอกจากเป็นพิธีเท่านั้น ที่ท่านสังเกตว่ากรมนั้นทำเวียนซ้าย กรมนี้ทำเวียนขวา นั้นเรียกความสังเกตชะนิดนั้นว่า *เก้าประโยค* ใช้เรียกพวกศาสตราจารย์ฝรั่งซึ่งคิดเห็นว่าจะต้องเป็นเช่นนั้นเช่นนี้ ด้วยหลักอย่างนั้นอย่างนี้ แต่ที่จริงช่างผู้ทำก็ทำไปตามที่เห็นเขาทำ ซ้ำขาดความสังเกตด้วยว่าเขาเวียนซ้ายหรือขวา ทั้งพระแสงจักรจริง ๆ ก็ไม่เคยเห็น อันพวกศาสตราจารย์คิดอะไรก็คิดไปด้วยอาศัยความคิดในความรู้แต่ฝ่ายเดียวเท่านั้นเอง เหมือนหนึ่งที่ท่านอ้างว่า กรมนั้นกรมนี้

ทำจักรเวียนซ้ายเวียนขวา ก็เปนแต่ช่างผู้ทำหลับตาทำไปให้นาย นายได้สิ่งที่ต้องการมาใช้ก็เปนแล้ว ของนั้นจะเปนอย่างไรก็ไม่เออ

ฉันจะเปนหมอความแก้ต่างช่างผู้ทำ อันว่าจักรอย่างพันเดอยนั้น จะเวียนซ้ายหรือขวาก็เหมือนกัน ดูด้านหนึ่งจะเห็นเวียนซ้าย ดูอีกด้านหนึ่งจะเห็นเวียนขวา วางเอาทางหนึ่งลงจะเห็นเวียนซ้าย วางเอาอีกทางหนึ่งลงก็จะเห็นเวียนขวา จะหาโทษใส่ช่างว่าทำผิดอย่างใดหาได้ไม่

เวียนซ้ายถูกหรือขวาถูกฉันก็บอกไม่ได้ ทั้งเปน *ฉาย* ถูกหรือเปน *เลอย* ถูกก็บอกไม่ได้ บอกได้แต่ว่าถ้าเปนเลอยแล้วต้องหมุน ถ้าไม่หมุนก็ไม่ได้ผล *สังข์ทักษิณาวัฏ* กับ *อุตตราวัฏ* นั้น เปนหอยคนละอย่าง หากเอามาหลายคบตาเสี่ยเท่านั้น ไม่ใช่ว่าหอยอย่างเดียวจะมีซ้ายบ้างขวาบ้างก็หามิได้ ท่านจะสังเกตเห็นได้ว่า *สังข์ทักษิณาวัฏ* นั้นหัวแบนกว่า *สังข์อุตตราวัฏ*

เรื่องรัตนาวยสังข์ ฉันเคยถูกทักมาทีหนึ่งแลวเมื่อรัชกาลที่ ๖ ตรัสสั่งให้เขียนเหรียญพระราชนิยมเปนรูปนารายณ์หลังน้ำ เพื่อเปนสวัสดิมงคล ฉันเขียนถวายขึ้นไปเปนรถด้วยสังข์ตามที่เคยเห็น ตรัสทักว่าสังข์มันสำหรับเป่าเปนพวกแตรต่างหาก ทำไมเอามาใส่น้ำรด ฉันได้สติเห็นตรัสถูกที่สุด รูปพระเวสสันดรก็เห็นทำกันประทานน้ำด้วยพระเต้า จึงเขียนแก้ตัวถวายใหม่ เปนรถด้วยกลศก็เงียบไป แต่ทำไมจึงไม่ใช้รูปนารายณ์อย่างกระแสรพระดำรัสนั้นฉันบอกไม่ได้เพราะไม่รู้ ที่สัตยานันทปุริบอกก็บอกตามที่เคยทำ ไม่ได้แสดงเหตุผลให้ทราบ ก็เปนด้วยไม่รู้นั่นเอง ทำไมจึงเอาน้ำใส่สังข์รถ ฉันก็ไม่ทราบ เมื่อไม่ทราบก็ต้องเดา ความเดาอาจจะผิดหรือถูกก็ได้ไม่เปนหลักฐาน

ของโบราณอย่างหนึ่ง ทำด้วยทองสัมฤทธิ์ เห็นจะไม่ควรบอกรูปให้เปนคำยาว หวังว่าท่านจะเคยเห็นเพราะมีหลายตัว เปนรูปที่สังข์ ฉันเข้าใจว่าเปนเครื่องใส่น้ำรด ลังเกตเห็นเปนฝีมือเขมร มักมีเทวรูปติดอยู่ด้วย แต่เปน

เทวรูปทางศาสนามหายาน ถ้าเข้าใจถูกดั่งนั้นก็คือรดน้ำด้วยสังข์สัมฤต มีมาแต่ครั้งเขมรศรีวิลัยมาแล้ว ทำให้เหนไปได้ว่าต้องมีการรดน้ำด้วยสังข์หอยมาแล้วในเวลานั้นจึ่งเลื่อนมาทำสังข์สัมฤตเทียม แต่สังข์สัมฤตที่ว่านั้น ทางน้ำออกไม่แหลมอย่างสังข์ น่าจะคิดทำให้เปนกลศกับสังข์ปนกัน ถ้าเปนเช่นนั้นก็แสดงว่าการรดน้ำด้วยกลศก็มีมาแล้วเหมือนกัน

อีกสิ่งหนึ่ง มีคนเอามาถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชชกาลที่ ๕ เดี๋ยวนี้จะอยู่ที่ไหนไม่ทราบ ทำด้วยทองสัมฤตเหมือนกัน รูปดุจทรพีด้ามสั้น แต่มีเปลือกสองชั้น กลางและหัวท้ายกลวง ไม่ทรงทราบว่าสำหรับทำอะไร จึ่งทรงปรึกษาด้วยผู้รู้ทางโบราณคดีก็หงายท้องไปตามกัน แต่มีพระราชาคณะองค์หนึ่งท่านกราบทูลว่านี่แหละคือ *ภิงคาร* เปนเครื่องรดน้ำ ได้สอบพจนานุกรมมคธเขียน ภิงฺการ สังสกฤตเขียน ภฺฤงคาร แปลให้ไว้ว่าภาชนทอง ก็ไปเข้ารูปรดด้วยกลศ

เรื่องทัดดอกชะบาขึ้นขาหยั่ง ฉันก็ไม่เคยเหน เปนแต่ได้ยินเขาเล่าลือ *ขาหยั่ง* ก็ไม่เคยเหนตัวจริงอย่างเดียวกับท่าน เปนแต่ได้เหนเขาเขียนรูปพระมงกุฎ (กุศ) ขึ้นขาหยั่ง เขาเขียนขาหยั่งก็อย่างที่แขวนฆ้องโหม่ง เหนเปนนั่งไม่ได้ นึกว่าไม่ถูก เปนช่างเขียนคิดเอาเอง

คำ *ดีร้าย* เปนคำกลางอย่างที่ท่านเหนถูกแล้ว คำ *มิดีมิร้าย* ก็เปนอันเดียวกับ *ไม่ดีไม่ร้าย* นั้นเอง สมเด็จกรมพระยาเทววงศ์ทรงหลบคำ มิ ถ้าไม่จำเปนต้องใช้ก็ทรงใช้คำ *ไม่* เพราะทรงเหนว่าคำ มิ นั้นใกล้กับ มี ลางทีก็จะอ่านผิด ทำให้เข้าใจผิดไปได้ ฉันเหนด้วยตามพระดำริห์ ปฏิบัติตามอยู่จนทุกวันนี้ คำ *ทำมิดีมิร้าย* ก็จัดว่าเปนคำกลางเหมือนกัน หมายความว่าเขาจะพาไปทำดีหรือทำร้ายก็ไม่ทราบโดยไม่เหน แต่ที่กลายเปนร้ายไปนั้นเปนด้วยอำนาจความหมายเคลื่อน

นริศ

วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๕

พระยาอนุมานราชธน

เรื่องจักร นั้นพูดมาน้อยไป จึงต้องพูดเติมมาอีก

คำว่า จักร นั้นเป็นภาษาสังสกฤต ภาษาไทยเหนจะเปน กง แต่เพราะ จักร กินความไปได้มากกว่า จึงใช้เปนคำนั้นเปนยืน

พุทธจักร หมายความว่าวงที่ถือพระพุทธ *ธรรมจักร* หมายถึงวงที่ถือธรรม (ของพระพุทธ) ที่ทำเปนล้อรถนั้นเหนเหตว ถ้าคิดผูกเต่นตามชอบใจที่ก็จะเปนพระขัตสมาธิอยู่ในวงกลม *อาณาจักร* (คือ *อาญาจักร*) หมายถึงวงที่อยู่ในอาญาแห่งพระมหากษัตริยองค์ที่ครอบครองอยู่ในวงนั้น

คำว่า จักร ใช้ในพระมหากษัตริย์ เปนไปได้สามอย่าง ที่ทำเปน *จักรรถ* (คือถูกต้อง) นั้น ดังใจจะเปน*จักรพรรดิ* เพราะท่านมีอำนาจด้วยไปบนรถ ที่ทำเปน *จักราวุธ* นั้นดังใจจะเปนพระนารายณ์ เพราะท่านถืออาวุธอย่างนั้น เว้นแต่ *อาณาจักร* หรือ *อาญาจักร* นั้นไม่ทำรูป ถ้าจะคิดผูกเต่นตามชอบใจ ที่ก็จะเปนมัดหวายอยู่ในวงกลม

จักรอะไรที่ทำที่ไหน ๆ ก็นึกเอา *จักราวุธ* ซึ่งพระนารายณ์ถือไปใช้ทั่วนั้น ด้วยเปนของมีอำนาจมาก

ที่ *จักร* จักเปนพื้นเดียย กลัวจะมาเปนอันในเมืองไทยเรานี่เอง เพราะคำ *จักร* มาโดนเข้ากับคำ จัก ของเราเข้า ทางอินเดีย *จักร* จัก นึกตัวอย่างไม่ออกเลย

วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๔

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับสายพระหัตถลงวันที่ ๑๓ แลวันที่ ๑๔ เดือนนี้รวม ๒ ฉบับ ทรงพระเมตตาประทานข้อความรู้ต่าง ๆ ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกในพระกรุณาคุณเป็นล้นเกล้า ฯ

เรื่องคำว่าหนังสือ ข้าพระพุทธเจ้าเคยสอบค้นในภาษาไทยพวกต่าง ๆ แต่ได้ผลไปไม่ตลอด ในไทยน้อย ไทยนุง ไทยโท้ ใช้ว่า สือ คำเดียว ส่วนไทยขาวใช้ว่า สือ และ ลายสือ (ลาย แปลไว้ว่าตัวหนังสือหรือขีดเขียน) ในไทยพวกอื่นทกล่าวมาข้างต้น ไม่มีคำว่า ลาย ซึ่งแปลว่า ตัวหนังสือ หรือขีดเขียน นายสุด ศรีสมวงศ์ ชี้แจงว่า ทางอีศานเรียกว่า *หนังสือ* แต่ทางหลวงพระบางเรียกวา *ลายสอ* ชาวเวียงจันทนเรียกวา *ศลาเลข* หมายความวาตัวหนังสือศิลาจารึก ส่านตัวหนังสือในแผ่นกระดาษเรียกว่า *หนังสือ* ซึ่งคงเปนคำใหม่ในภาษาไทยใหญ่ ไทยอาหม และไทยคำที่ ค้นไม่พบคำว่า สือ ในความว่า *หนังสือ* แต่ใช้คำว่า *หลึก* อ่านหนังสือก็ว่า *อ่านหลึก* สอนหนังสือก็ว่า *สอนหลึก* สมุดหนังสือว่า *ผันหลึก* ในไทยใหญ่มีคำ ลาย อีกคำหนึ่ง แปลไว้ว่า หนังสือ หรือ สมุดหนังสือ ไม่ได้ให้คำแปลว่า *ขีดเขียน* และแยกไว้คนละคำกับ ลาย ที่หมายความถึงลวดลายหรือต่างพร้อย เป็นอันว่าไทยตะวันออกใช้ว่า สือ ตรงกับของจีน ส่วนไทยตะวันตกไม่ใช้ สือ แต่ใช้คำว่า หลึก ซึ่งอาจเป็นคำเดียวกับ เลข ของเวียงจันทน์ ส่วน ลาย มีใช้ทั้งไทยตะวันออกและตะวันตก และพ้องกับที่ปรากฏใช้อยู่ในศิลาจารึก ส่วนคำว่าหนังสือ ไม่ปรากฏว่าไทยเหล่านั้นมีใช้ จะว่า หนัง ที่เป็น ตัวหนังสือ ก็ไม่ปรากฏว่าไทยเคยใช้แผ่นหนังเขียนหนังสือ ถ้าจะมีได้ก็ต้องเป็นไปในรุ่นหลัง เมื่อได้คบค้ากับฝรั่งและแขกอาหรับ

เพราะพวกเหล่านั้นแต่โบราณ เคยใช้หนังแกะเขียนหนังสือ (parchment) แต่ก็หาหลักฐานอะไรไม่ได้ ว่าพวกเหล่านั้นได้เอาหนังสือเขียนบนแผ่นหนังมาให้ไทยหรือสอนให้ไทย สอบทางมะลายู คำ *หนังสือ* ก็ใช้คำอาหรับ ไม่มีเค้าเงื่อนว่าเกี่ยวข้องกับ *หนัง* คำว่า *สือ* ซึ่งแปลว่า คิดต่อถึงกัน ข้าพระพุทธเจ้าค้นหาในภาษาไทยทุกพวกก็ไม่พบ คำว่า *แม่สื่อ สื่อสาร* ทางภาคอีศาน นายสุดชีแจงว่าไม่มีใช้ จึงน่าสงสัยว่า *สื่อ* จะไม่ใช่เป็นคำไทยโดยปกติ ในภาษาจีนมีคำว่า *ซื่อ* แปลว่า ธุระ การงาน แต่คำนี้เมื่อประกอบเข้ากับคำ *ทอง* หรือ *ท้อง* (แปลว่า ถึง ทั่ว ตลอด ถึงกัน คิดต่อ) เป็น *ทองซื่อ* ก็แปลว่า คิดต่อด้วยตลอด ใช้เรียกล่ามในห้างร้านค้าขาย คำนี้เองคงมาเป็นชื่อของ *ขุนท่องซื่อ* ล่ามจีน *ขุนท่องวาริ* ก็คงหมายความว่า คิดต่อทางน้ำ ทางเรือ ข้าพระพุทธเจ้าสงสัยว่า *ซื่อ* ที่แปลว่า การงาน อาจย้ายความหมายมาเป็น *สื่อ* ในภาษาไทย เพราะคำ *ท่องซื่อ* เป็นแนวเทียบ แต่ไม่มีหลักฐานยืนยันพอ

ในคราวที่ข้าพระพุทธเจ้าค้นหาคำว่า *สื่อ* และ *สื่อ* พบคำจีนคำหนึ่งกวางตุ้งอ่านว่า *สัด* แต้จิ๋วว่า *ชิด* แปลว่า ชื่อตรง จริง เนื้อแท้ ผสมกับคำว่า *ซื่อ* ซึ่งแปลว่า ธุระการงาน เป็น *สัดสื่* ในเสียงกวางตุ้ง (แต้จิ๋วเป็น *ชิดซื่อ*) แปลว่า ความจริงโดยแท้ ผสมกลับกันเป็น *สื่สัด* แปลว่า ความจริงของเรื่อง ผสมกับคำ *โหล* ซึ่งแปลว่า แก่ (แต้จิ๋ว เป็น *เหลา*) เป็น *โหลสัด* หรือ *เหลาชิด* แปลว่า คนสุจริต ผสมกับ *กา* (แต้จิ๋ว เป็น *เก*) แปลว่า ค่า ราคา *ขาย* เป็น *สัดกา* แปลว่า ราคาตายตัว ไม่มีผ่อน เป็นอันว่า *สัด* ในภาษาจีนพ้องเสียงและความกับคำว่า *สัตย* ในสันสกฤตอย่างปลาด

ข้าพระพุทธเจ้าพบคำว่า *ศาลเทพารักษ์* ในภาษาพะม่าเขียนว่า natsin นัด แปลว่า เทพารักษ์ ผี เพราะฉะนั้น *สิน* คงจะแปลว่า ศาล ถ้าว่าโดยเสียง *สิน — สาน* ก็เป็นแนวเดียวกับ *ชิด — สัด* ข้างต้นนี้

กระแซ เคยทราบเกล้า ฯ แต่ว่า เป็นประชาชนอยู่ในเมืองมณีปุระ แคว้นอัสสัม มาได้ทราบเกล้า ฯ จากหนังสืออังกฤษเล่ม ๓ ว่า พวกกระแซ คือลูกหลานของพวกแฮกสีนดู ซึ่งถูกพะม่ากวาดเอามาเป็นชะเลย

คำ พ่าย ข้าพระพุทธเจ้าค้นพบในพจนานุกรมไทยใหญ่ เขียนและอ่านว่า ป้าย แปลว่า เคลื่อนไปเร็วกว่าปกติ วิ่ง หนี คิดด้วยเกล้า ฯ ว่าคำแปลนี้ดีกว่าแปลว่า แตก เพราะ *ป้าย* กับ *ไป ป่าย* ยังมีเค้าให้เห็นว่าเป็นพวกเดียวกัน

ที่ประทานคำมีความหมายเคลื่อนที่ ในคำว่า *หลวง* และ *ทิชาจารย์* มีประโยชน์แก่ข้าพระพุทธเจ้ามาก เรื่องความหมายเคลื่อนที่ ถ้าไม่ทราบพงศาวดารของคำ ก็เป็นความลำบากมาก คำปากคลาดเรียกโรงมหรสพเล่นประจำว่า วิก มีผู้เล่าให้ข้าพระพุทธเจ้าฟังว่า เกิดจากเจ้าพระยามหินทร ฯ จะเล่นละครเก็บเงินเอาอย่างละครปาซีที่เข้ามาเล่นเก็บเงินในสมัยนั้น แต่จะเล่นสัปดาห์ละวัน คำว่า *สัปดาห์* ยังไม่มีใช้ เรียกกันแต่ว่า วิก เขียนป้ายไว้หน้าโรงละคร ซึ่งมีชื่อว่า *ปรินสเทียเตอร์* (*ปรินส์* ในที่นี้จะหมายความว่า กรมหมื่นพิชัย ฯ หรือพระองค์ใดไม่ทราบเกล้า ฯ) ว่า วิกนี้จะเล่นเรื่องนั้นเรื่องนั้น คนอ่านไม่เข้าใจคำว่า วิก แปลว่าอะไร ก็อาศัยคิดความไปว่า วิก เห็นจะหมายถึงโรงละครเล่นเก็บเงิน เลยคิดเป็นคำแปลมาจนบัดนี้ อย่างเดียวกับ *บ็อกส์ละคร* ข้าพระพุทธเจ้าเคยเห็นโรงละครดึงเอาไม้กระบอกมาตั้งเป็นราวให้นั่งตแถวหน้า ก็เรียกว่า *นั่งบ็อกส์* ซึ่งในที่นี้แปลว่า นั่งข้างหน้า หาใช่นั่งในคอกไม่

คำพูดในภาษา ในตำรานิรุกติศาสตร์ว่า ย่อมมีเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นธรรมดา เหมือนอย่างคนซึ่งเป็นเจ้าของผู้สร้างคำเหล่านั้น ถ้าคำเกิดมาไม่กี่วันก็ตายไป คือคิดขึ้นใช้ไม่ได้กี่วัน ไม่มีคนนิยมใช้ ก็ต้องเลิกใช้ ถ้าคำก็

อยู่ไปได้นาน ถางคำก็ค่อยเลือนค่อยกลายแล้วหายไปก็มี เหตุที่เป็นไปได้ต่าง ๆ เหล่านี้ สุดแต่ตัวแต่ส่งแวดล้อมของคำ คำพูดนั้นเป็นเหมือนอาณัติสัญญา บอกความมุ่งหมายที่มีอยู่ในใจของผู้พูด ให้ปรากฏออกมาภายนอก เพื่อให้อีกฝ่ายหนึ่งเข้าใจ ถ้าผู้พูดผู้ฟังต่างเข้าใจกันดีสมดังความมุ่งหมายแล้ว อาณัติสัญญาที่ส่งออกมาก็คงอยู่ได้นาน ผู้พูดผู้ฟังไม่ได้คำนึงถึงอาณัติสัญญานั้นว่า ผิดหรือไม่ในแบบแผนหรือในตำราไวยากรณ์ ด้วยเหตุนี้ ถ้าคำใดที่มีผู้คิดใช้ขึ้นใหม่ เป็นที่นิยมและใช้กันแพร่หลาย เป็นที่เข้าใจในความหมายแห่งคำนั้นกันดี แม้คำนั้นนักปราชญ์ทางหนังสือจะเห็นว่าผิดรูปผิดเสียง ผิดความหมายอันแท้จริง ก็ไม่มีประโยชน์อะไรที่จะไปล่าฝืนโดยหาอาณัติสัญญาอันอื่นมาใช้แทน ซึ่งจะไม่ตรงกับความรู้ความเข้าใจของคนทั่วไป อาณัติสัญญาที่ส่งออกไปต้องตรงกับความเข้าใจของผู้รับ จึงจะได้ประโยชน์ ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้า ฯ ว่าที่เขากล่าวไว้ดังนี้ ก็มาตรงกับที่ทรงพระดำริเห็นว่า สำคัญอยู่ที่จะใช้คำใด ๆ ก็ต้องใช้ไปตามกัน ไม่ว่าผิดหรือถูก ควรหรือไม่ควร เพราะผู้พูดผู้ฟังมุ่งเอาความเข้าใจกันเป็นใหญ่ แต่คำที่เข้าใจนั้นอาจเข้าใจผิดเคลื่อนที่ไปก็มี แต่เป็นไปด้วยกันหมด ก็เลยเป็นไม่ผิดไป เช่นคำว่า สยถ ที่ครั้งประทานมาเป็นตัวอย่าง

ในตำรานิรุกติศาสตร์กล่าวต่อไปว่า ภาษานั้น ถ้าปล่อยไปตามความรู้ความเห็นของมหาชน ภาษาก็จะรุดหน้า มีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วจนหลักเดิมกลายถึงเสียหายได้ แต่ถ้าจะให้ภาษาไว้กับพวกนักปราชญ์ ภาษาก็ก้าวหน้าได้ช้า คือมุ่งแต่จะรักษารูปเดิมของภาษาไว้ให้ถูกต้องถ่ายเดียว เมื่อภาษาไม่เดิน ภาษานั้นก็จะเสื่อมสูญไป เป็นอย่างเดียวกับเด็กและผู้ใหญ่ เด็กก้าวเร็วผู้ใหญ่ก้าวช้า มีดีมีไม่ดีด้วยกัน แต่เมื่อเอามาผสมกัน คือมีทั้งดึงให้รุดหน้าและมีทั้งรั้งมาไม่ให้ข้ามก้าว ทำให้ภาษาไม่กลายไปเร็ว และไม่อยู่

ฉ้าหลัง เป็นไปด้วยพอดี แต่อย่างไรก็ตาม ในที่สุดภาษาก็ต้องเดินหน้าเสมอไป และต้องกลายไปโดยลำดับ ซึ่งคนผู้เป็นเจ้าของผู้ใช้ในขณะนั้นจะไม่รู้สึกเลย

ที่ทรงพระกรุณาประทานข้อทรงสันนิษฐานเรื่องจักรและสังข์ แก่ข้าพระพุทธเจ้าโดยพิสดาร เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ ข้าพระพุทธเจ้าได้ความรู้ในพระอธิบายเป็นอันมาก เรื่องรถนำด้วยสังข์ ตามที่ทรงสันนิษฐาน ทำให้ข้าพระพุทธเจ้าคิดเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า ไทยจะได้คติมาทางเขมร ๆ คงได้มาจากอินเดียตอนใต้ ข้าพระพุทธเจ้าได้เที่ยวค้นอ่านเรื่องสังข์ทางอินเดีย พบมีกล่าวแต่ใช้เป็นเครื่องเป่าเท่านั้น ใช้เป็นรถนำไม่เคยพบ ตอบถามความสัตย์นั้นทบุรอยครั้ง ก็ไม่ได้ความยิ่งไปกว่าที่ได้กราบทูลแล้ว จึงทำให้ข้าพระพุทธเจ้าเห็นใจว่า ถ้าจะมีเรื่องสังข์ทางอินเดีย จะต้องค้นหาทางอินเดียตอนใต้ เรื่องจักรจักเป็นพื้นเดียว ทรงเห็นว่าน่าจะมาเป็นอันในเมืองไทย เพราะคำ จักร กับ จักรมาพ้องกัน ข้าพระพุทธเจ้าเห็นพ้องในกระแสพระดำริ ข้าพระพุทธเจ้าพบจักรของอินเดียและของกรีกก็เป็นรูปฉาบทั้งนั้น รูปพื้นเดียไม่ปรากฏ ที่ทรงพระเมตตาประทานเรื่องทรงคิดผูกเล่นในเรื่องทำรูปเกี่ยวกับจักร ข้าพระพุทธเจ้าซาบซึ้งเป็นอย่างยิ่ง เพราะการคิดผูกเครื่องหมาย ข้อสำคัญอยู่ที่หาเรื่องให้เข้ากันได้สนิท ข้าพระพุทธเจ้าเคยได้รับความลำบากในเรื่องเหล่านี้มาแล้ว เมื่อประทานแนวทางที่ทรงคิดผูกเล่นมานี้ จึงเป็นประโยชน์แก่ข้าพระพุทธเจ้ามาก พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

อธิบดีกรมโยธาเทศบาล ได้ประทับจำลองดวงตราประจำกรมศุขาภิบาลมาให้ข้าพระพุทธเจ้าดวง ๑ เป็นรูปเทวดารำแพนหางนกยูงทั้ง ๒ หัตถ์ เหาะอยู่ในดายกนกเปลว และมีบันทึกลายพระราชหัตถ์ ลงวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ร.ศ.๑๑๗ ว่า ได้ตรวจดูดวงตราที่เหลือ เป็นตราชั้นสูง เกินกว่าตำแหน่งกรมศุขาภิบาล

ไป ให้พระยาเทเวศร์ฯ คิดทำเอาใหม่ ถ้าเป็นตวงตรารูปเทวดารำหางนก ยูงจะดี ดูเป็นบัดเสนียดจัญไรเป็นอันเปรอะ หรือนับว่าเป็นการมงคล เขา สำหรับเบิกโรง แต่ที่แท้ละครพะม่ามันเล่น รำหางนกยูงออกมาออกมาบัด แท่นที่พระเจ้าแผ่นดินออกมาประทับ เห็นเข้าเชิงดี ถ้าจะกลัวเลวไปก็ให้ เหาะเสียก็ได้

ภิงคาร ที่ทรงพระเมตตาตรัสประทานมา ข้าพระพุทธเจ้าได้เห็น *พระสุวรรณภิงคาร* ในราชพิพิธภัณฑ์ ก็เป็นคนโทดินขนาดเด็กแต่เดียมทอง นอกจากนี้ยังมี *พระมณฑป* ว่าเป็นที่บรรจุน้ำเสวย แต่ยังมี *พระตะพาบน้ำ* รูปไม่เป็นตะพาบน้ำเลย แต่เป็นหม้อน้ำอย่างพระเต้า พระยาวงศากรณ์ฯ บอกข้าพระพุทธเจ้าว่า *พระตะพาบ พระเต้า* และ *พระปทุม* เป็นอย่างเดียวกัน คิดด้วยเกล้าฯ ว่าคงมีอะไรผิดกันอยู่บ้าง จึงได้เรียกชื่อต่างกัน ข้าพระพุทธเจ้าลองค้นหาคำว่า *ตะพาบ* ในภาษามะลายูจะมีบ้างหรือไม่ ก็ไม่พบ แต่ไถลไปพบคำว่า *ศรีตาหมัน* แปลว่า กลางสวน หรือกลางใจสวน คิดด้วยเกล้าฯ ว่าคำนี้จะเหมาะกว่า *สะตาหมัน* ซึ่งทรงได้มาจากชะวา แปลว่า *ส่วนหนึ่ง* เพราะถ้าความว่า *เสด็จประพาสสะตาหมัน* คือเสด็จมาในกลางสวน ความสนิทกว่า และ *ศรีตาหมัน* เมื่อใช้ ชวนให้เสียงร่อยหรอเป็น สะ ได้

ในเครื่องราชูปโภค มี *พานพระขันหมาก* และ *พานพระศรี* เป็นสองชื่อ และลักษณะของรูปก็ผิดกัน น่าจะเป็นของคนละรุ่น พานพระขันหมากน่าจะมาก่อนพานพระศรี ข้าพระพุทธเจ้าสอบถามนายสุดได้ความว่า ภาชนะรูปร่างกลม ๆ อย่างขัน ทางอีสานเรียกว่า โอ แต่เมื่อนำมาใช้ใส่หมากพลู จึงเรียกว่า *ขันหมาก* แสดงว่า *ขัน* เป็นคำได้มาแต่เดิม เวลานี้ภาชนะโอทางอีสานเรียกเป็นขันก็มี ส่วนเชี่ยนหมากก็มีเรียกเหมือนกัน ข้าพระพุทธเจ้าค้นหาคำ *ขัน* และ *เชี่ยน* ในภาษาไทยต่าง ๆ ก็ไม่พบ แต่พบเรื่องประเพณีแต่งงานของเขมร

ในภาษาอังกฤษ เรียกว่า *ขันสลา* หมายความถึงเงินสินสอด *ขันสลา* นี้ ชาวเขมรคนหนึ่งทำงานอยู่ที่หอสมุด บอกข้าพระพุทธเจ้าว่าเป็นคำได้ไปจากไทย นอกจาก *ขันสลา* ยังมีช่อดอกหมากกำกับไปด้วย แต่ในหนังสือไม่ได้อธิบายไว้ว่า ใช้เพื่อประโยชน์อะไร ในเรื่องดอกหมาก ที่ทราบเกล้า ฯ มา ก็มีใช้แต่เฉลิมพระราชมณเฑียร พระยาวงศากรณ์ ฯ ว่า มีความหมายว่า งอกงาม ข้าพระพุทธเจ้าค้นดูคำ *ขันหมาก* ในภาษามะลายู พบคำ *จารนา ปสิรีธัน* และ *สลัปปะ* คำที่ ๒ *ปสิรีธัน* ฟังเสียงคล้าย *พระศรี* อะไรอย่างนั้น ส่วน *สลัปปะ* ใกล้คำว่า *ตลับ* ในภาษาไทย เพราะฉะนั้น ขันหมากและพานพระขันหมากคงไม่มีตลับใส่ ทางอีศานก็ใช้หมากพลูรวม ๆ ลงไปในขัน ส่วนเชี่ยนหมากและพานพระศรีมีตลับ จะเป็นของได้มาทางมะลายูทีหลัง การกินหมาก แขกมะลายูและจีนเรียกกินพลู คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า ไทยกินหมากก่อนแล้วกินพลูตามไป จึงเรียกว่ากินหมาก ส่วนจีนและชาวฮินดู เอาใบพลูห่อหมากและเครื่องผสมรวมกันแล้วกิน จึงได้พูดว่า *กินพลู* (*เจี๊ยะเหลาเฮี้ยะ มากินสิรี*) ข้าพระพุทธเจ้าเห็นชาวฮินดูป้ายปูนที่ใบพลูด้านที่เป็นมัน จะเรียกว่า *หน้าพลู* หรือ *หลังพลู* ไม่ทราบเกล้า ฯ คำว่า *หมาก* ในภาษาไทยเดิม หมายความว่า ลูกไม้ที่กินได้ จะเป็นเพราะไทยชอบหมากพลูมาก จนทำให้คำว่า *หมาก* หมดความหมายในคำเดิม ย้ายมาหมายถึงหมากพลูโดยฉะเพาะ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า [signature]

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒ มีนาคม ๒๔๙๕

พระยานุมานราชธน

หนังสือลงวันที่ ๒๖ ได้รับแล้ว ขอบใจมากที่ช่วยค้นอะไรต่ออะไรบอกให้ทราบ ได้นึกถึงการที่เราเถียงกันอยู่ว่าจะเรียกอะไรดี เหนไม่มีอะไรเหมาะกว่าที่เจ้านายตรัสเรียกว่า พุ่ง เพราะฉะนั้นจะตอบหนังสือพุ่งของท่านต่อไปนี้

โมทนาในการค้นคว้าของท่าน ที่ว่าคำ สือ ไม่เกี่ยวกับ สือ ทำให้หลุดจากข้อสงสัยไปได้ คำ แม่สือ หรือ สือสาร ที่จะมาแต่คำ ท่องสือ นั่นเอง ดีมากที่ได้ทราบว่าทั้ง ท่อง ทั้ง สือ เป็นคำจีน แต่ก่อนนึกว่าเป็นคำไทย ลายสือ นั่นเคยได้ยินแล้วก็เข้าใจด้วย แต่ หนังสือ นั่นไม่เข้าใจ ท่านว่าเราไม่ได้เขียนหนังสือใส่แผ่นหนัง มีแต่ทางฝรั่งนู่นนะกได้ เหนจริงด้วยแล้ว ก่อนที่จะรู้ก็เพราะต้องจัดการก่อฤกษ์อะไรต่าง ๆ เป็นอย่างฝรั่ง จะเขียนประกาศบนกระดาษฝั่งก็กลัวจะพุ่ง ฝรั่งเขาจึงแนะนำว่าให้เขียนบนหนังตา เขาว่าทนนักและสั่งให้ส่งเข้ามาก็ได้ แต่ก็ไม่ได้ทำตามเขาบอก อีกอย่างหนึ่งเหนลายฝรั่งที่เขียนเป็นหนังสือแล้วหนังสือมักอยู่บนอ้ายอะไรขาดกะร่องกะแร่งม้วน ๆ ฝรั่งเขาบอกว่านั่นคือแผ่นหนัง เหล่านั้นเป็นแรกรู้ว่าฝรั่งเขาเขียนหนังสือกันบนแผ่นหนัง ทางเราไม่เคยได้ยินได้ทราบเลยอย่างท่านว่า ทราบแต่เขียนจีดบนศิลาและใบไม้ ก็คำว่า หนังสือ นั่นจะมาทางไหน ฝรั่งหรือคำจีนเข้ามาสู่ภาษาเรานั้นไม่ประหลาด เพราะบ้านอยู่ใกล้กัน และก็ว่าเรามาแต่จีนด้วย

คำ กะแช ฉันไม่เคยรู้ที่เดียวว่าเป็นพวกไร รู้แต่ว่าเป็นชื่อพวกคน ท่านบอกให้เข้าใจชอบใจเป็นอย่างยิ่ง เร็อแช ก็เหนจะเป็น เร็อกะแช นั่นเอง

คำ *ข้าย ข่าย ไป* เราก็มีใช้อยู่ทั่วนั้น แต่มีความหมายไปคนละอย่าง กับ *พ่าย*

ฉันรู้มาใหม่ ว่าคำ *ย่าโม* นั้นเป็นภูษา ว่าเป็นภาษาเปอเซีย ขอพึ่งท่านจะช่วยค้นอะไรก็แต่ตัวแต่จะสดวก พอให้ทราบได้ว่าจริงหรือไม่

เรื่องละคอน เจ้าพระยามหินทร์ ท่านคาดพลาดไปมาก เพราะท่านไม่รู้ทันคำว่า วิก ไม่ใช่หมายว่า ๗ วัน หมายว่าเดือนเดือนหงาย เป็นทางสดวกแก่คนที่จะไปดูละคอน ก็ตกอยู่ในราว ๗ วัน หรือยังหย่อนไปกว่านั้น ในการเก็บเอาเงินคนดูก็ไม่ใช่เอาอย่างละคอนแขกฟาซี ละคอนแขกพวกนั้นมาที่หลังเจ้าพระยามหินทร์เล่นเก็บเงินเป็นไหน ๆ จนมีโรง วิก เอาอย่างไปตั้งเต็มเมืองแล้ว แขกพวกนั้นจึงมาเช่าโรงเข้าสรวม โรง วิก ของเจ้าพระยามหินทร์เกิดแต่ท่านมีละคอนอยู่ ท่านก็จะเล่นดูของท่าน เพื่อการจัดแก้ไขในเรื่องที่เล่นอยู่หรือเรื่องที่จะเล่นต่อไปภายหน้า หากคนพวกอยากดูละคอนของท่าน ท่านจะตัดสินให้เป็นธรรมว่าจะให้ใครเข้าดูและไม่ให้เข้าดูก็มีอย่างใดที่ดูเก็บเงินเสียไม่ได้ การเก็บเงินคนดูนั้นท่านเอาอย่างฝรั่งมา ด้วยตัวท่านได้เคยเห็นมาเมื่อได้ไปยุโรปในคณะทูตพิเศษของไทย ซื้อละคอน *ปรินส์เทียเตอ* นั่งจะดังขึ้นเมื่อไรไม่ทราบแน่ แต่เป็นกาลนานมาแล้ว สงสัยว่ากรมหมื่นพิชัยจะยังไม่ได้เสด็จมาสู่โลกนี้ เข้าใจว่าคำ *ปรินส์* จะหมายถึงพระองค์เจ้าจุฬารัตน์ หากเป็นคำฝรั่งอย่างบกพร่อง แต่ก็ไม่มีใครเรียก เรียกกันว่า *ละคอนพระยามหิน* หรือ *ละคอนเจ้าคุณมหิน* ทั้งนั้น

ตำรานิรุกติศาสตร์ ซึ่งกล่าวถึงคำพูดในภาษานั้นถูกดีเป็นอย่างยิ่ง อุทาหรณ์ซึ่งท่านกล่าวอ้างชื่อตำรานิรุกติศาสตร์ไปแต่ละอย่างก็แต่ล้วนดี ๆ ทั้งนั้น

คำ วัชนี ฉันเคยคิดต่อกับผู้รู้คนมาพักหนึ่งแล้ว ว่าเปนพัดหรือแส้ ดางแห่งก็ปรากฏเปนพัด ดางแห่งก็ปรากฏเปนแส้ ดางแห่งก็ตงหว่างกดาง เช่นกำหางนกยูงก็มี ฉันเหนโกลัไปข้างไม้กวาดไม่เปนพัดเปนแส้ ความเหนนั้น ก็มาต้องกับพระราชาธิบายในพระราชหัดถเลขาเรื่องตรากรมโยธาเทศบาด ดเดมท

พระตะพาบ พระเต้า พระเต้าปทุมนิมิตร ฉันเคยได้ยินมาทงนน *พระตะพาบ* ใช้เรียกหม้อน้ำเสวย เปนรูปหม้อน้ำอย่างใหม่ จำดักดายเปนกดับบัวไม่ใช่เพียงอย่างหม้อน้ำเก่า ทำไมดึงเรียกพระตะพาบ หมายความว่าอย่างไร ยังไม่ได้คิด ทั้งเขียนดงเปนหนังสืออย่างไรก็ไม่เคยเหน *พระเต้า* นั้นเรียกคนโททุกอย่าง ดดยดไปจนถึงหม้อด้วย ที่กรวดน้ำซึ่งทรงใช้ เรียก *พระเต้า* (*หัก*) *ปัโณทก พระเต้าปทุมนิมิตร* เปนรูปดอกบัวซ้อนกัน ๓ ชั้น เรียวแหดมขึ้นไปสูงมาก นั้นเปนหม้อจำเพาะใส่แต่น้ำมนต์ สังเกตเหนดูเหมือนมี ๓ ใบ เปนทองเงินกับสัมฤด

คำ *สะดาหมัน* ที่ฉันได้จากชะวาเอามาบอก ก็ได้มาแต่คำคนบอก หาได้เหนหนังสือไม่ เขาจะเขียนอย่างไรไม่ทราบ ดางที่คำคนบอกจะร่อยมาเสียแล้วก็เปนได้

ท่านพูดถึงเครื่องราชูปโภค ทำให้ฉันได้คิด ที่เรียกพานพระขันหมากนั้นเปนพานสองชั้นรปไม้สิบสองใส่หมาก ไม่มีขันอย่างเดย *พานพระศรี* เปนพานรูปกดมใส่หมากเหมือนกัน ซ้ำกัน เข้าใจว่า *พานพระขันหมาก* เปนของเก่ามีมาก่อน *พานพระศรี* มีมาทีหดัง ฉันได้นึกเหมือนกันว่าขันจะมาจากโยนายสุดก็มารับรองความคิดนนชม เปนอันว่าคิดถูก เชียมหมาก ไม่ทราบว่าเปนภาษาอะไร มาทางไหน แต่สงสัยทางมะดายู ขันสลา คำ สลา ซึ่งหมายว่าหมาก

ก็เข้าใจว่าเปนตำมะตายู *ช่อดอกหมาก* ฉันคิดว่าหมายถึง *ลก* อย่างข้างจีน *พระมณฑป* ก็คือขันน้ำ หากทำเปนรูปมียอดเหลมดุจมณฑป จึงเรียกพระมณฑป เข้าใจว่าเปนของมีมาก่อน *พระเต้า* คือคนโทน้ำเสวยเหมือนกัน มีอีกสิ่งหนึ่งคือกระโถนปากแตรของพระราชา เรียกว่า *พระสุพรรณราช* เขียนอย่างไร ก็ไม่ทราบ จะเปนว่าเครื่องทองของพระราชาก็เปนได้ หรือ *ราช* จะเปน *ราด* คือราดน้ำเราด้อ ๆ นก็ไม่ทราบ

เครื่องราชูปโภค (เรียกตามที่เคยเรียก) แบ่งเปน ๒ ภาค พาน พระขันหมาก พระสุพรรณศรี พระมณฑป พระสุพรรณราช ๔ สิ่งนี้จัดเปนของแผ่นดิน จะเสด็จออกที่ไหนก็เชิญไปตั้งไว้ที่นั่น ส่วนพานพระศรีกับอีกอย่างจัดเปนของส่วนพระองค์ที่ทรงใช้เชิญตามเสด็จ ต่อประทับที่แล้วจึงตั้ง ของ ๔ สิ่งมีพานพระขันหมากเปนต้นนั้น มี ๒ สำรับ สำรับ ๑ เปนทองมีดงยาเปนดางแห่งนั้นมีมาแต่เดิม ทำขึ้นในรัชกาลที่ ๔ อีกสำรับ ๑ เปนดงยาทั้งตัว

วันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๔

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒ มีนาคม พระเดชพระคุณ
ต้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

เรือแซ คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า ในเรื่องเสียงอาจมีทางที่มาของคำได้เป็น ๒ ทาง คือ มาจาก *กระแซ* ทางหนึ่ง และมาจากคำว่า *เซ* ซึ่งเป็นภาษาข่า แปลว่าแม่น้ำ เช่น *ปากเซ เซลำเพา* เป็นต้น อีกทางหนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้ายังไม่เคยเห็นรูปร่าง *เรือแซ* ตลอดจนเรือของชาติกระแซและของข่า ซึ่งพอจะนำเอามาเปรียบเทียบพิจารณาได้

ย่าโม่ ในภาษาเปอร์เซียมีคำว่า Ya' mal แปลว่าอูฐ แปลความที่สอง ว่าอดทน เชื่อง เหมาะแก่ทำงานหนัก ในภาษาฮินดสตานี (ใช้เป็นภาษากลาง ในอินเดีย เป็นภาษาสังกฤตปนเปอร์เซียและอาหรับ) มีคำว่า Jaml หรือ Jamal แปลว่าอูฐ และว่ามาจากภาษาเฮบรู (ภาษาเฮบรูและอาหรับอยู่ในตระกูลเดียวกัน เรียกว่าตระกูลภาษาเซมิติก) นอกจากคำว่า อูฐ ในภาษาเปอร์เซียมีคำว่า Yābū แปลว่า ม้าต่าง ม้างาน ข้าพระพุทธเจ้ายังไม่ทราบเกล้า ฯ ว่า *ย่าโม่* หมายความว่าอะไร ถ้าสังเกตดูความในหนังสือ *จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ* ตอนที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ตรัสว่า *ย่าโม่อะไรไม่รู้ อ้ายย่าโม่อะไรที่ไหนมิรู้ น่าเกลียดน่าชังนักหนาทีเดียว* ก็ดูเป็นว่า *ย่าโม่* เป็นตัวอะไรไม่รู้ น่าเกลียดมาก อาจปรับเข้ากับอูฐได้ เพราะไทยไม่รู้จัก และรูปร่างอูฐก็ไม่น่ารักอะไร แต่เสียง Ya' mal ซึ่งแปลว่า อูฐ ในภาษาเปอร์เซียไกลกว่าเสียง Yābū ซึ่งแปลว่าม้าต่าง แต่คำหลังความไม่ได้ สู้ความว่า อูฐ ไม่ได้ ข้าพระพุทธเจ้าได้ยินคำ *ย่าโม่* ในความว่าฝุ่นจนที่ใช้เอาไม้พันคำดี

เข็ดทาไรผมเพื่อให้เห็นชัด ดางที่จะเป็นคำอ้อกันก็ได้ นอกจาก *ย่าโม่* แปลว่าฝุ่นจีน ยังมี *มุหน่าย* ว่าเอาน้ำมันดานี่ปนปูนแดงและเขม่าสำหรับแต่งผมให้ดังเรียงเส้น และมี *ม่าเหมี่ยว* ว่าเปนมูตของยางตัวม่าเหมี่ยว สำหรับทาให้ผมดัง ข้าพระพุทธเจ้าเคยค้นหาที่มาของคำ *มุหน่าย ดานี* และ *ม่าเหมี่ยว* หลายครั้งยังไม่พบ คงจะเพี้ยนเสียงไปไกล จึงหาในมะดายและในฮินดสตานีไม่ได้ ตัวม่าเหมี่ยว ข้าพระพุทธเจ้าเคยเห็นเขาใส่ขวดโหลไว้ เป็นแมลงตัวดำ ๆ

ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกในพระกรุณาเป็นล้นพ้น ที่ตรัสเล่าเรื่องต้นเหตุของคำว่า วิก ให้ทราบเกล้า ฯ พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

วิขนี ข้าพระพุทธเจ้าสอบถามนักบาลี ก็แปลว่าพัด เปิดดูในพจนานุกรม *สันสกฤต – อังกฤษ* ของมอรเนี่ยร์วิลเลี่ยมส์ แปลว่า พัด เบ่าลม ในภาษาไทย คำว่า *พัด* ใช้ว่า *วี* ทุกถิ่น ส่วนคำว่า *พัด* ไม่พบ นายสุดจีแจงว่าพัดในภาคอีศานใช้แก่ลมพัดเท่านั้น ส่วนคำว่า *ปัด* ในไทยมีทุกถิ่น ในภาษาไทยใหญ่ *วี* นอกจากหมายความว่า พัด หมายความว่าปัดไปมาก็ได้ เช่น *วีหาง ปา*(ปลา) *วีหาง* คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า กิริยาของ *วี พัด ปัด เบ่า* เป็นลักษณะคล้ายคลึงกัน ความมุ่งหมายในกิริยาของคำเหล่านี้ก็ใกล้กัน จึงทำให้ความหมายสับสนใช้ปะปนกันไป ข้าพระพุทธเจ้าได้พบในหนังสือภาษาอังกฤษเล่มหนึ่งว่า พวกมุนีเชนมีหางนกยูงกำหนึ่งสำหรับปัดที่นั่ง ในหนังสือตอนที่ข้าพระพุทธเจ้าอ่านเป็นเกี่ยวกับเรื่องพิธีถอนผมกะโหลกของมุนีเชน ซึ่งมีอ้างถึงอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก แต่จะมีพิธีทำกันอย่างไรบ้าง ไม่มีกล่าวไว้ ข้าพระพุทธเจ้าจึงแปลตอนนี้ไว้และขอประทานถวายคำแปลมาพร้อมกับหนังสือนี้ฉะบับหนึ่ง

ที่ทรงพระเมตตาตรัสอธิบายถึง *พระตะพาบ พระเต้าปทุมนิมิตร* ข้าพระพุทธเจ้าเข้าใจซาบซึ้งตลอดแล้ว เป็นพระเดชพระคุณแก่ข้าพระพุทธเจ้าล้นเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้าได้ค้นหาคำแปลของ *พระสุพรรณราช* ทางมะลายู แต่ฮินดูสตานี้ยังไม่พบ คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า *สุพรรณ* ในที่นี้ น่าจะเพี้ยนมาจากคำใดคำหนึ่ง เพราะ *พระสุพรรณศรี* ก็เป็นกะโถนเหมือนกัน ถ้า *ศรี* แปลว่าพญ *สุพรรณ* ก็ควรเป็นภาชนะอะไรที่เกี่ยวกับเรื่องหมากพญ ข้าพระพุทธเจ้าได้ค้นดูคำว่า *กะโถน* คำว่า *ที่บ้วน* ในภาษามะลายู แต่ในฮินดูสตานี้ ก็ไม่ตรงเสียงกับคำว่า *สุพรรณ* มีคำใกล้กับ *สุพรรณ* อยู่คำหนึ่งในภาษามะลายู คือ *บันสุปารี* *บัน* แปลว่าพญ มาจากคำ *ปรรณ* *สุปารี* แปลว่าหมาก ส่วน *ราด* ในมะลายูมีคำว่า *รัต* แปลว่าแดง ซึ่งคงมาจาก *รัตต* ในบาลี ความไม่ได้กัน การค้นหาที่มาของคำเมื่อต้องการค้นคร่ำเคร่งก็มักไม่พบ ครั้นต่อไปภายหน้าไม่ได้เจตนาจะค้น ก็ไปพบเข้าเองก็มี ในเรื่องพระสุพรรณราช คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า ค้นต่อไปนาน ๆ ก็คงพบ ข้าพระพุทธเจ้าอ่านหนังสือต่าง ๆ ถ้าไม่มีเรื่องคิดขัดอยู่ก่อนก็มักอ่านผ่านไปเสีย

มีผู้บอกข้าพระพุทธเจ้าว่า เวลาพระเจ้าแผ่นดินเสด็จโปรยทาน มีไม้ไผ่เหลาอย่างไม้เรียวหลายอัน ปลายบากไว้หน่อยสำหรับผูกเชือกห้อยลงมาเล็กน้อย ผูกไม้แหลม ๆ คล้ายไม้กลัด ใช้เสียบลูกมะนาวแล้วเหวี่ยงไป ไม้นี้เรียกว่า *ไม้ทานตะวัน* ดูเหตุผลของคำแปลก็ไม่เข้ากันกับที่ใช้เหวี่ยงลูกมะนาว ข้าพระพุทธเจ้าสอบถามข้าราชการในสำนักพระราชวังถึงไม้ทานตะวันนี้ก็ไม่มีใครเคยเห็นเคยรู้จัก ต่อไปจึงได้ความว่าเป็นหน้าที่ของพระคลังข้างที่เก็บรักษาไว้ ต่อไปก็คงจะมีผู้รู้จักน้อยเข้า

ข้าพระพุทธเจ้าอ่านเรื่องชาติจามในหนังสือเล่มหนึ่ง (E.R.E. Vol. III p. 350) ว่าปี ๑๒ นักษัตรของจาม ยืมเอามาจากจีน ๆ ยืมเอามาจากตุรกี ในหนังสืออีกเล่ม ๓ ว่าด้วยชาติว่า (Baudesson's *Indo-China And Its*

Primitive People p. 281) แห่งหนึ่งว่า วิธีนับปีเป็นจำนวน ๑๒ ชาติตุรกีเป็นผู้คิดแต่ว่าจีนเป็นตัวการที่นำเอาวิธีนับอย่างนี้มาแพร่หลาย ตลอดไปในดินแดนตะวันออกไกล อีกแห่งหนึ่งว่า ปฏิทินชาวชะวา สัปดาห์หนึ่งมี ๕ วัน เดือนหนึ่งมี ๖ สัปดาห์ (๖ × ๕ = ๓๐) ปีหนึ่ง ๑๐ เดือน มีชื่อเทวดาประจำเดือน เรื่องสัปดาห์หนึ่ง ๕ วัน ข้าพระพุทธเจ้าเคยอ่านพบว่าไทยในประเทศจีนลางแห่งก็เป็น ๕ วัน แต่ค้นหาหนังสือนั้นไม่เจอ

ในพงศาวดารพะม่าแห่งหนึ่ง กล่าวว่าเมื่อพระเจ้านรปติสีสุเสด็จเสวยราชย์ในกรุงพุกามเมื่อ พ.ศ. ๑๗๑๗ พระองค์โปรดให้จับอนันตสูริย บุตรของอาจารย์แห่งพระเชษฐาไปฆ่าเสีย อนันตสูริย ขณะจะถูกประหาร แต่งโคลงไว้ ๕ บท มีความว่า เมื่อได้สุขแล้วก็ได้ทุกข์ เหมือนฟองน้ำผุดอยู่ชั่วขณะหนึ่งเท่านั้น แล้วกล่าวข้อความอื่น ๆ เกี่ยวกับเรื่องกรรมและสังสารทุกข์ ในที่สุดว่าไม่มีความพยาบาทอาฆาตใคร แต่งแล้วให้เพ็ชฆาตนำไปถวายพระเจ้าแผ่นดิน แต่เพ็ชฆาตฆ่าอนันตสูริยเสียก่อน แล้วจึงนำโคลงไปถวายพระเจ้าแผ่นดิน ๆ ทอดพระเนตรแล้วโปรดยกโทษให้อนันตสูริย ครั้นทรงทราบว่าเพ็ชฆาตฆ่าอนันตสูริยเสียแล้ว ก็กริ้วเพ็ชฆาต ตรัสให้นำตัวไปฆ่าเสีย เรื่องนี้คล้ายเรื่องศรีปราชญ์ ถ้าเป็นเรื่องเดียวกัน ของพะม่าแก่เวลากว่า คิดด้วยเกล้า ฯ ว่าจะมาจากอินเดียอีกต่อหนึ่ง อนันตสูริยมีใจกว้างกว่าศรีปราชญ์ที่ไม่ผูกพยาบาท

ข้าพระพุทธเจ้า ขอประทานถวายคำแปลเกี่ยวด้วยเรื่องภาษามาในซองนี้ด้วย ๒ ตอน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า [signature]

วันที่ ๑๓ มีนาคม ๒๕๗๕

พระยาอนุมานราชธน

จะตอบหนังสือลงวันที่ ๖ มีนาคม ของท่าน

ท่านมีความเห็นว่า *เรือแซ* อาจเป็นไปได้สองทางนั้นชอบแล้ว เราจะต้องพิจารณาว่าที่จะมาทางไร อันเรือแซนั้นจำได้แน่ว่าเขา *ตีกระเชียง* พลกระเชียงแต่งตัวใส่กางเกงและเสื้อกับหมวกกลีบดำดวนชุดเขียวคราม คำร้องก็ผิดกับผีพายเรา *ต้นเสียงร้องว่า สัมปันเน* ถูกคู่รับว่า *เฮลักพลัก* คิดดูในคำถูกคู่รับไม่เป็นความอย่างไร นอกจากนั้นให้*ตีกระเชียงพร้อมกัน* แต่คำต้นเสียงเป็นเรียกชื่อเรือว่า *สัมปัน* คำเรียกเรือเล็กว่า *สัมปัน* จะเป็นตำมดายหรือตำจันนั้นทราบไม่แน่ ส่วนรูปเรือนั้นจำได้คลับคล้ายคลับคลาว่าคล้ายเรือไชย คือหัวท้ายยกขึ้นพ้นน้ำ ท้ายมีเสือยยาวขึ้นไปอย่างท้ายเรือไชย เว้นแต่ไม่ยาวเท่าท้ายเรือไชยและไม่มีกนก ส่วนหัวนั้นไม่มีเสือย ดูเหมือนข้างบนจะกว้างมนแต่ข้างล่างนั้นคมแน่ เส้นสันหัวดูเหมือนจะตรงหรือเอนไปข้างหน้าเสียด้วยซ้ำไม่เอนไปข้างหลังอย่างเรือไชย เรือแซนั้นดูจวนแต่เชียนสี่เปรอะไปทั้งนั้น เช่น เรือ *เสือทะยานชน เสือคำรนสินธุ์* ของกรมปากน้ำก็คือเรือแซนั้นเอง หัวเชียนเป็นรูปเสือ ใน *พระราชพงศาวดาร* ดูเหมือนมีว่าแปลงเรือแซเป็นเรือไชย เรือรูปสัตว์ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ แต่ได้ไปเห็นรูปจำลักที่พระนครวัดมีรูปเรือไชย เรือรูปสัตว์อยู่ท้ายนั้น จะเป็นพระนครวัดสร้างก่อนหรือที่หลังแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักพรรดิก็ไม่ทราบ ถ้าเป็นสร้างก่อนนั้น คำพงศาวดารกล่าวไว้ก็ไม่จริง อีกประการหนึ่งพงศาวดารกล่าวไว้ว่า พระเจ้าทรงธรรม

เสด็จขึ้นพระพุทธบาท ผีพายเอาดอกเตามาผูกที่หัวเรือไชย ทรงเห็นงามจึงให้ทำเรือไชยมีเดือยหัวอย่างที่ผีพายปักดอกเตานั้นไว้เป็นประจำ ที่ว่าอย่างนกได้ว่าเคยได้เห็นรูปพงศาวดาร ดูเหมือนครั้งพระนเรศวร เขียนเรือไชยหัวไม่มีเดือย มีแต่ถนกลงมาคิดจมูกมังกร นั้นแปลว่าช่วยพงศาวดาร เพราะเป็นคราวที่ก่อนครั้งพระเจ้าทรงธรรม แต่ดูไม่เข้าที่เลย กรมหมื่นวรวัฒนศุภากร เห็นว่าเป็นเข้าใจผิด ที่ว่าตอกเตาครั้งพระเจ้าทรงธรรม จะเป็นกู่เรือส่เรือกราบคือเรือพระที่นั่งเรือเจ้าซึ่งใช้ขนจามรีแทนนั้นเอง ความเห็นเข้าทียังนัก

อนึ่งเรือชะนิดใดซึ่งเรียกว่าเรือกิ่ง แตะเรือชะนิดใดซึ่งเรียกว่าเรือไชย ฉันก็ยังไม่รู้ มีคนบอกว่าเรือกิ่ง หรือเรือไชยก็หัวเป็นเดือยนั้นแหละ แต่ถ้ามีกนกกลางเดือยเป็นเรือกิ่ง ถ้ามีแต่กนกปลายเป็นเรือไชย ฉันไม่เชื่อ เพราะเห็นว่านั้นเป็นแต่ทางช่างเขาผูกเท่านั้น จะนับว่าเป็นชะนิดเรือหาควรไม่ ได้หันไปหาคำเก่าก็พบมีคำเห่เรือว่า

เรือไชยไวว่องวิ่ง รวดเร็วจริงยิ่งอย่างลม
เสียงเส้าเร้าระดม ห่มท้ายเยื้องเดินคู่กัน

สังเกตเห็นว่าเป็นเรือดั้ง เมื่อดูที่โคลงต้นกาพย์มีว่า

พระเสด็จประเวศด้าว ชลาลัย
ทรงรัตนพิมานไชย กิ่งแก้ว

นี่ไชยกับกิ่งเข้ามาซ้อนกันอยู่ จะหมายความว่าอย่างไร ที่เรียกว่าเรือไชยสุพรรณหงษ์ก็มี เรือหงษ์ก็เป็นพวกเรือรูปสัตว์ไม่ใช่หัวเดือย จะเป็นได้หรือไม่ ว่าคำเรือไชยนั้นตรงกับเรือรบ ไม่ว่าจะมีรูปเป็นอย่างไร ต่อหัวเป็นเดือยจึงเรียกว่าเรือกิ่ง

ตามที่พูดมานี้คิดจะยืดยาว เป็นพุ่งให้ท่านคิดเล่น

ย่าโม่ คงเปนภาษาแขกอันใดอันหนึ่ง ซึ่งรากภาษามาแต่ภาษาเปอเซีย เว้นแต่เคลื่อนไป แต่ก็คงหมายเปนอยู่แน่ ขอบใจที่ท่านช่วยค้นบอกให้ได้ว่าภาษาเปอเซียเรียก ya' mal ที่จะเปนผู้นั้นเหนจะเปนไปไม่ได้

ตัว ม่าเหมี่ยว ฉันก็เคยเหน เปนตัวแมลงเล็ก ๆ ดำ ๆ อย่างท่านว่า เข้าใจว่ามาแต่เมืองแขก เขาเอาขี้มันหรือตัวมันอย่างใดอย่างหนึ่ง ผสมลงไปกับเครื่องหอม เพื่อนฉันคิดว่าชื่อของมันคือ *มัมมี่* แต่จะพึงได้หรือไม่ได้ก็สงสัย ไม่มีอะไรนอกจากว่ามันมาแต่เมืองแขก และตัวดำอย่างศพเก็บ กับชื่อของมันคล้าย *มัมมี่* เท่านั้น

มุหน่าย เปนน้ำมันใส่ผม มีในกลอนเสภาเมื่อขุนช้างแต่งตัวว่า.....

ควักมุหน่ายขึ้นบ้ายปีก ฉีกผมกลางกบานให้ล้านหาย

ในที่นี้จะสังเกตได้ว่าขุนช้างหัวไม่ใช่ล้านเหม่ง ตามที่ปรากฏนี้ก็ที่จะได้แก่น้ำมันดานั่นเอง ปูนนั้นผสมกับอะไรก็ทำให้ดังนั้นแรง ที่ใช้ปูนแดงกินกับหมากก็เพราะหยิบเอาได้ง่าย

พัดก็บัด บัดก็พัด ชนนก ถ้าผูกเปนคำก็เปน *ยุงบัด* ถ้าผูกแผ่ก็เปน *พัด* ถงกันได้ วิ ที่จะมาแต่ *วิชนี*

เมื่อกลับจากบีนัง เหนสถานีรถไฟที่เมืองไทรมีชื่อว่า *สุไหงปะดานี* มาโดนเข้ากับเมืองดานีหรือบัตดานีของเรา จึงสอบไปก็ได้ความว่าเปนภาษามะลายู *ดานี* แปลว่านา *ปะดานี* แปลว่าชาวนา มีจริงทั้งสองอย่าง คำ *โฮเตล* เมื่อคราวประชุมตั้งคำ ฉันเข้าใจว่าไม่มีประสงค์จะให้เลิกเพราะเปนคำที่ใช้กันทั่วโลก คำว่า *โรงแรม* นั้นประสงค์ให้ใช้แก่โฮเตลเล็ก ๆ ซึ่งภาษาอังกฤษเรียกว่า *อิน*

ที่เรียกหม้อน้ำอย่างฉลักลายเปนกลีบบัวว่าพระปทุมนั้น ฉันไม่เคยได้ยิน เคยได้ยินแต่พระเต้าปทุมนิมิตร แต่เรียกพระเต้าฉลักลายกลีบบัวว่า *พระปทุม* หรือ *พระเต้าปทุม* ก็ไม่ผิด

อนึ่งฉันลืมบอกแก่ท่านไป ว่าพานพระขันหมากสำรับเก่านั้น เขาเรียกว่า *พานพระขันหมากใหญ่* จะเป็นเหตุที่ใหญ่กว่าพานพระขันหมากสำรับใหม่ พระสุพรรณศรีในสำรับพานพระขันหมากใหญ่ เรียกว่า *พระสุพรรณศรีบัวแฉก* ได้ยินว่าของเก่าหาย พวกมหาดเล็กเรี่ยรายกันสร้างขึ้นแทน เพราะเป็นของซึ่งเก็บไว้ที่ห้องมหาดเล็ก แต่จะเหมือนเก่าหรือไม่เหมือนนั้นให้การไม่ถูก กับที่ฉันว่าพระมณฑปเก่ากว่าคนโทนั้น เห็นจะผิดไป คนโทเข้าใจว่ามาแต่กะโหดกลูกไม้ มีมะพร้าวเป็นต้น แต่คนโทเท่าที่แลเห็นเป็นของทำใหม่ที่หลังพระมณฑปทั้งนั้น จึงได้ว่าพระมณฑปเก่ากว่า

สุวรรณ สุพรรณ ซึ่งแปลกันว่าทอง นั้นก็เป็นทางตัดเสียแล้ว ที่แท้มีความว่าผิวงาม นี่กมาจากคำ *พระสุพรรณราช* จะต้องตราไว้ ที่ว่าเชี่ยน *พระสุพรรณราช* แปลว่าเครื่องทองของพระราชา ดูเป็นดีกว่าจะเชี่ยน *ราดสอบ* ก็ไม่ได้เรื่อง *พระสุพรรณภาชน์* นั้นมี เรียกโตะเครื่องเล่วย แต่เขาจะหมายเอาโตะหรือจานกับเข้าหรือหมดด้วยกันก็ไม่ทราบ เคยได้ยินเขาเรียกอย่างนั้นเมื่อเขาแต่งของกินใส่เสร็จแล้ว

ที่ท่านว่าค้นอย่างตรำเคร่งก็มักไม่พบ บทจะพบก็พบเข้าเองนั้นจับใจยิ่งนัก ได้แก่ตัวฉันก็เป็นเช่นนั้น คิดตกว่าอย่างที่ค้นไม่พบนั้นเพราะถ้าหากมันเคลื่อนจากคำที่ถูกไปเสียนิดเดียวก็พบไม่ได้ ที่ไปพบเข้าเองถึงจะเคลื่อนไปหน่อยก็รู้ได้ว่าคือสิ่งนั้น แต่เป็นผลเอิน (ฟลุก)

ไม้ทานตะวัน นั้นฉันเคยเห็น สำหรับทรงทิ้งฉลากมะนาวไปให้ไกล เจ้าพนักงานคอยเตี้ยบถวาย ถ้าจะทรงทิ้งใกล้ก็โปรยด้วยพระหัตถ์ แต่ทำไมไม้นั้นจึงเรียกว่า ไม้ทานตะวัน ฉันก็คิดไม่เห็น

เรื่องสัตว์ประจำปี ท่านค้นบอกไปให้ทราบแต่ก่อนแล้ว ว่าทางตุรกี มีมาก่อน ตามที่ท่านพบใหม่ก็ดงรอยเดียวกัน มีเดือนวันคืนที่ใช้ในประเทศ ชะวานั้นฉันไม่ทราบมาเลย จะต้องสอบถามไปดูก่อน

ศรีปราชญ์แต่งโคลงดีดี พระร่วงลูกนาคดีดี ท้าวแสนปมดีดี ฉันตก ลงใจแล้วว่า *รับพร่าอาหามอย่าง* มาแต่อินเดีย ลางทีจะมีอินอีก ในการสอบ ดีเพื่อให้รู้แน่เท่านั้น

ขอบใจท่านที่ให้คำเนาคำแปลมา ๒ เรื่อง

เรื่องฉัทธิเช่นนั้น ฉันได้ทราบมาก่อนแล้วว่าเช่นว่าเป็นชีเปลือย และศาสดาของเขาชื่อมหาวีร์ ตามคำเนาที่ท่านคัดให้ไป เป็นว่ามหาวีร์ เป็นลูกสิทธารถ ถ้าจะว่าไปก็คือพระราหุล แต่ว่าเป็นโคตรอันหนึ่งในเมืองปาฏลิบุตร ดใหม่นัก อาจเป็นชื่อพ้องกันก็ได้ เช่น ก็คือ ชิน มหาวีร์ในฉัทธิชินก็มี มีใครก็ใคร *รับพร่าอาหามอย่าง* แก่กัน ที่จริงฉัทธิชีเปลือยนั้นมีมาแต่ครั้งพุทธกาล หรือก่อนนั้นแล้ว อาจบอกรูปบอกตายในครั้งพุทธกาลได้ว่าเป็น *แฟแช่น* หาดีกันในทางเป็นศาสดา ธรรมะที่ข่มใจก็มีอยู่มากอย่างข้อใดที่ดีหนึ่งเห็นว่าดีก็เอาไปใช้ ข้อใดที่เห็นไม่ดีก็ไม่เอา จึงมีหยาบมีละเอียด พระพุทธเจ้าของเราจึงให้ถือเอาทางกลาง คือ มชฺฌิมาปฏิปทา พิธีถอนผมหนวดเคราของพวกเชนนับว่าเป็น อตฺตกิลมถานุโยค ตลอดถึงเรื่องนอนกินด้วย

เรื่องผู้พูดกับผู้ฟัง เข้าใจว่าเป็นเรื่องซึ่งท่านบอกว่าจะแปลส่งไปให้เป็นคราว ๆ อ่านเรื่องรู้ได้ว่าพูดดีดี แต่เป็นไปในทางภาษาอังกฤษ ไม่รู้เป็นประโยชน์ในภาษาไทย แต่เห็นได้ในนั้นว่าไวยกรณ์นั้นเหลว

กรมศิลปากร

วันที่ ๓๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๔

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระยาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับสายพระหัตถ์ลงวันที่ ๓๓ มีนาคม ทรงพระเมตตาครัสเล่าเรื่อง *เรือแซ เรือกิ่ง* และ *เรือไชย* ทั้งนี้เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้ คำว่า *สำปั้น* ในคำร้องว่า *สัมปั้นเน* และ *เฮลักพลัก* เสียงใกล้กับ *สัมปั้น* ซึ่งในพจนานุกรมภาษาอังกฤษว่าเป็นคำมะตายูได้ไปจากจีน หมายความถึงเรือขนาดยาวตั้งแต่ ๓๒ ถึง ๓๕ ฟุต ข้าพระพุทธเจ้าดูในพจนานุกรมภาษาจีน — อังกฤษ มีคำว่า *ซำปั้น* หมายความว่าเรือขนาดเล็ก แปลตามคำ *ซำ* = สาม *ปั้น* = บาน แผ่น รวมกันก็ว่าเรือต่อด้วยไม้สามแผ่น ในภาษามะตายู *สำปั้น* หมายความถึงเรือขนาดเล็ก และใช้คำนี้ประกอบเป็นชื่อเรือชนิดต่าง ๆ เช่น *สำปั้น ปันยัง* = เรือยาว เป็นต้น ในการตรวจค้นคำ *สำปั้น* ข้าพระพุทธเจ้าพบคำว่า kolek ในภาษามะตายูคำหนึ่ง อธิบายไว้ว่าเป็นเรือชุดขนาดแคบ รูปเพรียว ชาวยุโรปเรียกว่า koleh คำนี้เองคงมาเป็น *กุแหละ* ในภาษาไทย แต่เรือกุแหละของไทยรูปกลางป่องม่อต้อ ผิดกับ *กุแหละ* ของมะตายู ในมะตายูมีคำ *เฮลา* แปลว่า ฉุดลาก ใกล้คำ *ซาละพาเฮโล* เห็นจะเป็นคำเกิดแต่เสียงที่เปล่งออกมาในเวลาเหนื่อย จึงได้มาตรงกัน ถ้าเทียบ *เฮลา* กับ *เฮลัก* ดูก็ใกล้กันมาก ในมะตายูยังมีคำว่า pelok แปลว่ากอด รัด ความไม่เข้ากันกับที่ร้องในเวลาพายเรือแจวเรือ

ข้าพระพุทธเจ้าเคยเห็นเรือของพวกชาวเกาะทะเลใต้ มีรูปคล้ายเรือหงส์มีเดือยหัว กลางชะนิดก็มีรูปเป็นศีรษะจรเข้และสัตว์ต่าง ๆ คิดด้วยเกล้า ฯ

ว่าจะเป็นความคิดร่วมกันด้วยเผอิญ หรือมิฉะนั้นจะเกิดจากแหล่งเดียวกันก่อนแล้วแพร่หลายไปในที่ต่าง ๆ ซึ่งในภาษาอังกฤษเรียกว่า diffusion of culture ที่ทรงพระเมตตารัตอธิบายเรื่องเรือกลเรือไชยแก่ข้าพระพุทธเจ้า กระทำให้ข้าพระพุทธเจ้ารู้จักรูปลักษณะของเรือชัดขึ้น มีประโยชน์ในการค้นคว้าของข้าพระพุทธเจ้าต่อไปเป็นอันมาก

เรื่องชื่อเรือ แม้แต่เป็นเรือของชาวบ้านใช้กัน ก็เป็นเรื่องยุ่งยาก ข้าพระพุทธเจ้าเคยรวบรวมชื่อเรือต่าง ๆ ในภาษาไทย แบ่งเป็นพวก *เรือขุด เรือเสริมกราบ* และ *เรือต่อ* การรวบรวมก็ได้แต่ชื่อ ครั้นนำเอาชื่อไปสอบกับบัญชีและลักษณะเรือต่าง ๆ ของกรมเจ้าท่า และรูปเรือตัวอย่างในพิพิธภัณฑ์แห่งชาติ และจากผู้รู้ชี้แจงให้ฟังก็มีที่ไม่ตรงกันอยู่มาก ข้าพระพุทธเจ้าจึงต้องระงับการสอบสวนอยู่เพียงนี้ คำว่า *สำเภา* คำหน้าพ้องกับคำ *สำปั้น* ค้นหาในภาษาจีนก็ไม่พบ แต่ในไทยใหญ่เรียก สำเภา ว่า ชางพอ น่าจะมีที่มาจากแหล่งเดียวกัน ถ้าเป็นคำปั้นไฟ ในไทยใหญ่เรียกว่า ชางพอไฟ

เรื่องซุนช้างไม่ใช่ถ้านเหม่ง ถ้าไม่ตรัสขึ้นข้าพระพุทธเจ้าก็ไม่เห็น ได้ลองสอบถามคนอื่นก็เป็นอย่างข้าพระพุทธเจ้า เป็นน่าขันมากที่ความหมายก็เห็นอยู่อย่างหมิ่นเหม่ แต่ไม่มีใครเห็น

ที่ตรัสถึงไม้ยุงบัด ข้าพระพุทธเจ้านึกถึงคำ ไม้กวาด ในภาษาไทยพบเรียกว่า ไม้ยู หรือ ไม้ยูบัด ทุกแห่ง ยู ในพจนานุกรมภาษาไทยใหญ่ว่าเป็นต้นไม้จำพวกปาล์ม เอาก้านของใบมาทำไม้กวาด ที่แรกคิดด้วยเกล้า ฯ ว่าจะเป็นมะพร้าว แต่มะพร้าวไทยใหญ่มีชื่อต่างหาก เรียกว่า *หมากอุ๋น* ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้า ฯ ว่า ที่คำปากใช้เรียกไม้กวาดว่าไม้ยังกวาด จะเพี้ยนไปจากไม้ยูบัดก็ได้ ส่วนคำ วิ น่าจะพ้องเข้ากับ วิ ใน วิชนี ด้วยเผอิญ เพราะ

วิ ซึ่งแปลว่า *ขัด* มีอยู่ในภาษาไทยเป็นปกติทุกถิ่น ส่วน *พัด* ไม่ปรากฏมีใช้ เช่นคำว่า *พัด* (นาม) ก็ใช้ว่า วิ หรือ *หมากวิ* *พัด* (กิริยา) ก็ใช้ว่า วิ คำเดียวกัน

ที่ประทานคำแปลของคำ *ปะตาฬี* ว่า ชาวนา พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ ข้าพระพุทธเจ้าเคยค้นหาในพจนานุกรมมะลายู – อังกฤษ มาพักหนึ่งก็ไม่พบ

โฮเต็ล ในเวลานี้ทางราชการเรียกว่า *โรงแรม* ทั้งหมด ข้าพระพุทธเจ้านึกเสียดายคำว่า *โฮเต็ล* เพราะรู้จักกันแพร่หลายเข้าใจกันดีแล้ว ถือได้ว่าเป็นคำของกลางใช้กันทั่วโลก ไม่ใช่เป็นคำของชาติใดโดยฉะเพาะ *โรงแรม* ควรจะใช้ปรับเข้ากับ *อิน* ในภาษาอังกฤษ หรือ *โรงเตี๊ยม* ของจีน ส่วน *เรสโตแรง* ของฝรั่ง ที่ใช้กันว่า *ภัตตาคาร* ก็สะดวกดี เมื่อมีคำใช้แยกออกเป็นสามคำดังนี้ก็เท่ากับภาษาไทยมีคำร่ำรวยขึ้นอีก ดีกว่าให้คำในภาษาหดไป แต่ข้าพระพุทธเจ้าทราบทูลในแง่อักษรศาสตร์ ส่วนในแง่กฎหมาย ถ้าใช้เป็นสามอย่างจะมีขัดข้องอย่างไรบ้างไม่ทราบเกล้า ฯ

ที่ตรัสถึงเรื่องเป็น *เผอิญ* หรือ *ฟลุก* มีแปลกอยู่ที่ฟลุกนี้ผู้ที่ชำนาญมักได้ฟลุกมากกว่าผู้ที่ไม่ชำนาญ เช่นคนเล่นบิลเลียดเก่งมักได้แต้มฟลุกมากกว่าคนที่เล่นไม่เก่ง

ข้าพระพุทธเจ้าได้อ่านพบเรื่อง *สังข์ทอง* ในภาษาไทยใหญ่ เรื่องเหมือนกันกับ *สังข์ทอง* พระราชนิพนธ์ จะผิดกันก็แต่พลความ อีกเรื่องหนึ่งของไทยใหญ่ เรื่องคอนต้นเหมือน *จันทโครบ* ส่วนตอนปลายเหมือน *พระสุธน นางมโนหรา* เรื่องอย่าง *สังข์ทอง* เคยเห็นกันว่าเป็นนิยายพื้นเมืองของไทยก็ไม่ผิด แต่ของเดิมที่เดียวอาจมาจากอินเดีย ของไทยใหญ่จึงมีด้วย เรื่องคล้าย *สังข์ทอง*

ของอินเดียก็มีเป็นนิยายในท้องถิ่นเบงคอลของชาวเบงคลี ถ้านิยายเหล่านี้มาแต่อินเดียอาจผ่านมาทางจีนในนิกายมหายานก็ได้ เพราะเรื่องต่าง ๆ ในคัมภีร์ทิวยาวทาน ของมหายาน ก็มีพ้องกับเรื่องใน *ปัญญาสชาดก* อยู่หลายเรื่อง ข้าพระพุทธเจ้ายังไม่ผ่านถึงเรื่องชะนีตเรื่อง *ท้าวแสนปม* เรื่อง *พระร่วงลูกนาค* อยู่ *พระมาลาเส้าสูงมีขนนกและช่อดอกไม้ทำด้วยทองคำเลียบ* เจ้าหน้าที่อธิบายให้ข้าพระพุทธเจ้าฟังว่า ช่อดอกไม้ทองคำนั้น เรียกว่า *พระสุวรรณมาลัย* ในชั้นต้นข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้า ฯ ว่าน่าจะตรงชื่อชนเผ่าครั้นเปิดค้นหาคำ *สำมั้น* ในภาษามะตายู ก็พบคำ *มาลัย* ด้วยเผอิญ ในนั้นแปลไว้ว่าภู่ขนนกชะนิดหนึ่ง ดอกไม้ที่เสียบประดับผม

ข้าพระพุทธเจ้าอ่านพบในหนังสือฝรั่งชื่อ *East Again* by Walter B. Harris เล่าถึงเรือนพวกนาคซึ่งเป็นชาวป่าอยู่ในแคว้นอัสสัมว่า *เรือนของพวกนั้นมุงด้วยแฝกมีขนาดใหญ่แต่สกปรก ถ้าเป็นเรือนของคนใหญ่คนโต ปลายอกไก่ด้านหน้า มีท่อนไม้ขนาดใหญ่สลักเป็นลวดลายรูปร่างคล้ายเขากระบือกางออก... ประตูนั้นสลักเป็นรูปคนอย่างหยาบ ๆ ตอนบนของประตูมีเขากระบือหรือมีลวดลายอื่น ๆ ประดับ* ดังนี้ ทำให้ข้าพระพุทธเจ้าคิดไปถึงช่อพ้าหางหงส์ แตะตัวเหงา ว่าจะเป็นแนวเดียวกันในชั้นของเดิม

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า Prince Chandaburi

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

วันที่ ๕ เมษายน ๒๔๗๕

พระยาอนุมานราชธน

ได้รับหนังสือของท่าน ลงวันที่ ๓๓ เดือนก่อน จะตอบบัดนี้ ขอบใจท่านที่บอกให้ทราบรากเหง้าของคำ *สำปั้น* และเรื่องชะนีต่อนี้ย่อมได้ความรู้มากขึ้น

คำ *สำปั้นปั้นยัง* นึกไม่ออกว่าเมืองเรามีใช้ นึกได้แต่คำ *สำปั้นนี* คล้ายกับที่ร้องว่า *สำปั้นเน* มากที่เดียว ทั้งคำ *เฮล่า* ท่านคิดว่าที่จะตรงกันกับ *เฮลั้ก* (พลั้ก) ซึ่งร้องต่อนั้นเหนชอบด้วยอย่างยิ่ง ทางเรามีร้อง *ซาละพา เฮโล เฮโล เฮล่า* กันต่อเมื่อตากของหนัก แต่ไปพบทางเมืองคำนี้เขาใช้ร้องพายเรือที่เดียว ก็มาเข้ารูปที่ท่านคาด คิดดูก็ไม่ประหลาดอะไร ร้องในที่ทำการหนักเพื่อให้ทำพร้อมกันเท่านั้น จะร้องอะไรก็ได้ ลืมบอกแก่ท่านไปในคำว่า *เฮลั้กพลั้ก* นั้นจะเป็น *เฮลั้กคลั้ก* ก็ได้ ฉันฟังมาให้การไม่ถนัด และถ้าคำ *เฮลั้ก* เป็น *เฮล่ะ* ก็ใกล้กับ *เฮล่า* เข้าไปมากที่เดียว ตัวอย่าง ะ เป็น ก ก็มีถมไป เช่น *ทุะข = ทุกข ท้ามุะ = ท้ามุก* หรือ *จะ = จัก* เป็นต้น

ตามที่พิจารณาได้เรื่องเช่นนี้ คำร้องเป็นไปในทางภาษาไทยและมะลายู เหนจะไกลจากภาษากะแซ *ซือ เร็อแซ* ก็เป็นอันพ้นสงสัยว่าไม่ใช่มาจากคำ *กะแซ*

ในการที่ท่านจะเอารูปเรือกับชื่อเรือเข้าปรับกันนั้นเหนไม่ได้ เพราะความหมายในถ้อยคำย่อมเคลื่อนไปเสมอ ถ้าหากจะคิดถึงหุ่นเรือ คิดว่าอย่างชุดเป็นเก่าก่อน อย่างเสริมกราบเป็นตอนกลาง อย่างต่อเป็นที่หลังที่สุด ตามลำดับแห่งความฉลาดซึ่งเกิดขึ้นแก่คน

เรือกู้แหละ มาแต่คำ *โกเล็ก โกเละ* แน่

สำเภา เราเรียกกันว่า *ตะเพา สเปน ต* แตะยาวเปนสันนั้นไม่ประหลาดใจ มีถมไป ประหลาดใจแต่ที่เปนคำไทย ชาวใต้เขาเรียกเรือกลไฟว่า *ตะเพาไฟ* คำ *ตะเพา* เหนจะตกเปนว่าเรือใหญ่ คำมะลายูเรียก *กำปั้น* หรือ *กบัล* (เขียนอย่างไรไม่ทราบ ไม่ได้เหนหนังสือ) นั่นก็ว่าเปนเรือสำใหญ่ แต่ทำไมมามีชื่อหับเหลี่ยมกันเข้าไม่ทราบ

ฉันไปทางทะเลเคยเหนเรือซึ่งเปนรูปคล้ายเรือกงเรือรูปสัตว์อยู่เนือง ๆ เขาบอกว่าเปนเรือแขก แต่หัวจะเปนรูปอะไรไม่ได้สังเกต ได้สังเกตแต่เรือซึ่งเขาจัดมารับที่เมืองตานี ตามที่ได้บอกว่าเขาร้อง *ชาละพา เฮโล* นั่นหัวเปนรูปห่านหรือหงส์ทั้งตัว เข้าใจว่าเปนของใหม่ฝรั่งนำไป

ตามที่เข้าใจกันว่าขุนช้างหัวด้านเหม่งนั้น เปนด้วยตะคอน หรือยี่เก เสภารำ พาไป ไม่ได้สังเกตหนังสือว่าคนแต่งคิดอย่างไร ที่ ตะคอน ยี่เก เสภารำ ทำเปนหัวด้านเหม่งก็เปนคิดจะให้ขันยิ่งขึ้น

ที่ฉันเรียกว่า ไม้ยุงปัด ก็แปลว่าเคยได้ยินมาอย่างนั้น นึกไขต่อไปก็พบว่าเคยได้ยินมา ๔ อย่าง คือ ไม้ยุงปัด ไม้ยุงกวาด ไม้กวาด ไม้กราด ขอบใจท่านที่บอกให้ทราบคำ *ยุง* ว่าเปนก้านใบไม้ชะนิดหนึ่ง ทำให้เข้าใจความได้ตลอดไม่ประหลาดอะไร ที่ต่างถิ่นต่างก็ใช้ของที่มีอยู่ในถิ่นซึ่งจะหาได้ง่าย แต่ทำให้เราหลงไป เพราะเอาชื่อมาสวมกันเข้าเท่านั้น คำ *วิชนี* เปนคำที่ไทยเราเขียนเคี้ยน ที่แท้ภาษามคธยาวเปน *วีชนี* ทีเดียว เพราะเช่นนั้นจึงเดาคำว่า *วี* เปนภาษามคธ เพราะรู้คำไทยไม่พอ ถ้าเอาเข้าคำไทยได้ก็เปนทางที่ดีที่ถูกกว่าเอาเข้าทางภาษามคธสังเกตมาก

ผเอิญเปน หรือ *ฟลุก* นั้น พูดโดยจะหมายความว่าเปนขึ้นด้วยไม่ได้ตั้งใจเท่านั้น ส่วนอย่างใดจะเปนมากเปนน้อยแลเปนแก่คนชะนิดใดมากน้อยนั่นเปนอีกเรื่องหนึ่ง

นิทานพื้นเมืองของเรา เชื่อว่ามาแต่อินเดียแท้แล้ว สำคัญอยู่ที่เรื่องใดเราถือว่าเปนนิทาน เรื่องใดเราถือว่าเปนเรื่องจริง ก็ต้องใส่ใจในเรื่องที่ว่าจริงนั่นมากอยู่เอง

เรื่องขนนกหรือดอกไม้ทองปักพระมาลา เหนจะต้องพูดยาว ท่านจงทรงไว้ว่าไม่ว่าอะไรซึ่งใช้ดอกไม้ติดก็ย่อมมีสิ่งอื่นแทน เพราะมันเหี่ยวเสียเร็วในทันจะกล่าวถึงแต่ใช้ขนนกกับทองทำเปนดอกไม้ ใช้ต่างดอกไม้สด

ขนนกการเวกก้านดอกไม้ทอง ได้เคยเหนแต่ใช้แต่ปักพระมาลาเจ้าถ้าขุนนางแล้วก็งด ที่ทำดอกไม้ทองไม่เคยเหนที่ปักพระมาลา เคยเหนแต่ปักพระฐามหากฐิน (๕ ยอด) หรือฐาพระกลึบ (ในหนังสือ *ลัทธิธรรมเนียม ภาคที่ ๑๙* กล่าวความเปนว่า พระฐา ๒ อย่างนี้เปนองค์เดียวกัน) ดูเหมือนจะย้อนดอกไม้ทองนั่นเรียกกันว่า *พระยี่ก่า* หรือ *พวงสน ใบสน* อะไรก็เคลือบแคลมไปเสียแล้ว จะเรียกให้ถูกหาได้ไม่ คำ *ยี่ก่า* นั่นได้เคยพบขนนกก้านดอกไม้ทองซึ่งใช้ปักผ้าโพกของพระเจ้าแผ่นดินเปอเรียกีเรียก *ยี่กา* (ดูเหมือนเขียนหนังสือฝรั่งเปน Jiga) พวงสนหรือใบสนนั่นเข้าใจว่าเปนของเราทำบิดจากขนนกไปเปนทองเพราะทนกว่าขนนก ที่แท้ก็จะเปนอันเดียวกันนั่นเอง เพราะฉันเหนเช่นนั้น พระมหากฐินรัชกาลที่ ๖ ที่ ๗ ซึ่งฉันให้อย่างจิ้งบิดไปเข้าหาเดิมเปนปักขนนกการเวก ตามที่เจ้าพนักงานว่าช่อดอกไม้ทองที่ปักพระมาลาเรียกว่า *พระสุวรรณมาลัย* แต่ท่านพบภาษามะลายูเรียกว่า *มาลัย* แปลว่าขนนกปักหรือดอกไม้ประดับผมก็ถงรอยกันหมดแล้ว ไม่มีเรื่องจะต้องคิดอะไรอีก

คำ *พระมาลา* ถ้าแปลตามตรงก็ว่าดอกไม้ แต่เหตุใดนกลายเปนว่าหมวก คิดก็เหนทางว่าเปนการเคลื่อนความหมาย แต่ก่อนคงเปนโพกผ้าสรวมพวงดอกไม้ (ดูหน้าโขนยักษ์ก็เหน) ที่หลังตริงผ้าโพกคิดกับดอกไม้เสียเสร็จให้สรวมหัวได้ไม่เสียเวลา จึงกลายเปนหมวก (*หมวก* หมายความว่าเครื่อง

สรวมหัว) คำ *พระมาลา* เหน่ว่ามาแต่หมวกยศ หมวกยศยังเหนอยู่ที่มีวงทอง ติดอยู่ทุกใบ ซึ่งตั้งใจจะทำเปนพวงดอกไม้ทองแด้วก็เลื่อนมา

พระมาลาเส้าสูง เคยเหนรูปชาวเกาหลีเขาใช้ใส่กัน (แต่ไม่มีเครื่องประดับ) เข้าใจว่าหุ่นพระมาลาเส้าสูงมาทางจีน เก่ามาก ส่วนพระมาลาเส้าสเทินนั้น เขาว่าหมวกฝรั่งครั้งหลุยที่ ๑๔ เข้ามาในแผ่นดินพระนารายณ์ (ไม่มีเครื่องประดับเหมือนกัน) ถูกผิดอย่างไรอยู่แก่ผู้กล่าว ฉันไม่ได้สังเกต

ท่านเล่าถึงปั้นลมเรือนชาวอัสสัม ก็มาต้องกับที่ฉันเคยไปเหนเรือนชาวเมืองตั้ง เมื่อเดินจากอุตรดิฐไปสวรรคโลก สุโขทัย เขาทำอย่างเดียวกันกับที่ท่านว่า มีพิสดารกว่าขึ้นไปเสียอีก ที่ไม้บันถมนั้นไม่ใช่สุดอยู่เพียงเชิงชาย เขาทำเลยลงมา ส่วนที่เลยนั้นเขาฉลักหรูเหมือนข้างบน ตางที่เรือนชาวอัสสัมก็จะทำเช่นนั้นเหมือนกัน ตางที่พวกชาวเมืองตั้งจะเปนเหล่ากออันเดียวกันกับชาวอัสสัมก็เปนได้ บานประตูฉลักหยาบ ๆ ก็เคยเหน เว้นแต่ไม่เกี่ยวกับเรือนท่านและไม่มีเขาควายข้างบนอย่างที่ฝรั่งว่า เขาควายนั้นก็จะเปนบันถมแห่งชุ้มรูปภาพนั้นเอง

ข่อฟ้า หางหงส์ นั้นสงสัยมาก ข่อฟ้าอย่างที่พันเปนที่หัวนาคชะโงกออกมานั้น เก่าขึ้นไปไม่พบเลย มีแต่ของใหม่ ส่วนที่เรียกว่าหางหงส์นั้นตรงกันข้าม ทำไมจึงเรียกอย่างนั้น ดูของเก่าก็เหนพันเปนหัวนาคทั้งนั้น จัดได้ว่าเปนแบบที่พันเปนกนกเคยเหนแห่งเดียว คือปรางค์ปราสาทวัดจุฬามณีพิษณุโลก ทำเปนหางกินนรมีตัวติดอยู่ด้วย แต่ดูไม่สู้สนิท หากทำด้วยคิดถึงคำหางหงส์ก็เปนได้ แต่ที่ทำเปนตัวหงส์นั้นไม่เคยพบ เหงา ไม่ใช่หัวนาค เปนชื่อกนกตัวหน้าแห่งกนก ๓ ตัว ไม่ว่าหัวอะไรซึ่งทำขึ้นด้วยกนก เช่นหัวนาคเปนต้น ก็ย่อมมีเหงาติดอยู่ด้วยทั้งนั้น

วันที่ ๓๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๔

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระยาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๕ พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ

หาที่สุดมิได้

คำ *กำปั่น* คิดด้วยเกล้า ฯ ว่าจะมาจากคำมะลายูว่า *กะปัล* หรือ *กาปัล* หมายความถึงเรือใบเดิมเสาอย่างที่ฝรั่งเรียกว่า sailing ship ในหนังสืออังกฤษเล่มหนึ่งว่า น่าจะมาจาก *กัปปัล* ในภาษาทมิฬ ซึ่งแปลว่าเรือ แต่อีกเล่มหนึ่งว่าจะมาจาก *กอปปัล* อันเป็นคำในภาษาทางแคว้นมลาบา (Malabar อยู่ตอนใต้ของอินเดียตกทะเลทางด้านตะวันตก) แต่ภาษาทมิฬ และภาษาแคว้นมลาบา ซึ่งเรียกว่า ภาษามลายัฬม ก็เป็นภาษาในตระกูลทราวิฑด้วยกัน เพราะฉะนั้น กำปั่นคำเดิมจึงมาจากภาษาทราวิฑ (*ทราวิฑ = ทราวิฬ – ฬมิฬ* เทียบ *ครุฬ* กับ *ครุฑ*)

กำปั่นที่เป็นของหนีบเหล็ก ข้าพระพุทธเจ้าได้เพียรค้นหลายครั้ง ก็ไม่ได้เค้า คิดด้วยเกล้า ฯ ว่าจะมาจากคำกำบั่นที่แปลว่าเรือ กำบั่นเก็บของมีค่า ข้าพระพุทธเจ้าเดาว่า เดิมอาจทำด้วยไม้และจะมีรูปร่างอย่างเรือกำปั่น แล้วมามีกำปั่นเหล็กจากฝรั่งขึ้นภายหลัง ลักษณะของกำปั่นก็หายไป

ที่ทรงประทานเรื่องพระมาลาว่า ถ้าแปลตามตรงก็ว่าดอกไม้ แล้วเคลื่อนความหมายมาเป็นหมวก คงเนื่องมาจากใช้ผ้าโพกส่วมพวงดอกไม้ ครั้งเป็นผ้าโพกสำเร็จในตัว ข้าพระพุทธเจ้าเห็นพ้องในกระแสพระดำริ ที่ทรงถึงพระมาลาเส้าสูงว่ารูปคล้ายหมวกชาวเกาหลี ข้าพระพุทธเจ้าก็นึกออกว่าได้เคยเห็นรูปภาพ แต่ไม่ทรงสืบ ข้าพระพุทธเจ้าก็ไม่เฉลียวนึก

เรื่องการเคลื่อนแห่งความหมาย แม้จะเคลื่อนไปไกล แต่เค้ายังเห็นอยู่ ดังเรื่อง มาลา แปลว่าหมวก แต่ตางที่เคลื่อนไปไกลมาก เช่น โจรสลัด ซึ่งมาจากคำว่า ช่องแคบของทะเล ในภาษามะลายู ชาวมะลายู เรียกช่องแคบแถวเมืองสิงคโปร์ว่า Sellat หรือ Kellat (คำหลังเสียงใกล้กับ เกรด ซึ่งเจ้าพระยาภาศกรวงศ์บอกข้าพระพุทธเจ้าว่า แปลว่า ช่องแคบ) จึนเรียกเมืองสิงคโปร์ว่า ชิดลัด มาจนทุกวันนี้ ก็เป็นคำที่มาจาก เสลลัด เหตุที่คำนี้จะมากลายเป็นหมายความว่าโจรสลัด เพราะในสมัยโบราณแถบช่องแคบมลากา หรือเสลลัดมลากา ย่อมเป็นที่อยู่ของโจรชาวมะลายู คอยดักปล้นเรือสำเภา และเรือใบที่ผ่านไปมาทางช่องทะเลนี้ คำว่า เสลลัด หรือ สลัด ซึ่งแปลว่า ช่องแคบ จึงคิดมาเป็นชื่อของโจรแถบนั้น

ข้าพระพุทธเจ้าเคยอ่านเรื่องมงกุฎของฝรั่งที่เรียกว่า crown ก็เป็นอย่างฉุน ๆ ไม่มียอดอย่างชฎา เขาอธิบายว่า เครื่องหมายของเจ้านายฝรั่งแต่โบราณเป็นแถบผ้าหรือแถบแพรพันพระเศียร ถางที่แถบผ้าหรือแถบแพรนั้น ประดับด้วยมณีมีค่า หรือใช้ทองคำแผ่แทนแถบกัม แถบอย่างนี้เรียกว่า diadem ส่วน crown นั้น เป็นพวงมาลาร้อยด้วยดอกไม้สดหรือดอกไม้ปลอมซึ่งโดยมากทำด้วยทองคำ พวงมาลาชะนิดนี้ใช้สวมศีรษะผู้ชนะชัยชะนะ หรือสวมเจ้าบ่าวเจ้าสาวในเวลาแต่งงาน หรือในโอกาศมีงานสมโภช และกล่าวต่อไปว่า การใช้พวงมาลาสวมศีรษะ เนื่องมาจากธรรมเนียมประดับผมด้วยดอกไม้ในวันมีงานนักขัตฤกษ์ เป็นเครื่องหมายแสดงความว่าร่นเริง ซึ่งชนชาติที่ไม่เจริญยังใช้กันอยู่ แล้วต่อมาพวงมาลากับแถบผ้าร่นมาเป็นอันเดียวกัน คำว่า crown กับ diadem ก็รวมความหมายแปลว่า มงกุฎ ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้า ฯ ว่า มงกุฎ ในชั้นเดิมเห็นจะทำด้วยผ้าเหมือนกัน แต่ถูกเครื่องประดับมีค่าค้อนเอาผ้าสูญหาย กลายเป็นทองไปทั้งองค์ เช่นมงกุฎของกษัตริย์ชาติอัสดีเรียครั้งโบราณ

ว่าทำด้วยผ้าหรือขนสัตว์รูปเป็นกรวยคว่ำ เป็นแหลมเรียวขึ้นไปแล้วปาดยอดแหลมออก ประดับด้วยแผ่นทองคำและลายปัก เบื้องล่างมีแถบผ้าสีแดง และขาวคาด ตอนกลางเป็นรูปกลุ่มดอกกุหลาบ ปลายห้อยย้อยลงมาสองข้างหูอย่างอุบะ

เรื่องชื่อต่าง ๆ ของเครื่องโบสถ์วิหาร ข้าพระพุทธเจ้าเคยสอบถามช่างผู้รู้ แต่จะเป็นเพราะอธิบายไม่เป็น หรืออย่างไรไม่ทราบเกล้า ฯ ข้าพระพุทธเจ้าจึงไม่สู้เข้าใจ ครั้นจะซักถามก็เกรงใจ ไม่กล้าเซ้าซี้ แต่เมื่อมาได้อ่านพระอธิบายที่ทรงพระเมตตาประทานมา อย่าง *เหงา* เป็นต้น ข้าพระพุทธเจ้าก็เข้าใจได้แจ่มแจ้ง ผิดกับคำอธิบายของผู้รู้ในเรื่อง *เหงา* ซึ่งเขาบอกว่าเป็นชื่อหยักที่ใบระกาอันแรก และที่หางหงส์ มีสองแห่งเท่านั้น

ข้าพระพุทธเจ้าเคยนึกถึงเรื่องคั่นบรรได จำนวนคู่ว่าเป็นบรรไดผี คั่นบรรไดจำนวนคี่เป็นบรรไดคน ว่าเหตุที่ถือจำนวนคี่ว่าดี เนื่องมาจากอะไร สอบถามแลค้นหาหนังสือต่าง ๆ ก็ไม่มีอธิบาย นานมาแล้วข้าพระพุทธเจ้ามีธุระไปที่วัดเขมา ฯ ที่หน้าวัดมีตึกโบราณใช้เป็นโรงเรียน ตึกนี้ว่าเป็นพระตำหนักรื้อเอามาปลูก ข้อประหลาดใจของข้าพระพุทธเจ้า ก็ที่มีคั่นบรรไดเป็นจำนวนคู่ ไม่ใช่จำนวนคี่อย่างเรือนของชาวบ้าน ต่อมาข้าพระพุทธเจ้าเข้าไปในพิพิธภัณฑ์แห่งชาติ คั่นบรรไดพระที่นั่งด้านข้างก็ปรากฏว่าบรรไดเป็นจำนวนคู่อีก จึงทำให้ข้าพระพุทธเจ้าเข้าใจว่า จำนวนคู่ถ้าเกี่ยวกับวังหรือวัดไม่เป็นไร เป็นอย่างเดียวกับวังและวัดมีช่อฟ้าได้ สิ่งอื่น ๆ เช่น ฉัตร ก็เป็น ๕ ๗ ๙ ชั้น ล้วนเป็นจำนวนคี่ทั้งนั้น ที่จะเป็นจำนวนคู่ ไม่ปรากฏมี ครั้นมาวันนี้ข้าพระพุทธเจ้าพบหนังสือฝรั่งอธิบายถึงเรื่องจำนวน ถึงแม้ไม่ได้กล่าวถึงจำนวนคู่คี่ว่าดีและไม่ดี แต่ก็มีข้อความลางประการที่น่าฟังอยู่บ้าง ข้าพระพุทธเจ้าจึงเก็บข้อความตอนที่ว่าถึงจำนวนของชาวอริยกะ ถวายมาในซองนี้ด้วยแล้ว

ในหนังสือบทกลอนของเก่าตอนไหว้ครู อ้างถึงครูพักหรือภักดิ์ เช่น (ไหว้) คุณบิดามารดร ครูภักอักษร อุปฌาย์อาจารย์ (สุธนกลอนสวด) คงคายมุนามาเป็นเกณฑ์ พระสุเมรุหลักโลกสูงระหง ดินน้ำลมไฟเป็มมั่นคง จึงดำรงได้รอดมาเป็นกาย ไหว้คุณบิดาและมารดร ครพักอักษรสิ้นทั้งหลาย (กลอนไหว้ครูเสภา) ที่นี้จะไหว้ครู ปู่พาทย์ ฆ้องระนาดฤาดีปี่ไฉน ทั้งครูแก้วครูพักเป็นหลักไชย ครูทองอินนั้นแลใครไม่เทียมทัน (คำนานเสภา) ไหว้คุณบิดามารดร ครูพักอักษร ที่ได้ชี้บ่อนบอกตรง — เอ่ยให้ (คำไหว้ครูเพลง) ได้มีผู้มาถามข้าพระพุทธเจ้าว่า ครูพักนี้มีตัวอยู่ในสมัยไหน ข้าพระพุทธเจ้าส่งสัยด้วยเกล้า ฯ ว่าจะเป็นนักแต่งกลอนดีมชื่อเสียงคนหนึ่ง เพราะมักอ้างถึงว่า ครูพักอักษร และเป็นครูปี่พาทย์ด้วย ส่วนจะอยู่ในสมัยไหน ข้อความในไหว้ครูก็ไม่เห็นให้พิจารณาสันนิษฐาน ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระบารมีปกเกล้า ฯ เป็นที่พึ่งในเรื่องครูพักอักษรนี้ด้วย

ข้าพระพุทธเจ้าขอประทานถวายคำเรื่อง องยี่ มาในของนี้พร้อมด้วยบันทึกแก้คำภาษาจีนเป็นสำเนียงแต้จิวฉะบับหนึ่ง ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้ถวายไปยังสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพฉะบับหนึ่งแล้ว เรื่อง องยี่ ผู้สอบเสียงจีนทำกระดาษข้าไปหลายแผ่น ทั้งนพระอาญาไม่พ้นเกล้า ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า พระยาปริยัติธรรมธาดา

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

วันที่ ๑๙ เมษายน ๒๔๗๔

พระยาอนุมานราชธน

หนังสือลงวันที่ ๑๔ ได้รับแล้ว จะตอบต่อไปนี้

กำบั้น (หิบ) ฉันเคยเห็นหิบที่เขาทำด้วยไม้ รูปร่างคล้ายกำบั้นเหล็ก และเรียกว่ากำบั้น จะหมายเพียงว่าใส่ของมีค่าดุจเรือเท่านั้น เห็นจะไม่ถึงแก่ทำเปนรูปเรือซึ่งทำยาก หิบเหล็กฝรั่งทำเข้ามานั้นที่หลัง ก็เปนหิบใส่ของมีค่าเหมือนกัน จึงใช้และเรียกตามหิบแบบเก่าว่ากำบั้นเหมือนกัน

เครื่องประดับหัว ถ้าจะว่าไปก็เปน ๒ อย่าง คือผ้าโพกอย่างหนึ่ง กับพวงมาลาอย่างหนึ่ง แต่เมื่อถือเอาคิดกันเสียก็ไม่รู้ว่าใครเปนใคร (ดูดอมพอกของเราเปนอย่าง) ฝรั่งก็เรียนไปจากครูเดียวกัน เขาก็มีหมวกใส่หัวอันหนึ่งต่างหาก เรียกว่า *แคป* แต่วก็มีพวงดอกไม้ทองสวมนอกอีกต่างหาก นั่นคือ มงกุฎ แต่วก็ทำต่อจากปกติไปเปนแสดงยศให้เหมต่างกัน จึงกลายรูปเปนอะไรไปต่าง ๆ แท้จริงก็พวงดอกไม้สดสวมหัวนั่นแหละเปนต้นเดิม ในความเหมือนที่ว่าของมีค่าลากเอาผ้าไปนั้น ฉันเหนด้วยเต็มประตู ดูเอาง่าย ๆ แต่มงกุฎที่เขียนกับของจริงยังไม่เหมือนกันเลย ที่เขียนนั้นทำเปนกลีบผ้า ที่อย่างหมวกกลีบดำดวนแต่ของจริงนั้นเปนชั้นเชิงบาทติดกระจัง แปลว่าทองและเพชรพลอยลากเอาผ้าโพกไป

คำ เสลลัด และ เกลลัด นั้นดีเต็มทีที่ได้รู้ แปลว่าคลองช่องแคบแน่แล้ว คำ เกลลัด ท่านเคยบอกทีหนึ่งแล้ว แต่คำ เสลลัด ยังไม่ได้บอก ถึงพวกโจรสลัดในเมืองเรานี้ก็คอยซ่มเหงเรือลูกค้าอยู่ในช่อง เช่นช่องแสมสาร ช่อง

เสมือนกัน เพราะเวลาในทะเลใหญ่คลื่นจัดเรือถูกค้ำก็จะต้องหลบเข้าไปในช่อง ให้โอกาศแก่โจรสลัดที่จะข่มเหง

คำหนึ่งซึ่งมีในกุมารบรรพว่า *ตั้งเข็มส่องกล้องสลัด* โดยกำหนดขนัดคะเนหมาย ในที่นี้ถือเอากล้องสลัดเปนกล้องส่อง แต่เคยทราบว่ากล้องสลัดนั้นเปนอาวุธ ใช้ดูกดอกชุบยาพิษพันสำลีใส่หลอดเป่า อย่างเดียวกับพวกเงาะพวกชาวน้ำของมะลายูที่จะถือธรรมเนียมอย่างเดียวกัน

เรื่องข้อต่าง ๆ ที่เปนชื่อโดยจำเพาะนั้น ขอให้ท่านระวัง ตางที่พวกช่างซึ่งท่านเข้าใจว่าเขารู้ แต่เขาไม่รู้พอก็ได้ เครื่องช่อฟ้าใบระกาเขาว่าเปนของตำหนักในวังก่อน แต้วรื้อเอาไปปลูกถวายวัด แต้วเลยเปนธรรมเนียมที่วัดทำใช้เองก็ได้

เรื่องกระไดลันดันดี ฉันไม่รู้อะไรจะบอกได้

เรื่องอำนวย ๓๕๗๙ เปนต้นนั้น ฉันเคยคลังจะใครรู้มาที่หนึ่งแต้วเหมือนกัน แต่ครั้นสอบสวนไปก็เปนได้ความว่าเปนจำนวนที่ถนัด เช่นโจรห้าร้อย สำเภาห้าร้อย เปนต้น ช้าบ่าวห้าร้อยจำพวกอีกด้วย อะไร ๆ ก็เอาปรับเข้ากับจำนวนถนัด หากสามารถที่จะปรับเข้าได้ ตามความที่ท่านจดเก็บให้ไปก็เปนอย่างเดียวกับที่ฉันเคยคลังจะใครรู้มานั้นเอง ขอบใจท่านที่ท่านอุตส่าห์จดให้ แต่จำนวนที่ถนัดกัน ถนัดเพราะเหตุไรก็รู้ไม่ได้อยู่นั้นเอง

ครพักอักษร ฉันไม่รู้ ดเปนหมายว่าคนแต่งหนังสือ ฉันได้รู้จักแต่เจ้ากรมพัก เปนหลวงสำอางคมนตรี เปนลูกเจ้ากรมขุนเณร แต่ก็เปนเพียงคนบีพาทย์ ไม่ใช่คนร้องคนแต่งหนังสือ เข้าใจว่าไม่ใช่คนที่กล่าวในคำไหว้ครู เพราะที่หลังมามาก ที่ในคำไหว้ครูออกชื่อว่า *ครูทองอิน* นั้น ฉันคิดว่าจะเปนคนเดียวกับที่ฉันเคยได้ยินเรียกกันว่า *อินอู* หมายความว่า นายอินอันมีเสียง

เหมือนไก่อู (คือเสียงใหญ่) ปรากฏว่าเปนคนร้อง (ขับเสภา) แต่ฉันก็ไม่ทันได้เห็นตัวเหมือนกัน

เรื่องอื่นๆ ถึงจะยับเยินบ้างก็ไม่เปนไร ฉันจะเก็บเท่านั้นเอง ส่วนธุระอยู่ที่สมเด็จกรมพระยาดำรง

ฉันได้พบพราหมณ์ศาสตรี ถามถึงรดน้ำด้วยสังข์ แกบอกยอกจะได้ความว่าเขางัวเขาก็ใช้เปนเครื่องเป่าเหมือนกัน แกเข้าใจว่าเอาของที่รินน้ำง่ายคุจพวยใส่น้ำใช้ ตามที่แกว่าก็ไม่ทิ้งแนวไปจากที่เราทำกัน เช่นรำเชนงในงานถือชิงช้าก็ใช้เขางัวตักน้ำสาด (*เสนง* ภาษาเขมรว่าเขา) หรือ พลัว กะพลัวที่กวาดยาครอกยาเด็กก็คือเขางัวอย่างเจาะเปนพวยนั้นเอง

ภฤงคาร แกว่าเท่ากับภาชนะ จะเปนรูปอย่างไรก็ได้ แต่ *กลศ* นั้นเปนหม้อหรือคนโทน้ำโดยตรง ว่าที่แท้ต้องทรดน้ำด้วย *กลศ*

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓๙ เมษายน ๒๔๘๔

พระยาอนุมานราชธน

โดยหนังสือลงวันที่ ๒๖ มีนาคม ท่านส่งหนังสือซึ่งคิดจะเอาเป็นต้นฉะบับพิมพ์แจกในงานศพ หม่อมหวน จักรพันธ์ ๒ เล่ม กับแพ็ม ๑ ไปให้นั้น ฉันได้บอกกับลูกหญิงซึ่งจะเป็นเจ้าภาพคนหนึ่งแล้ว ว่าเรื่องเมืองเพชร ซึ่งสมเด็จกรมพระยาดำรง ทรงพระนิพนธ์ไว้นั้น แม้จะมีน้อยก็คัดเอาตัวพิมพ์ออกได้ เอาเรื่องอื่นเข้าพิมพ์ต่อ เช่นใจความแห่งหมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ ซึ่งท่านให้ไปด้วยนั้นเป็นต้น แต่อนุกรม ชื่อตำบลในเมืองเพชร ซึ่งตัวพิมพ์แจกเมื่องานศพเจ้าจอมแก้วนั้น เป็นของสด ๆ ไม่ควรตัวพิมพ์ซ้ำ แต่ควรจะอ้างถึง ด้วยเป็นของตีอยู่มาก คำแนะนำจะอย่างไรก็ตามที แต่ทางเจ้าภาพไม่ชอบหมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ เสียแล้ว ว่าเข้าใจยาก ข้อนี้ก็ไม่ผิดไปจากทางคาดของท่าน และจำเป็นจะต้องหาเรื่องใหม่ให้

ตามที่ฉันคิดก็เห็นว่าต้นฉะบับจะต้องเป็นไป ๓ ทาง คือ (๓) เรื่องเมืองเพชรบุรี เพราะผู้ตายเกิดที่นั่น (๒) เรื่องเจ้าพระยาสุรพันธ์ เพราะเป็นพ่อผู้ตาย กับ (๓) เรื่องสมเด็จกรมพระจักรพรรดิพงศ์ เพราะเป็นสมเด็จพ่อของกรมหมื่นอนุวัตน์ เมื่องานศพเจ้าพระยาสุรพันธ์ จะได้ตัวพิมพ์หนังสือแจกหรือไม่ ฉันนึกไม่ออก แต่ที่หอสมุดสามารถจะตรวจรู้ได้ หากว่าจะตัวพิมพ์ซ้ำเรื่องนั้นก็เห็นว่าซ้ำได้ เพราะเป็นการนานมาแล้ว ถ้าหากว่าเป็นหนังสือเล่มใหญ่ เกินกำลังที่ลูกจะพึงทำได้ไป จะตัดเอาแต่ตอนใดตอนหนึ่งตัวพิมพ์ก็ได้ ขอให้ท่านช่วยตรวจดูด้วย

ได้ส่งต้นฉะบับซึ่งท่านให้ไปกลับคืนมานั้นแล้ว เพื่อท่านจะได้หาเรื่องเปลี่ยนไปให้ใหม่

วันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๔

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๙ เมษายน ตรัสว่าเจ้าภาพศพหม่อมหวน จักรพันธ์ ไม่ชอบหมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จำเป็นจะต้องหาเรื่องใหม่ให้ ทรงเห็นว่าต้นฉบับที่จะนำไปตีพิมพ์ จะต้องเป็นไป ๓ ทาง คือ (๑) เรื่องเมืองเพชรบุรี (๒) เรื่องเจ้าพระยาสุรพันธ์ กับ (๓) เรื่องสมเด็จกรมพระจักรพรรดิพงศ์ ข้าพระพุทธเจ้าได้ค้นหาเรื่องสำหรับจะตีพิมพ์ตามแนวที่ตรัสนี้แล้ว

เรื่องเมืองเพชรบุรี นิ *ประชุมกลอนนิราศเมืองเพ็ชร* หอสมุด ฯ ตี พิมพ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ อยู่เรื่องหนึ่ง คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า เล่มนี้เหมาะ ข้าพระพุทธเจ้าขอประทานถวายต้นฉบับมาพร้อมกับหนังสือฉบับนี้ เรื่องเจ้าพระยาสุรพันธ์ เมื่อคราวงานศพของท่าน ได้ตีพิมพ์เรื่องประพาสต้น หนังสือเรื่องนี้ต่อมาได้พิมพ์ซ้ำอีกหลายครั้ง ไม่เหมาะที่จะตีพิมพ์อีก เรื่องสมเด็จกรมพระจักรพรรดิพงศ์ มีบทละครเรื่อง *ดองดอย* ต้นฉบับเป็นตัวเขียนเล่มสมุดไทย มีลบเลือนอยู่ตางหน้า จดไว้ว่าสมเด็จกรมพระจักรพรรดิพงศ์ทรงนิพนธ์ หนังสือเรื่องนี้เป็นเรื่องคดกขบขัน ท่านองเรื่อง *เอิ่งปะดังหัว* แต่หนักกว่า ไม่เหมาะแก่การพิมพ์ให้แพร่หลาย และจะเป็นพระนิพนธ์แน่หรือไม่ ก็ไม่ทราบเกล้า ฯ นอกนี้มีพระนิพนธ์โคลงสุภาษิตในหนังสือ *วชิรญาณวิเศษ* เพียง ๒ — ๓ บทเท่านั้น ไม่พอจัดตีพิมพ์ถึงเป็นเล่มได้ ทางนี้การจะควรดำเนินไรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาควรมิควรแล้วแต่ระโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า พระยาอนุมานราชธน

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๓ เมษายน ๒๔๗๕

พระยาอนุมานราชธน

หนังสือลงวันที่ ๒๓ เมษายน ส่งคำกลอน *นิราศเมืองเพชร* ไปให้ เพื่อเป็นต้นฉบับตีพิมพ์แจกงานศพแม่หวานนั้น ฉันได้ให้ลูกหญิงผู้จะเป็นเจ้าภาพคนหนึ่ง ดูแล้วก็ไม่พอใจ ที่สุดตกลงว่าจะไม่ตีพิมพ์หนังสืออะไรแจกทั้งหมด จะรวบรวมเงิน ซึ่งจะตีพิมพ์หนังสือแจกเป็นส่งบำรุงการทางกุศลอย่างใดอย่างหนึ่ง ฉันก็เห็นว่าเป็นทางความคิดที่ดีอย่างหนึ่งแล้ว จึงได้ส่งหนังสือ *กลอนนิราศเมืองเพชร* ซึ่งท่านส่งไปให้กลับคืนมานี้แล้ว พร้อมทั้งความขอบใจอันท่านได้ช่วยค้นคว้าให้นั้นด้วย

กรมศิลปากร

วันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับตายพระหัตถ์ ลงวันที่ ๑๙ เดือนนี้ พระเดชพระคุณต้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

พระอธิบายเรื่องเครื่องประดับหัว ทำความแจ่มแจ้งให้ข้าพระพุทธเจ้าเป็นอันมาก หมวกที่มีทรงสูงหรือยอดสูง คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า น่าจะมาจากต้องการให้ผิดสามัญที่เป็น *แคป* ให้เป็นยศอย่างอื่น หมวกทอปแฮต และมงกุฎ

ทรงชฎา ก็จะเนื่องมาจากเหตุนี้ มีแปลกอยู่ทมงกุฎทรงชฎา ข้าพระพุทธเจ้าพบแต่ของไทยใหญ่ พะม่า แตะเขมร ส่วนชาติอื่น ข้าพระพุทธเจ้านึกไม่ออกว่าได้เคยเห็นชะนิดยอดแหลม ข้าพระพุทธเจ้าอ่านพบเรื่องหมวกเกาหลี ในหนังสือฝรั่งเรื่องหนึ่ง ว่าเป็นรูปกระถางต้นไม้คว่ำ มีขอบยื่นออกไปโดยรอบ ๒ ฟุต ทำด้วยผมแล้วทาน้ำมันชักเงา เห็นจะหมายความว่าดงรักดำ

เรื่องเสลลัดและเกลลัด ที่ข้าพระพุทธเจ้าไม่ได้กราบทูลคำว่า *เสลลัด* ไปในตราวก่อน เพราะในพจนานุกรมภาษามะลายู – อังกฤษให้แต่ *เกลลัด* ไว้คำเดียว แต่พจนานุกรมอีกฉะบับหนึ่งให้ไว้ทั้ง *เสลลัด* และ *เกลลัด* ว่าเป็นคำเดียวกัน พจนานุกรมภาษามะลายู – อังกฤษนั้นแปลก ทุกฉะบับเก็บคำพูดต่าง ๆ มีแปลกกัน ต้องตรวจดูทุกฉะบับ จึงจะพบคำที่พ้องกับภาษาไทย เช่นในเล่มหนึ่งมีคำว่า จังงัง หมายความว่า ตกตะลึงงุนงัน แต่อีกเล่มหนึ่งไม่มี อีกเล่มหนึ่งมีคำว่า Betarā หรือ Bahtarā คือ *เภตรา* (ว่ามาจาก *วาหิตรา* ในสังสกฤต ในฮินดูสตานี่เป็น Bera) หมายความถึงเรือกำปั่นใบอย่างในเรื่องละครหรือเรืออารกของโนวา ที่บรรทุกสัตว์อย่างละคู่ลงน้ำท่วมโลก ส่วนเล่มอื่น ๆ ไม่มีคำนี้

กล้องสลัด ในกุมารบรรพ ติดด้วยแกล้ว ๆ ว่าผู้แต่งจะต้องการให้เป็นกล้องส่องดูไกล แล้วเกณฑ์ให้พวกสัตว์ใช้ เพื่อได้เห็นเรืออื่นซึ่งจะมีชัยหรือไม่ ได้สะดวก จึงได้เรียกว่า *กล้องสลัด* หาได้เฉลียวคิดว่า *กล้องสลัด* หมายความถึงถูกตอกชุบยาพิษใส่หลอดเป่า คำว่า *กล้อง* ในไทยใหญ่และอาหมเป็น *กั้อง* แปลว่า หลอด กล้อง ปืนไฟ (คงหมายความว่ามีลักษณะอย่างกล้อง) *กั้อง หลวง* = ปืนใหญ่ *กั้องสบหอก* = ปืนมีหอกปลายปืน

พวกชาวน้ำ ว่าเป็นชาวพื้นเมืองเดิมในแหลมมะลายู มีชื่อเรียกอยู่ชื่อหนึ่งว่าพวก เซลัง ซึ่งเข้าใจกันว่ามาเป็นเกาะสิงหรือสิงค์

ที่ทรงพระเมตตาประทานเรื่องเขางัว ซึ่งพราหมณ์คำสั่งว่า ใช้เป็นของตักน้ำสาด ข้าพระพุทธเจ้านึกถึงภาษาอังกฤษได้อยู่คำหนึ่ง คือเขาเรียกถ้วยน้ำว่า drinking horn มีเค้าให้เห็นว่า เห็นจะใช้เขางัวเป็นเครื่องตักน้ำมาแต่ครั้งเมื่อยังไม่รู้จักทำเครื่องตักน้ำด้วยวัตถุต่าง ๆ เขางัวมีรูปเหมาะที่จะใช้ตักน้ำได้เสร็จมาในตัว ชาวอริยกะ ซึ่งโดยปกติเลี้ยงงัวอยู่แล้ว จึงได้ใช้เขางัวเป็นภาชนะตักน้ำ ข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้า ฯ ถึงความหมายคำว่า *ภฤงคาร* และ *กลศ* ที่ทรงพระเมตตาประทานมา เหตุที่ความหมายของคำจะแคบเข้า ก็คงเนื่องมาแต่ใช้คำในสิ่งของที่มีรูปร่างโดยฉะเพาะ เช่นเรียกคนโทว่า *ภฤงคาร* คำว่า *ภฤงคาร* ก็มาเกาะอยู่ฉะเพาะภาชนะรูปคนโทเท่านั้น *กลศ* ใช้แก่รูปเป็นหม้อ ก็มาเกาะอยู่กับภาชนะรูปเป็นหม้ออย่างเดียว

เรื่องหม้อกลศ หนังสือฝรั่งเรื่องหนึ่งกล่าวว่า *กลศ* หรือ *กุมภ* ซึ่งแปลว่าหม้อน้ำ ถือว่าเป็นเครื่องหมายแห่งการเกิด หรือเป็นน้ำอมฤตที่เกิดขึ้นเมื่อคราวกวนเกษียรสมุทร สิ่งก่อสร้างของชาวฮินดู ถือรูปหม้อกลศเป็นส่วนสำคัญของหลังคาโดม (dome) รูปกลศ ซึ่งมีดอกบัวคูม อยู่เหนือมหาปั้มหรืออมลก (ไม่ทราบเกล้า ฯ ว่าหมายถึงส่วนใด) เป็นยอดสุดของโดม ถือว่าเป็นเครื่องหมายแห่งการเกิด

หลังคาโดมและสิขร (ยอดปรางค์) ของเทวาลัยฮินดู มักมีรูปคล้ายหม้ออ้วน ๆ ประดับ พระสถูปโบราณ มีเป็นหลังคาโดม (*อัณฑ์* หรือ *ครรภ*) มีฐานรอบโดมเป็นสามชั้น เหนือโดมเป็นเทวาลัยรูป ๖ เหลี่ยม มีเสาโดห

(ยศดิ) บัก แล้วมีเครื่องหมายฉัครเบ็นฮัน ๆ ยอดทีเดียวเป็นรูปวรรษสถาด (หม้อน้ำฝน) เทียบหม้อกตศของเทวาลัยฮินดู

ข้าพระพุทธเจ้าเห็นคำว่า เมขลา ในหนังสือ คำกุษดี ของสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรสแปลไว้ว่า สะอิง กระทำให้ทราบเกล้า ฯ ว่า สะอิง คือสายรัดเอว คำนี้ถ้าจะเป็นคำไทยแท้ก็ควร เพราะ สะ คงกร่อนเสียงมาแต่คำว่า สาย ส่วน อิ้ง ในพจนานุกรมไทยใหญ่มีคำว่า แอ้ง ว่าเป็นคำของพวกไทยในเมืองจีน เรียก เอว ว่า แอ้ง เมื่อเทียบ สายแอ้ง กับ สะอิง หรือ สะเอ้ง ก็ใกล้เคียงกันมาก พายัพเรียก สายอั้ง ไทยใหญ่ว่า สายเอ่จ หรือ สายอัดเอ่จ

ข้าพระพุทธเจ้าค้นคำไทยถิ่นต่าง ๆ ถึงคำว่า เสื้อ ปรากฏมีเหมือนกันทุกถิ่น แสดงว่ารู้จักเสื้อกันมานานแล้ว เมื่อครั้งยังรวมกันอยู่ ครั้นเลื่อนมาอยู่ในประเทศร้อน เลยไม่ชอบสวมเสื้อ ใช้แต่ผ้าแปะบ่า แต่คำว่าเสื้อยังคงอยู่เพราะยังมีใช้อยู่บ้างตามครั้งตามคราว ส่วน คำว่าพุ่ง ก็หมายความถึงสวมเสื้อผ้า เพราะฉะนั้นไทยถิ่น พุ่งเสื้อ จึงยังใช้เป็นภาษาอยู่ ส่วน กางเกง คำนี้แปลก ไม่เหมือนกันสักแห่ง ไทยใหญ่เรียกกางเกงว่า ก้ม จะเรียกมีสร้อยคำว่า ก้ม เป็นคำคู่ก็ได้ เป็น ก้มก้าน ไทยดำขี้ กางเกงขากว้างอย่างกางเกงจีน เรียกว่า ป้องบี้ ถ้าขาแคบอย่างฝรั่งเรียกว่า ก้น พายัพ กางเกงจีนเรียกว่า เตี่ยว เช่น ผ้าเตี่ยว = กางเกงผ้า เตี่ยวแซ = กางเกงแพร ถ้าเป็นกางเกงแบบฝรั่งเรียกว่า กงเก็ง อย่างชะนิดสั้นเรียกว่า กงเกงขาก้อม อีสานเรียกกางเกงว่าสั่ง คำเดียวกับสั้ง ในคำว่า ลาวสั้ง คือตาวนุ่งกางเกง กางเกงขาสั้นเรียก ส่งขากบ ส่วน เตี่ยว อีสานหมายถึงผ้าขัดหนอกอย่างที่พวกจ่ำใช้ ทางเชียงตุงพวกเงินเรียก ขากั๊ม ไทยโก้ ไทยนุง และผู้ไทยขาว เรียกกางเกงว่า ขวา ซึ่งเพี้ยนเป็น โข หรือ ขัว ในอีสานถางถิ่น เขมรก็ดูเหมือนเรียกว่า โค เหมือนกัน ไทยน้อยเรียกกางเกง

ว่า กุน เห็นจะเป็นคำเดียวกันกับ กัน ในไทยใหญ่ จันเรียกกางเกงว่า โข่ กาง เกงขาสั้นว่า โข่ก๊วย แต่อ่านว่า โค้ก๊วย แปลว่า กางเกงครึ่งท่อน ไทยแผลง โค้ เป็น ขา เป็นกางเกงขาก๊วย บักษ์โค้เรียกกางเกงว่า โกงเกง ซึ่งคงเป็นคำเดียวกัน คงมีเรียกว่า กางเกง แต่ไทยกลางและบักษ์โค้เท่านั้น จะว่า กางเกงเป็นของเกิดใหม่ เพราะคำเรียกในภาษาไทยเป็นต่าง ๆ กัน ก็ยังหมิ่นต่อเหตุผลข้าพระพุทธเจ้าพบใน *คำกฤษดี* ของสมเด็จกรมพระปรมานุชิต ฯ แปลคำ *สนับเพลา* ว่า เสื่อขา ถ้า *เสื่อขา* เป็นคำที่ใช้กันอยู่แต่เดิม เสื่อคอนบนก็ควรเป็น *เสื่อแขน* และคงจะเป็นเพราะมาเรียกเสื่อขาเป็นกางเกงและสนับเพลาเสียแล้ว เสื่อจึงไปเกาะอยู่กับเสื้อแขนพวกเดียว เรื่องเครื่องแต่งกาย คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า ถ้าพูดถึงประเทศร้อน เดิมจะนุ่งผ้าแคบ ๆ อย่างนุ่งผ้าขาวม้า อย่างรูปขาวอย่างโบราณ แล้วผ้าแคบนี้จึงยืดมาเป็นยาว โสร่ง เป็นถุงขึ้น เกิดรุ่มร่ามจึงรวบชายกลางไปไว้ข้างหลังเป็นครั้งเป็นคราวก่อน แล้วภายหลังก็รวบเสีย เกิดเป็นนุ่งผ้าโจงกระเบน ส่วนกางเกงก็จะมาจากรวบชายกลางนั้นเอง เกิดเป็นเสื่อขาขึ้น ที่เคยตรัสเล่าให้ข้าพระพุทธเจ้าว่า พระม่านุ่งถอยชายเป็นเคารพ ตรงข้ามกับไทยซึ่งนุ่งรวบชายเป็นเคารพ ก็คงเนื่องมาแต่การนุ่งปกติเป็นหลัก ถ้าปกตินุ่งถอยชาย ๆ ก็เป็นสุภาพ ถ้านุ่งรวบชายเป็นปกติ นุ่งอย่างนั้นก็สุภาพ ผิดปกติจากนั้นก็ไม่เป็นสุภาพ อย่างเดียวกับความคิดเรื่องไว้ทุกข์ของชาติต่าง ๆ ที่ต้องแต่งให้ผิดปกติ ข้าพระพุทธเจ้าดูรูปเขียนวัดยม เรื่องพยุหยาตรา เห็นพวกแต่งเป็นเทวดาถวมครุยนุ่งผ้า มีกางเกงขาลิบ ๆ ยืนเลยเข่าออกมา ส่วนพวกหามพระที่นั่งยานุมาศ มีแต่นุ่งผ้าไม่เห็นกางเกง ถ้าจะมีก็คงอยู่ภายในผ้าเหนือเข่าขึ้นไปจึงไม่เห็น เรื่องนุ่งผ้าซ้อนกางเกง ข้าพระพุทธเจ้าเห็นพวกแขกมะดายูแต่งเต็มยศนุ่งโสร่งสั้น ๆ ทับกางเกงยาวอีกที คงมีเหตุผลอย่างหนึ่งที่แต่งเช่น

นั้น ข้าพระพุทธเจ้าอ่านพบเรื่องถูกดุมเสือของฝรั่ง ถ้าเสือผู้ชายเขาคิดถูกดุมทางขวา ถ้าเป็นเสือผู้หญิง คิดถูกดุมทางซ้าย ข้าพระพุทธเจ้านึกสนุก ครวจดูเสือผู้หญิง ก็พบถูกดุมอยู่ทางซ้ายทั้งนั้น เมื่อสอบถามคงได้ความว่า เสือผู้หญิงของไทยแต่เดิม คิดถูกดุมทางขวา มาคิดถูกดุมทางซ้ายกันไม่สู้ช้า เมื่อคัดเสือย่างฝรั่งขึ้น

ไม้สำหรับต่อขาให้สูงเดินได้เก้งก้างอย่างที่ในอังกฤษเรียกว่า stilts ทางพายัพเรียก กงกั๊ก ทางนครศรีธรรมราชและอีสานเรียกว่า ขาหย่าง คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า ขาหย่างของเดิมอาจเป็นของอย่างนี้ คือใช้อย่างขา ขาหย่างนักโทษอาจเป็นไม้สูงอย่าง กงกั๊ก แต่วิธีอะไรพาดสำหรับนั่งเก้งก้างอยู่เหนือคนมองได้เห็นเด่น

วันที่ ๒๙ เมษายน เป็นวันมงคลคล้ายวันประสูติของใต้ฝ่าพระบาท ข้าพระพุทธเจ้าไม่ทราบเกล้า ฯ ว่าจะแสดงความรู้สึกปลาบปลื้มได้เพียงไร เมื่อมาระลึกถึงพระเมตตากรุณาคุณที่ได้มีแก่ข้าพระพุทธเจ้า นอกจากขออัญเชิญคุณพระศรีรัตนตรัย ขอจงดลบันดาลให้ใต้ฝ่าพระบาทจงทรงพระเกษมสำราญตลอดไปสิ้นกาลนาน

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า พระยาปรีชานุสาสน์

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

วันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๔๗๔

พระยาอนุมานราชธน

หนังสือของท่านลงวันที่ ๒๖ เมษายน ได้รับแล้ว ขอบใจท่านที่อุตส่าห์เขียนหนังสือไปให้ บรรดาหนังสือซึ่งเขียนให้กันควรจะเข้าใจว่าเป็นการให้ความเห็นแก่กันเท่านั้น จะถือเอาว่าอะไรเป็นถูกเป็นจริงหาได้ไม่

ฉันเคยพูดกับคนสมัยนี้ที่เชื่อถือพจนานุกรมฉบับนั้นฉบับนี้อยู่เสมอว่า พจนานุกรมก็คนทำไม่ใช่เทวดาทำ คนก็ย่อมเข้าใจผิดบอกไว้ให้ผิดไปก็ได้ คำใด ๆ ในพจนานุกรม ก็ลอกคนทำดั้งเดิมเอาที่ใช้กันมาเป็นหลัก คำใช้ก็ย่อมเปลี่ยนความหมายไปเป็นคราว ๆ ผู้ทำพจนานุกรมพบก็อย่างก็จดไว้ให้เป็นเท่านั้นอย่าง แต่ความจริงคนที่ทำพจนานุกรมไม่พบมีอีกเห็นจะมาก

คำ *เมขลา* จะหมายความว่าอะไรก็ทราบแน่ไม่ได้ เข้าใจกันไปก็เป็นต่าง ๆ ตามธรรมดาของคำ ทั้งคำ *สอ* *สเอ* ก็ทราบยาก ท่านเข้าใจว่าหมดนั้นหมายถึงสายคาดเอว ก็เป็นความเห็นอันหนึ่ง ตามที่จับเอาคำไทยถิ่นต่าง ๆ มาเทียบก็เป็นทางเดินอันหนึ่ง อาจจะผิดหรือถูกก็ได้ แต่ที่ชอบเอาคำไทยถิ่นต่าง ๆ มานั้นเป็นทางดี

มาลา ของเราที่มียอดตูง ฉันคิดว่ามาแต่เครื่องแต่งหัวของเรา เครื่องแต่งหัวนั้นฉันคิดเอาโดยความสังเกตเห็นว่าโพกผ้า แต้วประดับเครื่องทอง เป็น ๓ ชั้น คงขอเรียกเอาเอง คือ ๑ มาลาพวงดอกไม้รัดหัว (เรียกกันว่า เกี้ยว ว่า *กระบังหน้า* ก็มี) ๒ เกี้ยว (หมายความว่าผูก) ฉันเอาไปยกให้เป็นผูกมวยผม กับ ๓ ปิ่น คือสิ่งที่ปักมวยผม เมื่อต้องการไม่ให้ผมยุ่ยก็ปักข้าง เมื่อต้องการให้เป็นยอดแหลมสูงก็ปักบน ยอดมาลา ฉันคิดว่ามาแต่ปิ่น โดยต้องการให้แหลมสูง

ในการทัมหัวแหลมสูง ฉันคิดว่าเปนด้วยเกล้าผม ถ้าเกล้าผมสูงเครื่องประดับผมก็จะต้องเปนทรงแหลมสูงอยู่เอง เมื่อแหลมสูงยังไม่พอใจ ก็ส่งเสริมอะไรให้แหลมสูงยิ่งขึ้น จะเปนด้วยเหตุใดไม่ทราบ สมัยยิ่งใหม่ลงมา อะไร ๆ ก็ต้องการให้แหลมยาวขึ้นทุกที ของใหม่มาสั้นลงได้ทีฉันเปนผู้น้ำ ทำด้วยเหน ของเก่าท่านทำสั้น ๆ ที่จริงคำว่า *มงกุฎ* เดิมก็ที่หมายความว่าพวงดอกไม้สวมหัว ไม่ใช่หมายว่ายอดสูงแหลม มีพยานเห็นได้ในพวกสิงที่เรียกว่า *สิบแปดมงกุฎ* ในพวกนั้นสรวมแต่พวงมาลา จะหาว่าตัวใดซึ่งมีหัวแหลมก็หามิได้เลย คำว่า *ชฎา* ก็แปลว่ารก มาแต่ดาฤษีแกเกล้าผมมวยผมยุ่ง ๆ อันไม่ได้หวี ไม่ใช่ยอดสูงแหลมเลย ที่หลังทั้งมงกุฎและชฎาก็มาเข้าใจกันว่าเปนยอดสูงแหลมไป เปนเข้าใจผิดทั้งนั้น

เรื่องสังข์ เขางัว กลส ภฤงคาร อะไรที่ฉันบอกท่านนั้น เปนคำของพราหมณ์ศาสตรี แต่เปนอันยุตติรู้ได้ว่า ทรดน้ำด้วยสังข์ก็เปนว่าหม้อกับถ้วย จะรินน้ำในหม้ออันเก็บไว้มากก็ไม่เหมาะจึงเอาอะไรใช้เปนถ้วย มีสังข์แตะเขาเปนต้น รินแบ่งเอาออกใช้อีกทีหนึ่ง อนึ่ง เครื่องหลังคาโดมที่ว่าเหมือนหม้อน้ำหรืออะไรนั้น ขอให้ระวังว่าฝรั่งเขาจับช่างผู้อธิบาย ได้ผู้รู้จริงหรือไม่ด้วย อนึ่งปรางค์นั้นเปนของเขมรคิด เอาเทวสถานในอินเดียกับปราสาทในเมืองเขมรเข้าผสมกัน เปนชั้นหลังเสียด้วย อย่างไรก็ดี ในอินเดียหามีปรางค์ไม่ ที่ทางฮินดูเรียกเสาว่า *โลห* นั้นไปเข้ารูปโลหปราสาท เคยได้ถามเขาว่า โลหปราสาทที่หลังกาเปนอย่างไร ก็ได้ความแต่ว่า เสาเกะกะ ไม่ได้รูปลักษณะ

คำไทยเก่าซึ่งเรียกปี่นว่า *กอง* นั้นฉันได้ทราบแล้ว กรมพระจันทบุรีบอก *เรื่องเรือประทุกสัตว์ของโนอา* นั้น ขอบกตหนักหนา หลายชาติแห่งมนุษย์มักมีเรื่องอย่างนี้น่าเหมือนกันอยู่เสมอ เช่นพวกฮินเดียก็มีเรื่อง *มัตสยาวตาร* น่าทึ่งชื่อโนอาก็มักจะคล้าย ๆ กันด้วย รู้สึกว่าที่จะเปนเรื่องอันเดียวกัน

เรื่องแต่งตัว นั้นเพ่นพ่านมาก แต่งเพื่อสวยก็มี เพื่อกันอาวุธก็มี เพื่อชู
ให้สตรูกตัวก็มี เพื่อปกปิดความอายก็มี เพื่อป้องกันร้อนหนาวก็มี แต่อัน
อื่นก แต่อย่างไรก็ดี ตกเปนแต่งตาม ๆ กันไปเท่านั้น ถ้าจะว่าไปโดยปกติก็มัก
จะแต่งตามถิ่น ถิ่นที่ร้อนก็มีผ้าน้อย ถิ่นที่หนาวก็มีผ้ามาก เหมือนหนึ่งเทวรูป
ในอินเดียแต่งตัวก็ไม่เหมือนกัน ข้างเหนือห่มผ้าออมคอม ข้างใต้เนื่อเกะทั้งนุ่ง
ขัดเดียว เห็นได้ว่าทางเหนือหนาว ทางใต้ร้อน เสื่อกางเกงนั่นเปนของที่หลัง
เมื่อมนุษย์รู้จักตัดเย็บแล้ว ชั้นแรกต้องเปนผ้าผืนก่อน เอาอย่างใช้หนังสัตว์
ปกคลุม แม้กระนั้นการค้นคำไทยถิ่นต่าง ๆ ว่าเสื่อกางเกงเขาเรียกอย่างไรกัน
ก็ไม่เปล่าประโยชน์เลย ที่พวกแขกมลายูนุ่งกางเกงข้างใน นุ่งโสร่งข้างนอก
กลัวจะเปนฝรั่งนำไป อยากนุ่งกางเกงแค่เด็กโสร่งที่จะผิดทางศาสนา

เตี่ยว เตี่ยว ฉันเข้าใจว่าหมายถึงผูกมัด จะเปนเชือกหรือแถบผ้า
แถบอะไรก็ได้ทั้งนั้น มีเพลงบีพาทที่เดียวเรียกว่า *เตี่ยว* เรียกให้ทำเวลามัดถึง
หัวค่ำเปนต้น ที่นั่นแสดงว่าเปนเชือก *ขัดเตี่ยว* เปนแถบผ้า *เตี่ยว* คาดห่อของ
เปนใบตองหรือใบมะพร้าว

ขาหยั่ง มาแต่ไม้ต่อขา ฉันเห็นด้วยเต็มตัว อันไม้ต่อขานั้นขอให้ท่าน
สังเกต ว่าของไทยกับของฝรั่งผิดกัน ของฝรั่งเห็นเขาเอียนเอาเบื่องบนผูกติดกับ
ท้าวที่เดียว แต่ของไทยทำฐูกตอยเสียบไว้เปนที่เหยียบ เหลือปลายไม้เปนที่ถือ
การประจารนักโทษคงเอาอะไรพาดกับฐูกตอยให้เปนที่นั่ง ไม้ขาหยั่งที่จะปักดิน

ขอบใจท่านเปนอย่างยิ่งที่มีหวังดีต่อฉันในวันเกิด แต่จะขอทักท้วงนิด
ซึ่งเชิญพระรัตนตรัยบันดาลให้ฉันสบายสิ้นกาลนานนั้น เห็นจะเชิญเปนถือผิด
พระรัตนตรัยจะบันดาลอะไรไม่ได้ นอกจากประโยชน์ที่เกิดแต่พระรัตนตรัย ยัน
ฉันจะพึงยึดถือไว้ด้วยตัวเอง

กรมศิลปากร

วันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๔

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ตามที่มีพระเมตตาประทานลายพระหัตถ์ ลงวันที่ ๓ พฤษภาคม ข้าพระพุทธเจ้าได้รับไว้นานแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าไม่ได้ถวายตอบไปในเวลาอันควร เพราะกำลังมีราชการพิเศษที่ต้องจัดทำติด ๆ กันหลายอย่าง ซึ่งล้วนเป็นเรื่องเร่งร้อน กับทั้งยังไม่มีเรื่องที่จะกราบทูลไปในเวลาอันเร็ว ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้นอนใจจนล่วงเวลามาตั้งเดือนเศษ เป็นความผิดของข้าพระพุทธเจ้า ทั้งนี้พระอาญาไม่พ้นเกล้า ฯ แล้วแต่จะทรงพระกรุณา

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับเลือกตั้งเป็นกรรมการวางระเบียบตั้งชื่อบุคคล ข้าพระพุทธเจ้าได้อาศัยแนวตั้งชื่อหญิงชายของภาคอีศานของโบราณ ซึ่งนายสุดศรีสมวงศ์ ชี้แจงแก่ข้าพระพุทธเจ้า การจึงลุล่วงไปได้ ภาษาไทยในชั้นเดิมเป็นคำโดด ภายหลังจะใช้ตามลำพังคำโดด ๆ ไม่พอความต้องการ จึงเอาคำโดดมาผสมกัน เพราะฉะนั้นคำผสมที่หมายความถึงสิ่งหนึ่งสิ่งใด เช่น ตาตุ่ม มดลูก จึงเป็นต่าง ๆ กันตามถิ่น การตั้งชื่อบุคคล เดิมจะเป็นคำโดดก่อน เกิดขัดข้องที่ชื่อพ้องกัน จึงได้คิดตั้งชื่อเป็นคำผสม ซึ่งดูจะมุ่งหมายใช้เป็นชื่อผู้หญิงมากกว่าใช้เป็นชื่อผู้ชาย แล้วภายหลังหลักรวนปนกันหมด เป็นชื่อใช้ได้ทั้งหญิงและชาย ข้าพระพุทธเจ้ามีความคิดเช่นนี้ จึงสอบถามชื่อที่ตั้งกันทางพายัพ ก็ได้ความว่าคำผสมเป็นชื่อหญิงโดยมาก เป็นอันเชื่อได้ว่า คำผสมเป็นชื่อหญิง คำโดดเป็นชื่อชาย

ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกดีใจอยู่อีกอย่างหนึ่ง ที่ได้เป็นกรรมการพิจารณาระเบียบการแต่งกายไว้ทุกข์ในราชสำนักด้วยผู้หนึ่ง เรื่องเกิดจากการแต่งตัวไว้

ทุกข์สับสนกันมาก ที่ใต้ฝ่าพระบาททรงเห็นไว้นานแล้ว ว่าการไว้ทุกข์เป็นเรื่องสับปลับ ต่อไปเห็นจะเดือดนัก ก็มาใกล้เคียงกับที่ทรงพระดำรัสไว้

ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกในพระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ ที่ทรงทักท้วงคำอัญเชิญ พระรัตนตรัยเฉย ๆ นั้น เขาเป็นถือผี ข้าพระพุทธเจ้าได้สติ เมื่อเวลาเขียนคล่องมือ จึงตกคำว่า อำนาจ หรือ คุณ ไปเสีย แต่ถึงเขียนไม่ตกคำนี้ข้าพระพุทธเจ้าก็ไม่ได้เฉลียวคิด เมื่อมีเรื่องผิดพลาดขึ้น ข้าพระพุทธเจ้ามักจำได้แม่น ไม่มีลืม

เจ้าพระยาธรรมา ฯ บอกข้าพระพุทธเจ้าว่า รูปเขียนของเก่าเขาเขียนหันหน้าไปทางขวาเสมอ เพื่อให้เข้าแนวกับตัวหนังสือที่อ่านจากซ้ายไปขวา ข้าพระพุทธเจ้าตรวจดูลายพระราชลัญจกรและตรา ต่าง ๆ ก็หันหน้าไปทางขวาทั้งนั้น เว้นแต่ *ตราพระมหาเทพทรงพระยมนิการ* เป็นหันหน้ามาทางซ้าย ตามความรู้สึกของข้าพระพุทธเจ้า หันหน้ามาทางซ้ายรู้สึกว่าก้าวหน้า หันไปทางขวาเป็นก้าวหลัง แต่เป็นความรู้สึกที่เคยชิน ที่จนแต่จะอาหรับเขียนหนังสือจากขวามาซ้าย ก็จะเป็นไปในความคิดอย่างนี้ เป็นเหตุให้ข้าพระพุทธเจ้านึกไปถึงเรื่องพื้นเดียยของจักร ชะรอยจักรชะนิดมีพื้นเดียยไปทางขวาจะเป็นของเก่า ชะนิดพื้นเดียยมาทางซ้ายจะเป็นของที่หลัง ซึ่งเขียนจนตามความรู้สึกเคยชินของผู้เขียน

ข้าพระพุทธเจ้าได้เขียนเรื่องพระราชลัญจกร ซึ่งข้าพระพุทธเจ้ามุ่งหมายมานาน ดุด่วงไปแล้ว แต่เรื่องพระราชลัญจกรเป็นความรู้พิเศษชั้นสูง คนสามัญจะรู้ไม่ได้ ที่ข้าพระพุทธเจ้าเขียนมาได้เท่านี้ ก็ได้อาศัยพระบารมีปกเกล้า ฯ ทรงพระเมตตาประทานความรู้แก่ข้าพระพุทธเจ้า ทั้งนี้เป็นพระเดชพระคุณแก่ข้าพระพุทธเจ้าล้นเกล้า ฯ ในเรื่อง *พระราชลัญจกร* ที่ข้าพระพุทธเจ้า

แต่ง ได้อ้างถึงใต้ฝ่าพระบาทไว้มากแห่ง เกรงด้วยเกล้า ฯ ว่าจะเป็นผิดพลาดสูงต่ำขึ้นได้ ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระบารมีปกเกล้า ฯ เป็นที่พึ่งในเรื่องนี้ด้วย ข้าพระพุทธเจ้าได้ถวายเรื่อง *พระราชลัญจกร* ที่ข้าพระพุทธเจ้าแต่งแฟ้ม ๑ และพระราชบัญญัติ และประกาศต่าง ๆ ที่เกี่ยวด้วยเรื่องพระราชลัญจกรอีกแฟ้ม ๑ มาพร้อมกับหนังสือฉบับนี้ด้วยแล้ว การจะควรสถานไรแล้วแต่จะทรงพระกรุณา

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า [signature]

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓ กรกฎาคม ๒๔๗๔

พระยาอนุมานราชธน

หนังสือลงวันที่ ๒๖ มิถุนายน กับแฟ้ม ๒ เล่มได้รับแล้ว จะตอบแต่หนังสือนำก่อน ส่วนหนังสือในแฟ้มจะตอบทีหลัง เพราะต้องอ่านตลอด จะตอบโดยทันทีหาได้ไม่

การตอบหนังสือนั้นควรสังเกตเรื่อง ถ้าเปนเรื่องธุรร้อนก็ต้องตอบโดยเร็ว ถ้าเปนเรื่องธุรเย็นจะตอบช้าไปก็ได้ ไม่เห็นเปนไรเลย สุดแต่จะมีเวลาทำได้

ในการที่ท่านเข้าเปนกรรมการวางระเบียบชื่อบุคคลนั้น ได้เหนหนังสือพิมพ์เขาลงแล้ว ยังนึกหนักแทนว่าจะทำอย่างไรกัน เพราะคำของเราออกจะไม่มี ปุงลิงค์ อิตถีลิงค์ หรือมีก็น้อย แล้วได้เห็นหนังสือพิมพ์อีกว่า พระยาอุปกิตตาย พระสารประเสริฐเข้าแทนตัว ที่จริงไม่รู้จักตัวพระยาอุปกิต รู้จักแต่ว่าเปนผู้รู้วิชาดี ก็ให้เสียดายว่าสิ้นผู้รู้ไปคนหนึ่ง ส่วนที่ท่านเข้าเปนกรรมการพิจารณาการแต่งกายไว้ทุกข์นั้น ไม่ได้ทราบข่าวเลย

จะบอกท่านถึงข้อเหล่านั้น ตามที่ทราบและคิดเห็น เพื่อเปนประโยชน์แก่ท่านที่จะเปนทางพิจารณา

กรรมการ กับ *กรมการ* คิดเห็นว่าเปนคำเดียวกัน ท่านจะได้พิจารณาหรือหาไม่ก็ไม่ทราบ

ไม่ว่าอะไร ย่อมเปนอายุทั้งนั้น จะว่าแต่ที่ท่านเข้าใจ เช่นท่านดูหนังสือฉะบับใด เก่าใหม่เพียงไร ท่านจะทราบได้ทั้งนั้น แม้เขาจะว่าเก่า แต่ไม่เก่าจริง ๆ ท่านก็จะทราบได้ ยิ่งไปกว่านั้น แม้คนที่ใกล้กันลายมือก็จำได้ กระทั่งสำนวนก็จำได้ ฉันเคยถูกชี้หน้ามาหลายหนแล้ว โดยประการดั่งนั้น ถ้าตรวจตราเอาศักราช ประกอบเข้ากับสิ่งเหล่านั้น จะเปนตำราพงศาวดารเรียนอายุกันได้

จะกล่าวถึงเรื่องชื่ออันต้องการอยู่จำเพาะหน้า ที่เป็นชื่อพยางค์เดียว เช่น มี มา สา สี นั้นเป็นชั้นเก่า ถัดมาก็ต้องการเป็นคำกลาง เช่น สวัสดิ์ แสวง เป็นต้น ต่อมาอีกจึงเป็นคำผสม เช่น กลิ่นบัว กลิ่นผกา เป็นต้น ซึ่งปรากฏในหนังสือพิมพ์ ถ้าจะว่าไปแล้วคนก็อยากมีชื่อให้ยาวเหมือนเจ้าเหมือนขุนนาง ถ้าจะให้ถูกใจคนในเวลานี้ ก็ต้องผสมคำให้ยาว ดุจชื่อเจ้าชื่อขุนนาง

ในเรื่องไว้ทุกข์ จะบอกให้ท่านทราบ ว่าการที่สับสนไปต่าง ๆ นั้น ก็เป็นด้วยอายุเหมือนกัน ย่อมแก่กันไปตามคราว ภายหลังคราวหนึ่งสมัยก็เข้าเป็นสีไว้ทุกข์ เมื่อเร็ว ๆ นี้จำได้แม่นยำ ว่าวิลันดาสั่งไว้ทุกข์เป็นสีขาว นั่นก็ย้ายมาโดนกับไว้ทุกข์ทางเราเข้า ของเราแต่ก่อนนี้มีขาวล้วนขาวลาย ปฏิบัติยากยิ่งนัก แล้วก็แก้เป็นขาวลาย เหลือแต่ขาวล้วนกับดำ แม้กระนั้นลางรายก็ยังยากมาก ในเรื่องแต่งขาวเดิมทีนั้นก็ว่ามาทางจีน แต่สืบดูทางจีนก็ออกจะไม่มี ที่หลังจึงมาสังเกตได้ความว่ามาทางอินเดีย ไว้ทุกข์ด้านนี้มาทางฝรั่งไม่มีปัญหา กรรมการจะบัญญัติให้เป็นประการใดก็ต้องคล้อยตามที่ปฏิบัติกันอยู่ทุกวันนี้เป็นที่ตั้ง คัดแต่สิ่งที่ควรคัด สิ่งใดจึงจะไม่ขวางโลก

หน้าภาพซ้ายขวานั้น หาได้เกี่ยวแก่หนังสือหรืออะไรไม่ ตามปรกติการสอนเด็กย่อมสอนให้เขียนหน้าขวา (คือหันไปทางซ้ายตัว) หน้าซ้าย (คือหันไปทางขวาตัว) นั้นไม่ได้หัดกัน เมื่อมีอันที่จะแก้ก็ต้องทำเอาเอง ถ้าช่างเขียนที่ออนหัดจะต้องทำหน้าซ้ายก็อกอักประดักประเดิด แม้คนที่มีอันที่จะแก้ถ้าถ้าไม่มีบังคับว่าจะต้องทำหน้าซ้ายแล้วก็ทำหน้าขวาเสมอ เพราะถนัดมาอย่างนั้น ตามธรรมดาช่างเขียนมักโกรธกับหนังสือ คืออ่านไม่ได้เขียนไม่ได้ ด้วยแต่ก่อนนี้ยังไม่มีโรงเรียน ต้องเรียนกันตามสำนัก ช่างก็เรียนที่บ้านครูช่าง เขาไม่ได้สอนหนังสือด้วย แม้โรงเรียนซึ่งได้ตั้งขึ้นในครั้งแรกก็สอนแต่หนังสือ จะได้สอนวิชาหลายอย่างนั้นหามิได้ เช่นตัวฉันเองได้ชื่อว่าเข้าโรงเรียน แต่

ศิษาเธอก็ไม่รู้ มาหัดตัวเองเอานอกโรงเรียน แม้หนังสือก็รู้เองเท่าที่ เป็นแค่อ่านออกเขียนได้เท่านั้น

ท่านควรจะเข้าใจว่าตรานั้นตรงกันข้าม ถ้าเขียนหน้าขวาประทับลงก็เป็นหน้าซ้าย ที่ตราเป็นหน้าขวานั้นแปลว่าช่างผู้เขียนเขาได้คิด เขาพยายามเขียนให้เป็นหน้าซ้าย ด้วยรู้ทางไปว่าประทับลงจะเป็นหน้าขวา ซ้ายขวานั้นมีเรื่องที่จะเล่าให้ฟัง ได้ไปดูวัดกุฎีดาว มีคนเอาเงินเก่ามาขาย ว่าร่อนได้ในแม่น้ำหน้าวัด ฉันดูเห็นตราเธาะขัดตะหมาดซ้าย ก็รู้ได้ทันทีว่าเป็นของปลอม เพราะช่างแกะแม่ตราไปตามปรกติ แต่เมื่อตอกลงก็เป็นซ้าย

ในเรื่องจักร ท่านกลับเอามาคิดอีกว่าควรจะเวียนขวาหรือซ้ายนั้นอยก จะป่วยการ ถ้าจะเอาแน่ก็จะต้องคิดไปถึงการขว้างจักรด้วย ว่าจะขว้างด้วยมือซ้ายหรือมือขวา ดูข้างหน้าหรือข้างหลัง จะขว้างตามตั้งหรือตามแบน ถ้าตามตั้งจะขว้างให้กินขึ้นหรือกินลง ถ้าขว้างตามแบนแล้ว จะกวาดซ้ายหรือกวาดขวา ย่อมจะต้องเป็นซ้ายเป็นขวาผิดกันไปทั้งนั้น เพราะจักรซึ่งจักเป็นพื้นเสียนั่นก็จะต้องขว้างให้หมุน ถ้าไม่หมุนก็ไม่ได้ผล ถ้าจะว่าที่แท้แล้วเดิมที เห็นจะนึกให้ขว้างด้วยมือขวา แล้วปล่อยจักรไปตามตั้ง จะต้องหมุนลงดินตามธรรมชาติ จึงเห็นว่าเดิมจะเวียนขวา ที่ทำเวียนซ้ายนั้น ที่จะถือเอาว่าเวียนซ้ายเป็นมงคล (คือให้ขวา) จะเวียนทางไหนฉันก็ตัดสินแต่ว่าสุดแต่จะวาง ไม่มีทางผิดไปเลย

การเอาชื่อฉันใส่ในหนังสือแต่งนั้น ฉันไม่ชอบ ฉันไม่อยากมีชื่อในอะไร ๆ แต่จะต้องพิจารณาก่อน ถ้าอ้างชื่อด้วยความจำเป็นก็จะต้องมีชื่อปรากฏอยู่ แต่ถ้าไม่จำเป็นแล้วก็ควรตัดออกเสีย

วันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๔

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระยาท

ตายพระหัตถ์ลงวันที่ ๓ ที่ทรงพระเมตตาประทานมานั้น ข้าพระพุทธเจ้า
ได้รับไว้แล้ว รู้สึกในพระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ

ที่ตรัสว่า *กรรมการ* กับ *กรมการ* จะเป็นคำเดียวกัน ถ้าไม่ทรงแนะข้า
พระพุทธเจ้าก็ไม่เฉลียวใจ มาได้คิดว่าควรจะเป็นคำเดียวกันต่อเมื่อได้อ่าน
ตายพระหัตถ์ ดูความหมายในคำทั้งสองก็ไม่ผิดอะไรกันนัก *กรรมการ* เป็น
คำมีอยู่ในภาษาสันสกฤต ส่วน *กรมการ* แปลตามคำไม่ได้ความ น่าจะเพี้ยน
ไปจาก *กรรมการ* แต่ครั้นแล้ว *กรมการ* มามีความหมายฉะเพาะกรรมการของ
จังหวัดหัวเมือง จึงต้องคิดหาคำใช้แทน *กัมมิตี* ในภาษาฝรั่ง กรรมการคำ
เดิมก็กลับมา

ที่ตรัสว่า ไม่ว่าอะไร ย่อมเป็นอายุทั้งนั้น เป็นที่จับใจข้าพระพุทธเจ้า
อย่างยิ่ง นักปราชญ์ชาวตะวันตกจับเค้าความเป็นไปของชาวอริยกะสมัยพระเวท
ได้ว่า แต่งตัวอย่างไร และมีความเป็นไปอย่างไร ก็ด้วยพระเวทพรรณนาถึง
ทวยเทพว่า แต่งตัวอย่างนั้น มีความเป็นไปอย่างนั้น ที่แท้ผู้แต่งพระเวทก็เอา
ลักษณะของพวกคนที่เห็นอยู่ไปให้เทวดานั่นเอง แต่การสังเกตเค้าว่าเก่าใหม่
นี่เกี่ยวด้วยความละเอียดถี่ถ้วนจึงจะเห็น เป็นเรื่องผิดกันยากมากอยู่

เรื่องตั้งชื่อ ตรัสว่าเดิมก็เป็นคำโดด แล้วมาเป็นคำกร่อ และในที่สุด
ก็มาเป็นคำผสมยาวอย่างทุกวันนี้ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นพ้องในกระแสพระดำริ
ในชื่อทางพายัพ มีชื่อคำผสมอยู่สามสี่ชื่อ ซึ่งผู้รู้ภาษาภาคนั้นอธิบายให้ข้าพระ

พุทธเจ้า จึงได้เห็นความหมายของชื่อ เช่นผู้หญิงชื่อ *บัวเหลียว บัวผัด* เขาอธิบายว่าดอกบัวมักไม่ตั้งดอกตรง ต้องเหลียวหรือผัน จึงจะดูงาม ชื่อชาย มี *อินแปง อินตุ้ม อินลุ้ม* *อินแปง* ก็คือ อินทรแปลง หรือสร้าง *อินตุ้ม* ก็อินทรโอบอุ้มไว้ *อินลุ้ม* ก็อินทรล้อมไว้ ยังมี ล่า อีกคำหนึ่งที่ชอบชื่อกัน มี นายหมูล่า เป็นต้น คนที่ชื่อล่า ทางกรุงเทพฯ ก็มีอยู่ แต่เขียนเป็น หล้า จึงมองไม่เห็นเหตุที่ต้องชื่อนี้ ล่า ในที่นี้หมายความว่า มาที่หลัง เป็นชื่อเรียกลูกคนเล็ก คนที่ชื่อมั่ง ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้าฯ ว่า มั่ง เห็นจะหดเสียงมาจาก *ม่าง* เพราะเมื่อปรับ *ม่าง* กับ มาก (แม่กกกับแม่กง) ความก็ตรงกันเรื่องการตั้งชื่ออย่างที่ได้ประกาศไปนี้ มีกรรมการหลายท่านเห็นว่า ความสำคัญในเวลานี้อยู่ที่ชื่อนามสกุล ส่วนชื่อตัวมีความสำคัญน้อยไป จึงเห็นควรให้มีชื่อตั้งให้น้อยชื่อ เพราะชื่อของฝรั่งเขามีน้อย จึงสะดวกดี เช่น *เมรี* ก็เป็นชื่อใช้ได้ตั้งแต่เป็นชื่อของคนถึงมาจนถึงเป็นชื่อผู้หญิงสาวใช้ก็ได้ ถ้าใช้ตามนี้ จะทำให้สะดวกและจำง่ายว่า เป็นชื่อหญิงหรือชาย คิดด้วยเกล้าฯ ว่า ถ้าจะทำอย่างนี้ เป็นการผืนความรู้สึกและผืนความนิยมมากอยู่ ทั้งจะเป็นทำลายชื่อเก่าๆ ให้สูญไปด้วย กรรมการส่วนมากไม่เห็นด้วย ความเห็นนี้จึงได้ตกไป ส่วนการเลือกชื่อ ถ้าจะเลือกแต่ชื่อที่เป็นคำยาวๆ ตรงกับความนิยมก็จริงอยู่ แต่ชื่อของเก่าซึ่งเป็นภาษาไทยแท้จะหมดไป จึงได้ตกลงเลือกไว้ทั้งสองชนิด

เรื่องไว้ทุกข์ คิดด้วยเกล้าฯ ว่า ต่อไปจะมีแต่เสื้อขาวติดปลอกแขนดำ ส่วนผู้หญิงจะมีแต่นุ่งดำเสื้อดำ ที่แรกจะให้นุ่งดำเสื้อขาว แต่การแต่งตัวของผู้หญิง เป็นปกตินุ่งดำกันมาก ถ้าถือว่าเป็นแต่งตัวไว้ทุกข์ ก็จะกลายเป็นไว้ทุกข์กันตลอดไป ส่วนแต่งขาวด้วน และสั้นเป็นไม่มี ที่อนุโลมการแต่ง

ทุกข์ง่าย ๆ เช่นนี้ เพราะมีผู้บ่นเรื่องการไว้ทุกข์กันมากว่าสับปลับเต็มที ถือ
อะไรแน่ไม่ได้

ที่ทรงพระเมตตารัสอธิบายถึงการเขียนภาพซ้ายขวา ข้าพระพุทธเจ้า
ทราบซึ้งในพระอธิบายโดยตลอดแล้ว พระเดชพระคุณล้นเกล้า ๆ หาที่สุดมิได้
เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากลายหนังสือถึงวันที่ ๗ ไปแล้ว พอรุ่งขึ้นในวันที่ ๘
ผู้ที่เขารับปากไปสืบเรื่องคำว่า *อับปาง* และ *อับเฉา* มาหาข้าพระพุทธเจ้า และ
นำเอาตัวจีนมาให้ดู คือคำว่า *อับปาง* ในภาษาจีนเรียกว่า *ฮอบปี๋าง* ฮอบ 合
เป็นเสียงชาวกวางตุ้ง ถ้าเป็นเสียงแต้จิ๋วก็เป็น *อับ* หรือ *อะ* ซึ่งเป็นคำที่
ตกค้นอยู่ในปากคนแต้จิ๋วทั่วไป *อะ* แปลว่าบีบหรือหับ เข้ากัน รวมกัน ทั้งหมด
ปี๋าง 崩 แปลว่า แตก พัง ทำลาย *ฮอบปี๋าง* ก็คือ แตกทำลายทั้งหมด *เรื่อ*
อับปาง ก็คือ เรือแตกจม สินค้าในเรือก็ศูนย์ คนในเรือก็ตาย เป็นเรื่องแตก
หมด จมหมด ไม่มีอะไรเหลือ ส่วนคำว่า *อับเฉา* *อับ* ก็คือ *ฮอบ* เป็นคำ
เดียวกับ *อับ* ในคำว่า *อับปาง* *เฉา* ตรงกับ *เฉ่า* หรือ *เส่า* ในเสียงชาวกวางตุ้ง
凑 แปลว่า รวบรวม เมื่อเข้าคู่กับ *ฮอบ* ก็เป็นคำมีความหมายซ้ำกัน ซึ่ง
ผู้นำมาบอกว่า จะแยกแปลอย่างนั้นไม่ได้ เพราะภาษาจีนเมื่อเอาคำมาผสม
กัน ก็มีความหมายเป็นอีกอย่างหนึ่ง ไม่จำเป็นจะตรงกับความหมายในคำที่
ผสมกันแต่ละคำ (ก็เห็นจะเป็นอย่างภาษาไทย อย่างคำว่า *ดีตั๋ว* *หน้าที่* เป็น
ต้น) คำว่า *ฮอบเฉ่า* นี้ ใช้แต่ชาวกวางตุ้งเท่านั้น จีนชาวอื่นไม่ใช้

เมื่อข้าพระพุทธเจ้าค้นดูคำแปลของคำว่า *เฉ่า* หรือ *เส่า* ในพจนานุกรม
กวางตุ้ง — อังกฤษ พบคำจีนอีกคำหนึ่งอ่านว่า *เฉ่า* หรือ *เส่า* เหมือนกัน แปล
ไว้ว่า เป็นทุกข์ใจ ใกล้กับคำว่า *เสร้า* มากที่สุด อาจเป็นคำเดียวกัน *เจ่า*
เฉา *เซา* ก็เป็นคำพวกเดียวกัน *เสร้า* เขียนมี *ร* กล้ำ ถ้าแยก *ส* ออก ก็เหลือ

เร่า ความใกล้กับ เคร้า แถะมีแนวในคำว่า สร้าง — รัง สอง — รอง (ในพระลอ เขี้ยน สอง เบื่น สรอง) สร่าง — สาง — รู่งราง

วันนี้พระอาจวิทยาคม (หมอแมคฟาแลน) นำพจนานุกรมไทย—อังกฤษที่แกทำมา ๓๘ ปี เพิ่งสำเร็จเป็นหนังสือพันหน้า มาให้ข้าพระพุทธเจ้าเล่ม ๑ ข้าพระพุทธเจ้าพลิกดูพบคำว่า อยู่ ในคำว่า กินอยู่ แปลเป็นภาษาอังกฤษไว้ว่า กินนอนอยู่ด้วย ส่วน อยู่กิน แปลว่า อยู่ด้วยกันอย่างผัวเมีย นับว่าพระอาจวิทยาคมเข้าใจภาษาไทยดี ข้าพระพุทธเจ้าเคยเห็นคำในภาษาจีนที่ผสมกันพอกลับคำกันความก็ต่างออกไปไกล เป็นอย่างคำว่า กินอยู่ และ อยู่กิน ในภาษาไทย เพราะฉะนั้น หลักของภาษาไทยอยู่ที่รู้จักเรื่องลำดับคำนั่นเอง ซึ่งเป็นของเรียนรู้ได้ยาก นอกจากคุ้นเคยกันมาเท่านั้น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า [signature]

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

วันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๔๘๔

พระยาอนุมานราชธน

จะถามคำถางคำ

อับปาง ใช้ในที่ว่าเรือแตกเรือเสีย เปนภาษาอะไร ที่ใช้อย่างอื่นมีก ไม่ออก

อับเฉา ใช้ในชื่อกรวดซายประจุก้นท้องเรือ คุจว่า *อับเฉากันโคลง ประจุเรียบ* ถ้าแยกออกเข้าใจไปได้เปนสองอย่าง *อับ* (เห็นจะเปนคำเดียวกับ *อบ*) แปลว่านิ่ง ว่าไม่เดิน ไม่เปลี่ยน *เฉา* ว่าเหี่ยว ทำไมเอาผสมกันเปน *อับเฉา* จึงแปลว่ากรวดซายใส่ในท้องเรือ ภาษาอะไร

พราย เหนจะเปนผี มีคำว่า *พรายน้ำ* และ *ผีน้ำซ้ำไคใบเสา* กับคำว่า *โหงพราย โหง* เหนจะหมายถึงผีตายโหง *พราย* เปนผีอะไรไม่ทราบ *โหง* ในคำเขมรดูเปนได้กับ *แล* (คือที่เราพูดกันว่า *แหล่*) แม้ปรับดังนั้น *ตาย โหง* ก็ว่าตายแต ไม่ขัดข้อง แต่ถ้าเอา *ร* เปน *ล* คือ *พราย* เปน *พลาย* แล้วที่ เปนดีขึ้น ย่อมใช้ในชื่อ ทั้งที่เปนปุงถึงดีด้วย เช่น *ช้างพลาย* ก็เปน ช้าง *ตัวผู้* แล้วก็ใช้ในชื่อ *พลายแก้ว พลายงาม* จะเปนว่า *ชายแก้ว ชายงาม* หรือมิใช่ ภาษาอะไร

หลง ซึ่งเราใช้แปลคำมคธที่ว่า *โมห* ฉันชยับจะไม่เหนด้วย คิดว่า แปลผิด เพราะท่านปรับให้ตกนรก การหลงทางเปนต้น จะปรับให้ตกนรกดู กะไรอยู่ ด้วยไม่ใช่ความผิดของผู้หลง ฉันบอกสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

ท่านว่าเขมรเขาแปลโมหว่าวังเวง ถ้าว่าถึงความเข้าใจทางภาษาไทยก็เป็นว่าเพ้อเจ้อ ท่านถามว่า วังเวง เป็นภาษาเขมรหรือ ฉันก็จำนนบอกท่านไม่ถูก จะเป็นคำเขมรเราจำมา หรือว่าจะเป็นคำของเราเขมรจำเอาไปก็ไม่ทราบ แต่ท่านตัดสินว่า กรรมอันใด ถ้ารู้อยู่แล้วว่าเป็นของชั่วแต่ยังทำ เช่นรู้อยู่แล้วว่ากินเหล้าไม่ดี แต่ยังกิน นั่นแหละจะได้แก่ โมห ฉันเห็นด้วยเต็มตัว จะปรับให้ตกนรกก็ควร

การแปลภาษาหนึ่งเป็นอีกภาษาหนึ่งนั้นยากนัก ชวนจะผิดเสียร่ำไป สังเกตผู้ที่รู้มากแล้วไม่ค่อยหาญจะแปลเลย คือถ้าแปลตรงคำก็เข้าใจไม่ได้ ถ้าแปลตามที่ตัวเข้าใจอาจผิดไปไหน ๆ ก็ได้ เพราะเข้าใจผิด จึงยากนัก

พ.ส.พ.

วันที่ ๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๘๕

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับลายพระหัตถ์ ลงวันที่ ๓๐ มิถุนายน ตรัสถามคำต่างคำ พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

อับปาง อับเฉา สองคำนี้ เห็นจะไม่ใช่คำไทย เพราะเมื่อแยกแปลแต่ละคำ ก็ไม่ได้ความหมายไปในทางว่า *เรือแตก เรือจม* หรือเรื่องของหนักใช้ส่วงเรือ *อับปาง* และ *อับเฉา* จะเกี่ยวกับเรื่องเรือเดินทะเล โดยฉะเพาะเรือสำเภา เพราะฉะนั้น ควรจะเป็นคำมาจากภาษามลายู หรือภาษาจีน เมื่อได้ค้นดูในภาษามลาย ก็ยังไม่พบความหมายว่า อับปาง และ อับเฉา ในภาษามลายูใช้เป็นอีกอย่างหนึ่งไม่มีเค้าใกล้เคียงเข้ามา ข้าพระพุทธเจ้าค้นดูในภาษาจีน พบแต่คำว่า โฉย ในภาษากวางตุ้ง แปลว่า บรรทุก ใกล้เข้ามาในคำว่า *อับเฉา* แต่คำจีนที่ออกเสียงว่า *อับ อิบ หยับ หยิบ* ให้มีความหมายไปในทางที่ต้องการก็ไม่พบ ข้าพระพุทธเจ้าจึงสอบถามคนจีนคนหนึ่ง เขาโทรศัพท์บอกว่า *อับเฉา* เป็นคำนวนในภาษากวางตุ้ง ใช้ว่า *อับโฉย* ส่วน *อับปาง* ยังไม่ทราบ ข้าพระพุทธเจ้าขอให้เขาจดตัวจีนมาให้ดู เขารับปากแล้วต่อมาจนบัดนี้ ซึ่งล่วงมาได้ ๒ วันแล้ว ก็ยังไม่ส่งมา ข้าพระพุทธเจ้าสงสัยว่าเขาอาจบอกพลาดผิดก็ได้ จึงยังไม่ตอบมา

เรื่องคำว่า โหงพราย มีอยู่ในภาษาไทยใหญ่ พายัพ และอีสาน ในไทยใหญ่ใช้ว่า หูง แปลว่า to die a violent death — used in composition with ตาย อธิบายไว้เท่านี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้สอบถามคนชาวพายัพ และนายสุดศรีสมวงศ์ กชแจงแต่ว่า *ตายโหง* เป็นตายร้าย ไม่ใช่เจ็บป่วยตาย โหง จะ

แปลว่าอะไรในคำโดยฉะเพาะไม่มี แฉะใช้ตามลำพังคำเดียว ไม่มีคำ ตาย ประกอบด้วยก็ว่าไม่มี ในภาษาไทยตามชนบทมีคำว่า โทง อยู่คำหนึ่ง เช่น โทงปลา แค่คำนแปลว่า ช้อนขึ้น ยกขึ้น ซึ่งในไทยใหญ่กมเขียนว่า โทง ผิดกับ ตายโทง ซึ่งเขาเขียนว่า ทูง เพราะฉะนั้น จึงเป็นคนละคำ พราย ในไทยใหญ่ พายัพ แฉะอีศาน เขียนว่า พาย ไทยใหญ่อธิบายแต่ว่าเป็นตัวผีชะนิดหนึ่งเท่านั้น ทางพายัพแฉะอีศาน ก็มีความหมายเป็นว่าผีชะนิดหนึ่งเพียงเท่านั้น คำว่า โทงพราย ทางอีศานใช้ว่า ผีพราย ก็ว่าเป็นผีชะนิดหนึ่งเท่านนเหมือนกัน ทางพายัพ ถ้าตายในระหว่างอยู่ไฟเรียกว่า ตายพาย ถ้าตายในระหว่างยังไม่คลอด เรียกว่า ตายกลม (พระยาอุปกิตฯ ว่า กลม เป็นภาษาเขมร แปลว่าทั้งหมด ตายกลม ก็ตายหมดทั้งแม่แฉะลูก คิดด้วยเกล้าฯ ว่า ไข่ตายโคม จะเป็นคำเดียวกับ ตายกลม) ข้าพระพุทธเจ้าค้นดูในพจนานุกรมไทยขาวในคำว่า ตาย มีให้ไวพจน์ของคำว่า ตาย ไว้ว่า phai, hai, thai คำต้นใกล้กับ พาย คำที่สองใกล้กับ ฮาย หรือ ร้าย คำที่สามใกล้ไปว่า ตาย คำว่า จริง ในไทยขาว เขียนเปนสองรูป คือ จิง คำหนึ่ง ริง คำหนึ่ง ถ้าถือแนวนี้ พราย ก็แยกเป็น พาย คำหนึ่ง ราย หรือ ร้าย คำหนึ่ง พราย น่าจะหมายความว่า ตายร้าย ตายไม่ดี สิ้นหายตายจากหาย ในที่นี้เห็นจะคำเดียวกับ ฮาย ร้าย แต่ยังตกอยู่ในเตา ส่วน พลาย ในคำว่า พลายแก้ว พลายงาม คิดด้วยเกล้าฯ ว่า จะเป็นคนละคำกับ พราย เพราะในภาษามอญมีคำว่า ปลาย แปลว่าชายหนุ่มชายโสด ถ้าเทียบกับคำไทยของเก่าก็ตรงกับคำว่า ข่าว

ข้าพระพุทธเจ้าตรวจค้นคำว่า หลง ในพจนานุกรมไทยใหญ่–อังกฤษมี คำว่า หลง หรือ หลงหลัง แปลไว้ว่าลืมหรือเข้าใจผิด ในไทยขาวแฉะไทยย้อย แปลว่าลืม ทำผิด แล้วให้ไวพจน์ไว้ ๕ คำ คือ lung, lam, sa, so, pit, peo

คำที่หนึ่งที่สองจะเป็น *หลง* และ *ลืม* คำที่ห้าตรงกับ *ผิด* นอกนั้นปรับเข้ากับคำในภาษาไทยที่นี่ไม่ได้ ถ้าดูตามคำแปลนั้น *หลง* หมายความว่าผิดก็ได้ ในภาษาไทยคำว่า *หลง* มีพูดเป็นคำคู่อยู่สามคู่ คือ *หลงลืม หลงใหล ลุ่มหลง* ความหมายในลุ่มหลง ดูจะแรงกว่า *หลงลืม* ส่วน *หลงใหล* เป็นเรื่องไปในทางหลงลืมอย่างเฉอะเทอะ ยังมีคำที่มีความหมายใกล้เคียงกับ *หลง* อยู่อีก ๒ คู่ คือ *เคลิบเคลิ้ม คลั่งไคล้* ถ้าตัดเสียง *ค* ออกเสีย ก็จะเป็น *เลิบเลิ้ม ลั่งไล้ เลิ้ม* ใกล้กับคำว่า *ลืม* (ไทยใหญ่ใช้ว่า *เลิม*) *ลั่งไล้* เสียงใกล้ไปทางหลงใหล และในคำว่า *บ้าหลัง* คือ *บ้าคลั่ง* พายัพ และอีสาน มีคำใช้แต่ *หลงลืม* ส่วน *หลงใหล* และ *ลุ่มหลง* ไม่ใช้ ผู้ไทยมีคำว่า *ใหลเหลอ* ซึ่งทางพายัพก็มีคำว่า *เหลอ* แปลว่าหลง คำของเราก็มีคำว่า *ใหลเล่อ* น่าจะเป็นคำเดียวกับ *ใหลเหลอ* (เสียงไม้ม้วนในพวกผู้ไทยเป็นเสียง *เออ* ทุกตัว) คนที่หลงใหลหลงลืม พูดกันว่า *เหลอเสียแล้ว ใหลเสียแล้ว* ก็เคยมี *เหลอ เล่อ เลินเล่อ เผอเรอ* และ *เฉอะ* ดูก็จะเป็นคำพวกเดียวกัน คำว่า *เพลิดเพลิน* ตัดเสียง *พ* ออก ก็เหลือเสียงว่า *เลิดเลิน* เมื่อ *เพลิน* ก็ลืมตัวมีอาการ *เลินเล่อ เผลอไผล* (*ตัด ผ* ออกก็เป็น *ไหลหลง*) คำว่า *วังเวง* มหาฉ่ำว่าเป็นคำเขมร โดยสังเกตว่าเป็นคำมีเสียงมากพยางค์ และแยกแปลไม่ได้ *วังเวง* ในภาษาเขมรหมายความว่า หลง ว่าลืม คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า *วังเวง* ในความหมายข้างไทยเป็นความหมายเคลื่อนที่แล้วเป็นเรื่องได้ยินเสียงตางชะนิด ซึ่งทำให้เพลิดเพลินเคลิบเคลิ้มลืมตัวหรือเผลอตัวเมื่อย่อลงไปก็ตรงกับ *หลง* ในภาษาไทย

เมื่อประมวลคำที่มีเสียงและความหมายไปในพวกใหลหลง ถึงมี *หลงลืม ลุ่มหลง หลงใหล ใหลเหลอ ใหลเล่อ เลินเล่อ เฉอะ เผลอไผล* (เหลอใหล) *เคลิบเคลิ้ม* (เคลิบเคลิ้ม = ลืม) *คลุ้ม* (ลุ่มหลง) *คลั่งไคล้ หลงใหล บ้าหลัง*

ข้าพระพุทธเจ้าค้นดูคำแปลของคำว่า โมห ตามดิกเตอร์และมอร์เนย์ วิลเลี่ยมส์ แปลไว้ว่า ignorance = ความไม่รู้ delusion = หลง error = ผิด folly = โง่เขลา infatuation = คลั่งไคล้หรือใหลหลง lost of consciousness = ขาดความรู้สึก bewilderment = งงงวย

เมื่อปรับคำแปลของคำว่า โมห ก็ตรงกับ หลง วังเวง ผิด ความลงกันได้หมด คิดด้วยเกล้าฯ ว่า โมห เป็นเครื่องเศร้าหมองใจ เป็นต้นเหตุให้พาไปตกนรกได้ เพราะความผิดที่จะเป็นบาปจะเกิดขึ้นได้ก็มาจากการหลงใหลลุ่มหลงหรือโง่เขลา เป็นอันดงรอยกับที่ตรัสว่า รู้แล้วว่าชั่ว แต่ยินทำ ก็ควรตกนรก ที่ยินทำไปก็เป็นเพราะความเขลาเบาปัญญาหรือหลงผิดเป็นเหตุ ทั้งนี้การจะผิดถูกสถานไร ขอพระบารมีปกเกล้าฯ เป็นที่พึ่ง แล้วแต่จะทรงกรุณา

ในตำรานิรุกติศาสตร์ เปรียบความหมายของคำเหมือนเข้าทิ้งใจกลางเป็นจุดคำว่า เป็นความหมายเดิมของคำ แต่ธรรมดาเข้าย่อมมีขอบเขตที่แผ่ออกไปโดยรอบ จะเลยเขตที่ไปไม่ได้ ความหมายเดิมก็ย่อมจะมีความหมายข้างเคียงแผ่เป็นรัศมีออกไปเช่นเดียวกัน ตามธรรมดาผู้ใช้คำ ไม่จำเป็นจะต้องใช้อย่างความหมายเดิม คือกลางใจคำเสมอไป อาจใช้ความหมายที่เป็นข้างเคียงได้ ถ้าว่าใช้แต่ในความหมายข้างเคียง และคนฟังก็เข้าใจความหมายไปในทางนั้นซ้ำบ่อยๆ ความหมายข้างเคียงก็เกิดเป็นความหมายตัวตั้งของคำ ส่วนความหมายเดิมคือกลางใจคำ ก็สูญไป เป็นเรื่องความหมายย้ายที่ เช่น ข่าว เดิมหมายความว่า ชายโสด ชายหนุ่ม เป็นความหมายตัวตั้งหรือกลางใจคำ คนหนุ่มย่อมมีกำลังมีแรง คำว่าคนมีกำลังมีแรงก็เป็นความหมายข้างเคียงของ ข่าว ประเพณีมีเรือนชายมักไปอยู่บ้านหญิงก่อนแต่งงาน เป็นชะนิดที่อีสานเรียกว่า *เขยลู่* หรือ *พวกฝากบำเรอ* ใน *กฎหมายเก่า* ก็ต้องไปทำงานหนักให้กับ

ผู้ใหญ่ฝ่ายผู้หญิง คำว่า *บ่าว* ซึ่งแปลว่าชายหนุ่ม ก็ย้ายความหมายเป็นข้าทาสรับใช้แรง เมื่อบ่าวย้ายความหมายเดิมมาเป็นพวกข้าทาสแล้ว ความหมายเดิมของคำว่า *บ่าว* ก็อ่อนกำลังโดยลำดับ ในที่สุดก็ถูกศัตรูเข้ามาแย่งที่ สมมติว่าศัตรูในที่นี้ได้แก่คำว่า *หนุ่ม* คำว่า *บ่าว* ก็ต้องทิ้งตำแหน่งเดิม คือตำแหน่งคนหนุ่มย้ายไปมีความอ่อนซึ่งจะดีขึ้นหรือทรามลงก็แล้วแต่เหตุการณ์ (ในภาษาจีนเรียกผู้ชายว่า*หนำ*มีตัวมาอยู่ข้างบนเป็นรูปเหลี่ยมมีคันและตัว*กำ*ลังอยู่ข้างล่าง 男 หมายความว่าผู้ชาย ก็คือผู้มีแรงทำนา) *หนำ* ตรงกับหนุ่มในภาษาไทย ส่วนคำว่าผู้หญิง ในภาษาจีนอ่านว่า *นั่ง* เขียนเป็นรูปคนนั่ง 女 หมายความว่าไม่ต้องทำงานหนัก ถ้ามีหลังคาครอบผู้หญิงไว้ 安 อ่านว่า *อัน* ในแต้จิ๋วหรือ *อ๊อน* ในกวางตุ้ง แปลว่าสันติสุข เพราะนั่งอยู่ในเรือน ได้ร่มเงาไม่ต้องทำอะไรก็เป็นสุข *อัน* หรือ *อ๊อน* จะตรงกับคำไทยว่า เย็น คืออยู่เย็นเป็นสุข เพราะเสียง ย กับ อ สับสนกันเสมอ ถ้าเขียนผู้หญิงอยู่ซ้าย เขียนเด็กไว้ขวา 好 อ่านว่า *ฮ้อ* แปลว่าดี

ตามที่กราบทูลมาทั้งหมดนี้ แม้มีผิดพลาดอย่างไร ขอรับพระบารมีปกเกล้า ฯ เป็นที่พึ่ง แล้วแต่จะทรงพระพระเมตตา

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า [illegible]

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๗ กรกฎาคม ๒๔๘๔

พระยาอนุมานราชธน

หนังสือของท่านซึ่งลงวันที่ ๗ และที่ ๑๑ เดือนนี้ ได้รับแล้วทั้งสองฉะบับ ให้คันมือคันใจที่จะเขียนตอบตั้งแต่ได้รับหนังสือฉะบับก่อนมาแล้ว แต่ระงับเสีย ด้วยเห็นว่าจะเปนหนังสือมากฉะบับนัก ไว้รวมกันสองสามฉะบับจึ่งตอบทีหนึ่งก็ได้ ไม่ใช่เรื่องธุระร้อน

โหง มาแต่ *หูง* แน่ ที่ฉันว่าเขมรที่จะเปน *แหล่* นั้น ก็เพราะเห็นหนังสือเขมรหลายฉะบับ ลงท้ายเขียน *โหง* จะแปลความหมายว่าอะไรก็ไม่ได้นอกจากว่า *แล* (แหล่) เพราะไม่กินความกับคำหน้าเลย

พาย กับ *พราย* เปนอันเดียวกันแน่ ทางอีศานและพายัพมักตัดตัวควบ

ตายทั้งกลม เห็นด้วยว่าเปนคำเดียวกันกับ *ตายโคม*

ดีใจที่ได้ทราบความว่า *พลาย* มาแต่ภาษามอญ เปนคนละคำกับ *พราย*

ขอบใจท่านที่ค้นคำพวก *หลง* ซึ่งใช้แปล *โมห* บอกไปให้ทราบ ถึงแม้จะได้ตรวจชิลเดอหรือโมเนียวิลเลียมว่าเขาแปลว่ากระไรไว้ก็ดี ก็ไม่พ้นความสงสัยอยู่นั่นเอง เพราะคำว่า อวิชฺชา มีอยู่ คำแปลนั้นเชื่อได้แต่ที่ควรเชื่อ จะเชื่อไปหมดนั้นไม่ควร เพราะความหมายที่เคลื่อนตัวไม่ใช่มีแต่เมืองเรา แม้ในอินเดียก็มีเหมือนกัน อย่างไรก็ดี พจนานุกรมทั้งหลาย ถ้าสามารถเข้าใจความ ก็แปลไปตามที่เข้าใจ ถ้าไม่เข้าใจก็ต้องดูชาวบ้านว่า เขาเข้าใจกันอย่างไร หรือถาม ถ้าชาวบ้านเข้าใจเคลื่อน คำแปลก็ต้องเคลื่อน คิดดูถ้ารู้อยู่แล้วว่าชั่ว แต่ขืนทำนั่นปรับว่าตกนรกควรอยู่ แต่ความไม่รู้นั้นเพียงแต่อยู่ในทางไปนรก ยังไม่ตกแท้ ๆ อาจแก้ตัวได้ เทียบดูกับการทำผิดทั้งปวง

เหมือนหนึ่งภิกษุ ท่านถือเอาใจเปนที่ตั้ง ถ้าไปเหยียบมดตายด้วยไม่มีเจตนา ท่านไม่ปรับว่าเปนอาบัติ ต่อฆ่าด้วยเจตนาท่านจึงปรับว่าเปนอาบัติ ภิกษุที่เปนบ้านั้นจะทำอะไรก็ได้ ท่านไม่ปรับอาบัติทั้งสิ้น นี่หมายความว่าบ้าคลั่งได้ฉันไปจนไม่รู้สึกตัว เห็นได้ว่าท่านหมายเอาความจงใจเปนที่ตั้ง แต่อาบัตินั้นท่านจัดเปนวัมมิกสจิตตกาบัติและอจิตตกาบัติ พระเถระทางองค์ท่านก็เห็นว่าอจิตตกาบัตินั้นเกินไป

ไม้ม้วน นั้น ส่งสัยมานานแล้วว่ามีทำไม เสียงก็เหมือนกันกับไม้มะตาย เปนแต่สงสัยว่าที่จะออกเสียงต่างกัน แต่ไม่ได้ถามท่าน ท่านบอกให้ทราบด้วยไม่ต้องถาม ก็เปนอันพอใจอย่างยิ่ง

ขอบใจท่านที่เขียนหนังสือจนไปให้ทราบ เรื่องหนังสือจนจะกล่าวที่หลัง

รอหันเปนของไทย สังสกฤตไม่มี แม้ *กรรม* ก็เปน *กรม* เราเอียนสับปลับอยู่ก็มี เช่นเก่าเอียน *มรคา* (อ่านว่า *มอ—ร—คา*) ใหม่เอียน *มรรคา* (อ่านว่า *มัน—คา*) ถ้าจะว่าไปที่ก็จะเปนอายุตงศักราชได้ และทำไมจึงมีรอหันแต่ตัวเปล่า ถ้ามีสระด้วย เช่น *บูรณ บูรพ* ทำไมไม่เปนรอหันไปด้วย

เรื่องอายุ ฉันมีตัวอย่างจะเล่าให้ท่านฟัง มีคนเขาคิดว่าเตียงทองของเขาเปนรัชชกาลที่ ๑ ฉันค้านว่าไม่ใช่ เพราะเตียงนั้นจำลักลายเทศพุดตาน ลายนั้นเกิดครั้งแรกในรัชชกาลที่ ๓ รัชชกาลที่ ๓ ยังไม่มี รู้ได้อย่างนี้ ที่เขาคิดว่าเปนรัชชกาลที่ ๓ ก็เปนอันตกไป เพราะที่ฉันว่านั้นประกอบด้วยหลักฐาน เรื่องจำผิดได้ก็มี แต่ก่อนนั้นฉันไปเที่ยวดูของเก่า ๆ กับกรมหมื่นวรจักรน์ ไปเห็นตู้ลายรดน้ำเข้าใบหนึ่ง มีรูปเมขลารามสูร กรมหมื่นวรจักรน์ท่านทักขึ้นว่า *ใครหนอเขียน รูปรามสูรมาทางข้างนา ๆ* ฉันทูลว่า *พระยาจินดาลาย ครัด* รับรองว่า *เอื้อจริง*

ท่านแปลชื่อ *บัวเหลียว บัวผัด อินแปง อินตุ้ม อินลุ้ม* ให้เข้าใจ ขอบใจเปนอันมาก ฉันรู้ได้แต่ *อินแปง* อนึ่งคำ *ล่า หลำ เล่า เหล้า* เปนต้นนั้น เปลี่ยนวิธีเขียนไปด้วยความต่างกัน แต่เมื่อไม่รู้ความหมายก็เขียนคลาดไป การเขียนไม่ถูกนั้นมีเสมอ เมื่อสองสามวันนี้เอง ฉันจะต้องเขียนคำ *ราชวัด* แต่เขียนอย่างไรไม่ทราบ จึงถามพระองค์เจ้าวรรณไวทยากร ซึ่งพอดีที่เธอไปหาเธอบอกว่าเขียน *ราชวัติ* แปลว่า รั้วพระราชา เข้าใจว่าเธอนึกผูกเอาเอง คำ *ราชวัด* จะมีมาแต่เดิมเดี๋ยวนี้แล้ว หรือเราจะผูกกันขึ้นในนี้ก็ไม่ทราบ เรื่องผูกชื่อยาว ๆ สมเด็จพระวันรัตน์เคยทักการให้ชื่อพระว่าไม่เป็นชื่อ จับใจฉันเสียจริง ๆ นึกถึงชื่อหม่อมราชวงศ์ถวนเท่านึก ฉันเห็นไม่เปนชื่ออย่างที่ท่านว่า ชื่อที่ทำให้หลงไปก็มี เช่นครั้งหนึ่ง เจ้าผู้หญิงทูตตาออกจากฐานะพระราชวงศ์เพื่อสมรส ตั้งลงมาให้ใส่ส่วน ฉันก็เรียกตัวมาถามว่าจะแต่งกับใคร บอกว่าจะแต่งกับนายซุดิน ฉันถามว่าแขกหรือ ก็บอกว่าไทย ที่หลังจึงมาคิดได้ว่า *สุรินทร์* อันเปนแฟแช่นที่ชอบชื่อกันอยู่ โดยไม่รู้ว่าแปลว่ากะไร เหล่านี้เปนเรื่องชื่อ

เรื่องไว้ทุกข์ ตัดเสียให้เหลือน้อยเปนดี การไว้ทุกข์เราเอาอย่างต่างประเทศมาทั้งนั้น ของเราเองไม่มี

คำ *อับปาง อับเฉา* ท่านสอบได้ว่าเปนภาษาจีนกวางตุ้งดีอย่างยิ่ง เข้าใจได้ว่ามากับเรือเมืองจีน คำ *สเภา สำเภา* เห็นจะมาทางเขมร หนังสือจีนนั้นที่แรกฉันก็เห็นในปฏิทิน คิดว่าง่าย นึกว่าทางจีนเขาจะอ่านว่ากะไรก็ช่าง เราอ่านเปนภาษาไทยก็แล้วกัน ไปพูดขึ้นกับกรมพระนราธิป ท่านก็ส่งตำราจีนมาให้ดูก็หงายท้อง เขาเรียงตามคำหลวง คำหลวงทางเราก็ไม่ได้ใช้ ภาษาไรออกเสียงอย่างไร เขาก็จดไว้เปนอธิบายคำหลวง เราจะไปได้ยินภาษาแต้จิ๋วกวางตุ้ง อะไรมา ก็หาไม่พบ อีกประการหนึ่ง หนังสือจีนนั้นก็มีเขียนประดิ

ตัว หริอประสมกันหลายคำ ก็เปนความอย่างหนึ่งไป จึงทอดหุ่ยว่าเรารู้ไม่ได้ หนังสือนนกทงแจ้งอยู่ในตู้

ตัวควบคิดว่าเรามาเอาอย่างเขมร คำของเราจะเปนตัวเดียวเปนพัน คำ เศร้า และ เซา ก็เข้าใจว่าเปนคำเดียวกัน คำ รัง ไม่เห็นจำเปนว่าจะต้องออก จากคำ สร้าง รัง หมายความว่าที่อยู่ก็จะได้ พยานก็มี เช่น รังสรรค์ ก็หมายความว่าที่อยู่บนสวรรค์ รังรักษ์ ก็หมายความว่าคุ้มที่อยู่ เมืองสรวงก็เปนชื่อเมือง ในหนังสือ พระลอ นั้นเอง มีคำต่อไปว่า *สมบัติสองราชา มิมหิมาเสมอกัน* คำ รอง ไม่จำเปนต้องออกจาก สรอง เปนคนละคำก็ได้ อนึ่งคำว่า ติตัว ก็หมายความว่าติตราถงในตัว หนังสือ ก็คือ หนังสือ ไม่เห็นผิดอยู่ที่ตรงไหนเลย

พจนานุกรมของพระอาจวิทยาคม ก็เห็นหนังสือพิมพ์เขาถง อยากเห็นอยู่เหมือนกัน คำ อยู่กิน กับ กินอยู่ ออกจะเหมือนกัน ไม่ต่างกันมาก อย่างใจเสีย เสียใจ ใจดี ดีใจ เช่นฉันบอก เจ้ามา (มาอะไรดึมเอานกไม่ออกที่เดียว เปนเด็กหนุ่มถูกชายนายอุสดิ ช่างเขียนกรมศิลปากร) ตั้งใจเรียนภาษาไทย เขาบอกว่าภาษาไทยนั้นยากมาก ตัวอย่างที่เขายกมาว่าก็คือ *ปลาเสือ* กับ *เสือปลา*

เรื่องตรา คำดังตรวจแก้ ที่ออกชื่อฉันนั้นดางอย่างก็เปน ดางอย่างก็ไม่จำเปน ที่จำเปนก็ต้องคงไว้ ที่ไม่จำเปนฉันตัดออกดางอย่างฉันรู้ เช่น ไตรสารเศวต เบ็นต้น ได้แก้ไว้ให้ จะส่งมาให้ที่หลัง

ขอให้ท่านช่วยตรวจพจนานุกรมภาษาชวามตายุให้ด้วย ว่า บุหงารำไป เขาแปลว่ากะไร

วันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๗๕

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับตายพระหัตถ์ ลงวันที่ ๑๗ ไว้แล้ว พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

โหง ในภาษาเขมร มหาฉ่าชีแจงว่า ตรงกับคำว่า *เหอญ* หรือ แล ตรงกันกับที่ทรงพระดำริไว้

ข้าพระพุทธเจ้ารับใส่เกล้า ฯ ข้อที่ตรัสว่า *คำแปลนั้นเชื่อได้แต่ที่ควรเชื่อ ฯ ล ฯ* นี้ไว้ทั้งหมด เพราะเป็นหลักในการวินิจฉัยแสดงนิษฐานเรื่องต่าง ๆ ไม่ให้ด่วนเชื่อได้ดีที่สุด เช่นมีคำโบราณปรากฏอยู่ในหนังสือเก่าอยู่แห่งเดียว ก็ด่วนสันนิษฐานแปลว่าอย่างนั้นว่าอย่างนี้ เพราะถือเอาความในนั้นว่าบ่งชัดอยู่แล้ว จะแปลเป็นอื่นไม่ได้ ก็ลงคำแปลไว้ว่าดังนั้น ครั้นมาภายหลัง พบประโยคที่ใช้คำเดียวกันนั้นในหนังสืออีกเล่มหนึ่ง มีข้อความเป็นอีกอย่างหนึ่ง ถ้าได้แก้คำแปลเดิมที่ดีอยู่ ถ้าไม่ได้แก้หรือยังไม่พบคำที่ใช้ในที่อื่น คำแปลเดิมที่ผิด ๆ ก็จะดีอยู่ แล้วคนภายหลังนำเอาคำนั้นไปใช้ในคำแปลที่ผิด ในที่สุดความหมายของคำนั้นก็เคลื่อนคลาดคลายไปไกล ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้า ฯ ว่า น่าจะมีอย่างที่กราบทูลมาแล้วแต่ก่อนหลายตา เพียงแต่การทำปทานุกรมก็เคยมีตัวอย่างมาแล้ว เกิดจากเรื่องเชื่อเร็วไป ในการศึกษามีแบ่งเป็น dogmatic และ critical ชะนิดดอกแมดติก เรียนด้วยอาศัยความเชื่อคะพิคะพือ ครูว่าอย่างไรก็ถือว่าอย่างนั้น ไม่ใช้ความคิดไตร่ตรองหาเหตุผลให้เกิดความรู้กว้างขวางออกไป เป็นพวกเชื่อครูหรือชะนิดเกรส่องบาตร ใน

เรื่องนิยาย อย่างนี้เป็นกันมากในรุ่นเก่า ชะนิด *คริดติกัล* เป็นครงกันข้ามกับดอกแมดดิก เป็นกันมากในรุ่นใหม่ แต่ถ้ามีมากจนเกินไปก็เดือดร้อนตนและคนอื่นได้เหมือนกัน ดอกแมดดิกดีแก่เด็กที่ยังมีความรู้น้อย ส่วนครีดดิกัลดีแก่ผู้ใหญ่ แต่ทั้งสองอย่างนี้ ถ้าหนักไปมาก คิดด้วยเกล้า ฯ ว่าไม่ดีทั้งนั้น

เรื่องรอหัน ถ้าคำมีสระด้วย ก็ไม่มีเป็นรอหัน ข้าพระพุทธเจ้าสอบถามพระสารประเสริฐ ชี้แจงว่า ถือกันมาเป็นหลักอย่างนั้น คิดด้วยเกล้า ฯ ว่าที่ใช้รอหัน เห็นจะเกิดจากจดเสียงแยกไม่ลง จึงได้เติมเสียงรัวเข้าไปอีกเสียงหนึ่งและเสียงรัวนี้ถ้าพังเป็นเสียงมีไม้หันอากาศ เพราะอำนาจเสียงตัวสกดเข้าช่วย ก็เลยอ่านออกเสียงเป็นเสียงมีไม้หันอากาศ เสียงรัวก็หายไป คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า เสียงอย่าง dark, bark ในภาษาอังกฤษ เติมคงอ่านออกเสียง ร นิด ๆ ภายหลังเสียง *ร* หดุดหายไปหมด คงเหลือซากให้เห็นอยู่แต่ที่เขียนคำเท่านั้น ที่คำมีสระไม่ใช้รอหัน จะเป็นเพราะใช้รอหันด้วยเป็นบุราณ จะอ่านไม่ได้

คำว่า *ราชวัด* ข้าพระพุทธเจ้าเคยเห็นเขียนกันเป็น *ราชวัตร* ก็มี ในปทานุกรมเขียน *ราชวัฏ* แล้วบอกแก้เป็น *ราชวัติ* ก็คงเนื่องมาจากไม่แน่ใจว่าแปลว่าอะไร ภายหลังน่าจะเห็นคำ วัติ แปลว่า *รั้ว* จึงได้เขียนเป็น *ราชวัติ* แปลว่า รั้วของพระราชา ข้าพระพุทธเจ้าสงสัย ได้สอบถามพระสารประเสริฐว่า *ราชวัติ* นั้น มีอยู่ในคำเดิมของสังสกฤตหรือบาลีไหม ก็ตอบว่าไม่มี แต่เรื่องราชวัตนี้ พระองค์เจ้าวรรณ ฯ ก็ได้ประทานคำเนาดายพระหัตถ์ที่ทรงโต้ตอบมาให้กรรมการปทานุกรมเหมือนกัน แลพระองค์วรรณ ฯ ทรงขอให้กรรมการช่วยค้นที่ใช้คำว่า *ราชวัติ* ในวรรณคดีไทย ซึ่งในเวลานั้นได้มอบให้พระวรเวทย์ ฯ ค้นหา ข้าพระพุทธเจ้าสงสัยคำ *ราชวัติ* ว่าอาจจะผ่านมา

ทางมลายูบ้างกระมัง หรือว่าจะเป็นศัพท์ชะนิดฉากเข้าความอย่างคำว่า *ราชาวดี* เมื่อค้นดูก็ไม่ได้ความนัก คงมีคำที่พอหยิบเอาขึ้นมาพิจารณาได้คำหนึ่งคือ watas ในภาษาชวาแปลว่า เขตต์ ในภาษามลายูเพี้ยนเป็นเสียง *บ* แปลว่า คันนา หรือ กองดินที่ยกขึ้นกั้นน้ำในนา และใช้เป็นทางเดิน ข้าพระพุทธเจ้าหวนนึกไปถึงคำว่า วัด (วาอาราม) ในภาษาไทยเคยเห็นลางคนเขียนฉากเข้าความเป็น วัตร ก็มี และคำว่า วัด (วาอาราม) นอกจากใช้กันในประเทศไทยและประเทศเขมร (ซึ่งคงเอาจากไทยไป) ไทยที่อินเดียก็ไม่รู้จักคำนี้ ในพจนานุกรมไทยใหญ่ – อังกฤษ ก็มีคำ วัต ว่าเป็นคำของลาวและไทยสยาม ในพายัพคำว่า วัด (กิริยา) ใช้ว่า วา เช่น *วาคลอง* แปลว่าวัดทาง (*คลอง* มีในภาษามอญแปลว่า ทาง) กระทำให้ข้าพระพุทธเจ้าคิดเห็นว่า วัดวา ก็คงเป็นคำเดียวกัน เป็นเรื่องพูดคำซ้อนชะนิดผ่อนเสียงคำหลังให้สูงท้ายเสียงด้วยเสียงสระ อ ย แม่กอกาและเกย เพราะออกได้สะดวกกว่าเสียงอื่น เมื่อ วัดวา เป็นคำเดียวกัน วัด ที่เป็นนามก็อาจมาจากวัดในคำที่เป็นกิริยาได้ เพราะสร้างวัดก็ต้องมีวัดเขตต์แดนให้เป็นขอบเขตต์ ส่วน วา ก็กลายมาเป็นระยะที่วัดไป ในภาษาไทยใหญ่มีคำว่า *แวด* หรือใช้เป็นคำคู่ว่า *แวดวาด* แปลว่า กั้น ล้อม เช่น *กั้นนา กั้นห้อง* ตรงกับที่ใช้กันว่า *แวดล้อม แวดวาด* และ วัด ก็มาใกล้กันอีกทั้งเสียงและความ จะมีอะไรเกี่ยวข้องกับคำว่า วัด ในคำว่า *ราชวัด* ได้บ้างก็ไม่ทราบเกล้าฯ ตลอดจนคำว่า watas ในชวา ถ้าว่าเกี่ยวข้องกัน *ราชวัด* ก็จะต้องเป็น *ราชวัต* หาใช่ *ราชวัติ* ไม่ มีข้อแปลกอยู่อย่างหนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าค้นหาคำไทยถิ่นอื่นในคำว่า วัด (กิริยา) ก็ไม่พบคำนี้ มีก็เป็นคำว่า แต้กต้อก ทุกแห่ง ซึ่งจะปรับเทียบกับคำในภาษาไทยไม่ได้เลย ทำให้ข้าพระพุทธเจ้านึกไปว่า วัด อาจเป็นคำมาจากบาลีหรือสันสกฤต แต่กลายรูปมาเป็นไทยเสียแล้ว

หรือถ้า *วัด* จะเป็นคำไทย แต่ *วัด* ไม่ใช่แปลว่า *วัด* (กิริยา) อย่างที่เป็นอยู่ในเวลานี้ *วัด* ก็จะเป็นคำพวกเดียวกับ *แวด* ข้าพระพุทธเจ้านึกไปถึง แม่กด แม่กนอีก *แวด* ก็เป็น *แวน* ครั้นเปิดดูในพจนานุกรมไทยใหญ่ — อังกฤษ ก็พบคำว่า *เวน* หรือคำคู่ว่า *เวนวาน* แปลว่า ม้วน ต้อม โอบให้รอบ ใช้ว่า *เวนยอบ* (รอบ) ก็มี *เวนมน* = ต้อมรอบในลักษณะที่กลมรอบก็มี นึกถึงคำว่า *แหวน* ก็มีลักษณะต้อมรอบสิ่งที่ใส่ แต่ไทยใหญ่เขียนเป็น *แหวญ* หมายความว่าคำไลหรือสร้อยก็ได้ เช่น *แหวญตีน แหวญมือ* แล้วในที่ใกล้กันนี้ มี *แหวญ* อยู่อีกคำหนึ่ง แปลว่า กระโดด คำนี้เองจะมาเป็น *แว่น* ในคำว่า *ขุนแผนผู้แว่นไว* คือคล่องแคล่ว ใน *มหาชาติคำหลวง* ก็มีคำว่า *แว่นขนกิ่ง* ความไปทางกระโดดบนกิ่ง ในพายัพมีคำว่า จิด แปลว่ากระโดด ก็เทียบได้ด้วย *วิด — วิ่น — แว่น* คำว่า *หว่านล้อม* ถ้าเทียบ *วาด* กับ *วาน* เสียงก็ใกล้กับ *หว่าน*

บุหงารำไป *รำไป* แปลว่าดอกลำเจียก *บุหงารำไป* แปลว่า กลีบดอกลำเจียกที่หั่นเป็นฝอยม้วนเอาเข้าไว้ในมวยผมหรือห่อผ้าไว้ ใบไม้มีกลิ่นหอมตัดเป็นชิ้นเล็ก ๆ หรือดอกไม้ที่ระคนปนกัน หรือดอกไม้หอมต่าง ๆ รวมกันแล้วอบหรือพรมด้วยกลิ่นหอมอย่างอื่นเข้าช่วยด้วย ใช้โปรยหรือสาดทั่ว ๆ ไปในงานเทศกาลพิธี

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า พระยาปริยัติธรรมธาดา

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

วันที่ ๒๕ กรกฎาคม ๒๔๘๔

พระยาอนุมานราชธน

หนังสือลงวันที่ ๒๓ นั้น ได้รับแล้ว

ข้อที่ฉันอยากรู้คำ *บุหงารำไป* นั้น อยากรู้ด้วยว่าเป็นสองคำผสม คือ *บุหงา* คำหนึ่ง *รำไป* คำหนึ่ง หรือเรียกรวมว่า *บุหงารำไป* เป็นคำเดียว ตามที่ท่านบอกก็เป็นแยกได้ คำ *รำไป* เป็นกลีบดำเจียกหั่นเป็นต้น ฉันก็เคยเห็นทางชวามาทุกอย่าง เป็นกลีบดำเจียกหั่นก็เห็น เป็นใบไม้หอมตัดเป็นชิ้น ๆ ก็เห็น ดอกไม้เบญจพรรณใส่ใบตองขายก็เห็น ดูเหมือนเขาเรียกว่า *บุหงารำไป* ทุกอย่าง คำว่า *บุหงา* เรามาเข้าใจกันว่าดอกไม้ จะมาตัดเรียกให้ผิดทางเราหรือจริง ๆ ก็ไม่ทราบ บทตัดดอกไม้ คือดอกดำเจียก ในเรื่อง *อิเหนา* นั้น ก็คือเพื่อจะทำ *บุหงา* เพราะนางค่อมไปเที่ยวหา ประหนึ่งว่าถ้าไม่มีดอกดำเจียกจะเป็นบุหงาไม่ได้ อนึ่งดอกดำเจียกก็เรียกชื่อไปอย่างหนึ่ง เป็น *ปะหมัน* หาใช่ *รำไป* ไม่ อย่างไรกัน

ที่เขาเขียน *s* ในภาษาอังกฤษ นึกแน่ว่าแต่ก่อนเขาออกเสียงด้วยนึก ๆ ฉันเป็นคนชินกับพวกอิตาเลี่ยน เพราะเคยบังคับการก่อสร้าง ครั้งหนึ่งพวกอิตาเลี่ยนเขามาหา เขาพูดถึง *คอนเสริต* เกือบไม่เข้าใจ เพราะเขาออกเสียง ตัว *s* ด้วย นึกขันอีกอย่างหนึ่ง นายมันเฟรดีแกบ่นว่าอ่านภาษาอิตาเลี่ยนถูกทำไมไม่เข้าใจ จะเข้าใจด้วยไม่ได้เรียนอย่างไรได้ ที่อ่านถูกก็เพราะภาษาอิตาเลี่ยนจับตัวว่างตายว่าต้องอ่านอย่างไร เมื่อเรารู้เราก็อ่านไปตามเรื่อง ต่างกันกับภาษาอังกฤษมาก นั่นถ้าไม่ได้ยินใครเขาออกเสียงก็ไม่กล้าอ่าน กลัวผิด

คำ *ราชวัด* นั้นขอบใจท่าน ที่บอกให้รู้ว่าในภาษามคธสํสกฤตไม่มี ต้องเปนคำผูกในนี้ ต้องเขียนสกด ด เปนภาษาไทย ที่เขียน วัติ เปนลากเอาเข้าไปสู่ภาษามคธ

ขอบใจท่านอีกในคำว่า *วัดวาอาราม* เคยคิดคำ *วัดวา* มาเหมือนกัน เพราะพวกชำนาญบาลีเขาว่าเปน วตฺวา เห็นว่าไม่ใช่ก็เปนแต่คัดค้าน หาได้คิดว่าคำ *วัดวา* จะเปนอะไรไม่ จนท่านมาคิดขึ้นจึงได้คิดตาม วัด หมายความว่า ที่พระอยู่ เปนภาษาไทย จะมาแต่อะไรก็ตามที่ *วัดวา* เปนคำผูกเล่น (เอานามเปนกิริยา) ประกอบเข้ากับ วา (คือวาศอก) แล้วไม่เข้าใจกันจึงเอาคำ *อาราม* ต่อเข้าเพื่อให้แจ้งชัดว่าเปนที่พระอยู่

คำ *อาราม* นั้นก็ชอบกล ภาษามคธมาโดนกับภาษาของเราเข้า เรามีคำ *อารามอยาก อารามหิว* จะแปลว่ากะไรนั้นเอาไว้ให้ท่าน ทางมคธแปลกันว่า สวน เปนคนละความ

ไปงานศพพระยาประชากรกิจวิจารณ ได้หนังสือแจก *เรื่องเบ็ดเตล็ด* มาอ่านเรื่อง *หนึ่งสองสาม* ก็ชอบใจ ไม่เคยนึกไปถึงคำ *ปรำมวย* ของเขมร เปนแต่สงสัยว่าเหตุใดจึงเปนเช่นนั้น แล้วก็ไม่ได้คิด

คำในกฎหมาย *อ้าย ญี่* ว่า ๑ ๒ แต่หนึ่งสองกลายเปน ๑๑ ๒๒ ข้อนี้ท่านไม่ได้วิจารณไว้

วันที่ ๓๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๗๔

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระยาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับตายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๔ กรกฎาคม ไว้แล้ว พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

คำว่า *บุหงารำไป* เป็นสองคำ *บุหงา* แปลว่า ดอกไม้ ส่วน *รำไป* ทข้าพระพุทธเจ้าแปลว่า ดอกดำเจียก ข้าพระพุทธเจ้าแปลจากพจนานุกรมภาษามลายู—อังกฤษ ฉบับของมาร์เสน เมื่อทรงทักว่าดอกปาหนันจะว่าอย่างไร ข้าพระพุทธเจ้าก็ได้สติ สอบคำ *รำไป* ในพจนานุกรมมลายู—อังกฤษ อีกฉบับหนึ่ง เป็นฉบับของวิลกินสัน ก็ได้ความว่า *รำไป* แปลว่า เบ็ดเตล็ด ปนกัน *บุหงารำไป* ก็คือดอกไม้เบ็ดเตล็ดปนกัน ที่พจนานุกรมฉบับมาร์เสนแปลเป็นดอกดำเจียก เป็นแปลผิด ในภาษามลายูเรียกดอกดำเจียกว่า *ปาดัน* เป็นคำเดียวกับ *ปาหนัน* หากเพียนเสียงระหว่าง ด กับ น แล้วฝรั่งเอาไปแปลงเป็นภาษาลาติน เรียกเป็นภาษาพฤกษศาสตร์ว่า Padanus

ข้าพระพุทธเจ้าไม่ได้เฉลียวนึกถึงคำว่า *อาราม* ว่ามาพ้องเสียงกันเข้าทั้งในบาลีและภาษาไทย ข้าพระพุทธเจ้าคำลังค้นหาที่มาของคำอยู่

ข้าพระพุทธเจ้าได้เคยค้นดูคำว่า *อ้าย* ว่า *ยี่* ในภาษาไทยถิ่นต่าง ๆ คงมีคำแปลร่วมกันทุกแห่งคือ *อ้าย* เป็นชื่อลูกชายหัวปี *ญี่* ลูกชายคนรอง หรือแปลว่าเท่ากัน ที่นำมาใช้เรียกเดือน ๑ และเดือน ๒ ว่า เดือนอ้าย เดือนยี่ แปลกที่ไทยถิ่นอื่นไม่เรียกว่า *เดือนอ้าย* แต่เรียกว่า *เดือนเจียง* ทั้งนั้น *เจียง* แปลเป็นอื่นไม่ได้ นอกจากแปลว่าเดือนแรกของปี ในเรื่องน่านเจ้าที่จีนแต่งไว้

ก็เรียกว่า เดือนเจียง เหมือนกัน ส่วนเดือนญี่ เรียกตรงกันทุกถิ่น จะเป็นเพราะอะไรไม่ทราบเกล้า ฯ จึงได้เรียกว่า เดือนสอง หรือจะหมายว่า ที่สอง จึงได้ใช้คำว่า ยี่ คำว่า ยี่สิบ ไทยถิ่นอื่นส่วนมากเป็น เฮา

ข้าพระพุทธเจ้ายังไม่ผันอยู่ด้วยเรื่องราชวัด ใน รามเกียรติ์ เมื่อจะทำพิธีกล่าวถึงกันราชวัดฉัตรของ ราชวัด อาจจะเป็นรั้วกันอันเนื่องด้วยพิธีเฉยๆ หรือเป็นรั้วกันในเขตศักดิ์สิทธิ์หรือเขตห้วงห้าม จะไม่ใช่กันเพื่อความงามการวงด้วยสายสิญจน์หรือแขวนยันต์รอบพิธีมณฑล ถ้ามีราชวัดเป็นขอบเขตก็สะดวกและดูชิงชังขึ้น ถ้าความประสงค์เติมในราชวัดเป็นดังนี้ ราช ก็ควรเป็น ราชะ ในภาษามลายูที่แปลว่า ยันต์ หรือ ลงยันต์ วัด ก็คือเขตหวัดเป็นที่หวงห้ามไว้ แต่เป็นฝ่ายคำดับคำของหลักภาษามลายู ในมลายูควรจะเป็น วัดราช มากกว่าเป็น ราชวัด ข้าพระพุทธเจ้าสอบถามประเพณีทางอีศาน ไม่ปรากฏว่าใช้ ราชวัด แม้แต่คำว่า ราชวัด ก็ไม่เคยมีใช้ เขาใช้แต่เฉลวรูปสามเหลี่ยมปักกั้นเป็นเขตร์ เรียกว่า ตะเหลว ว่าเพี้ยนไปจาก ตาแหลว ซึ่งแปลว่า ตานกเหยี่ยว คำว่า เฉลว มหาฉ่าชี้แจงว่าไม่มีในคำเขมร ส่วน ราชวัด นั้นมีในเขมร เขียนเป็น ราชวัติ ซึ่งอาจเขียนตามไทยก็ได้ ตะเหลวของอีศานใช้ปักสี่มุม หรือ ๔ ทิศ เช่นจับจองที่ดินไว้ ก็เอาตะเหลวไปปัก ๔ มุม เป็นบอกเขตร์ไว้ ถ้าที่ใดหวงห้ามไม่ให้เข้าไป เช่นจะเป็นเสนียดจัญไร ก็เอาตะเหลวไปปักบอกไว้ให้รู้ว่าอย่าเข้าไป หรือปักตะเหลวไว้ ๒ ข้างเป็นอย่างประตูเข้าออก ดังที่ในงานพิธีก็มีปักตะเหลว ปักต้นกล้วยต้นอ้อยด้วย ทางพายัพมีกล่าวถึงราชวัดอยู่ใน ตำนานพระธาตุลำพูน ว่า ก็ให้เป็นราชวัดฝ่ายใต้ตันตาล แล้วให้เจือเสื่อสาอาดสนา ประดับประดาคือว่า ผังต้นกล้วยต้นอ้อย ภิกขุสังฆชาวเจ้าทั้งหลาย มาสักการะบูชาด้วยเข้าตอกดอกไม้ลำเทียนในราชวัด

นั้น เขาก็ให้ย่าต่อมไปชี้ ที่อันพระภุกามให้ตั้งราชวัดนั้น ข้าก็ให้ธาตุพระเจ้า ถัดท่ามกลางที่อันเขาขัดราชวัดเมื่อก่อนนั้นแท้ดีหลี เขียนเป็น ราชวัดทุกแห่ง แต่จะถือเป็นแน่ไม่ได้ เพราะการเขียนทางพายัพไม่นิยมสกดมากตัว หรือมีการันต์ ตามปกติชาวบ้านในพายัพไม่รู้จักเรื่องราชวัด การมีเทศน์มหาชาติในชนบท ก็มีปักเสาปักต้นกล้วยต้นอ้อยเข้าสี่มุม แล้วมีขัดแตะยื่นออกไปข้างละศอกเศษเป็นอย่างคด คิดด้วยเกล้า ฯ ว่าอย่างนี้จะเป็นราชวัดสังเขป ในธรรมบทกล่าวถึงเมื่อทำพิธีก็มีคำว่า ปาการ ปิรกเขปํ แปลกันว่าแวดล้อมด้วยรั้วก่าย (รั้วไก่) รั้วก่ายว่าเป็นรั้วเอาไม้มาก่ายกัน ก็เป็นลักษณะอย่างรั้วราชวัด ข้าพระพุทธเจ้าสืบมาได้เท่านี้ ยังค้นต่อไปไม่ได้อะไร

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า [signature]

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

สารบาญค้นคำ

กรรมการ-กรมการ ๒๓๒,๒๓๕
กระแซ ๑๘๕, ๑๖๐
กฤษฎาธาร ๑๔๗
กราด, ไม้ ๒๐๘
กลศ, หม้อ ๒๒๒, ๒๒๗
กลาง, ปีพาทย์ ๑๐๖
กหังปาขา ๖๓, ๑๐๓
กะสือ-กะหัง ๒๔
กางเกง ๒๒๓
กาญจนท์ ๓๓, ๑๖
กำบัน ๒๑๑, ๒๑๕
กิ่ง-ไชย, เรือ ๑๖๖, ๒๐๓
เกณฑ์ ๔, ๗
กาวพ่าห์ ๕๗, ๖๔-๖๕
เกิดหนุนพูนสุข ๑๗, ๒๔, ๔๑
โกศ ๑๙-๒๐, ๒๔, ๔๑-๔๒, ๑๔๖-๑๔๗
ขวา-ซ้าย ๗
ข้ามหมาก ๗๗, ๑๐๑
ขันเทม ๓๓
ขาหย่าง ๒๒๔, ๒๒๘
ขำ-ขัน ๑๖๒, ๑๖๔
ขแมร, ภาษา ๑๑, ๑๕, ๒๒
ควันเทียน, วิธีโบก ๓๐
ควาย ๖๒, ๖๗-๖๘, ๘๓
ค่าที่เชิงเรือน ๑๓, ๑๖
คำกร่อน ๑๑๗
คำกลับ ๑๑๑, ๑๑๗
ง้าว ๑๖, ๒๓, ๔๑
จอก ๖๖
จักร ๑๘๒, ๑๘๗, ๑๗๘-๑๘๐, ๒๓๔
จังงัง ๒๒๑
จาน ๖๖-๑๐๐
จิงโจ้ ๗๐, ๗๑-๗๓, ๗๕, ๘๕, ๘๗
เจริญ ๑, ๖, ๘, ๑๑, ๑๒, ๑๕
เจาะหู ๓๑
ฉะบัง ๗๗, ๘๑, ๘๒, ๑๐๒
ฉัตรไชย ๕๗, ๖๔-๖๕
ฉันท์-กาพย์ ๑๐๒
ช่อฟ้า ๒๑๐
ช้าง-หมู ๖๒, ๖๗, ๘๓
ชื่อคน, การตั้ง ๒๒๘, ๒๓๒, ๒๓๕-๒๓๖, ๓๔๐
แซ, เรือ ๑๖๔, ๑๖๗, ๒๐๓
ตาบเชตย, พระแสง ๑๓, ๑๖
ตาราศาสตร์ ๑๑๗
ตรากระทรวง ๑๕๖
ตะพาบ, พระ ๑๖๒, ๑๖๕
ตั้ง ๗๕-๗๖, ๖๖
ตานี ๒๐๐
ตาตุ่ม ๑๕๕
ตุ้มปี่, พระ ๓, ๖
เตียบ ๗๕-๗๖, ๖๘
เตียว ๒๒๓, ๒๒๘
แต่งงาน ๖๘, ๘๔-๘๕, ๘๘, ๑๐๕
แต่งตัว ๒๒๘
โตก ๗๕-๗๖, ๖๘
โตมร ๒๓, ๔๑
โต๊ะ ๗๕-๗๖, ๖๘

เตร ๑๕๗
ทร ๑๕, ๒๑, ๔๐
ทวน ๒๓, ๔๑
ทานตะวัน, ไม้ ๑๖๖, ๒๐๑
ทำขวัญ, แบบหลวง ๓๓-๓๖
เทียว ๙, ๑๐
ไทย-เขมร, คำพ้อง ๑๕๖
ไทยใหญ่, หนังสือ ๑๐๕
นอก-ใน, ปีพาทย์ ๑๐๘
นารายน์, อาวุธ ๗๗, ๑๐๑
นิยม ๒๗
บายศรี ๓๒, ๓๓
บำเรอ ๒๔๔-๒๔๕
บุหงารำไป ๒๕๓, ๒๕๔, ๒๕๖
เบ็ดเตล็ด, เรื่อง ๒๕๕
เบี้ยบน ๒๘
ปทุมนิมิตร, พระเท้า ๑๖๒, ๑๖๕, ๒๐๐
ประแจไทย ๓๑-๓๒
ประมวญ ๔๔, ๔๕, ๔๖-๔๘, ๔๘
ประมุล ๔๗
ประเมิน ๔๕, ๔๖
ประสูติ, เจ้านาย ๓๖
ปลาบปลื้ม ๘, ๑๑
ปั้ง ๑๖๕, ๑๗๐, ๑๗๗
ไปสตการ์ดภาคอีสาน ๑๖๑, ๑๖๓
พงอ ๑๑๖, ๑๑๘
พญัญชนะไทย ๖๐-๖๒
พรวันเกิด ๒๒๘, ๒๓๐
พระนอน ๑๔๘, ๑๔๙, ๑๖๑
พรหมรันธร ๑๕๐
พราย ๒๓๖, ๒๔๑-๒๔๒, ๒๔๖
พัด-บัด ๑๘๕, ๒๐๐
ภาพซ้ายขวา ๒๓๐, ๒๓๓-๒๓๔
พ่าย ๑๖๐
เพลง, วิชา ๒
ภฤงการ ๒๑๗, ๒๒๒, ๒๒๗
ภิงคาร ๑๙๑, ๑๙๙
เภตรา ๒๒๑
มงกุฎ ๒๒๐, ๒๒๗
มังกรกมลาวาส, วัด ๑๗, ๒๙
มาตรา ๑๕๑
มาลา, พระ ๒๐๘
มาลาเบี้ยง, พระ ๒๓, ๔๑
ม่าเหมี่ยว ๑๙๕, ๒๐๐
เมขลา ๒๒๓, ๒๒๖
แม่ซื้อ ๓๑
แม่อ่องสอน ๑๒, ๑๕, ๒๓
ไม้ตรี ๑
ไม้ม้วน ๒๔๗
ยก-ยอ ๑๗๔, ๑๗๘
ยกเอ้-ยกพินทุ์ ๑๖๒, ๑๖๓, ๑๖๗
ยันตร์ ๒๘, ๓๐
ยานี ๗๗, ๘๐, ๑๐๒
ย่าไม่ ๑๖๔-๑๖๕, ๒๐๐
ยุงบิด, ไม้ ๒๐๐, ๒๐๔, ๒๐๘
โยชน์ ๑๕๖, ๑๖๖
รอหัน ๒๔๗, ๒๕๑
ร้องกวาง ๘, ๑๐, ๑๑

ระแหะ ๒๒
รักแร้ ๑๕๕
ราง ๑๕๗
ราชวัติ ๒๔๘, ๒๕๑-๒๕๓, ๒๕๕, ๒๕๗-๒๕๙
ราชูปโภค ๑๘๘-๑๘๙, ๑๙๒-๑๙๓
เรือ, ชื่อ ๑๙๘, ๒๐๔
โรงแรม ๒๐๐, ๒๐๕
ละคอนใน-ละคอนนอก ๑๐๖, ๑๐๗, ๑๐๘
ลูกประคำ ๓-๕, ๗, ๑๔, ๑๖-๑๗
เลา ๑๖๓, ๑๖๗
โล้ ๗๐, ๗๑, ๘๕
วัดวา ๒๕๒-๒๕๓, ๒๕๕
ว่า ๑๗๒
วิก ๑๘๕
วิทน ๑๖๕
วินัยธร-ธรรมกถึก ๑๗๐, ๑๗๖
วี ๑๖๕
ไว้ทุกข์, ระเบียบ ๒๒๖, ๒๓๓, ๒๓๖, ๒๔๘
ไวยากรณ์ ๑๕๑
ศพนั่ง ๑๔๖
สกุล, พระ ๑๕๕, ๑๕๖
สบถ ๑๖๗, ๑๗๑
สมโภชน์ ๓๗, ๔๒
สลัด, กล้อง ๒๒๑
สะตาหมัน ๑๘๘, ๑๙๒
สะอึง ๒๒๓
สังฆ์, พระ ๑๗๕-๑๗๖, ๑๘๐, ๑๘๑, ๑๘๗
สาน ๑๘๔
สำราญ ๑, ๖, ๙
สำเภา ๒๐๘
สิบสองนักษัตร ๔๑-๕๒, ๕๓-๕๔, ๕๕-๕๖
๕๘-๖๑, ๖๒-๖๔, ๖๗, ๖๘
สีข้าง ๑๕๕
สือ ๑๘๔, ๑๙๐
สุพรรณ ๑๙๖, ๒๐๑
สุราง-คนางค์ ๗๗, ๗๘-๗๙, ๑๐๒
สุวรรณมาลัย ๒๐๖
เสนง ๒๑๗
เสมาธิบัติย์ ๕๖, ๖๔-๖๕
เสลสัด-เกตสัด ๒๒๑
หน่วย ๑๕๑, ๑๕๘
หนังสือ ๘๕, ๑๗๗, ๑๘๗
หมาก-พลู ๑๘๖
หลง ๒๓๖, ๒๔๒-๒๔๔
หอก ๑๖, ๒๓
หางหงส์ ๒๑๐
หีบ ๑๔๗
เหงา ๒๑๐, ๒๑๓
เหลียน ๒๔, ๔๑, ๔๓, ๔๖
อรรฆยะ ๑๗๖
อัฏเคราะห์, กำลัง ๔
อัน ๑๒, ๑๕
อับปาง ๒๓๗, ๒๓๖, ๒๔๑, ๒๔๔
อัยการ ๑๐๓
อ้าย-ญี่ ๒๕๕, ๒๕๖
อายุ, เรื่อง ๒๔๗
อินโดจีน ๓, ๗
โอมกะบะ ๑๗, ๒๓
โฮเตล ๒๐๐, ๒๐๕

สารบาญค้นชื่อคน

กี อยู่โพธิ์, นาย (ฉันท์) ๗๗, ๑๐๒
(กาพย์) ๑๕๖
แก้ว, เจ้าจอม (ศพ) ๒๑๘
คลิฟฟ์ด, มิสเตอร์ (คำอ่าน) ๔๐
จักรพรรดิพงศ์, สมเด็จกรมพระยา
(หนังสือ) ๒๑๘, ๒๑๙
จินดา (สาย), พระยา (รูปเมขลา) ๒๔๗
จุลจอมเกล้า, สมเด็จพระ (ดาไลลามา) ๑๗
(นารายณ์) ๑๐๑
จุฑารัตน์, พระองค์เจ้า (วิก) ๑๖๑
ฉ่ำ ทองคำวรรณ, มหา (วังเวง) ๒๕๓
(โหง) ๒๕๐
(เตี๋อนเขมร) ๑๑๖
(บีเขมร) ๔๖, ๕๓
เชเดส์, ศาสตราจารย์ (ภาษาเขมร) ๑๕
(นายสุด) ๖๐
ดาไลลามา (อภิเษก) ๓, ๑๔, ๑๗
ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จกรมพระยา ๒๑๔
(เพชรบุรี) ๒๑๘
ทวารวดีกิบาล, พระยา (ศพ) ๗๕
ท่องวารี, ขุน (ตำแหน่ง) ๑๘๔
เทวงศาโรปการ, สมเด็จกรมพระยา
(มิ-ไม่) ๑๘๐
เทวาธิราช, พระยา (เตี๋ยบ) ๗๖
ธรรมาธิการณ์, เจ้าพระยา (รูปหันขวา) ๒๓๐
ธานีนิวัต, พระองค์เจ้า (โกศ) ๑๘, ๔๒, ๑๕๖
นราธิปประพันธพงศ์, กรมพระ
(ดิกชนารีจีน) ๒๔๘
นเรศวร, สมเด็จพระ (โกศ) ๑๔๗
ประชากรกิจวิจารณ์, พระยา (ศพ) ๒๕๕
ประดิษฐวรการ, พระองค์เจ้า (หอก) ๑๖
ปลื้มจิต จิตรพงศ์, ม.จ. (ควาย) ๘๓
แผนสถ้าน, ขุน (ตำแหน่ง) ๒๗
พร้อมพงศ์อธิราช, พระองค์เจ้า (พระศพ) ๓
พัก อักษร, ครู ๒๑๔, ๒๑๖
พิชัยมหินทรโรดม, กรมหมื่น (วิก) ๑๘๕, ๑๘๑
พิทยาลงกรณ์, กรมหมื่น (สริยสำราญ) ๖
พิษณุแสน, ขุน (ตำแหน่ง) ๒๗
พุทธโฆษจารย์, สมเด็จพระ (ปฐมสมโพธิ) ๑๗๗
(ไวยากรณ์) ๑๕๑
มงกุฎเกล้า, สมเด็จพระ (สังข์) ๑๘๐
มหินทร์ศักดิ์ธำรง, เจ้าพระยา (วิก) ๑๘๕, ๑๖๑
เมงราย, พระเจ้า (โกศ) ๒๔, ๔๒
เยาว์, มหา (บีเขมร) ๔๖, ๕๓
(เตี๋อนเขมร) ๑๑๖
รัตนาธิเบศร (ทุ่ม), เจ้าพระยา (หนังสือ) ๑๗๗
วชิรญาณวโรรส, สมเด็จกรมพระยา
(ผันอักษร) ๑๖๔

วรวัฒนสุภากร, กรมหมื่น (เรือไชย) ๑๙๕
(อุทาน) ๑๐๓
(รูปแบบลา) ๒๔๗
วรรณไวทยากร, พระองค์เจ้า (ราชวัติ) ๒๕๑
วิเชียรคีรี, พระยา (ศพ) ๓
ศาสตรี, พราหมณ์ ป.ส. (สังข์) ๒๑๗, ๒๒๒
สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ (เสียงจีน) ๑
สรรพประสิทธิ์ประสงค์, กรมหลวง (ทาน) ๖๔
สวัสดิ์วัดนวิสิษฏ์, สมเด็จกรมพระ(มงกล) ๑๘
สัตยนันทบุรี (สังข์) ๑๗๕
สารประเสริฐ, พระ
(วินัยธร-ธรรมกถึก) ๑๗๐, ๑๗๗
(กาพย์) ๑๕๖, ๑๕๗
(ราชวัติ) ๒๕๑
สุด ศรีสมวงศ์, นาย (รองกวาง) ๘
(นักษัตร) ๕๕
(จงใจ) ๗๒
(ผู้รู้) ๘๖, ๙๐
(ท่าย) ๑๗๑
(อักษรไม่เต็มตัว) ๑๖๓, ๒๒๖
สุรพันธ์พิสุทธ, เจ้าพระยา
(เพชรบุรี) ๒๑๘, ๒๑๕
สุเมธมุนี, พระ (เกาะ-มะโรง) ๕๓
หวน จักรพันธ์, หม่อม (ศพ) ๒๑๘,๒๑๖,๒๒๐
อนุวัตน์จาตุรน, กรมหมื่น (หนังสือ) ๒๑๗
อรรถนิธินิยม (สมุย), พระยา (ชื่อ) ๗, ๑๐
อาจวิทยากม (แมคฟาแลน), พระ
(พจนานุกรม) ๒๓๘, ๒๔๖
อุดมอักษร, ขุน (พันอักษร) ๑๖๘
อุ่น, ท้าว (สำเนียง) ๑๖๘
อุปกิตศิลปสาร, พระยา (เจริญ) ๑๑
(ประมวญ) ๔๗-๔๘

28/05/2565

บัญชีรายชื่อหนังสือที่ปรากฏในเรื่อง

กฎหมายเก่า	๘๐, ๑๗๖, ๒๔๔	พระราชลัญจกร	๒๓๐, ๒๔๘
ขุนช้างขุนแผน	๒๗, ๘๐, ๑๐๘	พระลอ	๑๗๔
ขุนบรม	๔๓	พระสุธน-มโนห์รา	๒๐๕
คำฤษดี	๒๒๓	มหาชาติคำหลวง	๘
จันทโครบ	๒๐๕	รามายณ	๑๔๘
ตองตอย	๒๑๘	รามเกียรติ์, คำพากย์	๘๒
ตะเลงพ่าย	๕๖, ๕๗, ๖๔, ๖๖, ๖๘	เรื่องของชาติไทย	๑๕๗
ตำนานพระธาตุลำพูน	๒๕๗	ลัทธิธรรมเนียม ภาคที่ ๑๘	๒๐๘
ตำนานเสภา	๒๑๔	วชิรญาณวิเศษ	๒๑๘
แต่งงานของชาวบ้าน	๖๘, ๗๕	ศรีปราชญ์	๑๘๗, ๒๐๒
ท้าวแสนปม	๒๐๖	สมเด็จพระบรมศพ	๗๔, ๗๕, ๘๘, ๑๔๗
ทิวยาวทาน	๒๐๖	สมุทโฆษคำฉันท์	๗๗
บางกอกไตมส์	๓	สุธนกลอนสวด	๒๑๔
ประชุมกลอนนิราศเมืองเพชร	๒๑๙, ๒๒๐	สุวรรณหงษ์	๑๐๘
ประพาสต้น	๒๑๙	สังข์ทอง	๒๐๕
ประเพณีการเกิด	๒๐, ๒๗	แหลมอินโดจีนสมัยโบราณ	๓
ประเพณีทำศพ เล่ม ๒	๕๑,๕๓,๕๔,๕๖,๖๔	อนิรุทธ	๔๑
ปัญญาสชาดก	๒๐๖	อิเหนา (ร. ๑)	๗๒, ๘๒, ๑๐๗, ๑๔๕
ปิ่นทอง	๑๐๘	อนิรุทธ	๑๐๗
พงศาวดารโยนก	๒๔	อุณรุท	๑๑๖
พระร่วงลูกนาค	๒๐๖	เอ๋งปะติ๊งห้าว	๒๑๘
พระราชพงศาวดาร	๑๘๘	โองการแช่งน้ำ, ลิลิต	๗๗

พิมพ์ที่ ห้างหุ้นส่วนจำกัด คิ่วพร ๗๔ ซอยรัชฎาภัณฑ์ วงเวียนมักกะสัน พระนคร โทร. ๗๐๗๕๒ นายจรัส วันทนทวี ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา ๒๕๐๖

เล่มอื่น ๆ ของสำนักพิมพ์คือ

ความทรงจำ

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

พระอัครชิวประวัติของนักประวัติศาสตร์ และนักปกครองที่ยิ่งใหญ่ของเมืองไทย พิมพ์ใหม่พร้อมด้วยภาคผนวก ว่าด้วยสกุลฝ่ายพระมารดาและรายการพระประวัติแต่ต้นจนอวสานด้วย มีรูปประกอบมาก *๒๕ บาท*

ตรุษ - สารท

เสฐียรโกเศศ

ประเพณีเกี่ยวกับเทศกาล ว่าด้วยสงกรานต์ เข้าพรรษา ออกพรรษา วิสาขบูชา สลากภัต สารท ลอยกระทง เทศน์มหาชาติ ฯลฯ ประมวลประเพณีชาวบ้านในรอบปีไว้หมด *๒๕ บาท*

เกิด - ตาย

เสฐียรโกเศศ

ประเพณีเกี่ยวกับชีวิตเล่มแรก ว่าด้วยประเพณีต่าง ๆ ของไทย อันเนื่องด้วยการเกิดการตาย จัดรูปเรื่องตามหลักวิชา ประกอบด้วยตำราการเขียน ซึ่งเสฐียรโกเศศเท่านั้นที่สามารถทำได้ *๒๕ บาท*

28/05/2565

ห้องสมุด
คณะเภสัชศาสตร์ มหิดล

Date Due

ผ.ค. 18.ค.2556.15
ผ.ค. 19.ค.2562.21

28/05/2565

AC
159
ค.4
ค.1

00848

นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จฯเจ้าฟ้า
กรมพระยา.

AC
159
ค.4
ค.1

00848

ชื่อผู้แต่ง นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จ เจ้าฟ้ากรมพระยา

ชื่อหนังสือ ทรงนิพนธ์ เรื่องความรู้ต่าง, ประทาน

กำหนดส่ง	ชื่อผู้ยืม	วันส่ง
19.ต.ค. 21	พระยา อนุมานราชธน.1	15 ต.ค. 21
	บุษกล้าม ศรีรัตนา ชีวะปลดิ	

28/05/2565

00848

ทยิระสม แต่งเล่นเปญาระสัดดี

ท่อนที่ ๑

ฮัก เอ่ย บวง เอ้อ เลอ เอ่ย เพว มาย เลอ เอ่ย

สัง สาร สิง จูด ฌัม เทียม ทลง เอ้อ เลอ เลอ คอ เลย

บวง สวง ฮัก เอ่ย บวง เอ้อ เลย เลอ เลอ เอ่ย เพว ทย มัน แระ เอ่ย สัง สาร

ท่อนที่ ๒

เท เอ้อ เลอ เอ่ย เงิน สวาธ เลอ เอ่ย ฮัก ไท

ถาย เดวิ่ง สัง เอย เอย เอย เอ้อ เลอ เอ่ย พ ริ ถาม ภ เท เอ้อ

ท่อนที่ ๓

เลอ เอ้อ เลอ เอ่ย สิงหะ วาธ มัน แระ เอ้อ ฮัก ไท

ท่อนที่ ๔

แอ้ เอ่ย สัง เอ้อ เลอ เอ่ย ให ปะ ใดม จัน เลย ลี มัส ต์

แก้ ตัว ชิ่ง ฮัก เอ้อ เลอ เอ้อ เลอ เลย บวง ไว้ แอว เอ่ย สัง เอ้อ

เลอ เอ้อ เลอ เอ่ย ให ปะ ใดม มัน แระ จัน ลี มัส ต์